

TÜRKİYE YAZARLAR BİRLİĞİ
WRITERS UNION OF TURKEY

Sümer 1 Sk. 11/5
Kızılay-Ankara

0 312 232 05 71-72
www.tyb.org.tr
tyb@tyb.org.tr

Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı
Mehmed Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları:10

Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları: 54

ISBN: 978-975-7382-78-2

Ankara, Mart 2015

Yayın Hakkı: **Türkiye Yazarlar Birliği**
Sümer 1 Sk.11/5 kızılay/Ankara
0.312 232 05 71-72
www.tyb.org.tr - tyb@tyb.org.tr
Yayınevi Sertifika No:14467

Yayınlayan: **D. Mehmet Doğan**

Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlinde Bilgi Şöleni

Tertip Heyeti
D. Mehmet Doğan
Prof. Dr. **Hicabi Kırlangıç**
İbrahim Ulvi Yavuz
Doç Dr. **Nazım Elmas**
Ferhat Koç
Fatih Gökdağ
Yrd. Doç. Dr. **Cengiz Karataş**

İlim Heyeti
Fazıl Gökçek (Prof. Dr.)
Alaadddin Karaca (Prof. Dr.)
Mehmet Törenek (Prof. Dr.)
Kazım Ürün (Prof. Dr.)
Levent Bayraktar (Doç. Dr.)
Caner Arabacı (Doç. Dr.)
Mustafa Orçan (Doç. Dr.)

Tertip Heyeti Sekreteri
Dilara Coşkun

Yayına Hazırlık: Sebahi Kılıç, Merve Aksakal
Tasarım: mtr tanıtım görsel hizmetler
Baskı: Özel Osfet - Sertifika No: 29514

Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlinde

Mehmed Âkif, Nach 100 Jahren in Berlin

19-21 Aralık 2014
Berlin

TÜRKİYE YAZARLAR BİRLİĞİ

İçindekiler

Sunuş

1914 Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki tarihi münasebetlerin Çanakkale ve Birinci Dünya Savaşı yıllarını kapsayan en yoğun kısmının başladığı yıldır. Başlangıçta silahlı tarafsızlık siyaseti takib eden Osmanlı Devleti, çok geçmeden, kasım ayında kendini savaşın içinde bulur.

Osmanlı Devleti, Almanya'nın müttefiki olarak Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya, Fransa ve İngiltere'ye karşı savaşmıştır. Bu savaşta İngiltere ve Fransa sömürgelerindeki gençleri orduya almış, ekseriya Müslüman olanları Almanlara karşı, Müslüman olmayanları da Osmanlı Devleti'ne karşı cepheye sürmüştür. Ruslar da aynı şeyi yapmış, Almanlara karşı çoğunlukla Tatar, Başkırt ve Türkmenleri cepheye göndermiştir.

Savaş esnasında Almanlara esir düşen Müslüman askerler Berlin yakınlarındaki Halbmondlager (Hilâl) adlı kampta toplanmıştır. Müslüman esirlere yapılan muameleyi yerinde görmek, onları bilgilendirmek ve aydınlatmak için heyetler istenmiştir. Osmanlı Devleti adına Berlin'e giden heyetlerin birinde Mehmet Âkif Ersoy da bulunmuştur. Millî şairimiz Mehmet Âkif Ersoy 1914 yılı Kasım ayı sonlarında Osmanlı Devleti adına Şeyh Salih El-Tunusî ile Berlin'e gitmiş ve 1915 yılı Mart ayında Türkiye'ye dönmüştür. Safahat'ın beşinci kitabı olan Hatıralar/Berlin Hatıraları buradaki gözlemler sonucu yazılmıştır.

Esir kampında Afrika ve Asya kıtasından ve Rusya'dan Müslüman esirler bulunmaktadır. Almanlar onların ibadetlerini yapabilmeleri için kampa minareli bir ahşap cami yaptırmıştır. Esirleri bilgilendirmek için de Cihad adlı bir dergi çıkarılmıştır.

Safahat'ın 5. Kitabı Hâtıralar Bakara sûresinin 286. âyetinin bir bölümünün tefsiri mahiyetindeki şiirle başlar: "Takat getiremeyeceğimiz yükü bize yükleme Allah'ım..." Bu şiir Âkif'in Almanya'da olduğu günlerde yayınlanmıştır. Muhtemelen yine Berlin'de yazılmış ve oradan dergiye gönderilmiştir. Kitabın ikinci şiiri "Uyan" Allah'a yakarıştan sonra müslümana ikaz mahiyetindedir: "Baksana kim boynu bükük ağlayan/Hakk-ı hayatın senin ey müslüman!"

Mehmed Âkif'in Berlin'de yazıldığından şüphe edilmemesi gereken şiiri meşhur "Berlin hâtıraları"dır. Şair Berlin intibalarını bu şiirle bize yansıtır. Bir taraftan doğu-batı kıyaslamaları ve yorumları, diğer taraftan devam eden bir savaşın zaferle sonuçlanacağına dair kuvvetli inanç...

Berlin Hatıraları şiiri 18 Mart 1915'te tamamlanmıştır. Bu tarih dikkat çekicidir. Düşmanın deniz gücünün Çanakkale sularına karıştığı gün! Deniz zaferinin kazınıldığı tarih! Âkif bu zaferden o günün şartlarında hemen haberdar olmuş olabilir mi? Bu ihtimal zayıf görünüyor. Fakat onun üstün sezişiyle şiirini bugün noktalama ihtimali kuvvetlidir. Eğer şiirin sonunu hatırlarsak, Âkif'in zafer ümidini nasıl güçlü bir dille haykırdığını görürüz:

-Korkma!

Cehennem olsa gelen göğsümüzde söndürürüz

Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz yürürüz!

Mehmed Âkif bilgi şölenlerini 2006'da Ankara'da gönüllü kuruluşlarla işbirliği halinde başlatmıştık. Beş yıl üst üste Mehmed Âkif bilgi şölenleri yapıp, kitaplarını yayınladıktan sonra bir süre ara verdik. Evvelki sene (2013), Gölgeler kitabının Mısır'da yayınlanışının 80. yılı dolayısıyla "Gölgeler bilgi şöleni"ni yaptık ve akabinde bildirileri kitap halinde yayınladık.

2014'te Mehmed Âkif'in hayatında iki önemli yıldönümü dolayısıyla iki bilgi şölenini ard arda gerçekleştirdik. Önce büyük şairimizin 1. Dünya Savaşı sırasında Berlin'de bulunuşunun 100. yıldönümünde Almanya'nın başkentinde "100 yıl sonra Mehmed Âkif Berlin'de" bilgi şölenini, ardından da İstanbul'da Halkalı Ziraat Mektebi'nde (şimdi Sabahaddin Zaim Üniversitesi) Âsım'ın yayınlanışının 90. yılı dolayısıyla "90 yıl sonra Âsım bilgi şöleni"ni yaptık.

"100 yıl sonra Mehmed Âkif Berlin'de" toplantısı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın desteği ile gerçekleştirilmiştir. Faaliyetin icrası sırasında Berlin Büyükelçiliğimizin, Başkonsolosluğumuzun ve Berlin Yunus Emre Merkezi başkanlığının yakın ilgilerini gördük. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ediyoruz.

Bu kitap, Mehmed Âkif'in Berlin günleri ile ilgili yeni bilgiler ihtiva eden metinlerle ve büyük şairimizin hayatının ve eserlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak mahiyette tebliğlerle Mehmed Âkif kütüphanesinde yerini alacaktır.

D. Mehmet Doğan
Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı
Mehmed Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi başkanı

Açılış Konuşmaları

Prof. Dr. **Hicabi Kırlangıç**
Türkiye Yazarlar Birliği Genel Başkanı

Sayın Büyükelçi, Yunus Emre Enstitüsü Berlin Müdürü, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı temsilcileri, değerli hocalar, kıymetli katılımcılar ve saygıdeğer Âkif dostları; hepinizi muhabbetle, saygıyla selamlıyorum.

Berlin'de yağmurlu bir günde ama sıcak bir atmosferde misafirperverliğin yüksek bir örneği ile karşı karşıyayız. Berlin Başkonsolosluğumuzun mekânında, kadirşinaslık ile bize ayırdıkları bu mekânda, böyle güzel, anlamlı bir programı yapmaktan kıvanç duyduğumu belirtmek istiyorum.

Mehmet Âkif Ersoy'un şahsiyeti üzerine söylenecek çok şey var. Hepiniz bu konuda benden engin bilgiye sahipsiniz. Ve bu açılıştan sonra da çok önemli tebliğler, konuşmalar olacak. O yüzden sözü uzatmamak adına bu kısımları geçmek istiyorum. Âkif bir şair olarak, bir düşünür, bir misyon adamı olarak büyük öneme sahip; kültürümüz açısından, neslimiz açısından… Ayrıca resmî ve gayrı resmî olarak üstlendiği görevler bakımından da çok önemli bir kişilik. Mehmet Âkif Ersoy'un Berlin'de yâd edilmesi ve burada bir programın düzenlenmesi de bununla ilgili bir husus. 1. Dünya Savaşı yıllarında bir bakıma resmî bir görevinin bir parçası olarak Berlin gündeme gelmiş bulunuyor. Biz bu programı elbette daha önce de yapmayı düşündük. Mehmet Abi (Mehmet Doğan Bey) bizim kurucu başkanımız olarak Türkiye Yazarlar Birliği'nde Berlin günlerini gündeme getirerek buradaki Türk ve Alman dostlarla Mehmet Âkif'i konuşmanın önemini hep vurguladılar. Bununla ilgili girişimlerde bulunduk. Ve nihayet birkaç girişimimizden sonra bu çabamız sonuç verdi. Bu yüzden Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığına ayrıca teşekkür ediyoruz. Ayrıca Büyükelçimiz de çok yakından ilgilendiler bu faaliyetimizle. Aslında çok uzun bir süreçti ama kısa bir süre hazırlık aşaması ile geçmek zorunda kaldı. Çünkü programımızın adından da anlaşıldığı üzere 100. Yıl. Ve 100. yıl dolmak üzere. Aralık ayı son dönem. Bu nedenle acele etmek gerekiyordu. Belki aylar öncesinden bu program yapılacaktı ve bunun hazırlıkları vardı. Biz bir sivil toplum kuruluşu olarak, maddî imkânları yeterli olmayan bir kuruluş olarak, sadece bunun hazırlık aşamasını sürdürdük ve böyle güzel bir destekle de birleşince bu programı yapabildik. Bu nedenle kuruluşlarımıza teşekkür ediyorum. Yunus Emre Enstitüsü Berlin Müdürü Faruk Akyol Bey de ilgilendiler, katkıda bulundular. Kendilerine de teşekkür ediyorum. Tabii daha

çok teşekkürlerimiz var. Başkonsolosumuz Ahmet Başar Şen ve Büyükelçimiz Hüseyin Avni Karslıoğlu Bey de teşrif ederek bizleri onurlandırdılar.

Ben toplantının hayırlara vesile olmasını umarak, hepinizi tekrar saygı ile selamlıyor, hoş geldiniz diyorum.

D. Mehmet Doğan
TYB Şeref Başkanı ve Mehmet Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Başkanı

Sayın Büyükelçim, Değerli misafirler, Aziz Hocalarım;

Mehmet Akif'i Berlin'de anmak ve vefat yıl dönümü dolayısıyla bu toplantıyı yapmak, biraz önce değerli başkanımızın söylediği gibi çok eski bir projemiz. Ama bugünlerde nasip oldu. Bundan büyük bir memnuniyet duyuyoruz.

Nasıl biz Mehmet Âkif'i bir vesile ile Berlin'de anıyorsak Türkiye'de de binlerce vesile var Mehmet Âkif'i anmak için. Elbette bu millet çok büyük şahsiyetler yetiştirdi. Ama bunların içinde Mehmet Âkif'in müstesna bir yeri var. O bizim büyük bir şairimiz; 7 ciltlik Safahat'ın sahibi. Aynı zamanda şiirinin, sanatının ötesinde; toplumu için, fikri için, inancı için, vatanı için düşünmüş bir sanatkâr olmasından ötürü de ayrı bir önem taşıyor. Eğer, 100 yıl önceye 90 yıl önceye bakarsak, tarihin içinde Mehmet Âkif'in de bulunduğunu, tarihin içinden geçerek bugünlere geldiğini hepimiz kolaylıkla görebiliriz. Balkan Harbi, Balkan harbi ile ilgili Mehmet Âkif'in yazdıkları… Hemen akabinde 1. Dünya Savaşı başlıyor; Mehmet Âkif 1. Dünya Savaşı'nın içinden geçen bir şahsiyet. Çeşitli görevler dolayısıyla silahla yürütülen savaşın arka planında önemli görevler üstlenen biri aynı zamanda. İşte Berlin'de bulunuşu da böyle bir vesile ile oluyor.

Hayatın içinden bir adamdan bahsediyoruz. Hayatını hakka ve halka adamış büyük bir ruhtan; bütün varlığını dini, milleti ve devleti için harcamış bir büyük şahsiyetten bahsediyoruz. Bu büyük adamlara mahsus bir iş yaptı Mehmet Âkif hayatı boyunca. Milletine ruh verdi, hayat aşıladı, halkının vicdanı oldu ve milleti de onu unutmadı. İşte bu toplantı da aslında Mehmet Âkif'in büyüklüğünün bir yansıması olarak okunmalı. Biz Mehmet Âkif'i sırf İstiklâl Marşı şairi olarak bile baş tacı etmeliydik, unutmamalıydık. Ama Mehmet Âkif İstiklâl Marşı yanında diğer eserleri ve diğer yaptığı işlerle de unutulmaz bir şahsiyet. Bu muhteşem şiir, yani İstiklal Marşı, bizim millî marşımız. Her fırsatta söylemekten zevk duyduğumuz bu marşın ötesinde Mehmet Âkif'in yaptıkları bizim her zaman örnek almamız gereken bazı özellikleri içinde barındırıyor. Mehmet Âkif hem büyük bir şair, hem büyük bir insan hem örnek bir şahsiyet. Bu örnek şahsiyet cümlesinin altını bilhassa çizmek istiyorum. Diyebiliriz ki o bir kutup yıldızı. Nasıl ki insanlar kutup yıldızına bakarak yön tayin ederse, bizler de Mehmet Âkif'e bakarak doğru yönü bulma konusunda iyi bir klavuza sahip olduğumuzu düşünebiliriz.

Dedik ki hayatın içinden bir adam. Ve tarihimizin bir parçası. İşte burada bulunuşu da aslında böyle bir sebeple oluyor. Mehmet Âkif Berlin'de de vazifesini hakkıyla yaptı. Üstüne üstük bizim için büyük değer taşıyan bazı şiirlerini de işte bu şehirde yazdı. Öyle umuyorum ki Berlin'de oturan yıllardır burayı mekân tutan yurttaşlarımız da bunu biliyorlardır, Berlin hayatını da merak ediyorlardır. Elbette Mehmet Âkif Berlin'de yazdığı şiirlerin başında Berlin Hatıraları gelmektedir. Biz bu vesile ile ilk defa bu şiirin Almanca tercümesini yaptırıp, burada dağıtmak üzere küçük bir kitapçık halinde getirdik. Almanca bilenlerin de istifadesine

sunmak için. Mehmet Âkif'in bu şiirleri insanî yaklaşımıyla bilhassa dikkatimizi çekiyor. Mesela *Berlin Hatıraları* şiirinde savaşta oğlunu kaybetmiş olan Alman anneye hitabı, şehit anneleri ile duygudaşlık kurma daveti, insanlık temelinde bir ortak kaderi bize vurguluyor. Savaş dolayısıyla yaşanmış bir ortak kader bu.

"Değil mi bir anasın sen? Değil mi Almansın?

O halde fikr ile vicdâna sâhib insansın."

Evet, böyle bir alman annesi, bir Asyalı ve farklı ırktan kendisi gibi kadın olan anaları incitecek hareketlerden kaçınmalıdır. Ona yakışmaz çünkü. Mehmet Âkif böyle bir çağrı yapıyor. Siz de onların üzüntülerini paylaşmalısınız diyor. Osmanlı kadınları, doğu kadınları ile anlaşmak için de Mehmet Âkif'in önerdiği bir ortak dil var. Bu çocuklarını savaşta kaybeden kadınlara teklif ettiği ortak dil, gözyaşıdır. Ve gerçekten evrensel bir teklif olarak..

Mehmet Âkif'in şiir külliyatının 5. kitabı *Hâtıralar* başlığını taşıyor. Berlin'de yazıldığı bilinen *Berlin Hatıraları* kitabın üçte birini teşkil eder. Kitapta yer alan iki şiir yayın tarihlerine bakılarak yine burada yazılmış ya da tamamlanmış olmalıdır diye düşünüyoruz. Bunlardan birisi, en başta yer alan, "Takat getiremeyeceğimiz yükü bize yükleme Allah'ım", bir ayeti kerimenin açıklaması mahiyetindedir. Ve "Uyan" başta yer alan bir şiirdir.

Berlin Hatıraları şiiri yazılırken, yani Mehmet Âkif Berlin'de iken biz Çanakkale Savaşı ile meşgul idik. Çanakkale cephesi açılmış idi ve Mehmet Âkif'in cismi buradaydı ama ruhu Çanakkalede'ydi. Çanakkale'den iyi haberler bekliyordu. Türk ve Alman askerî yetkililerle de görüş alışverişinde bulunuyordu. Orada ortaya çıkan görüş şuydu ki; dünyanın en büyük donanmaları Çanakkale'nin önüne yığılmış. Bunların Boğazı geçip, İstanbul'a yani payitahta, hilafet merkezine ulaşabilecekleri düşünülüyordu. Fakat Mehmet Âkif'in böyle düşünmediğini *Berlin Hatıraları* şiirinin sonlarında görüyoruz. Orada Mehmet Âkif önce bu düşünceleri özetliyor.

"Hudâ rızâsı için ey mücâhidîn-i kirâm!

Sebâtı kesmeyiniz, çünkü, sâde sizde ümîd;

Dönersiniz ebediyyen söner gider Tevhîd,

Harîm-i Hak yıkılır savletiyle evhâmın."

diye başlayan bir bölüm bu. Yani "Ey Çanakkale'de savaşan büyük mücahitler, siz asla geri çekilmeyin ricat etmeyin, bulunduğunuz mevzileri asla terk etmeyin" Neden terk etmemeleri gerekiyor. Çünkü Çanakkale'nin arkasında İstanbul var. İstanbul'un düşmesi demek Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkması demek. Bütün İslam dünyasının atıf merkezinin ortadan kalkması demek. Mehmet Âkif aydınların dilinden askere böyle hitap ediyor o bölümde. Asıl önemli olan ise askerlerin buna cevabıdır. Ve o cevap, aynı İstiklâl Marşı'nda olduğu gibi "Korkma" diye başlar.

"-Korkma!

Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz;

Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!"

diye başlayan heyecan yüklü ve Çanakkale Şehitlerine şiirini müjdeleyen bir bölümdür. Ve Mehmet Âkif orada diyor ki, bu mücadelenin kaybedilmesi mümkün değil, zaferle sonuçlanacak diye şiiri nihayetlendiriyor.

Bu şiirin altındaki tarih 5 Mart 1915. Fakat Rumî takvimden miladî takvime geçerken 13 gün

ilave var biliyorsunuz. Tam 18 Mart çıkıyor. Sanki Mehmet Âkif 18 Mart zaferini duymuş da yazmış diye düşünüyoruz ama öyle tahmin ediyorum ki o zamanın iletişim şartlarında bu bilgilerin hemen bütün dünyaya yayılması, Berlin'de Mehmet Âkif tarafından öğrenilmesi çok da kolay değil. Bunun bir tevafuk olduğunu, Mehmet Âkif'in ruhuyla bunu hissettiğini, tahmin ediyoruz, düşünüyoruz. Çünkü gerçekten de ona yakışan, o büyük ruha yakışan, bu keşfi yapabilmesidir.

Berlin'de böyle bir toplantının yapılmasını önemsedik. Konuyu Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı Kudret Bülbül Beyefendi ile de konuştuk. O da çok alâka gösterdi. O sayede bugün bu toplantı burada yapılabiliyor. Sayın büyükelçimizle de telefonda görüştük. İlgilerine müteşekkiriz. Bu vesile ile değerli bildirileri ile katkıda bulunacak akademisyenlerimize, fikir adamlarımıza da teşekkürlerimi iletiyorum. Saygılar sunuyorum, sevgiler sunuyorum.

Prof. Dr. Faruk Akyol
Yunus Emre Enstitüsü Berlin Müdürü

Saygıdeğer Büyükelçimiz, saygıdeğer Mehmet Doğan Bey üstadımız, saygıdeğer Hicabi Kırlangıç hocamız, kıymetli meslektaşlarım, hocalarım… Berlin'in sivil toplum kuruluşlarının üyeleri, başkanları, kıymetli hazirun hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Bu toplantıda bir konuşma yapacağımı öğrendikten sonra uyuyamadım. Bugüne kadar uyku tutmadı. Çünkü bu kadar kıymetli misafirlerin karşısında, Mehmed Âkif gibi bir üstadı anlamaya çalışacağımız bir ortamda benim bir şeyler söylemeye çalışmam elbette çok zor olacaktı. Zira ben Mehmed Âkif Ersoy'u, Lamartine'in Osmanlı ordusunu tarif ederkenki durumuna benzetirim. "Kösler çalmaya başladığı zaman" diye anlatıyor Lamartine, düşman ordusunun atlarının ayaklarının altındaki toprak titrerdi. Yani Mehmed Âkif'in şiirleri de o kösler gibi toprağı titreten niteliktedir.

Son dönemlerde hayâdan ve edebden zerre kadar nasibini almamış insanlar, zerre kadar nasiblenemedikleri İslâm'ın ismini kullanarak etrafta insanlık dışı ne varsa onu ortaya koyma gayreti içindeler. Ve bunu üzülerek takip ediyoruz. Bu tarz faaliyetlerin, bu tarz insanlık dışı olayların İslâm'ın elbette dışında cereyan eden olaylar olduğunu söylüyoruz. Fakat bence, İslâm'ın tam da bu olayların resmettiği durumla alâkalı olduğunu düşünen, zaten buna hazır kesime gereken ve yeterli cevabı vermek konusunda eksik kalıyoruz.

Öyle zannediyorum ki bugün bu salonda, bu efkâr dolu salonda cevaplardan birini hep birlikte, zaten biliyor olduğumuz cevaplardan birini, bulacağız. Mehmed Âkif en önemli cevaplardan biridir. Zira bizim vereceğimiz cevap onun deyişiyle, onun tabiriyle, affınıza sığınarak tekrarlamak durumundayım; gökten yere inen bu dinin, yani hayatın dininin, yani azmin ve sebatın dininin biçimlendirdiği bir medeniyet cevabı olacaktır elbette. Bu cevabı biçimlendirmek, bu cevabı bize suali yöneltenlere ulaştırmak daha güç bir iş. Zira bu cevabı biçimlendirmek, bu suali biçimlendirmek için Mehmed Âkif gibi büyük bir üstadın söylediklerini anlamak gerekiyor. Anlamak için de bir dil, bir lisan şuuruna sahip olmak gerekiyor. Öyle veya böyle bu efkâr dolu salonda herkesin kabul ettiği bir hususu affınıza sığınarak tekrarlamak istiyorum. Mehmed Âkif'i anlamak için sahip olunması lazım gelen bu lisan şuuru, acaba şuan da ne kadarımızda mevcut.

Biraz evvel kendisinden alıntı yaptığım Mehmed Âkif, İslâm medeniyetinin bu şuur içinde önemli bir yeri olduğunu elbette bize söylüyor. Fakat aynı zamanda İslâm peygamberi, bize dinin samimiyet olduğunu söylerken de bu şuurun hangi noktadan yakalanabileceği hususunu bize bir ipucu olarak veriyor. Bu dil şuuru elbette bizim kendi samimiyetimizde ortaya çıkacaktır. Samimiyet meselesi insanın sadece kendisiyle ilgili bir meseledir. O bakımdan önce kendi idrakimizle ilgili bir mesele. Bu kendini idrak meselesi tam da insanla, dille ilgili meseledir. Çünkü dilimizle ne kadar kadar ilgiliysek kendimizle o kadar ilgiliyiz. Dolayısıyla bu biraz önceki çirkinliklerin bizim medeniyetimize yönelttiği suali cevaplandırmak için, dil şuuru bizim kendimizi keşfimizle ilgili. İnkıtalar olabilir, zorluklar olabilir. Fakat öyle zannediyorum ki kendimizi keşif yolculuğunda samimiyet testi, samimiyet imtihanında Mehmed Âkif bize çok önemli yardımlarda bulunacaktır. Köslerin yeri titrettiği gibi bizim de benliğimizi tiretecektir. Belki de bu keşif yolculuğunda bizim hep uyanık kalmamızı sağlayacaktır.

Yunus Emre Enstitü'müz Sayın Büyükelçimizin katkılarıyla burada bir yer satın aldı. Öyle zannediyorum ki, üstad Mehmed Âkif bugün burada olsaydı, "yarım saat anlat bakalım" derdi bana. Hamdolsun bir yerimiz var. Burada faaliyet göstereceğiz inşallah. Önümüzdeki sene Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı'yla ortak bir faaliyete burada imza atarız. Bu arada Sayın Büyükelçimiz bize devletimizin sıcaklığını ve yardımını her zaman hissettirdi, kendisine müteşekkiriz. Hepiniz hoş geldiniz, Allah yardımcımız olsun.. Kolaylıklar diliyorum. Saygılarımla….

Hüseyin Avni Karslıoğlu

Türkiye Cumhuriyeti Berlin Büyükelçisi

Bu toplantıyı düzenleyenleri ve bütün misafirlerimizi selamlıyorum.

Burada tanıdık yüzler var hep. Meraklısı var; bu konuların meraklısı olanlar var. Dolayısıyla Türk'ün Türk'e propagandası var yine. Mehmed Âkif hep aynı görüşte hep aynı bilgide olan bir kitleye mi hitap etmeliydi? Onunla mı anılmalıydı? Bir kere oradan başlamamız gerekiyor.

Buradaki çocuklarımız onu ne kadar biliyorlar? Buradaki entelektüellerimiz ne kadar biliyor Berlin'de olduğunu, Berlin'e geldiğini ben ne kadar biliyorum? İşte tarihten bir parça biliyorum. Ama tarih boyutuyla biliyorum, Almanların çağırdığı boyutuyla biliyorum. Alman niye çağırmış? Herhâlde Mehmed Âkif'i veya Osmanlı'yı çok sevdiğinden çağırmamış.

Mehmed Âkif'in Almanya'ya çağırılmasının tarihsel boyutu çok daha farklı. Ne Mehmed Âkif'i çok sevdiklerinden ne Osmanlı'yı çok sevdiklerinden. Hepimiz biliyoruz. Bütün devletlerarası ilişkilerde olduğu gibi çıkar var burada da. Yani buradaki esir aldıkları insanlardan dolayı propaganda amacı güdüyorlar.

Biz burada niye varız? Mehmed Âkif'i üç boyutuyla hatırlıyoruz. Birincisi; zaman boyutuyla… Az önce bahsettiğimiz 1914'ün sonlarında geliyor ama 1915'te gidiyor. Keşke daha detaylı daha ayrıntılı; diğer İslâm ülkelerinden de sanatkârlar, bilim adamları, edebiyatçılar, tarihçiler çağırarak ansaydık ve daha geniş bir çerçevede yapsaydık; acelemiz yoktu. Mehmed Âkif'i şahsiyetiyle de hatırlıyoruz ve siyaset boyutuyla da hatırlıyoruz. Siyaset – tarih ilişkisini beraber ele alalım. O yüzden Mehmed Âkif daha ciddi ve daha çok ayrıntılı hatırlanmayı ve hatırlatılmayı hak ediyor.

Zaman boyutuyla başka konulara da giriyor 1914-1915 olayları. Avustralyalı tarihçi bir kitap yazdı 'Uyurgezeler' diye. I. Dünya Savaşı'nı anlatan kalın bir kitap. Orada 1. Dünya Harbi sadece Almanların suçu değil dedi.

Mesela bir şey daha söyleyeyim 'Anma kültürü' diye bir şey hakkında, bir başlık hakkında. Bu hafta Dışişleri'nde bir toplantı yaptılar. Bizi çağırmadan, bizden gizli yaptılar. Hatta bize bilgi dahi vermediler. Öğrendik bir şekilde… Amaç neydi biliyor musunuz? I. Dünya Savaşı ve Ermeniler hakkında bizi suçlamak. "Biz de katılımcı getirmek istiyoruz; biz de tarihçi getirmek istiyoruz" dedik. "Hayır, olmaz" dediler. "Başkası düzenliyor; bir sivil toplum kuruluşu. Ama Dışişleri'nde yapılıyor. Biz sadece mekân veriyoruz." dediler. Almanya sadece Dışişleri'nin mekânını verecek, haberi olmayacak ve müdahale etmeyecek. Mümkün mü? Değil. Peki, ama yine de izlemek istiyoruz. Madem I. Dünya Savaşı, biz de yer aldık biz de müttefiğiz. "Biz de görmek istiyoruz." "Ya işte istemiyor organizatörler." Organizatörlere bakıyoruz da bilmem ne derneği. Derneğe bakıyoruz derneğin finansörü Dışişleri Bakanlığı. Ve bir eyalet o da ilginç değil mi? Yani tamamen göbeğinin içindeler, elleri içinde. "Takip etmek istiyoruz." " Peki, kim olduğunuzu söylemeyin takip edin. Bir temsilciniz gelsin ama söz hakkı yok." "Ya müdahale edeceğiz." "Hayır." "Türkiye'den bilim adamı gelsin." "Türkiye'den bilim adamı var galiba." Galiba varın var olduğunu öğreniyoruz başka bir şekilde. Taner Akçam var. Kendi yetiştirdikleri Türkiye'nin tam düşmanı tezleri savunan bir adam. Kendi görüşleri o şekilde

olabilir ama entelektüel dürüstlük ve ahlâk açısında başka biri de çıksın. Ama salon ağzına kadar dolu. Dünyanın her tarafından tarihçiler, bilim adamları gelmiş ve konuşmalar yapılıyor.

Mehmed Âkif niye geldi? Müslüman esir kampını görmek için. Câmi yapılmış ne kadar güzel. O dönemde o kadar şâşaalı Osmanlı ilişkileri vardı ki Türkiye'ye özel sayılar, dergiler çıkartılırdı. Böyle resimli gazete ve dergilerde Osmanlı'ya övgüler, savaştaki kahramanlıklar, Çanakkale'de şehit olanlar...

Anma kültürü diyorlar; Ermeni konusunu hatırlatmak istiyorlar. Başka nedenlerden dolayı… Ama biz bunun da dışındayız. O zaman çıkarttıkları bir dergi.... Resimli gazete Türkçesi; Arap harfleriyle Osmanlı Türkçesi.

Bütün bunları göz önüne aldığımız zaman biz müttefiğiz o zaman. Kafkas-İslâm Ordusu var onun da hikâyesini duyduğunuz zaman bir başka heyecanlanırsınız. Kafkas-İslâm Ordusu… Bizimkiler bir zamanlar Kafkas-Türk Ordusu dediler ama Kafkas-İslâm Ordusu'dur. Bakü'yü kurtardı.Ermeni katliamından, zulmünden kurtaran Nuri Paşa gibi bir kahraman var.

Nuri Paşa'nın birlikleri az daha Almanlarla çarpışıyorlardı. Ve bir yerde çatışma noktasına gelmişler. Hani müttefiktik çünkü orada bir başka boyut giriyor işin içine. Din boyutu giriyor maalesef. Orada çarpışıyorlar ama savaşmıyorlar.

Yine o dönemde Osmanlı'ya, hâmîsi Almanya güzel şeyler yapmış.

Tarihçiler bahsedecek biraz sonra İngilizlere karşı deniz yollarını korumak için; Pakistan, Hindistan, Bangladeş, Burma'daki Müslümanları İngiliz'e karşı ayağa kaldırmak istedi. Fransızlar, İngilizler özellikle Müslüman ülkelerden getirdikleri askerleri Batı Cephesi'ne sürüklüyorlar. Ama Anzak ve diğerleri Çanakkale'ye sürüklüyorlar. Burada esir olanlar için kamp kuruyorlar. Sabah gördüğünüz kampı yapıyorlar, câmi yapıyorlar. Mehmed Âkif oraya geliyor. Ne kadar güzel onları organize edebilmek. Bilahire onları kendi kendi ülkelerine gönderip 5. kolu faaliyeti yapsın diye. Biz bu oyuna gelecek miyiz? Hâlâ geliyoruz. Bunu diğer ülkeler de yapmış. Fakat sonra ne oluyor 1927'de Büyük Elçiliğimize bir yazı göndererek oradaki câmi yıkılıyor. "Tamir edecekseniz edin yoksa kendi hâline bırakılır." diye. Ve câmi yıkılıyor. O günkü Türk devleti yokluk içinde, fakirlik içinde. Tutup da Almanya'daki bir câmiyi nasıl yapsın.

Hâlâ bugün Ortadoğu'da birileri İslâm adına savaşıyor. Bir müslüman öteki müslümana karşı savaşıyor. (tırnak içinde Müslüman diyorum tabiî ki.) Kimin adına, Allah adına… Öbürü de Allah adına ölüyor. Ve bunun adına İslâm diyoruz. Ondan sonra bizim çocuklara gelip soruyor; "Ya siz böyle mi Müslümansınız?" Nasıl anlatacaksın? Ondan sonra Pegida yürüyüşleri başlıyor Almanya'da.

Yani Mehmed Âkif'in burada olduğu dönem zor bir dönem. Şimdiki dönem de bir o kadar zor bir dönem. Ama Mehmed Âkif'i iyi hatırlayacaksak, bütün yönleriyle hatırlayacaksak sanırım bu konuda daha ayrıntılı daha içerikli bir toplantı yapmamız, bunu daha iyi bir şekilde duyurmamız gerekiyor.

Faruk Hoca'nın da dediği gibi dili edinmemiz gerekiyor. Oradan başlıyor iş. Yani yine dönüp dolaşıp kendi politikamıza geliyor ve dil politikamıza, yurt dışındaki insanlarımıza ilişkin politikamıza, dil öğrenme politikamıza geliyor.

Almanya ile işbirliği sayesinde daha iyisini nasıl yapabiliriz ona bakmamız gerek. Yaptıkları konferanslar dizisine ve yapacaklarına I. Dünya Savaşı ile ilgili acaba nasıl çıkacak diye ne öğreniriz diye, bakmamız gerekir. Bence Mehmed Âkif'in buradan ayrılışının vesilesiyle başka bir şekilde Alman dernekleri ve kuruluşları ve Alman Dışişleriyle konuyu tekrar ele alıp konuyu uluslararası hâle getirip Arap tarihçilerle de çalışılmalı. O bakımdan her şeye rağmen bu çatının bir başlangıç ve ilerideki çalışmalarınıza vesile olmasını diliyor ve teşekkür ediyorum.

Mehmet Âkif 100 Yıl Sonra Berlin'de

Berlin Türk Evi'nde 19-20 Aralık günlerinde yapılan sempozyum Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının desteği ile gerçekleştirildi. Sempozyum kapsamında Mehmet Âkif resimleri ve kitapları sergisi açıldı ve Berlin Hatıraları Almancaya çevrildi.

1914 Osmanlı Devleti ile Almanya ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya arasındaki tarihî münasebetlerin Çanakkale ve Birinci Dünya Savaş yıllarını kapsayan en yoğun kısmının başladığı zamanlardır.

Osmanlı Devleti Almanya'nın müttefiki olarak Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya, Fransa ve İngiltere'ye karşı savaşmıştır. Bu savaşta İngiltere ve Fransa sömürgelerindeki gençleri orduya almış, Müslüman olanları Almanlara karşı, Müslüman olmayanları da Osmanlı Devletine karşı cepheye sürmüştür. Savaş esnasında Almanların aldığı Müslüman esirler Berlin yakınlarındaki Halbmondlager (Hilâl) adlı kampta toplanmış Osmanlı ile müttefik olmanın hatırına onlara çok iyi davranılmıştır. Onlara yapılan muameleyi yerinde görmek, onları bilgilendirmek için Osmanlıdan heyetler istenmiştir. Osmanlı devleti adına Berlin'e giden heyetlerin birinde Mehmet Âkif Ersoy da vardır.

Milli şairimiz Mehmet Âkif, 1914 yılı Kasım ayı sonlarında Osmanlı Devleti adına Şeyh Salih Et-Tunusî ile Berlin'e gitmiş ve 1915 yılı Mart ayında İstanbul'a dönmüştür. Bu sebeple 2014 yılı Milli şairimiz Mehmet Âkif'in Berlin'e gidişinin 100. yılıdır. Safahat'ın beşinci bölümü olan Hatıralar' da yer alan Berlin Hatıraları şiiri buradaki gözlemler sonucu yazılmıştır.

Mehmet Âkif Berlin'de Alman İmparatoru II. Wilhelm'in davetlisi olarak misafir edilmiş ve Berlin yakınlarındaki kampta tutulan esirlerin durumlarını incelemiş, oradaki Müslümanlara savaşın gerçek mahiyetini anlatmıştır.

"Berlin günlerini hatırlamamız sebepsiz değildir."

Mehmet Âkif 100 yıl sonra Berlin'de Sempozyumu TYB Başkanı Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç'ın açış konuşmasıyla başladı. Kırlangıç; Mehmet Âkif'in, Toplum için aldığı görevler, örnek bir şahsiyet olması, Berlin'de bulunduğu döneme ait hatıraları için kısa ve veciz bir konuşma yaptıktan sonra toplantının yapılmasında katkılarını esirgemeyen Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığına, Yunus Emre Enstitüsü'nün Berlin Türk Kültür Merkezi Müdürü Prof. Dr. Faruk Akyol'a Türkiye'nin Berlin Başkonsolosu Ahmet Başar Şen'e ve Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hüseyin Avni Karslıoğlu'na teşekkür etti.

TYB Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi Başkanı D. Mehmet Doğan konuşmasında: "Mehmet Âkif'i sürekli yâd etmemiz sebepsiz değil, Berlin günlerini hatırlamamız da sebepsiz değil. Bu büyük şair bizim için şair olmaktan öte bir değer taşıyor.Hayatın içinden bir adam, hayatını Hakk'a ve halka adamış bir büyük ruh. Bütün varını dini, milleti ve devleti için harcadı.

Hem büyük şair, hem büyük insan. Örnek bir şahsiyet. Kutup yıldızı gibi Âkif'e bakarak yönümüzü tayin edebiliriz. Hayatın içinden bir adam olan Âkif, tarihimizin bir parçası. Balkan savaşı bize onu hatırlatıyor. Birinci Dünya savaşını o yorumladı ve yazdı. İşte büyük savaş ederken 100 yıl önce tam da bu günlerde O Berlin'de idi. Almanlara esir düşen Müslüman Askerleri aydınlatmak için.

Savaşta oğlunu kaybetmiş olan Alman kadına hitabı şehid anneleri ile duygusallık bağı kurma daveti insanlık temelinde bir ortak kaderi vurgulamaktadır.

Âkif burada da vazifesini Hakkıyla yaptı. Üstüne üstlük bizim için büyük değerler taşıyan bazı şiirlerini burada yazdı. Bunların başında ''Berlin Hatıraları'' gelir'' dedi.

Prof. Dr. Faruk Akyol (Berlin Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Müdürü) da hayattan, edebden nasibi olmayanların Mehmet Âkif'i anlamakta zorlanacaklarını ifade ederek Mehmet Âkif sebatın azmin, dinin bir medeniyet cevabı olduğunu vurguladı.

Berlin büyükelçisi Hüseyin Avni Karslıoğlu da konuşmasında Mehmet Âkif'in tek bir boyut ile tanınmasının mümkün olmadığına işaret ederek Âkif'in zaman ve kişilik boyutu ile tanınmadan gerçek anlamda tanınamayacağını belitti.

Mehmet Âkif 100. Yıl Sonra Berlin'de sempozyumunun ilk gününde iki oturum yapıldı. Birinci oturumda Oturum başkanı Prof. Dr. Mustafa Gencer idi. Doç. Dr. Nazım Elmas, Kadir Kon, Dr. Mark Feuerle, Dr. Alexander Will konuştular. İkinci oturumun oturum başkanı Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç idi. Hüseyin Taş, Prof. Dr. Mustafa Gencer, Prof. Dr. Turan Koç konuştular.

Sempozyumda 20 Aralık Cuma günü devam eden oturumlarda Mehmet Doğan, Mustafa Özçelik, Prof. Dr. Alaaddin Karaca, Prof. Dr. İsmail Çetişli, Prof. Dr. Fazıl Gökçek, Kadri Akkaya, Prof. Dr. Kazım Ürün, Prof. Dr. Mehmet Törenek, Doç. Dr. Caner Arabacı, Doç. Dr. Mustafa Orçan, Doç. Dr. Levent Bayraktar, Yrd. Doç. Dr. Cengiz Karataş üç farklı oturumda konuşmalarını gerçekleştirdiler. Sempozyum sonunda katılımcılara katılım beratları takdim edildi.

"Hilâl kampı"nı ziyaret…

1.Dünya Savaşı sırasında Almanlara esir düşen Müslüman askerler Berlin'e 40 kilometre mesafede ormanlık bir arazide "Hilâl kampı"denilen bir yerde tutulmuşlar. Bunların önemli bir kısmı İngiliz ve Fransız sömürgelerinden getirilip cepheye sürülmüş Müslümanlar. Bir kısmı da Rus ordusunda önü sürülen Tatar, Başkırt ve Türkmen askerler. Mehmet Âkif bu kampa tirenle gelip gidermiş. Kampa ahşap bir cami yapılmış, askerlerin ibadetlerini yerine getirmeleri için.

TYB Heyeti toplantı öncesi, 19 Aralık Cuma sabahı kampın bulunduğu Wünsdorf-Zossen denilen askeri bölgeye bir ziyarette bulundu. Bölge adeta terk edilmiş gibi. Kamp yerinde orada vefat edenlerin defnedildiği mezarlık ayakta. Fakat camii artık yok. Rivayete göre 1930'da Almanlar Türk elçiliğine camiin yıkılmak üzere olduğunu, isterlerse onarabileceklerini haber vermişler. Türkiye'nin o sıralar bu işle uğraşacak hali olmadığından cami yıkılmış. Şimdi yerinde bir plaket var. Heyetimiz gezi sırasında orada, resim çektirdi. Eğer cami ayakta olsa idi, cemaati teşkil edecektik anlamında.

Cami'ye giden sokağın adı da "Cami sokağı" olarak adlandırılıyor. Ayrıca bu bölgede 1. Dünya Savaşı'nın hatıralarının toplandığı küçük bir askeri müze var. Müzede Müslüman esirlerle ilgili malzemeye de yer verilmiş. Son yıllarda camiin maketi 2 sene Almanya'da görev yapan Doç. Dr. Nazım Elmas'ın teklifi üzerine yapılmış ve müzedeki yerini almış. Nazım Hoca, bölgedeki Müslümanların teşkilatlanarak camii ihya için harekete geçebileceği düşüncesinde. Eğer böyle bir başlangıç yapılırsa, bir ramazan akşamı Berlin'den buraya gelip topluca iftar etmek, geceyi çadırda geçirip sahura kalkmak gibi tasavvurları da bizi cezp etti. Cuma sabahı bu ziyaretten sonra yeniden yapılmış olan Berlin'deki şehidlik camiine uğrak verildi, sonra da Mevlana camiinde Cuma namazı eda edildi.

Program

19 Aralık 2014 Cuma;

09:30-12:30 Gezi: Wünsdorf-Zossen

14:00 Açılış: İstiklâl Marşı ve Protokol Konuşmaları

D. Mehmet Doğan (Mehmet Akif Ersoy Araştırmaları Merkezi Başkanı)

Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç (TYB Genel Başkanı)

Prof. Dr. Faruk Akyol (Berlin Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Müdürü)

Hüseyin Avni Karslıoğlu (T.C. Berlin Büyükelçisi)

1.Oturum

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa Gencer

Nazım Elmas (Doç. Dr.) **:** Berlin'de Bir Milli Şair Mehmet Âkif

Kadir Kon: Mehmet Âkif'in Berlin Seyahati

Dr. Mark Feuerle: Modern Öncesi Dönemde Türk-Alman Diplomasisi

Dr. Alexander Will: Birinci Dünya Savaşı Dönemi Osmanlı-Alman İlişkilerinde Cihad Propagandası, Etkisi ve Problemleri

2.Oturum

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç

Hüseyin Taş: Mehmet Âkif'in Almanya Günlerinin Eserleri Üzerindeki Etkisi

Mustafa Gencer (Prof. Dr.)**:** "Dinleri var, işimiz gibi, işleri var dinimiz gibi": Mehmet Âkif'in, Avrupa ve Osmanlı Modernleşmesi Hakkında Düşünceleri

Turan Koç (Prof. Dr.) **:** Sanatını Aşan Şair Âkif

20 Aralık 2014 Cumartesi;

1.Oturum

Oturum Başkanı: Prof.Dr.Faruk Akyol

Mehmet Doğan: İstiklal Marşı ve Şairi Mehmet Âkif

Mustafa Özçelik: Birleştirici Bir Değer Olarak Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı

Prof. Dr. Alaaddin Karaca: Üç Tarz-ı Siyaset (Osmanlıcılık, Tükçülük ve İttihad-ı İslam) ve Mehmet Akif Ersoy

Prof. Dr. İsmail Çetişli: Mehmet Akif'in Berlin Hatıraları'nda Endişe ve Eleştiriler

2.Oturum

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Nazım Elmas

Fazıl Gökçek (Prof. Dr.) **:** Üç Yazar Bir Şehir: Ahmet Mithat Efendi, Halit Ziya ve Mehmet Âkif'in Berlin izlenimleri

Kadir Akaya: Eşit Özne Olamamak ve Aynı Göz Hizasında Konuşamamak: Mehmet Âkif Örneği

Kazım Ürün (Prof. Dr.)**:** Âkif'in Şiirlerinde Gurbet Teması

Mehmet Törenek (Prof. Dr.)**:** Mehmet Akif'in Karakterine Ait Bazı Özellikler ve Şiire Yansımaları

3.Oturum

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Fazıl Gökçek

Caner Arabacı (Doç. Dr.) **:** "Mehmet Âkif'in Yurtdışı Seyahatlerinde Pekişen Batı Medeniyeti Algısı"

Mustafa Orçan (Doç. Dr.)**:** "Aydın ve Toplum Ekseninde Mehmet Akif Ersoy"

Levent Bayraktar (Doç. Dr.)**:** "Mehmet Âkif'ten Nurettin Topçu'ya İsyan Ahlakı"

Cengiz Karataş (Yrd. Doç. Dr.)**:** "Âkif ve Fikir Hayatı"

İstiklâl Marşı ve Şairi Mehmet Âkif

D. Mehmet Doğan

Köklü devletlerin tarihlerinden çıkan millî marşları var. Fransızların millî marşı "Marseyyez", Fransız ihtilalinin mahsulü. Alman millî marşının sözleri 19. asırdan (Heinrich Hoffman), bestesi ise 18. asırdan (Haydın). Farklı dönemlerde farklı kıt'aları söylenen bir marş Alman millî marşı. Bugün Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na üye olan devlet sayısı iki yüze yaklaşmış durumda. Her devletin bir bayrağı ve elbette bir de millî marşı var. Devletler arası temaslarda bayraklar çekiliyor ve bu marşlar çalınıyor. Nasıl yeni birçok devletin bayraklarını desinatörler çizdi ise, marşları da ısmarlama. Hatta bazılarının sözü dahi yok!

Türkiye'nin Millî Marşı ve şairi

Türkiye'nin millî marşı köklü bir devlete ve millete yakışır bir metne sahip. Bu marş bizi, milletimizi anlatıyor; tarihi arkaplanı güçlü gerçek bir kimlik tanımlaması. Marşın yazılması ve kabulü de bize has unsurlar ihtiva ediyor.

Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilişinin üzerinden 90 seneden fazla zaman geçmiş olmasına rağmen hâlâ aynı heyecanla okuduğumuz İstiklâl Marşı edebiyatımızın çok bilinen, tanınan büyük bir şairi tarafından yazılmıştır. 1873'te doğan Mehmet Âkif, 1920'li yıllara geldiğinde münhasıran **"İslâm şairi"** olarak anılan meşhur bir şahsiyettir. Bu sıfatın onun için islâmî bir dergi olan Sıratımüstakim başyazarı olması yanında 1911'de yayınlanan ilk şiir kitabı Safahat'ın muhtevasından dolayı 1910'lardan itibaren kullanıldığını tahmin edebiliriz. Fakat 1920'de Ankara'ya davet edildiği zaman böyle anıldığını ve bilhassa bu sebeple dâvet edildiğini tereddütsüz söyleyebiliriz.

Mehmet Âkif, Millî Mücadele için Ankara'ya davet edilen ilk şairdir, edebiyatçıdır. İstanbul'un işgalinden sonra Meclis-i Meb'usan dağılmış, Ankara'da Millî Mücadele'nin yürütülmesi için Büyük Millet Meclisi'nin açılması kararlaştırılmıştır. 1920 yılının nisan ayı başlarında Mehmet Âkif'i ziyarete gelen Ali Şükrü Bey, (Mustafa Kemal) Paşa'nın onu Millî Mücadele'in manevî cephesini kuvvetlendirmek için Ankara'ya davet ettiğini haber vermiştir.

Mehmed Âkif, dâveti tereddütsüz kabul etmiş ve oğlu Emin'i yanına alarak Ali Şükrü Beyle birlikte Ankara yoluna düşmüştür. Mehmet Âkif'in Ankara'ya geldiği, Mustafa Kemal Paşa tarafından o günlerde haftada bir yayınlanan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 28 Nisan 1921 tarihli sayısında haber olarak yer almıştır. Bu haberin başlığı ve muhtevası Mehmed Âkif'in hangi sıfatla (ve maksatla) çağrıldığını ortaya koymaktadır: *"İslâm Şairi Âkif Bey".*

81 kelimelik haberde "İslâm şairi" ibaresi başlık hariç 3 defa kullanılmaktadır. Bir defa da

"şair-i hakîm-i İslâm" (İslâmın bilge şairi) tamlamasına yer verilmektedir. Böylece 81 kelimelik metnin sekizde biri bu tanımlamaya ayrılmıştır. Mehmet Âkif ayrıca "pek hassas ve ulvî İslâm şairi"dir. Ayrıca güzide (seçkin) İslâm şairidir. "Hamiyet-i diniye ve gayreti vataniye"si vardır. İlim ve bilgelik sahiplerinin en ileri gelenlerinden seçkin bir şahsiyetdir…

Metnin üçte ikisi Mehmed Âkif'i öven, yücelten ibarelerden oluşmaktadır. Bu haber metninde "İslâm" merkezî yeri işgal etmektedir. Haberde Mehmed Âkif'in Millî Mücadele için önemi, neredeyse din-İslâm etkeninin önemiyle paralel bir konumda görülmektedir.

Bu haber bize Mehmet Âkif Ankara'ya "İslâm şairi" olarak davet edildiğini tereddüte yer bırakmayacak sûrette göstermektedir. Bu sıfatla dergisi *Sebilürreşad*'ı Ankara'da yayınlamıştır. Sebilürreşad Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin verdiği tahsisatla basılıp dağıtılan iki süreli yayından biridir. *Hâkimiyet-i Milliye* bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın yayınına ön ayak olduğu bir gazetedir. Mehmet Âkif'in dergisi ise, Meclis zabıtlarındaki tanımlamaya göre, *"Sebilürreşad ceride-i İslâmiyesi"* yani "Sebilürreşad İslâmî gazetesi"dir.

"Sebilürreşad İslâmî gazetesi" Büyük Millet Meclisi tarafından bastırılarak Anadolu'nun her tarafına dağıtılmış, cephe gerisine olduğu kadar cephelere de gönderilmiştir.

Mehmet Âkif, bir taraftan "İslâm şairi" sıfatıyla Anadolu'nun muhataralı bölgelerine halkı irşad (aydınlatma) maksadıyla gönderilirken, onun Ankara'da bulunuşuna resmiyet kazandırmak için milletvekili olmasının da arzu edildiği anlaşılmaktadır.

Mehmet Âkif, Biga ve İzmit halkı tarafından da seçilmiş olmakla beraber, Burdur milletvekili olmak istemiştir. Burdur'da seçimin olumsuz bir sonuç vermemesi için, M. Kemal Paşa'nın Konya'daki kolordu kumandanı Fahreddin (Altay) Bey'i telgrafla uyardığı bilinmektedir.

Mehmet Âkif Burdur'dan Milletvekili seçildikten sonra, Büyük Millet Meclisi oybirliği ile onu "Burdur meb'usu" olarak kabul etmiştir. 5 Haziran 1920 tarihli bu kabulden sonra Mehmed Akif 1. Büyük Millet Meclisi'nin kayıt defterine *"İslâm Şairi Mehmed Âkif Bey"* olarak kaydedilmiştir.

Günü geldiğinde de İslâm Şairi Mehmed Âkif Bey'den milletin İstiklâl Marşı'nı yazması istenmiştir!

Neden Mehmet Âkif?

Millî Marş için dönemin ünlü şairleri içinden neden Mehmed Âkif seçilmiştir? Cenap Şehabeddin'i ve Ahmet Haşim'i şiir tarzları itibarıyla bir kenara bırakalım, Kabr-i Selim-i Evveli Ziyaret ve Merkad-i Fâtih'i Ziyaret gibi millî şiirler de yazan o zamanın "Şair-i âzam"ı Abdülhak Hamid'in, daha çok milli şiirleriyle tanınan Ziya Gökalp, Celâl Sahir, Enis Behiç, Süleyman Nazif gibi isimlerin, bilhassa Türkocağı çevresinin "millî şair" olarak yücelttiği, Hamdullah Suphi'nin de çok değer verdiği "Türkçe Şiirler" kitabının sahibi Mehmet Emin'in (Yurdakul) hatırlanmaması ilgi çekicidir.

Bu isimlere çok fazla şiiri yayınlanmış olmasa da şöhretli bir isim olan Yahya Kemal'i, daha genç nesilden Orhon Seyfi'yi, Yusuf Ziya'yı (Ortaç) ve Faruk Nafiz'i ekleyebiliriz.

Buna karşılık dinî hassasiyeti bilinen, "İslâm şairi" olarak tanınan Mehmed Âkif üzerinde ısrar edilmesi bugüne kadar büttün vecheleriyle açıklanabilmiş değildir.

Bunun sebebini, öncelikle dönemin şartlarında arayabiliriz. Batının o sırada çok yakından hissedilen ezici baskısı karşısında, en batıcı olanlar, dine uzak duranlar dahi millet vakıasını, milleti yaşatan değerleri daha objektif olarak görmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bunlar da Meclis'teki oylamada çok güçlü bir dinî muhtevaya sahip olan İstiklâl Marşı'na oy vermişlerdir.

Mehmet Âkif gibi, iman salabeti bilinen bir şairin milletin hissiyatına tercüman olabileceği hususunda şüphe olmadığından, yazacağı şeyin muhtevası bilinerek, tahmin edilerek kendisinden talepte bulunulmuştur.

Hamdullah Subhi'nin rolü nereye kadar?

Bu talebin sadece onun şiirini eskiden beri beğenen Hamdullah Suphi ile sınırlı olduğu fazla akla yatkın görünmüyor. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Millî Mücadele'nin yönetici ekibinin marşı beğendiklerini, görüşlerini yansıtan bir gazete olan *Hakimiyet-i Milliye*'nin birinci sayfasında kabul edilmeden neredeyse bir ay önce çerçeve içinde yayınlanmasından, "ihsas-ı rey" olan bu yayından sonraki süreçte, Hamdullah Subhi'nin yine "reyimi açıklıyorum" diyerek, aynı yönde ihsas-ı reyde bulunmasından, seçilmiş diğer şiirleri bir yanı bırakarak sadece Mehmet Âkif'in şiirini okumasından ve kabul oturumunda da ne kadar tartışılırsa tartışılsın, Mehmet Âkif'in şiiri dışındaki şiirlerin oylatılmamasından çıkarabiliriz.

İstiklâl Marşı: En zor zamanda ümit ve iman telkini

Mehmet Âkif İstiklâl Marşı'nı başarılardan, zaferlerden duyduğu heyecanla yazmadı. Hatta, ufukların karanlık olduğu bir zamanda, başarının pek ümid edilmediği, zaferin hayâl olarak görüldüğü günlerde kaleme aldı.

İstiklâl Marşı'nın yazıldığı günlerin ağır havasını bir nebze de olsa hatırlamak faydalı olacaktır.

Millî Marş yarışması 1920 yılının Ekim ayında açılmış, ilânlarda 23 Aralık son katılma tarihi olarak belirtilmiştir. Mehmet Âkif o sıralarda Kastamonu'dadır, 24 Aralık'ta Ankara'ya hareket eder. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşür. Paşa, Mehmed Âkif'in Kastamonu'daki "vatanperver mesaisi"nden çok memnundur. Manevî cephemizin kuvvetlenmesine Mehmed Âkif ve dergisi *Sebilürreşad* büyük hizmetler etmiştir. Beraber çalışılması kararlaştırılır.

Bu sırada, bir taraftan Yunan ilerlemesi devam ediyor, diğer taraftan gayri nizami kuvvetlerin düzenli orduya dönüştürülmesinin sancıları yaşanıyordu. 6 Ocak 1921'de Yunan ordusu Bursa ve Uşak cephelerinde taaruza geçti. Üç gün sonra Yunanlılar Bilecik ve Bozöyük'ü iş-

gal etti. Bir gün sonra hâlâ zafer olup olmadığı tartışılan "İnönü Zaferi" kazanıldı. 22 Ocakta Çerkez Edhem kuvvetlerinin direnişi kırıldı.

3 Şubatta Mehmed Âkif idaresindeki *Sebilürreşad*'ın Ankara'da ilk sayısı yayınlandı. *Sebilürreşad* bu dönemde Büyük Millet Meclisi tarafından Matbuat Umum Müdürlüğü'nün matbaasında bastırılmış, büyük kısmı resmî kanallarla dağıtılmıştır.

İki gün sonra, İstiklâl Marşı yarışmasına katılan şiirleri yeterli görmeyen Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey, Mehmed Âkif'e yazılı olarak müracaat etti.

O sırada İngiltere öncülüğünde İtilaf devletleri Londra'da Sevr'i tadil ederek kabul ettirmek maksadıyla bir konferans toplamak için harekete geçmişlerdi. Londra Konferansına gidecek Bekir Sami Bey başkanlığındaki BMM heyeti 6 Şubatta Ankara'dan hareket etti.

8 Şubat'ta bir süredir Fransız kuvvetlerine karşı mücadele eden Antep teslim oldu.

14 Şubatta *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin birinci sayfasının sol alt kısmında *"Bir vaazdan"* başlığı altında Mehmed Âkif'in Kastamonu çevresindeki vaazlarından birinin bir bölümü yayınlandı: *"Şair-i muhterem Mehmed Âkif Bey Efendi'nin Kastamonu havalisinde irad ettiği mevizalardan* [vaazlardan] *biri* (Sebilürreşad) *refikimizde intişar etmiştir* [yayınlanmıştır]. *Mev'izanın sonunu bervech-i âti* [aşağıdaki gibi] *iktibas ediyoruz."*

Maarif Vekili'nin teskeresine rağmen Mehmed Âkif, İstiklâl Marşı'nı yazma eğiliminde değilken, Taceddin Dergâhı'nda beraber kaldıkları, çok sevdiği genç arkadaşı Balıkesir meb'usu, Hasan Basri (Çantay) Bey'in Hamdullah Subhi Bey'e verdiği "Âkif Bey yazacak" sözünü yerde bırakmamak için kabul eden Mehmet Âkif, 15 Şubatta metni teslim etti. 17 Şubatta Mehmed Âkif'in *İstiklâl Marşı* şiiri *Sebilürreşad* ve *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayınlandı.

21 Şubatta *Londra Konferansı* başladı. Bu arada bir Büyük Millet Meclisi heyeti Moskova'da müzakere ile meşguldü. Böylece batının büyük gücüne karşı yeni ortaya çıkan Sovyetler Birliği ile ilişkiler geliştirilerek denge sağlanmak isteniyordu. 23 Şubatta Londra Konferansı'nda İstanbul hükûmeti adına katılan Tevfik Paşa söz hakkını BMM temsilcilerine bıraktığını belirtti.

Meclis 26 Şubat'ta İstiklâl Marşı yarışmasına katılan şiirlerden seçilen 6'sının basılarak milletvekillerine dağıtılmasının kararlaştırdı. 1 Martta Karesi (Balıkesir) Meb'usu Hasan Basri'nin (Çantay) *İstiklâl Marşı*'nın güftesinin Hamdullah Subhi Bey tarafından kürsüden okunmasına dair takriri (önergesi) görüşüldü.

Hamdullah Subhi yarışmaya katılan ve seçilen şiirlerden birinin kürsüden okunması kararı üzerine kürsüye geldi ve yarışma hakkında bilgi verdi. Gelen şiirleri kuvvetli bulmadığı için Mehmed Âkif beyefendiye müracaat ettiğini, kendisinin asîl endişelerle ortaya koydukları tereddütleri (mükafatı almamak) izale etmek için gerekli tedbirleri alacağını belirttiğini, *"bu şart ile büyük dinî şairimiz bize fevkalede nefis bir şiir gönderdiler...Arkadaşlar, re'yimi ihsas ediyorum* (oyumu açıklıyorum). *Beğenmek, takdir etmek hususunda haizi hürriyetim* (hürriyete

sahibim). *İntihabımı* (seçimimi) *yapmışım. Fakat, sizin intihabınız benim intihabımı nakzedebilir...Bu size aittir..."* Hamdullah Subhi Bey, Mehmed Âkif'in şiirini okudu. Bu sırada Mehmed Âkif salonu terk etmişti. Şiir büyük heyecanla ve alkışlarla karşılandı.

İngiltere Başbakanı Lolyd George10 Martta Londra Konferansı'na katılan Yunan heyetine *"Türklere karşı saldırıya geçmekte serbest olduklarını"* bildirdi.

İslâm Kongresi ve İstiklâl Marşı

Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü Hüseyin Ragıp (Baydur)'ın, *Hakimiyet-i Milliye*'de 11 Mart nüshasında **"Ankara'da bir İslâm Kongresi"** başlıklı başyazısı yayınlandı. Yazıda, Ankara, Batı'ya karşı İslâm isyanının umumî (genel) karargâhı olarak ilân edilmekteydi. *"Herkes* (yazının) *Mustafa Kemal Paşa'nın ilhamı eseri olduğunu biliyordu"* (M.Emin Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı*)

Meclis'in 12 Mart günü yaptığı toplantıda İstiklâl Marşı yarışmasının sonuçlandırılması ile ilgili usûl tartışmalarından sonra, sadece Mehmed Âkif'in *İstiklâl Marşı*'nın oylanması konusunda verilen önergeler kabul gördü ve TBMM "ekseriyet-i azime ile" (büyük çoğunlukla, bir üye hariç) Mehmed Âkif'in şiirini "millî marş" olarak kabul etti. Bunun üzerine şiirin bir daha okunması istenmiş, Hamdullah Subhi bir daha ve bu sefer kürsüden okumuş ve İstiklâl Marşı'nı millî marş olarak Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa ve milletvekilleri ayakta dinlemiştir.

Aynı gün, Matbuat Umum Müdürü Hüseyin Ragıp Sebilürreşad yayıncısı Eşref Edip'le görüştü. "Büyük İslâm Kongresi" hazırlıkları için Şer'iye Vekaleti'nde bir komisyon kurulacak, heyet Şer'iye Vekili Hasan Fehmi, Recep (Peker), Mehmed Âkif ve Eşref Edip'den oluşacak ve Hasan Basri (Çantay) heyetin kâtibi olacak.

16 Mart günü *Hâkimiyet-i Milliye* "Elim bir devr-i senevî (acı bir yıldönümü): İstanbul geçen sene bugün işgal edildi. 16 Mart bir yevm-i matemdir (yas günüdür); fakat dinî ve millî mücahadede azmimizi takviye eden bir matem!..." sürmanşeti ile yanınlandı. Bu başlığın altında "İstanbul'un işgalinin tarihî vesikaları" başlığı yer almaktadır. "Geçen senenin 16 Martında İtilaf devletleri tarafından İstanbul'un işgali üzerine Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretleri tarafından neşrolunan protesto beyannameleri." Bu başlık altında, Mustafa Kemal Paşa'nın işgali protesto eden beyannamesi, vali ve kumandanlara yazılan tamim ve *"Âlem-i İslâma beyanname"*ye yer verilmekteydi.

Aynı gün, TBMM Hükümeti ile SSCB arasında "Moskova Anlaşması" imzalanıyordu.

17 Martta *Hakimiyet-i Milliye*'de, *Sebilürreşad* yayıncısı Eşref Edib'in *"Anadolu'da İslâm Kongresi"* başlıklı "Hüseyin Ragıb Beyefendiye" ithaflı yazısı yayınlandı. Bu yazıda, Hükûmetin böyle bir işe girmesinden duyulan memnuniyet coşkunlukla ifade edilmektedir.

21 Martta Türkiye-SSCB Anlaşmasının TBMM hükümetince tasdik edildi ve aynı gün Bolşevikler Batum'u işgal etti. 23 Martta Yunan ordusu Bursa ve Uşak cephelerinde ileri

harekata başladı. Sapanca 25 martta, Adapazarı 26 martta işgal edildi. Yunan kuvvetleri 27 Martta İnönü'ye taarruza geçti. Ertesi gün, Kanlısırt ve Metristepe'yi ele geçirdiler. Bu sıkıntılı zamanda BMM'nin Muhafız Taburu Batı Cephesi'ne sevkedildi.

Cebhelerde kahraman mücahidlere

28 Martta *Hâkimiyet-i Milliye*'nin birinci sayfa sol alt köşesinde, üç sütun üzerine *"Cebhelerde kahraman mücahidlerimize"* başlığı altında Mehmed Âkif'in *Berlin Hatıraları* şiirinin bir bölümü yayınlandı. Mehmed Âkif bu şiiri, Çanakkale muharebeleri devam ederken yazmıştır. Şiirin birinci bölümünde cephelerde savaşan, alınları dine en son istihkâm olan büyük mücahidlerden sebatı kesmemeleri, sonuna kadar mücadele etmeleri istenmekte, **"korkma"** diye başlayan ikinci kısımda ise, savaşan askerlerin, büyük mücahidlerin cevabı şiirleştirilmektedir.

Millî Mücadele'nin kazanılmasında elbette bir çok etkenin rolü üzerinde durulabilir. Bu etkenler arasında İstiklal Marşı'nın ve onun şairinin halkın maneviyatını yükselten, askerin heyecanını besleyen şiirleri, yazıları ve vaazları da bilhassa dikkate alınmalıdır.

İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif'in diğer "millî marş"ları

İstiklâl Marşı Millî Mücadele'nin daha ciddi bir askerî başarısı olmadan yazılmıştır. Başarılar, zaferler onun yazılmasından sonradır ve bu sonuçta onun da elbette rolü vardır. Gerçek bir millî marş olduğu şüphe götürmez. Yazıldığında rakibi yoktu, sonradan da rakip uydurulamadı. Bir çok kimse zanneder ki, İstiklâl Marşı resmî korumadan ötürü okunuyor ve önemini koruyor.

İstiklâl Marşı'nı bir tarafa bırakalım. Mehmet Âkif'in "millî marş" mahiyetinde en azından iki şiiri daha var ki resmî koruma olmadan, hiç bir mecburiyet yokken sürekli okunmaya devam ediyor.

Çanakkale'nin marşı

Bunlardan biri "Çanakkale Şehidleri"ne diye bilinen, Saafahat'ın 6. Kitabı Âsım'ın bir bölümü olan şiirdir. Bu şiir edebiyatımızın daha önce örneği olmadığı gibi sonra da benzeri yazılmamış olan muhteşem bir destanî âbidesidir.

Biz Çanakkale'nin ruhunu derinlemesine ondan talim ederiz (tam karşılamıyor ama, öğreniriz). O olmasa Çanakkale zaferi önemsiz sayılmazdı elbette. Fakat bu ruha işleyen şiirin Çanakkale muharebelerinin ve muzafferiyetinin öneminin kavranmasında nasıl büyük bir rolü olduğunu görmemek mümkün değildir.

Bildik kelimelerle yazılmış bu şiirin vazgeçilmezlik sırrı belki de şairin "ruhunun vahyini" duyarak yazmasından kaynaklanır. Bazı kelimeleri bugün gençler tarafından bilinmemektedir ama bu onun tesirini asla azaltmamaktadır.

Millî günlerde ve gecelerde, Çanakkale ile ilgili topantılarda onun okunmaması mümkün değildir. Sunucular ondan mısralar aktarır, konuşmacılar sözlerini bu şiirle takviye eder ve niha-

yet güzel şiir okuyan birisi baştan sona okur. Hiç bir şiir, hiç bir metin onunu yerini tutamaz.

Zulmü alkışlayamam marşı

"Zulmü alkışlayamam" diye başlayan Âsım'da yer alan şiir parçası da bir nevi millî marştır.

Milletin değerler dünyasını koruma refleksinin marşıdır bu.

"İrtica" İttihatçıların 31 Mart vak'asından sonra dilimize siyasî bir muteva ile soktukları eski bir kelimedir. İslâmî literatürde irtica geriye, câhiliye devrine dönmektir. İtihatçılar bunu Abdülhamid dönemine dönmekle eş anlamlı olarak kullanmışlar, sonradan da siyasî literatürün vazgeçilmez bir kavramı olmuştur.

Bu kavramın kullanıldığı her yerde, Mehmet Âkif'in bu kavramın ne idiğini anlatan şiiri de hatıra gelir.

Zulmü alkışlayamam, zâlimi aslâ sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem…

Bu kavram kullanılarak mağdur edilen geniş mazlum kitleler bu şiiri hafızalarından hiç çıkarmazlar ve gerektiğinde büyük bir heyecan hissiyle okurlar. İç siyasetin bitmez tükenmez baskı malzemesi irtica, son yıllarda eski gücünü yitirdi. Bir asır boyunca "irtica ile mücadele" için asker, sivil bütün güçler seferber edilmiştir. Fakat islâmı irtica olarak milletin gözünde kötü gösteren millî marş mahiyetinde edebi bir metin ortaya konulamamıştır ama irticanın foyasını meydana döken, mazlumların sesi olan Mehmet Âkif'in muhteşem şiiri vardır. Bu şiirin varlığı irtica ile mücadele kavramının yıpranmasında birinci derecede rol oynamıştır. Her baskıya maruz kalışlarında bu şiiri okuyan kitleler, Mehmed Âkif'in diliyle haykırmışlardır:

İşte ben mürteci'im, gelsin işitsin dünyâ!
Hem de başmürteci'im, patlasanız, çatlasanız!
Hadi kanununuz assın beni, yahud yasanız!

Kaynaklar için bakınız:

D. Mehmet Doğan: *Camideki Şair Mehmed Âkif*. 4. bs. Yazar Yayınları, Ankara 2009
İslâm Şairi İstiklâl Şairi Mehmed Âkif. 2. bs. Yazar Yayınları, Ankara 2011

Birleştirici Bir Değer Olarak Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı

Mustafa Özçelik

Hangi sözlüğü açarsak açalım, "millet" kavramının "Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan ve aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu" şeklinde tarif edildiğini görürüz. Bence burada konumuz açısında en önemli kelime "birlik" kelimesidir. Buna göre eğer ortada birlik yoksa millet de yoktur, birlik zayıflamışsa millet olma gerçeği de tehdit alında demektir.

Birliğin ise "dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek" sayesinde sağlandığı/sağlanabileceği görülür. Bunlar burada ayrı ayrı değerlendirilebilir. Ayrıca bu kavramlara yenileri eklenebilir. Mesela ortak kabul görmüş bir isim birliği sağlayıcı bir değer olabilir. Şayet bu tür isimler bir şair /yazar ise bu değerin aynı zamanda eserleri üzerinden de gerçekleşmesi söz konusu olabilmektedir.

Bu bağlamda kendi tarihimize baktığımızda mesela bir Yunus Emre'nin, Süleyman Çelebi'nin bu nitelikte isimler olduğu görülecektir. Eser, yazarından bağımsız olamayacağı için de, Yunus Emre Divanı'nın, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inin böyle bir fonksiyon icra ettiği görülecektir. Bu şahsiyetlerin en önemli özelliği ise hem eser ve şahsiyetleriyle birlik çağrısı içinde oldukları hem de kendilerinin millet tarafından bütün zamanlar boyunca birleştirici bir değer olarak görülmeleridir.

Son dönemde bu anlamda öne çıkan en önemli isim ise Mehmet Âkif Ersoy olmuştur. O da diğerleri gibi, gerek şahsiyeti gerekse şiirleriyle, özellikle de İstiklâl Marşı'yla hem birlik fikrini savunmuş hem de birleştirici bir değer olarak görülmüştür. Âkif'in bu konuda söyledikleri hem kendi döneminde onun bu yönünü anlamak hem de ülkemizin ve bölgemizin bugün içinde bulunduğu şartları doğru değerlendirebilmek açısından hayli önem taşımaktadır.

Mehmet Âkif'i bu konu çerçevesinde iki açıdan değerlendirmek gerekiyor. Bunlardan ilki Âkif'i yaşadığı dönemde bir birlik fikrini savunan ve birliği bozan unsurlara karşı mücadele eden bir şahsiyet olarak ele almaktır. Diğeri ise Âkif'in günümüzde ortak kabul gören bir değer olarak nasıl görülüp algılandığını göstermektir. Tabi burada sadece Âkif'in şahsiyeti değil eserleri de söz konusu edilmelidir.

Birlik fikrini savunan bir şair olarak Âkif

Mehmet Âkif'te birlik fikrinin anlaşılması için neden bu kavramı öne çıkardığını öncelikle belirtmek gerekiyor. Bunun iki önemli sebebi vardır. İlki, yaşadığı dönemin özellikleri, diğeri ise

onun değerler dünyasında bu kavramın taşıdığı önemdir. Önce yaşadığı döneme bakalım:

Âkif, 19.asrın son çeyreği ile 20. asrın ilk çeyreğinde yaşadı. Bu dönemin en belirgin özelliği imparatorluklar çağının kapanması ve onların yerine ulus devletlerin kurulmaya başladığı bir dönem olmasıdır. Bu dönem Rus ve Avusturya-German İmparatorluğu gibi Osmanlı imparatorluğunun da önce dağılma ardından yıkılış dönemidir. İşte Âkif, bu süreçte Osmanlı'nın hem dağılma ve yıkılış hem de Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş sürecine tanıklık etti. Her iki dönemde de önce birliğin dağılmaması ardından da yeniden inşası için en gür seda ondan geldi.

Burada gerek meselenin daha iyi anlaşılması gerekse Âkif'in tavrının daha iyi kavranması için Osmanlı'nın devlet olarak temel niteliğine biraz daha yakından bakmak gerekiyor. Osmanlı, farklı etnik topluluklardan oluşan bir devletti. İnanılan dinin en temel değeri olan "Vahdet" fikri inançta olduğu gibi sosyal hayatta da yansımasını bulmuş, devleti oluşturan farklı unsurlar, bu inanış etrafında ve yine inançlarının bir gereği olarak "kardeşlik" fikri" etrafında bir birlik ve bütünlük kurmuşlardı. Denilebilir ki Osmanlı'nın uzun süre hayatiyetini sürdürmesinde en temel değer bu birlik ve kardeşlik anlayışı olmuş, uzunca bir süre başta Anadolu coğrafyası olmak üzere Osmanlı'nın hâkimiyet alanına giren Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkan coğrafyasında bu anlayış üzerine varlığını sürdürmüştür. Dahası bu birlik içinde sadece Müslüman kavimler değil Osmanlı tebası olarak yaşayan diğer din mensupları da vardı. Dinleri farklı olsa da bir üst kimlik olarak "Osmanlı tebası" olmayı benimseyerek bu birlik içinde yer almışlardı.

19. asra gelindiğinde ise önce Balkanlar'da ardından Arabistan coğrafyasında Batılıların özellikle de İngilizlerin kışkırtmalarıyla ayrılıkçı hareketler başladı. Önce Arnavutlukta isyan hareketleri görüldü. Ardından Rusların kışkırtmalarıyla bunu Yunanistan ve Sırp isyanları takip etti. Daha sonraki yıllarda ise Arap isyanları görüldü. Bu olayların pek çok sebebinden söz edilse bile öne çıkan sebep, Batı'da yükselen değerin ulus-devlet fikri olmasıydı. Kavmiyet düşüncesi bu sebeple Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan farklı etnik topluluklara da benimsetildi. Her biri bağımsız bir ulus-devlet olmak için harekete geçtiler. İçerde ise İttihat Terakki yönetiminin Türkçülüğü öne çıkaran anlayışı dışarıdan gelen bu saldırıya başarı için uygun bir zemin hazırladı.

Mehmet Âkif, iyi yetişmiş bir Müslüman münevver olarak içerde ve dışarıda olup bitenleri çok iyi gözlemledi. Ortaya çıkan problem kavmiyetçiliğin yol açtığı tefrika idi. Bu durum, hem tevhid (birlik) dini olan İslam'a aykırıydı. Hem de sonuçları itibariyle birlik ve dirliği ortadan kaldıracak en büyük tehlike idi. Durumu çok iyi tahlil eden Âkif, mücadelesini öncelikle şiirleri ve yazılarıyla sürdürdü. Öncelikle aydınları ve siyasileri uyandırmaya çalıştı. Ardından mesajını geniş kitlelere ulaştırmak için Tevhid inanışının müşahhaslaştığı mekânlar olarak camileri seçti ve oralarda halka vaazlar verdi.

Onun şu beyitleri bu konudaki düşüncesini ve tavrını en iyi veren ifadelerdir:

Hani milliyetin İslâm idi kavmiyet ne
Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyetine
Arnavutluk ne demek var mı şeriatta yeri
Küfr olur başka değil kavmini sürmek ileri

Arabın, Türk'e Laz'ın Çerkez'e yahut Kürd'e
Acem'in Çinliye rüçhanı mı varmış nerde
İslâmiyette anasır mı olurmuş ne gezer
Fikr-i milliyeti tel'in ediyor Peygamber
En büyük düşmanıdır ruh-u Nebi tefrikanın
Adı batsın onu İslâm'a sokan kaltabanın

Âkif'in sesi ne yazık ki duyulmadı, ikazları dikkate alınmadı. Böylece Osmanlı'nın Anadolu dışındaki parçaları birer birer ana kütleden ayrıldılar. 1. Dünya Savaşı'nın ardından ise Anadolu işgal edilmeye başlandı. Ardından da Osmanlı tasfiye edildi. Böylece Türk milleti tarihten silinmek tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.

Ortada iki seçenek vardı. Ya bazı aydınların ve siyasilerin savunduğu fikri benimseyerek manda ve himaye altına girmek ya da şartlar ne kadar olumsuz olursa olsun, yeniden ayağa kalkarak işgale karşı çıkmak, saldırganları topraklarımızdan uzaklaştırmak ve yeni bir devlet kurmaktı. Bu da topyekün bir mücadeleyi gerektiriyordu. Bu mücadele ise yine birlik fikri içerisinde gerçekleşebilirdi.

Milli Mücadelede Âkif'in Birleştirici rolü

Âkif, Milli Mücadele öncesinde olduğu gibi bu yeni süreçte de aynı bilinç ve kararlılıkla birlik mesajlı mücadelesini sürdürdü. Yine konu ile ilgili yazılar, olmak amacıyla Anadolu'ya geçti. Balıkesir'den başlayarak, Ankara'da, Çankırı'da, Kastamonu'da vaazlar verdi. Konya, Afyon, Burdur gibi pek çok yere giderek halkın ileri gelenleriyle görüştü. Milletvekili seçildiğinde ise mücadelesini siyasiler ve münevverler arasında sürdürdü. İstanbul'da başladığı kalem mücadelesi Anadolu'da da devam etti. Sırat-ı Müstakim dergisi Ankara, Kastamonu ve Kayseri'de Milli Mücadelenin en gür sesi olarak yayın yaptı.

Onun hemen bütün şiirleri, yazıları ve vaazları birlik meselesinde önemliydi elbette. Onarlın her birinde de birlik meselesi en çok işlenen konu idi. Bir vaazında söylediği şu sözler bu konudaki düşüncelerini özetler niteliktedir. "*Ey cemaat-ı Müslimîn! Milletler topla, tüfekle, zırhlıyla, ordularla, tayyarelerle yıkılmıyor, yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki bağlar çözülerek herkes kendi başının derdine, kendi havasına düştüğü zaman yıkılır. Atalarımızın "Kale içinden alınır." sözü kadar büyük söz söylenmemiştir. Evet, dünyada bu kadar sağlam, bu kadar şaşmaz bir düstur yoktur. İslâm tarihini şöyle bir gözümüzden geçirecek olursak, güneyde, doğuda, kuzeyde, batıda yetişen ne kadar Müslüman hükümetleri varsa hepsinin tefrika yüzünden aralarında sonradan var olan fitneler, fesatlar, nifaklar, ayrılıklar yüzünden istiklâllerine veda ettiklerini, başka milletlerin esareti altına girdiklerini görürüz. Emevîler, Abbasiler, Fatımîler, Endülüslüler, Gazneliler, Moğollar, Selçuklular, Kuzey Afrikalılar, İranlılar, Faslılar, Tunuslular, Cezayirliler... hep bu ayrılık gayrılık hislerine kapıldıkları için saltanatlarını kaybettiler.*"

Fakat Milli Mücadele sürerken birliği sembolleştirecek ve kurulması için mücadele edilen devletin milli marşı olacak olan İstiklal Marşı ise tam bir "birlik ve mutabakat metni" olarak Âkif'in mücadelesinin sembol şiiri oldu. Böylece Mehmet Âkif'in sürdürdüğü birlik mücadelesi sonuç verdi. Daha az sayıda bir nüfusa ve daha az km. kare toprağa sahip olsak bile yeni bir devlet kurmayı başardık. Bu yeni yapı Âkif'in ne kadar hayal ettiği bir yapıdır? Bu, ayrı bir

konudur ama şu an bir devlet ve vatana sahipsek bunu bütün bu başarıda Âkif'in en büyük pay sahiplerinden biri olduğunu burada belirtmek gerekmektedir.

Bu başarıda İstiklal Marşı'nın nasıl bir fonksiyon icra ettiğini anlamak için bu marşla ilgili şunları da söylemek gerekir: İstiklal marşı, Âkif'in kaleminden ortak bir vicdanın ürünü olarak doğdu. Çok iyi tasarlanmış kurgusuyla milletin ortak kabulünü sağlayacak dört ana kavram bu marşın omurgasını oluşturdu. Bunlar, "vatan-millet-din ve devlet kavramları idi. Âkif, bu marşıyla milletine hem umut verdi hem de bir bilinç tazelemesini sağladı. Ne için savaşmamız gerektiğini, birleşmenin hangi değerler etrafında olabileceğini en anlaşılır biçimde dile getirdi. Öyle ki sivil- asker her millet ferdi bu metin üzerinde birleşti. Bu birliğin neticesi ise zafer oldu.

Âkif'in birlik ve tefrika konusundaki fikirleri

Mehmet Âkif, döneminde ve sonrasında da çok önemli bir tavrın sahibi oldu. Hem problemleri tespit etti. Hem de çarenin, çözüm yolunun ne olduğunu gösterdi. Safahat'ın 2. kitabından itibaren bu meseleyi ağırlıklı olarak şiirlerinde ve yazılarında ele aldı. Aynı şekilde vaazlarında da en çok bu mesele üzerinde durdu. Bu sebeple onun bu konuda yazdığı çok sayıda şiir ve yazı bulunmaktadır. Bunlardan en çok öne çıkanlardan hareketle onun bu meseleyi nasıl ele aldığına bakalım:

Âkif'e göre kendini medeni bizi ise gayr-ı medeni gören Batı bizi bölmek parçalamak istemekteydi:

Medeniyet! Size çoktan beridir diş biliyor
Evvelâ parçalamak sonra da yutmak diliyor

Batı, bunu bazı İslam ülkelerinde başarmıştı. Sıra bizdeydi. Âkif'e göre geçmişten ders almak ve bugün olup bitenleri ona göre değerlendirmek gerekirdi:

Bırakın eski hükûmetleri meydandakiler
Yetişir, şöyle bakıp ibret alan varsa eğer
İşte Fas işte Tunus işte Cezâyir gitti
İşte İran'ı da taksim ediyorlar şimdi

Bizim parçalanmamız ise tefrikaya düşmek yahut düşürülmek suretiyle gerçekleşebilirdi. Tefrikayı doğuran sebeplerin en başta geleni ise kavmiyetçilik fikriydi.

Müslümanlık sizi gâyet sıkı, gâyet sağlam
Bağlamak lâzım iken, anlamadım, anlıyamam
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize
Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı
Aynı milliyyetin altında tutan İslâm'ı
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyyettir
Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir

Şikâyet edilen, tenkit edilen bu durumlar karşısında yapılması gerekenler ise tefrikadan uzak durmak, vahdeti temin etmektir:

Sizin felâketiniz: Târumâr olan «vahdet»
Eğer yürekleriniz aynı hisle çarparsa
Eğer o his gibi tek, bir de gâyeniz varsa
Düşer düşer yine kalkarsınız, emîn olunuz

Âkif, bunu nasıl başardı?

Hemen herkes şu ya da bu konuda fikirler söyleyebilir. Önemli olan bunların dinleyenler/okuyanlar yani muhatapları nezdinde bir karşılık ve kabul görmesidir. İşte Âkif, bunu başarmış bir insandır.

Bunu nasıl başardığına gelince; o, her şeyden önce söylediklerine bizatihi samimiyetle inanmış bir insandı. Özü de sözü de birdi. Tutarlı bir kişiliğe sahipti. Gerçekçiydi.

Hayır, hayal ile yoktur benim alışverişim
İnan ki, her ne demişsem görüp de söylemişim
Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek
Sözün odun gibi olsun, hakikat olsun tek

Yine müktesebatı itibariyle çok iyi bir fikri, edebi donanıma sahipti. Devrinin en çok okuyan, araştıran münevverlerinden biriydi. Bu yüzden problemleri doğru bir biçimde kavramıştı. Hadiselerin güncel görüntülerine takılmadan onların arka planında yatan sebepleri görecek hem bilgiye hem de ferasete sahipti. Edebi kabiliyeti ile de fikirlerini muhataplarına etkili biçimde anlatabilen bir özellikteydi. Diğer yandan halkın içinde olması, onlarla inanç, duygu, düşünce birliği içinde bulunması sebebiyle de çevresindekilere güven verebilen bir insandı. Bütün bunlara elbette onun mücadeleci, azimli, inançlı ve kararlı tutumunu da eklemek gerekir.

Milli Mücadeleden günümüze birleştirici bir değer olarak Âkif

Bir devletin yahut milletin birlik içinde mücadele ederek yıkılan bir devletin ardından yeni bir devlet kurması elbette çok önemli bir başarıdır. Fakat onun kadar hatta ondan da önemli olan şey ise bu devletin yaşatılmasıdır. Bu da yine kurulurken olduğu gibi kurulduktan sonra da o devletin çatısı altında birlik içinde yaşamakla mümkündür. Bunun sağlanması için de yine birleştirici değer ve sembollere ihtiyaç duyulur.

İşte Âkif'in birleştirici bir değer olarak önem ve değer taşıması Milli Mücadele öncesinde olduğu gibi sonrasında da devam etti. Bunu en belirgin olarak gösteren unsur ise yazdığı İstiklal Marşı'nın hem o günlerin hatırasını canlı tutan hem de geleceğe dönük mesajlarıyla "istiklalin ve istikbalin marşı" olarak kabul edilip benimsenen bir şiir olmasıdır. Bu yüzden

Âkif, hiç unutulmadı ve bu sebeple unutulmayacaktır. Bunun en önemli tezahürü ise Âkif'in toplum hafızasında ve gönlünde özel bir yere sahip olmasıdır. Bu durumun müşahhas ifade biçimlerine baktığımızda söylemeye çalıştığımız hususları daha açık görme imkânımız olacaktır:

1-Âkif, fikrine muvafık yahut muhalif bile olsa hemen herkesin saygı duyduğu ve sevdiği bir isim durumundadır.

2-Hemen her yerleşim biriminde mahalle, cadde, sokak, okul ya da camilere adı en çok verilen isimlerin başında gelmektedir.

3-Pekçok aile, ona yönelik sevginin bir ifadesi olarak çocuklarına Mehmet, Âkif, Mehmet Akif ve özlediği gençliği ifade eden Âsım adını vermiştir/vermektedir.

4--Kısa fasılaların dışında vefatından bu yana her yıl vefat yıldönümünde ayrıca çeşitli vesilelerle anılan bir isimdir.

5- Şiirlerinin okunmadığı bir mekân nerdeyse yoktur. Okulda, kışlada, camide, evde şiirleri en çok okunan bir isimdir.

6-Safahat'ı temel dini kaynaklardan sonra evlerde en çok bulunan bir kitaptır.

Bütün bunlar, Mehmet Âkif'in hem sağlığında hem de vefatından sonra ortak bir değer, sembol bir isim olarak görülüp öyle benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç yerine

Mehmet Âkif, bugün de gelecekte de ortak değer olarak yaşaması elbette önemlidir. Fakat bu durumun daha anlamlı ve etkili hale gelmesi ise onun tefekkür dünyasının, mücadelesinin, ideallerinin, tasavvurlarının, hayal kırıklıklarının, sevinçlerinin çok iyi anlaşılması ve anlatılması gerekmektedir. Hemen her fırsatta İstiklal Marşı'nın söylenmesi/okunması, adının okullara verilmesi, Safahat'ın çok sayıda insana ulaşması gibi hususlar önemlidir ama yeterli değildir.

Kaynaklar

Mehmed Âkif Ersoy, Safahat, Hz. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, 2000
D. Mehmet Doğan, *İslâm Şairi-İstiklâl Şairi Mehmet Âkif,* Ankara 2008
Eşref Edib, *Mehmet Âkif Hayatı-Eserleri,* İstanbul 1960
Tahsin Yıldırım, *Milli Mücadele'de Mehmet Âkif,* İstanbul 2007
Orhan Okay, *Mehmet Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi,* Ankara 1989
İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı Mehmet Âkif Külliyatı,* c.1–10, İstanbul 1992
Mustafa Özçelik, *Gençler İçin Mehmet Akif ve Safahat*, İstanbul, 2009

Sanatını Aşan Şair: Âkif

Turan Koç
Prof. Dr., Sabahattin Zaim Üniversitesi

"Akif sanatını aşan bir şairdir" derken, vurgulamak istediğim husus, onun şiirinin atıflarının bu bütün içinde yakalanabileceğidir. Hiç abartmadan diyebiliriz ki "Tevhit Veyahut Feryat" adlı şiirinden "Secde" şiirine doğru işleyen süreçte Akif'in olgu ve olaylara ilişkin gözlem ve yorumları içiçe gelişir.

Mâsivâ bir şey midir, boş durmuyor Hâlık bile.

Bak tecelli eyliyor bin şe'n-i gün, gûnâ-gûn ile.

Bu şiirin delalet, tazammun ve çağrışımlarında *ilim* ile *bilimin* bir yerde kesişen içerimlerini yakalarız. Başka bir ifadeyle, bu şiirde ve doğrusu çoğu şiirinde, Akif'in Ziraat Mektebinde (Baytar Mektebinde) aldığı gözlemci güç ve dikkatle akideye yaslanan tefekkür ve anlayışın onun sesinde buluştuğuna tanık oluruz. Akif, dünyada olup biten her şeyin, kendi sebep-sonuç ilişkisi içinde gerçekleşirken, aynı zamanda Sebepler Sebebine bağlı bir süreç içinde gerçekleşen muazzam bir akış sergilediğine inanıyor. Acı veya tatlı her şey belli bir nizam içinde olmaktadır. Değilse, şiirinin adı niçin "Tevhid Yahut Feryad" olsun ki. Açıkça, Akif'in şiir estetiği, nihaî anlamda onun eşyada gördüğü iç bağlantı ve ömrü boyunca bağlı kaldığı vahdet şuuru üzerinden gelişir. Akif, her şeyden önce, olup biten her şeyin Allah'ın irade ve meşîetinin mazharları, dünyadaki görüntüleri olduğu kanaatiyle yetişmiş biridir. Safahât'ta buna ilişkin açık alâmetlerle karşılaşırız.

Şöyle de yaklaşabiliriz konuya: Akif yaşadığı tecrübeyle (o günler bir cihat ve cidal yılları idi) bizim bugün yaşadığımız tecrübe ve tanıklıklar arasında çok büyük fark var. Biz, biraz daha bireysele yönlendirilmiş durumdayız gibi geliyor bana. Akif ise ortak var oluş bilincinin içinde yetişmiş; tefekkür, algı ve yorumlama güç ve yetisi bize göre daha canlı örnekler (savaş, mahalle, medrese tanıklığı, devleti- âliyyenin çöküş süreci) hizasında veya içinde mayalanmış birisidir. Dolayısıyla, bu tecrübeler bir şekilde şiirine de yansıyacaktır.

Gerçekten, yirminci yüzyıla gelinceye kadar, Müslümanların, biraz cür'etle ifade etmeme izin verilirse, hiçbir yerde azınlıkta yaşamadığını görüyoruz. Başka bir ifade ile, İslam, doğduğu günden itibaren gittiği her yere devlet olarak gitmiştir. Müslümanlar Endülüs'e gittiler, hemen devlet kurdular. Orada sayıları belki yüzde 2, yüzde 3'ü bulmazdı. Hind Altkıtası'na sarktılar, devlet kurdular; İran'a girdiler, devlet kurdular; Turan'a geldiler devlet kurdular. Yirminci yüzyıldan sonradır ki Müslümanlar azınlık tecrübesi yaşamaya başladılar. Ben, Akif'in şiirinin, şimdi ne oldu da işlerin yanlış gittiğine ilişkin acı bir tecrübenin tanığı veya sızlayan bir bilinçle seslendiği kanaatini taşıyorum. Biraz da bu yaklaşımla, Akif'in şiiri ile, yani onun dil ve söylemi ile, İslam'ın ilk yayılış dönemindeki şiirlerinin dil ve söylemi arasında, tecrübelerin derece ve hatta mahiyetinde önemli bir farklılık olsa da, belli bir örtüşme olduğunu düşünüyorum. Mesela, İslam'ın yayılış dönemlerine ait şiirle Akif'in şiiri arasında hem fikrî, hem da estetik kavrayış açısından büyük bir benzerlik vardır. O dönemdeki şiirler gibi Akif'in şiiri

de nettir. İlk dönem şiirlerin, dizelerin estetik kaygı ile birlikte hatta ondan da önce belli bir mesaj taşıyıcı olmayı üstlendiğini, en azından önemsediğini görüyoruz. Akif'in şiirinde de öyle bir şey var. O dönemde de kıssa önemli, Akif'in şiirinde de kıssa önemli. Akif de o kıssayı anlatarak hakikati takdim etmek, bizi hakikatimizle buluşturmak istiyor. O dönemdeki şiirlerde de böyle bir şey söz konusu. Burada en büyük fark, bana öyle geliyor ki atılım, açılım dönemlerinin heyecanı ile geri çekiliş dönemlerinin hüznü, acısı arasındaki farktır. Akif bu milletin vicdanı, tüm İslam ümmetinin vicdanı olmuş birisi olarak bu acıyı damarlarında duyan biri sıfatıyla karşımıza çıkıyor. Kısaca, Akif'in şiirinde varlık ya da zaman-mekan kavşağında bulunuş tarzımıza ilişkin kavrayış kendi bilgi birikimi üzerinden ve kendine özgü bir sese oturuyor.

Gerçekten, Akif'in şiirlerine daha yakından baktığımız zaman, nihaî anlamda Sebepler Sebebi'nin irade ve meşîetinin tezahürleriyle baş başa kalıyoruz. Akif'in şiirindeki estetik kavrayış da asıl önemini bu noktada buluyor. Bir yerde onun şiirini anlamlı kılan da ifade etmeye çalıştığım bu bütüncül bakış açısıdır. Yani misyonunun, özgörevinin iliklerine kadar farkında olan bir şiir karşısındayız. O bakımdan, Akif'i bugün anladığımız anlamda bir şiir ve edebiyat zevkiyle okumak yetersiz kalacaktır.

Bana siz âlem-i İslam'ı sorun, söyleyeyim;

Çünkü hiçbir yeri yok gezmediğim, görmediğim.

Şark-Aksâ'dan alın, Mağrub-i Aksâ'ya kadar,
Müslüman yurdunu baştan başa kaç devrim var!
. . . . .
Yoksa ârâm edemezdim. Bana zîra "Durma,
Yürü, azminde devam et. . ." diye vermezdi aman
Bir sadâ benliğimin fışkırıp âmâkından.
O sadâ işte benim gayret-i dîniyyemdir,
Coşuvermez mi, içim sanki yanardağ kesilir;
Yeniden davranırım, eğelenemem bir yerde.
Ne cihan kaygusu derman bu devasız derde;
Ne de can, sonra filan duygusu, heyhat!
Can, cihan hepsi de boş, "gâye"dedir varsa hayat.

Evet, o bir şairdir; ama aynı zamanda o bir âlimdir ve eylemcidir de. Süleymaniye Camii ile ilgili olarak "temeli ilme basan" diyor, "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı şiirinde. Akif'in şiirinin de ilme basan bir şiir olduğunu göz önünde bulundurarak okuyacak olursak, bu şiire daha isabetli bir yerden yaklaşmış oluruz diye düşünüyorum. Eğer bu şiir kalıcı ise ve hâlâ seviliyorsa, biraz da bundan dolayı olduğuna inanıyorum. Akif'in şiiri, açıkça, kendi psikolojik yönelişlerinin yumağında dönenen bir şiir değildir. Bu yüzden, bu şiirin dili, en azından bugünkü bazı şiirlere göre, daha açıktır.

Evet, Akif salt bir şair değildir. Müfessir, neyzen, ilim adamı, dilci, edebiyat adamı, eleştirmen, mütercim, realist, yani hakikate aşina; araştırmacı, seyyah, güreşçi, yüzücü, ilim aşığı, iman adamı, dava adamı, tavır adamı; yiğit adam; vatan, toprak, tarih dostu ve aciz ve mağdur,

sürgün ve insan. Çok yönlü, çok çekmiş bir insan. Büyük toprağa, büyük tarihe aşina, büyük geleneğe aşina büyük bir duyarlılık. Büyük toprak, büyük tarih, büyük gelenek aynı zamanda büyük bir kafa da istiyor. Ama büyük kafanın derdi de herhalde o ölçüde büyük olsa gerek. Açıkça, *Safahât*, belki de bu yüzden, böyle baştanbaşa acı tütüyor, isyan tütüyor. Ama aynı zamanda umut da fışkırıyor ondan. Onu da rahat bir şekilde görüyoruz.

Bu aşamada, Akif'in estetik yaşadığını da vurgulamak durumundayız. Burada "estetik"ten kastım fikrin ete, kemiğe dokunan boyutlarda kavranmasıdır. Doğrusu, eslafımız "estetik" diye bir kelime bilmezdi. Medrese müfredatımızda da böyle bir kelime geçmez. Ama onlar ibdâ, bediî zevk ve temâşânın ne olduğu iyi bilirlerdi. Onlar, "Bedî'u's-semâvâti ve'l-arz"ın hazreti karşısında akla gelebilecek en derin estetik tecrübeyi yaşarlardı. Yunus'un, Mevlânâ'nın şiirlerinden yükselen ses böyle bir estetik tecrübenin tercümesidir. Aki'in şiirinde de böyle derin tecrübenin yorumlarıyla karşılaşıyoruz.

Geleneğimizde şairlerimizi, sufilerimizi, düşünürlerimizi heyecanlandıran üç kavram var. Bu üç kavramı Akif'in şiir ve yazılarında da görüyoruz. Bunlar kemâl, cemâl ve celâl kavramları, yani kelimeleridir. Ama kelime isimden başka bir şey değildir ve isim de asıl anlam ve önemini müsemmasıyla kazanır. Önemli olan Cemâl, Celâl ve Kemâl'in bizzat kendisi. Asıl bediî zevk, temâşâ ve istiğrak zevki Cemâl ve Celâl ile mahrem ve izahı zor buluşmada yaşanır. İbnü'l- Arabî bunu son derece veciz bir şekilde özetliyor: "Allah'ın kitabındaki hiçbir ayet ve var oluştaki hiçbir kelime yoktur ki," diyor İbnü'l-Arabî, "bunun kemal, cemal ve celal şeklinde üç yönü olmamış olsun. Kemal onun varlık tarzıdır; yani onun ne olduğunu, nereden geldiğini bilme ile ilgili bir konu. Celal ile cemal ise, varlığın ya da var olanların bize açılışı, bize teveccühü ve tersinden bizim ona açılışımız, ona teveccühümüz sürecinde gerçekleşen alışveriş ile ilgili bir husus. Bu bağlamda kabz, bast, yani açılma, daralma tecrübelerinden söz edilebilir.

Bunları şunun için arz ettim: Hani, Biraz da Cemâlinle tecelli etsen. . ." gibi bir dizesi var Akif'in. O, olup biten her şeyin İlahî İrade ve meşî'etin bir tezahürü, İlahî İradenin ışıması olduğuna inanıyor. Dolayısıyla, Akif'in şiirinin temel gramerini böyle bir anlayışın sağladığını rahatlıkla söyleyebiliriz, diye düşünüyorum. Buradan baktığımızda, Akif'in dil ve söyleminin (şiirinin dilinin) geleneğimizle uyum içerisinde, onunla bir şekilde örtüştüğünü görürüz.

Hemen her işte olduğu gibi, Akif'in şiirini anlamak için de "Cibril Hadisi" diye bildiğimiz hadisten, (İslam nedir, iman nedir, ihsan nedir?) yararlanabiliriz, diye düşünüyorum. *İman* dendiğinde tefekkürden söz ediyoruz. *İslam* kelimesi ağırlıklı olarak davranışlarımıza yansıyan boyuta tekabül eder. Burada bu iki kavram kadar önemli bir başka kavram da *ihsan*'dır; yani bir işin nasıl yapıldığı. İhsan, açıkça, güzel olanın güzel bir şekilde yapılmasını dile getirir. Kısaca ifade etmek gerekirse, bir şeyin niçin yapıldığı kadar nasıl yapıldığı da önemlidir. Akif'in şiiri ve yazıları, bu anlamda ihsanı gerçekleştirme kaygısı ile kotarılmış yazı ve şiirler olarak karşımıza çıkar. Akif'in şiirini ve bütün mücadelesini Muhsin bir kul olma mücadelesi olarak okuyabiliriz. Elbette, onun yanıldığı yerler de olmuştur. Ama şiir ve yazılarının tuttuğu istikameti göz önünde bulundurduğumuzda, ifade etmeye çalıştığım hususun abartılı görülmeyeceği kanaatini taşıyorum. Aslında muhsinlik dairesi, ihsan dairesi, zaman ve mekân kavşağında estetik ve etkili bir şekilde görünme açısından son derece önelidir. İslam estetiği ve sanatını asıl yönlendiren bu ihsan boyutudur. Akif'in ve benzeri şair ve ediplerin başarmak istediği şey bu ihsanı gerçekleştirmektir.

İmdi, Akif'in, estetik tecrübeyi hem doğal olgu ve olaylar üzerinden, hem de insan elinden çıkma sanat eserleri üzerinden yaşayan birisi olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Akif'in dil

ve sanat açasından ilgimizi çeken yönü, bu bediî haz ve tecrübesini yorumlamadaki kendine özgü başarısı ve üslubudur. Onun şiiri, tüm büyük sanatçı ve şairler gibi yaşadığı tecrübenin ilk elden yorumudur. Onun "bin şe'n-i gânâ-gûn ile tecelli eden" şeylerle, yani bütün olup bitenlerle ilgili estetik bir tecrübesi var. O, bir ucu Cemâl, bir ucu Celâl'in ışıması olan estetik tezahürler içinde kötü ya da umutsuzluk telkin edecek bir şey görmez. Akif'in bu olup bitenler karşısındaki tavrı, her şeyden önce İlahî Hazret karşısında olduğu bilinci ile yaşayan bir mümin tavrını yansıtır. Hani, onun; "Yandık diyoruz; boğmaya kan gönderiyorsun." dizesini Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde geçen; "Yâ İlahî hazretinden hâcetim" dizesinin hizasında bir yere koyabileceğimizi düşünüyorum. Bu ve benzeri birçok dizesinden, Akif'in Allah'ın hazreti karşısında olduğu bilinciyle dolu olduğunu anlıyoruz. Onun şiirinin can damarını yakaladığımız yer asıl burasıdır, diye düşünüyorum. Böyle bir tecrübe elbette büyük bir tecrübedir, derin bir tecrübedir. Tabiî, böyle bir tecrübe, en azından ilke olarak, her mümin için sözkonusudur.

Şüphesiz, hepimiz, her birimiz söylediklerimizden, dile dökebildiklerimizden daha büyüğüz. Herkes, her şair aruz ve heceden daha büyüktür. Dolayısıyla, Akif de şiirinden, aruzdan daha büyük olacaktır. Ama Akif'in bir insan olarak hayatına baktığımızda, şairin sanatından daha büyük olma durumunun onun için daha isabetli olduğunu söyleyebileceğimizi sanıyorum. Biraz önce arz etmeye çalıştığım, geri çekilme durumu ve tecrübesi, Akif gibi hassas bir ruh açısından, herhalde çok acı bir tecrübeydi. Bütün bu tecrübeler Akif'i, Allah'ın daha çok Celâliyle tecelli ettiği şeklinde bir telakkiye sevk etmiştir. "Telakki" kelimesi ile daha derin boyutlardaki bir "alımlama"yı (*reception*) kast ediyorum, algıyı (*perception*) değil. Algı, bu bağlamda ve estetik kavrayış açısından daha sınırlı görünüyor bana. Telakkiyi daha derin, daha geniş boyutlu bir kavrayış olarak alıyorum burada. Akif'in telakkisi bu anlamda önemle ve öncelikli olarak üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkıyor. Bütün şu'unât, yani olup biten şeylerle ilke ve ideal olarak bilinen şeyler arasında denge kurmak ve olup bitenleri ilkeden hareketle yorumlamak son derece önemlidir. Şiirinden anladığımıza göre, Akif bu anlamda ve bu bağlamda çok ciddi tecrübeler yaşıyor. Ama bu yaşananların asla bir iç çelişkiye sebep olmadığını, Akif'in bu köprüden o derin kavrayışı ve imanı ile geçtiğini görüyoruz. .

Bilindiği üzere, din, yani dinimiz İslam Allah tarafından gönderilmiştir. "Bugün dininizi tamamladım." diyor âyet. Diyanet, bu dinin bizim irademiz üzerinden hayata geçirilmesini ifade eder. Onun için "diyanet işleri" diyoruz. Kısaca, Din'i Kur'an ve Hadis belirlemiştir. Bu dinin hayatla nasıl buluşacağı konusu bize kalıyor. O, bizim aklımız, irademiz, kavrayışımız üzerinden hayata geçirilecektir. ("Din İşleri Yüksek Kurulu" tamlamasındaki "din işleri" tabiri, bu açıdan bakıldığında isabetli bir adlandırma gibi görünmüyor.) Bu bağlamda, "medeniyet" kavramına temas etmekte de yarar görüyorum. Öyle sanıyorum ki Akif'in eleştirdiği medeniyet Batı'nın tanımladığı ve Batının tecrübesini dile getiren bir kavrayış ya da gerçekleşiş tarzıdır. Batı'nın "civilisation"u Türkçeye "medeniyet" şeklinde tercüme ediliyor. Doğrusu, bu iki kavramın içerim ve uzantıları asla bir birbiriyle tam olarak örtüşmez. Konuyu biraz açacak olursak, *civilization* ile *medeniyet* arasında delalet ve çağrışımları açısından büyük farklar olduğu görülecektir. Açıkça, "medeniyet" kelimesinin her şeyden önce dine atıfta bulunan bir boyutu vardır; daha doğrusu, medeniyet dinin zaman-mekân kavşağında görünür hale gelmesidir. "Civilization" ve "uygarlık" kelimesinde böyle bir muhteva sözkonusu değildir. Kur-an'ı Kerim'de iki yerde *medîn* kelimesi geçiyor. *Medin* Deyyan'a bağlı, kendisini O'nun huzurunda hisseden kişi. *Deyyan*, Allah'ın sıfatlarından birisi. Kur-an'da geçmez. Ama Hadis-

te çok geçer. *Medîn*, tekil olarak kuldur. Çoğulu *medîne*'dir; ve medîne de toplum demektir. Yani dinin, diyanetimiz üzerinden hayatla buluştuğu toplum ya da yerleşim birimine *medîne* diyoruz. Kısaca, medine, Deyyân'ın emri altında olan, yani *ummetü'l-memlûke* ('Mâlik'in yönetimi altında olan toplum') olmuş oluyor. Bunun serpilip gelişmesi de medeniyet olacaktır.

Sadede gelecek olursak, Akif'in dilinin kullanım kurallarının, işaret etmeye çalıştığım bu anlayış içinde işlediğini söyleyebiliriz. Onun Baytar Mektebi'nden edindiği olgu ve olaylar, yani realite karşısındaki duyarlılığını da, öyle sanıyorum ki buraya eklemek gerekiyor. Onun gerçekçi, realist tarafı oradan geliyor. Ama burada şunu da unutmamak gerekir: Bilindiği gibi, Kur'an sık sık bizi olgu ve olayları iyi gözlemlememiz konusunda uyarır. Müfessir Akif'in Kur'an'ın bu konulardaki uyarılarını görmezden gelebileceğini herhalde düşünemeyiz. Öyle sanıyorum ki vaktimi aştım. Ancak, biraz önce sözünü ettiğim, yani Akif'in sanat eseri karşısındaki duyarlılığının boyutlarını ele veren hususa da bir örnek üzerinden işaret etmek istiyorum. Onun, "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı şiirindeki bazı dizeler bu konu ile doğrudan ilgili. Dahası, bu dizeler geleneksel şiirimizin hizasında bir yerlerden seslenen bir buluş tecrübesinin ifşası niteliğindedir. Süleymaniye Camii'nin ihtişamının doğurduğu kalp kamaşmasının ifadesi olan bu dizeler, "Secde" şiirini de çağrıştıran kıvamıyla bir vecd tecrübesi külçesi olarak ortaya çıkar. Keza, bu dizelerin kumaşı tasavvuf şiirimizin dokunduğu kumaşla aynı kırattadır. Kısaca, bu dizeler bir temâşâ ve istiğrak tecrübesinin dilidir. İşte o dizeler:

Artık ey sevgili kârî, gel otur orta yere,
Cephe dîvârına bak, camlara bak, minbere bak;
Sonra mihrâb ile mahfillere, kürsîlere bak.
İşte her cephede, her yerde demâdem görünen,
Lâkin esrara bürünmüş gibi mübhem görünen,
Seni bî-tâb-ı telakki bırakan âyâtın,
Kalarak mülhem-i âvâresi hissiyyâtın,
Dalgalansın da denizler gibi kalbinde celâl;
Görmesin dîdelerin reng-i sivâ, reng-i zılâl!
Vecde gel; vahdete dal, âlem-i kesretten uzak. . .
Yalınız Sâni'i gör; san'atı masnûu bırak!
Ben de bir yer bularak şöylece tenhâ dalayım,
Varlığımdan geçeyim, mahv-ı temâşâ kalayım.

Soru: Muhterem konuşmacılara çok teşekkür ediyorum. Müsaadeniz olursa, iki sualim olacak: Birincisi, sayın Mustafa Gencer Hocamıza. "Batı medeniyeti" tabiri, zannımca, tartışmalı bir kavrayışı ifade ediyor. Batı medeniyetini taklit etmeden, Batı medeniyetini haiz olmak meselesi nasıl açıklanabilir? Çünkü bir şeyi özünüze dahil etmiyorsanız onu taklit ediyorsunuz; taklit etmeden yapıyorsanız onu özünüze dahil ediyorsunuz ya da özünüzü ona dahil ediyorsunuz demektir. Burada nasıl bir açıklama getirilebilir? Bunu merak ediyorum. İkinci sualim, müsadeniz olursa, kıymetli Turan Koç Beyefendi Hocamıza. Bir noktaya kadar ben Turan Koç Hocamızı büyük bir keyifle dinledim. Bir tasavvuf dersi idi konuşması. Fevkalede

istifade ettim. Fakat bir noktada, karnından saçma yemiş kuş gibi yere çakıldım. "Perception," "reception" kelimeleri! . . .

Efendim, sualim iki noktada: "perception," "reception" kelimelerini niçin kullandınız? Hocam, bunu bize Türkçesiyle izah etseydiniz daha düzgün bir iletişim olmaz mıydı? Bizim açımızdan. Benin İngilizce kavramlara karşı bir alerjim var. Belki de bu konuda çok hassasım. İkincisi, "realist" kelimesi. Acaba, zat-ı alinizin Mehmet Akif'i aktarırken kullandığınız "realist" kelimesi, onun dile getirdikleriyle uyumlu veya o yönünü anlatmak için uygun bir karşılık mıdır? Başka bir karşılık bulmak mümkün müdür?

Turan Koç: İzin verirseniz, önce medeniyet konusunda bir iki cümle söyleyeyim. Dil ya da kelimelerin güç ve anlam haritaları asıl önem ve derinliğini bir yerde medeniyet içinde kazanıyor. Buradan sorunun cevabına bir dayanak bulmak istiyorum. Dünyada, bilindiği üzere 5, 6 medeniyet var. Önce kendi medeniyetimizi analım; İslam medeniyeti, Hıristiyan medeniyeti, Yahudi medeniyeti, Hindu ve Budist medeniyetleri ve bugün Batı medeniyeti. Bu medeniyetlerin her birinin kurucu kaynaklarından söz edilir. Kurucu kaynak söz konusu olduğunda Hind medeniyetinde Upanişatlar ve Vedalar çıkar karşımıza; İslam medeniyeti söz konusu olduğu zaman Kur'an ve Hadis. Peygamberimizin ve sahabenin davranışları bu bağlamda son derece önemlidir. "Yahudi medeniyeti" dediğimiz zaman Tevrat; "Hıristiyanlık" dediğimiz zaman da Roma, Helenistik dönem ve daha eskilerden Yunan düşüncesi ile birlikte asıl önemlisi İncil çıkar karşımıza. Açıkça, her medeniyetin bir kurucu kaynağı vardır. Medeniyetler zaman içinde her alanda belli bazı terkiplere, hadi "sentezlere" diyelim, ulaşırlar. Düşünce alanında terkibe ulaşır. İbn-i Sinâ, Fârâbî, Gazalî, İbn Arabî'yi bu bağlamda anabiliriz. Medeniyet düşünce, sanat, edebiyat, hukuk vs. alanlarında bu yeni yorum ve yaklaşımlarla kendisini görünür kılar. Bu, medeniyetin dinamizmi ile de doğrudan ilişkili bir konudur. Mevlânâ ve Yunuslar, Mimar Sinanlar ortaya çıkar. Bunların dili kurucu kaynağın dili üstüne oturur. Bu bağlamda Mevlânâ'nın dilini Kur'an ve Hadisin yorumu olarak okuyabiliriz. Yani bir medeniyet böyle gelişir. Burada önemli olan medeniyetin her alandaki dilinde yaslandığı varlık, bilgi değer telakkisidir, hakikat tasavvurudur. Bu hakikat tasavvurunun kendine özgü de bir dil ve epistemolojisi vardır. Gerçekten, hakikat tasavvuru ile birlikte epistemoloji, yani bilgi anlayışı da son derece önemlidir. Bunlar son derece önemlidir: Medeniyetler kimliklerini, kendilerini görüş biçimlerini bu üç sacayağı üzerinden sergiler: varlık, bilgi, değer.

Maalesef, medeniyetimiz son birkaç yüzyıl boyunca hem epistemolojik, hem de ontolojik olarak bir kırılma yaşadı. Bu, Batının salt teknolojisinden, biliminden etkilenme meselesi ile sınırlı bir konu değil. Mesele öylesine derin ki kelimelerimiz eski ses ve güçlerini bugün duyuramıyor. Bir yerde tarih öncesinde kalmış gibi. İşte o zaman semantik problemlerle karşılaşıyoruz. Eski kelimelerimizin o eski sesi ve gücü bugün eski kıvamında değil. Güneşin gölgesinin gün içinde farklı yönlere, farklı mesafelerde uzandığı gibi, bugün eski kelimelerimizin seslerinde de farklı yönlere uzanma gibi veya kısılma gibi durumlarla karşılaşıyoruz. O zaman bir çatışma yatışıyoruz. Bu, aynı zamanda medeniyetin kendini yenilemesiyle ilgili de bir konudur, diye düşünüyorum.

Ecdadımız, bütünlüklü bir varlık, bilgi ve değer telakkisinin tarih içindeki açılımlarını, gerçeleşişlerini niçin "Medeniyet" kelimesi ile karşılamış? Bu, kanaatimce önemli bir konu. Burada "medeniyet" kelimesinin içerimlerini, uzantılarını; yani muhtevasını, tazammunlarını tedailerini, delaletlerini bir daha ve ciddi bir şekilde düşünmemiz gerekiyor. O zaman, ister istemez, "civilization"u "medeniyet" ile tercüme etmenin ne ölçüde isabetli olduğu sorusuyla

karşılaşırız.

Şimdi, efendim, elimden geldiği ölçüde Türkçe kelimeler kullandım. Muztar kaldığım yer ve durumlarda, kastımı daha açık bir şekilde ifade edebilmek için Batı kaynaklı kelimeler kullanmak durumunda kaldım. Mesela, "telakki" kelimesinin tam olarak ne ifade ettiğini ortaya koymak için, "reception" kelimesini andım ve bunu "perception" kelimesi ile karşılaştırdım. Doğrusu, biraz da epistemolojik donanımımızı, yani bilgilenme tarzımızı dikkate alarak böyle yaptım. Açıkça, ben, neye "bilgi" dediğimiz, dememiz gerektiği konusunda sıkıntılı bir durumda olduğumuz şeklinde bir kanaate sahibim. Öyle ki Batı kaynaklı kelimelerin yerine salt Türkçe karşılıklarını ikame etmek çoğu durumda yetersiz kalabiliyor. Burada önemli olan, kelimelerin ve hatta cümlenin medeniyetimizin hakikat telakkisinde tuttuğu yeri kollamaktır. Ama bu konu çok uzun bir hikâyedir. . .

Şunu söylemek istiyorum: Süleymaniye Camii'ni gereği gibi telakki edemezsek onun anlamında bir buharlaşma olur; onun o şekildeki varlığı, telakkimizin onu ortaya koyan irade ile buluşmasına bağlıdır. Her sanat eseri için sözkonusu olan bu durum Süleymaniye için de geçerlidir. Evet, tabiî estetik varlıklar, bediî varlıklar, yani Allah'ın sun'u olan eserlerin güzellikleri ve mükemmellikleri biz olmasak da değerlerini korurlar. Ama tarihi olan sözkonusu olduğunda durum biraz değişir. Elbette, tabiat gibi tarihin sahibi de Allah'tır. Ama eğer biz onları nasıl telakki etmemiz gerekiyorsa o şekilde telakki etmezsek ihtişam ve güzelliklerinde önemli bir kayıp sözkonusu olur. Kısaca, sanat eserleri telakkimize bağlı olarak var veya yok olurlar. Onları, onların minber ya da kürsülerini, sözgelimi türbelerde yaptığımız gibi, yeşil boyaya bularsak pek de hayırlı bir iş yapmamış oluruz. Minberin, minbere çıkmanın, malum, bir âdabı vardır. Peygamberimiz, sonunda bugün bildiğimiz minber olacak bir kütüğe oturmuştu mescitte hutbe irâd ederken. Hz. Ebubekir halife olunca; "Ben onun oturduğu yere oturamam!" dedi ve o kütük bir üste çıkarılarak önüne başka bir kütük konuldu. Bu yeni konan kütüğe oturarak Peygamberimizin oturduğu kütüğe yaslandı. Hz. Ömer Halife olunca, o da Hz. Ebu Bekir'in oturduğu kütüğe oturma konusunda benzeri bir saygı ile çekingenlik izhar ediyor. "Ben de onun oturduğu yere oturamam!" diyor. Bu durum dört halife döneminde tekrar ediyor. Böylece bugün bildiğimiz minber oraya çıkıyor ve daha sonra gelen imam-hatipler ilk beş basamağa (şimdiki minberlerde son beş basamak) oturmuyorlar. Bu bir dildir ve medeniyetin içinde böyle şeyler vardır. Bugün böyle bir hassasiyetin minber telakkimizde aynı ölçüde canlı olup olmadığından emin değilim. Medeniyet sadece pilli saat üretmek değildir. Önemli olan, medeniyetimizin bu tür hassasiyetleri, duyarlılıkları da gözeterek kendini yeniden yorumlamasıdır. Kelimeler, dil ve söylem böyle bir hassasiyete yaslandığı sürece hangi kelimenin kullanıldığı (şüphesiz, önemli) ikinci dereceden bir konudur, diye düşünüyorum. Dahası, Batı kaynaklı kelimelerin yerine Türkçe karşılıklarını kullanmak bile çoğu zaman yetmeyebiliyor.

"Realist" kelimesini bir yerde kullanmak zorunda kaldım. "Hakikat" kelimesini ve bu kelimeden türemiş "muhakkık" kelimesini de kullanabiliriz. Ama "hakikat," dolayısıyla "muhakkık" birkaç anlama gelebiliyor. Türkçede "gerçek" diyoruz, "hak" veya "hakikat" diyoruz. Hakâyık çok basamaklı. Mesela *merâtibu'l-vücud* diyoruz. Gerçekten, varlığın bizim duyularımıza, ruhumuza, nefsimize, aklımıza ve sırrımıza hitap eden yönleri var. "Akıl, sır ermez." diyoruz. Yani sır akıldan daha ince bir şey, daha derin bir kavrayış yetisi. Sufilerin şiiri bir yerde bu sırda mayalanarak seslenir. Ve belki de o yüzden güzel ve çekicidir. Yerine göre filozoflar da açılırlar buraya, bu düzeye.

Kısaca, bu âlem hakkın bize bakan Yüzüdür. Sürekli Cemâlin cilveleri ile karşı karşıyayız. Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı'nın *Metâlib ve Mezâhib* adında Fransızcadan çevirdiği bir kitap var; felsefe kitabı. Bu kitabı yazdığı "Dîbâce"deki şu giriş cümleleri son derece çarpıcı:

> Ey Rabb-i Muteal,
>
> Sen bana *vicdan* dedikleri bir buluş, *vücûd* dedikleri bir bulunuş bahşettin. Ben bu buluşumla bulunuşumun künhüne eriyor, zâhirdeki infisâli, bâtındak iktisâl ile rabt edip …"

Böyle devam ediyor cümleler. Bu çok önemli bir bakış açısıdır. Bu tür bakış açısı, az önce de arz etmeye çalıştığım gibi, Akif'te, Yunus Emre'de, Mevlânâ'da, İbn-i Arabi'de de var. Burada bir vecit sözkonusu ve vecd vücudla, yani varlıkla başlar. *Vicdan, vecd, vücud, mevcud* ve *vecd* kelimeleri aynı kökten gelir. Varlıkla buluşulduğu zaman vecde gelinmemesi mümkün değildir. Ben Akif'in şiirlerinde sık sık bu yaklaşıma paralel gelişen, yer yer böyle bir vecd tecrübesinden süzülen bir ses olduğuna inanıyorum.

Aydın ve Toplum Ekseninde Mehmet Âkif Ersoy

Mustafa Orçan
Doç. Dr. , Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İTB Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Safahât'ımda, evet, şi'r arayan hiç bulamaz;
Yalınız, bir yeri hakkında "hazin işte bu!" der.
Küfe? Yok. Kahve? Hayır. Hasta? Değil. Hangisi var ya?
Üç buçuk nazma gömülmüş koca bir ömr-i heder!

İtiraf Şiirinden- M. A. Ersoy

Giriş

Her toplum ve dönemde aydınlar önemlidir, fakat modern toplumlarda aydınların önemi çok daha farklı bir anlam taşımaktadır. Geleneksel dönemden farklı olarak modern kitlesel iletişim araçlarının artması sayesinde ulaştığı çevre ve etkilediği insan sayısı oldukça artmıştır. Hem etkilediği hem de etkilendiği çevrede önemli kırılmalar yaşanmıştır. Modernleşme ve sonrasında küreselleşme sonucu aydınların etkilendiği çevre, sadece yaşamış oldukları toplumla, kültürle, medeniyetle, bölge ve çevreyle sınırlı kalmamış, onun ötesine geçerek çok farklı kültür ve çevreden etkilenmeye başlamıştır. Bu nedenle modernleşme arttıkça yerel aydın tipinden küresel aydın tipine doğru bir sürecin yaşandığı görülmektedir.[1] Bu iki aydın tipi arasında zaman zaman ciddi derecede buhranlar ve gerginliklerde yaşanabilmektedir.

Modernleşme ve küreselleşme bağlamında düşündüğümüzde karşımıza üç tür aydın çıkmaktadır. Birincisi yerel, yerli aydın tipi; diğeri küresel aydın tipi ve son olarak kü-yerel aydın tipidir. Yerel ve yerli aydın tipi ne kadar özgün ise, küresel aydın tipi de o kadar geneli ve egemen olanı ve bazen de egemen olanla mücadeleyi ifade eder. Hem özgün kalıp hem de küresel sorunlarla ilgilenen ve yönlendirmelerde bulunan, kendi toplum ve ülkesinde olduğu kadar diğer toplumlar için de sözü ve kaygısı olan aydın tipine ise küyerel aydın tipi diyebiliriz.

Bu aydın tiplerini ve toplumu etkileyen belirli çevreler bulunmaktadır ki buna iradeler de diyebiliriz. Dört tür iradeden söz edilebilmektedir (Orçan, 2014/2:14). Birincisi merkezi irade, ikincisi çevresel ya da toplumsal irade, üçüncüsü bireysel ve son olarak ise küresel iradedir. Bireysel irade gibi bu iradelerin bazıları çok pasif konumdayken, bazıları da dönemin şartla-

1 Bugüne kadar aydın üzerine yapılmış birçok çalışmalar bulunmaktadır ve bu çalışmalarda farklı aydın türlerinden söz edilmekte ve farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır (Şen, 1995; Orçan, 2006). Ama bizim burada yapmaya çalıştığımız daha çok modernleşme ve küreselleşme süreciyle bağlantılı olarak bu durumu açıklamaktır.

rına uygun olarak, hem aydınlara, hem de toplumlara ve ülkelerin kaderine de yön verebilecek kadar güçlü iradeye sahiptir oldukları görülmektedir. Fakat bu iradelerin gücü eşit ve her zaman da sabit bir güce sahip olmadıkları için dönem ve konjonktüre göre hâkimiyet ve etkileme sıralaması değişebilmektedirler.

Merkezi, Küresel ve Toplumsal İrade Karşısında M. Akif Ersoy

İfade edildiği gibi bu iradeler karşısında kendi toplumumuz açısından bakıldığında Osmanlının son (Tanzimat, özellikle Meşrutiyet) dönemlerinde merkezi ve toplumsal irade karşısında şimdi küresel iradelerden olan Batı'nın iradesini ve mücadelesini görebilmekteyiz. Küresel iradenin erken dönemidir bu. Aydınların Batı'ya olan özentileri nedeniyle merkezi ve toplumsal iradeye karşı aydınlarla birlikte yeni bir güç elde edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle kürsel iradenin dünyadaki en önemli hâkimiyet kurma araçlarından birisi ekonomi ve teknoloji gibi maddi güç iken; manevi olarak da en önemli araçların başında kültür ve aydınlar gelmektedir diyebiliriz. Batı karşısında aydınların zayıf noktalarından birisi ise "geri kalmışlık psikolojisi"dir. Yerel değerlere rağmen Batılı değerlerin kabulünde ve Batı medeniyetinin meşruiyet kazanmasında bu psikoloji çok belirleyici olmuştur. Bu psikoloji ve yaşanan olaylar nedeniyle aynı ülke ve toplumun aydınları arasında ciddi kopuşlar yaşanmış ve akabinde ideolojik anlamda da yeni aydın tipleri ortaya çıkmıştır.

Hemen belirtmek gerekir ki, modern zamanlarda aydınların kimliğinde sadece din ve ırk değil, aynı zamanda ideolojiler de çok belirleyici olmaya başlamışlardır. Bu bakımdan dinin dışında aydınlar arasında asıl ayrışma ve mücadele, Fransız Devrimi (1789) sonucunda ortaya çıkan ideolojilerin doğuşudur denilebilir[2]. İdeoloji, aydınlar arasında daha hücresel ve katı bölünmeyi ifade etmektedir. Özellikle Soğuk Savaş dönemlerinde ve sömürge sisteminin hâkimiyet kurduğu zamanlarda.

Türkiye tarihine bakıldığında ise, Cumhuriyetin ilk yıllarından II. Dünya Savaşının bitişine (1945'e) kadar dönemde hâkim olan irade, merkezi irade olmuştur. Her ne kadar devlet yapısı bakımından yönetim sistemi olarak imparatorluktan cumhuriyete dönüşmüş olsa da Cumhuriyet yönetimi demokratik ülkelerde görülemeyecek ölçüde merkeziyetçidir. Sadece yönetim sistemi olarak değil aynı zamanda kültürel ve ekonomik rejim tercihi olarak ta merkeziyetçi bir hüviyete sahipti. Bu nedenle yeni yönetim biçimi de eleştirmiş olduğu İmparatorluğun aksine, daha merkeziyetçi ve baskıcı olmuştur. Öz olarak yeni kurulan devletle Osmanlıdaki dile getirilen "hürriyet sorunları" (!) özgürlük kazanmamış, tam tersine var olan birçok özgürlükler kısıtlanmaya başlanmıştır. İşte konumuz olan Mehmet Akif Ersoy da bütün bu değişimleri, çalkantıları ve her iki dönemi yaşamış, onlara şahit olmuş bir aydınımızdır.

Türk aydınları içerisinde Mehmet Akif Ersoy, duruşuyla düşüncesi ve mücadelesiyle hem yatay eksenli hem de dikey eksenli bir portre çizer. Yataydır, çünkü her zaman birlikte yaşadığı topluma yabancılık duymadan onu hor görmeden onunla beraber olmuş; toplumun çekmiş olduğu acıları, savaşları, yoksulluğu, imkânsızlıkları ve kutsalı onun kutsalı ve öz değerleri olmuştur. Hem toplumun haliyle hâllenen, hem kimlik ve hem de kültürel olarak aynı kaynaktan beslenen bir karakter. Bir taraftan da dikeydir, çünkü merkezi irade hata yaptığında

2 Bu konuda Sabri Ülgener'in "Zihniyet, Aydınlar ve İzm/ler" kitabına bakılabilir (2006).

sorumlu aydın duyarlılığıyla tüm riskleri göze alarak muhalefet yapma cesareti göstermiş, gerektiğinde iktidara direnmiş ve onunla mücadele etmiştir. Bu bakımdan Ersoy, komprador bir aydın tipini de reddeder. Konformist değildir. Topluma yakın olan, kültürel ve toplumsal yabancılaşmaya uzak olur.

Küresel irade karşısında M. A. Ersoy'a bakıldığında, özenti duyan, bu özenti altında ezilen, ayrıca edilgen ya da pasif biri değildir. Buradaki küresel irade Batı ve Batı medeniyetidir. Bu medeniyetinin bilim ve fen konusundaki önemini kabul etse de, insana bakışını arızalı bulur, erdemsiz olduğunu kabul ederek ve onun sömürgeciliğini kastederek "tek dişi kalmış canavar" olarak addeder. Bu duruşuyla Ersoy hem yerli; küresel iradenin sömürgeci tutumunu eleştirmesi ve karşısında durmasıyla da aykırı küresel aydın tipine yaklaşmaktadır. Bu nedenle de Ersoy'u sadece yerli ya da sadece hâkim gücü destekleyen küresel aydın değil, küresel hâkimiyete karşı çıkan bu nedenle her ikisini birlikte yaşayan kü-yerel diyebileceğimiz bir aydın grubu içerisinde değerlendirilebilir. Anlaşıldığı üzere küresel aydın grubunu da kendi içinde iki şekilde değerlendirmek gerekir: Dünya sistemine hâkim olan güçleri onaylayan ve onlara rehberlik eden aydın ile kapitalist sisteme karşı olan entelektüel bazda mücadele veren aydın gurubu. Her ikisi de küresel aydın tipine girseler de birinciler mevcut hâkim olan kapitalist sistemini benimserken, Aliya İzzetbegoviç, Edward Said, Noam Chomsky gibi ikinciler ise bu sisteme karşı çıkan ve ciddi eleştiriler getiren yadın grubundan oluşmaktadır.

Yerelden beslenmeyen ya da Batılılaşmayı gaye edinen Türkiye'de o dönemin diğer aydınlarına bakıldığında, hâkim olan aydın grubu, topluma değil de daha çok merkezi iradeye dayanan: topluma rağmen yeni kurulan devletin gütmüş olduğu politikaya şartsız destek veren aydınlardan oluşmaktaydı. Maziyi tamamen dışlayan, kültürel ve kutsal değerleri yük ya da bir ayak bağı olarak kabul eden, bu yüzden bir an önce kurtulması gereken bir durum olarak bakma eğilimi söz konusudur. Merkezi mi, küresel irademi yoksa toplumsal irade mi denildiğinde, topluma rağmen Cumhuriyetin ilk dönemlerinde merkezi iradenin ve 1980'lerden sonra ise daha çok küresel iradelerin yanında yer alan bir aydın geleneği vardır. Aydınların bu irade tercihleri konusunda ki eğilimi bundan sonra bir geleneğe dönüşecektir.

Aslında zaman zaman kamuoyunda tartışılan Türkiye'de ki aydın sorunun asıl nedeni de, riskler ve sorunlar söz konusu olduğunda ne tarafta durdukları hatta ikamet ettikleri meselesidir. Merkezi iradenin yanında mı, küresel iradenin yanında mı, yoksa toplumsal iradenin yanında mı? Her şeye rağmen, bütün riskleri göğüsleyerek toplumsal iradenin yanında yer alan en önemli aydınlarımız arasında M. Âkif Ersoy gelmektedir. Hem düşünen, yazan hem de bir eylem/aksiyon adamıdır. Yerel, bölgesel ve küresel sorunlarla ilgilenmiş ve bu ilgisini dergi çıkararak ve yazılarıyla kalıcı hale getirmiş, özellikle Osmanlı ve İslam coğrafyasında etkili bir aydın olmuştur.

M. Âkif Ersoy'un İstanbul'dan ayrılıp Ankara'ya getiren asıl dertlerden biri, toplumsal iradenin merkezi irade tarafından temsiline katkı sağlamaktı. Her iki iradenin kimliğinde, kültüründe, taleplerinde ve çalışma sisteminde çatışma yerine birbirini destekleme ve örtüştürme çabası vardı. Maalesef Ersoy'un bu düşüncesi Birinci Meclisin hemen akabinde kurulan İkinci Meclisle birlikte çok kısa sürdü ve büyük bir hayal kırıklıyığla son buldu. Ersoy'un ideal edindiği merkezi irade ile toplumsal irade arasındaki uyum ve barışık süreç, ancak 2000'li yıllarda güçlü bir şekilde başlamış ve halen bu süreç devam etmektedir. Ama bu süreçte yaşanan beklenmedik ve bir o kadar da ilginç olan ise, yeni merkezi iradenin *"toplumsal irade mi yoksa küresel iradem i önemli"* denildiğinde küresele rağmen toplumsal iradeyi, kültür ve

kimliği tercih etmesinde görülmektedir.

Ersoy'un benimsediği ve ideal edindiği toplumsal ve kültürel kimlik denildiğinde bu kimliği oluşturan en önemli ve belirleyici unsurun "din ve vatan" olduğu görülecektir. Neden vatan, çünkü Osmanlının varlığı hatta yokluğu ona göre dine bağlıdır. Toplumlar dine göre şekillenir ve içinde bulunduğu hayata ve coğrafyaya değer kazandırır ve ona anlam katar. Osmanlıyı Müslüman coğrafyası için vazgeçilmez bulur. Vahdetin merkezidir ve aynı zamanda dini ve kültürel mirasın devamını sağlayan bir merkezdir. Bunları daha çok güçle, dünya sistemindeki elde ettiği ya da kaybedilen mirasla ilişkilendirir. Aydınların bir kısmı Fransız Devrimi'nden sonra belli bir coğrafyayı ve mahalleyi kurtarmaya kalkarken, o bölgenin hatta dünyanın kurtuluşunu hedeflemektedir. Bu yönüyle de yereli aşan küresele hitabeden bir anlayışı ve coğrafyası vardır.

Mehmet Âkif'in şiirleri içerisinde özellikle Süleymaniye Kürsüsü'nde, Fatih Kürsüsü'nde ve Hatıralar kısmı, doğrudan genelde dinin ve vatanın tehdit altında olduğunu düşünerek kaleme alınmış şiirlerinden oluşmaktadır. Ona göre maziyi dışlayarak ya da görmezden gelerek yola devam etmek mümkün değildir. Kaldı ki "o mazi" ona göre en zor koşullarda oluşturulmuş ve modern zamanlarda oluşturulması da artık neredeyse mümkün görünmeyen eşsiz bir mazidir. Yeniden dirilişin kaynağı mazi ve o mazinin ruhu ve tasavvurudur. Batılı aydın tipinden farklı olarak her görülen başarısızlıkta kendi kimlik, kültür, değer ve toplumundan çekilmek yerine, onlara sahip çıkarak değer vererek ve asrın yeni değerlerini de katarak yola devam etmek ister. Hurafelere, tembelliğe, esarete, boş övünmelere karşı çıkar. Hatıralar şiirinde "Müslümanlık nerde!" diyerek başlayan mısralarında (Ersoy, 1987:273):

Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...
Adem aldatmaksa maksad, aldanan yok, nafile!
Kaç hakiki müslüman gördümse, hep makberdedir;
Müslümanlık, bilmem amma, galiba göklerdedir;
İstemem, dursun o payansız mefahir bir yana...
Gösterin ecdada az çok benziyen kan bana!
İsterim sizlerde görmek ırkınızdan yadigar,
Çok değil, ancak Necip evlada layık tek şiar.
Varsa şayet, söyleyin, bir parçacık insafınız:
Böyle kansız miydi -hasa- kahraman ecdadınız?
Böyle düşmüş müydü herkes ayrılık sevdasına?

....

Şair, mazi, şuan ve şimdi arasında sürekli sorular sorar, muhasebe yapar ve aynı zamanda hedefi belli savrulmayan bir arayış içerisindedir. Bu yolda yol alırken karşılaşılacak en büyük tehlike, ona göre teknolojik yetersizlik, ilerlemenin durması, toprak kaybı değil; azim yoksunluğu nedeniyle yeise düşmektir. Yeisle birlikte cahiliyet, şuursuzluk ve hedefsizliği gösterir. Başkalarının muhteşem manzaralarına bakarak geri kalmışlık psikolojisiyle hareket etmek istemez, yine kendi toplumunun kurmuş olduğu muhteşem manzaraya bakarak kendine güven duyarak, bu temelde yapılacak yeniliklerle ve bu duyguyu sürekli pekiştirerek yol göstermeye çalışır. Bu yol alışta hamasete de dayanmaz, hem idealist hem de rasyonel kimlikle ancak bu riskli güzergahtan geçileceğini bilir. En rasyonel olan ise, cahillikten kurtulmuş üreten ve erdemli insan ve toplum olmaktır. Osmanlının ve Türkiye'nin çöküşünü de

buna bağlamaktadır.

Mahalle Kahvesi şiirinde (Ersoy, 1987:102):

"Mahalle kahvesi!" Osmanlılar bilir ne demek?
Tasavvur etme sakın "Görmedim nedir?" diyecek.
Dilenci şekline girmiş bu "sinsi cânîler
Bu, gündüzün bile yol vermeyen, harâmîler
Adımda bir, dikilir, azminin, gelir, önüne...

…..

Mahalle kahvesi Şark'ın harîm-i kâtilidir
Tamam o eski batakhâneler mukâbilidir:
Zavallı ümmet-i merhûme ölmeden gömülür;
Söner bu hufrede idrâki, sonra kendi ölür:..

Bir insan olarak onu etkileyen ve yazılarına yön veren diğer insani hasletler ise, merhamet temelinde şekillenen hayatın özellikle de gündelik hayatın kıyısında yaşayan normal insanlardı. Bu nedenle birçok şiirinde yer verdiği kesimler, ihtiyarlar, kadınlar, yoksullar, kimsesizler ve çocuklardır. "Köse İmam" şiirinde bunu şöyle ifade eder (Ersoy, 1987:116):

Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!
İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar
Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;
*Yoksa, insanlığı bilmem nasıl anlar insa*n

Seyfi Baba, Hasta, Kocakarı ile Ömer, Yemişçi İhtiyar, Küfe, Bebek Yahud Hakk-ı Karar, Meyhane, Mahalle Kahvesi gibi şiirler, gündelik hayatın kıyısında yaşayan insanları konu edinmektedir. Aşkı da sevgisi de vatan ve bu vatanda yaşayan özellikle de masum, yoksul, düşkün ve kimsesiz insanlar olmuştur.

Burada dikkat çeken durum, Mehmet Âkif' in vatan ve millet ideali için çok yüksek ideal standartlar koyarak halktan kopuk, hatta "sıradan insanlar"dan (!) uzak durarak ideallere ulaşmak istemesi; tam tersine bir taraftan idealist hedefleri koyarken gündelik hayatı ve bu hayat içinde normal hayatlarını sürdüren insanları unutmaması ve onlardan da asla vazgeçmeyen bir aydın tipi çizmesidir. Gündelik hayatın tatlı ve acı rutinleri de vardır. Bu yüzdendir ki, o kadar aydınlarımız içinde halka bu kadar mal olmuş/benimsenmiş başka aydın görmek nadirattandır. Ve bu durumu sadece İstiklal Marşı'nı yazmasına da bağlamak mümkün değildir.

Sonuç olarak, M. Âkif Ersoy, her ülkede ve toplumda varolan merkezi, çevresel/toplumsal, küresel ve bireysel irade arasında en fazla değer verdiği ve bunu bir yaşam tarzının gereği olarak ortaya koyduğu, desteklediği ve vazgeçemediği irade, toplumsal iradedir. Bütün riskleri göze alarak gerektiğinde iktidar olan merkezi ve küresel iradeye karşı toplumsal iradenin yanında yer alan, haksızlığa karşı muhalif olup mücadele eden ve sürgün edilen bir aydınımızdır. Ayrıca büyük idealler koyup da küçükleri (!) ya da parçaları unutan da olmamıştır. Yereli de küresel olanı da takip etmeye çalışmıştır ki bu yüzden I. Dünya Savaşı sırasında (1914) Almanlara esir düşen Müslümanlarla ilgilenmesi için Osmanlıdan seçilen iki aydınımızdan biri olmuştur. Bu ve benzeri yaşananlar Ersoy'un yerel kadar küresel olanla da ilgilendiğini, kendi sınırları dışına çıkarak tüm toplumlara söyleyecek sözü olduğunu ve bu nedenle de ilgi gördüğünü gösterir.

Kaynaklar

Bora, T ve Gültekin M. 2002 Modernleşme ve Batıcılık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları.

DİB, 2013 Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Akif Ersoy, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Doğan, M. (Yay.) 2010 Mehmet Akif Edebiyat ve Düşünce, Ankara: TYB, İYC ve Keçiören Belediyesi.

Doğan, M. (Yay.) 2010 Mehmet Akif Milli Mücadele ve İstiklal Marşı, Ankara: TYB, M. A Ersoy Araştırmalar Merkezi.

Ersoy, M. A. 1987 Safahat, Haz. E. Düzdağ, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Orçan M. 2014/2 Osmanlıdan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü, 3. Baskı, Ankara:Harf Yayınları.

Orçan, M. 2006, "Geçiş Dönemi Aydınların 'Çilesi'", Tezkire Dergisi, Sayı 45 (Eylül ve Ekim).

Orçan, M. 2014/1 "Toplumsal ve Kültürel Değerlerin Aydını Olarak Mehmet Akif Ersoy", Mehmet Akif ve Göl-geler, Yayınlayan: M. Doğan, Ankara: TYB, M. A Ersoy Araştırmalar Merkezi.

Satre, J Paul 2000 Aydınlar Üzerine, Çev. A. Bora, İstanbul:Can Yayınları.

Şen, S.1995 Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, İstanbul:Bağlam Yayınları.

Şeriati, A 2013, Aydın, Ankara: Fecr Yayınları.

Ülgener, Sabri F. 2006, Zihniyet, Aydınlar ve İzim/ler, İstanbul: Derin Yayınları.

Wallerstein, I. 2011, Modern Dünya Sistemi 3; Çev. L. Boyacı, İstabul: Yarın Yayınları.

Berlin'de Bir Millî Şair: Mehmet Âkif Ersoy

Nazım Elmas
Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Giriş

Mehmet Âkif, Osmanlı devletinin en zor dönemlerinde bir sanatçı olarak üzerine düşen göreve yerine getirmiştir. Yurt içinde ve yurt dışında ona ihtiyaç duyulan her yerde Mehmet Âkif'i görmek mümkündür. Yaşadığı dönemde yaptığı işler bakımından milletin değerleriyle tam bir uyum içinde olan Âkif bu özelliğini savaş yollarında bazı hizmetlerin ifası için kullanmıştır. Akif'in bu hizmetleri onun güvenilen bir yazar olarak İslam coğrafyasında tanınmasıyla alakalıdır. İkinci meşrutiyetten hemen sonra, adı önce Sırat-ı Müstakim[1] daha sonra Sebilürreşat olan önemli gazetesi, İslam coğrafyasında ilgiyle ve güvenle okunan bir gazete idi.

Millî Mücadele yıllarında Kastamonu'da yayınlanmaya başlayan, geniş bir coğrafyada okuyucu kitlesine sahip bu gazete bir Kastamonu gazetesi olan *Açıksöz*'de şöyle tanıtılır: *"Sebilürreşad cerîde-i İslamiyesi Kastamonu'muzun şerefine ilk nüshasını şehrimizde neşredecektir. Bütün İslam âleminde pek büyük bir te'sîr-i dînîsi olan muhterem risale baş muhabirriri Mehmet Akif ve müdürü Eşref Edip Beylerin şehrimizde kaldıkları müddetçe mücahadelerini memnuniyetle haber aldık. Büyük ve her müslümanca muhterem olan risalenin temadî-i neşrini temenni ederiz."*

Âkif bu gazete vasıtasıyla İslam ülkelerinde tanınıyor, şiirleri ve makaleleri okunuyor, herhangi bir konuda söyleyecekleri kabul görüyordu. Âkif'in Birinci Dünya Savaşı yıllarında yurt içi ve yurt dışında görev alması heyetlerde bulunması bu özelliği sebebiyledir. Almanya'da da bu sebeple bulunmuş, hemen ardından Necid Çöllerine bu özelliği sebebiyle gitmiştir. Teşkilat-ı mahsusa yetkilileri bu görevlere Âkif kimliğinde ve kişiliğinde birini göndermenin faydalı olacağını düşünmüştür.

Berlin Hatıraları Safahat'ın Hatıralar bölümünün önemli bir şiiri olarak çok okundu. Yaklaşık dört aylık Berlin günlerinin onu nasıl etkilediği ve bu uzun şiirde Âkif'in ne anlatmak istediği dile getirildi. Mehmet Âkif'in görevli ve davetli olarak katıldığı bu seyahatte neler

1 Din, felsefe, edebiyat, hukuk, ilim, siyaset, içtimaiyat ve Müslümanların ahvalinden bahseden ve haftalık yayımlanan Sebilürreşad dergisinin ilk yedi cildi (182 sayı) Sırat-ı Müstakim adıyla çıkmıştır. Bundan sonra derginin, Sırat-ı Müstakim olan adı, 24 Şubat 1912'de 183. sayıdan itibaren Sebilürreşad olarak değiştirilmiş ve başlangıçtan beri derginin sorumlu müdürlük görevini yürüten Eşref Edib derginin sahipliğini de üstlenmiştir. Dergi, İslam dünyası ile haberleşmeyi sağlamada da başarılı olmuş, Mısır, Hindistan, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Müslüman Rusya'da çıkan yayın organlarını çok iyi takip etmiştir. Derginin buralara ulaştığı, gelen mektuplardan anlaşılmaktadır. Ayrıca İslam dünyasının çeşitli bölgelerine geçici ve daimi muhabir gönderme/bulundurma derginin başarılı olduğu yeniliklerden biridir.15."Sırat-ı Müstakim" maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, VIII. s.8.

yaptığı nerelere gittiğine dair kısa bilgilerden başka bir malumat bulunmuyordu. Berlin'de görevli bulunduğum yıllarda bu hatıranın izini sürme imkânı doğdu. Kaynaklarda yer alan Adlon Otelini, Berlin yakınlarındaki Wünsdorf'u gezip görme fırsatı doğdu. Mehmet Âkif'in Berlin'de olmasının asıl sebebi olan Wünsdorf'taki *Hilal* esir kampını ve o döneme ait belgelerin yer aldığı müzeyi gezdikten o yıllara ait fotoğrafları gördükten sonra *Berlin Hatıraları* başka bir anlam kazandı. Şiirde geçen bazı kavramlar ve sahneler bu ziyaretlerden sonra yerine oturdu. Bu çalışma Âkif'in Berlin günlerini anlatmak ve Berlin Hatıralarına bu bağlamda yeni bir katkı yapmak amacıyla kaleme alındı.

Almanya'ya Davet

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve Avusturya – Macaristan imparatorluğundan oluşan ittifak güçleri yanında yer alan Osmanlı Devleti, itilaf devletleri denilen başta İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri ile savaşa girdi. Almanların İngiliz, Fransız ve Ruslardan aldıkları esirler arasında çok sayıda Müslüman esir bulunmaktaydı. Bu Müslüman esirlere iyi muamele yapıldığını görmenin Osmanlı devletini ve İslam dünyasını memnun edeceğini düşünen Almanlar, esirlerin durumunu yakından görüp tüm dünyaya anlatacak bir heyetin Berlin'e gelmesini istediler.

İslam dünyasında etkili olan, o günlerin kamuoyunda sevilen şahsiyetlerin tespit edilmesi işinde İstanbul'daki Alman Konsolosunun katkısı istenir. Konsolos içinde Mehmet Âkif'in de bulunduğu isimleri belirler ve bu isimler Alman imparatoru tarafından esir kampının durumunu incelemek üzere Almanya'ya davet edilir. Osmanlı coğrafyasında ve İslam dünyasında tanınan, eserleri ve icraatları ile haklı bir itibar sahibi olan şahıslar arasında Mehmet Âkif Ersoy, Abdülaziz Çaviş, Abdürreşit İbrahim, Şeyh Salih Et-Tunusi, Halim Sabit, Alimcan İdris gibi önemli şahsiyetler vardır. Bu şahıslar Almanya'nın şark siyaseti gereği Berlin'e davet edilirler. Bu kişilerden bir kısmı Teşkilat-ı Mahsusa tarafından görevlendirilirler. İlk görevliler Sebilürreşat gazetesi başmuharriri sevilen İslam şairi Mehmet Âkif Ersoy ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin tanınmış şahsiyeti Şeyh Salih Et-Tunusi'dir.

Berlin Günleri

Müslüman ülkelerden Berlin'e davet edilen kişilerden önemli beklentiler vardı. Almanya müttefiki olan Osmanlı Devleti üzerinden tüm İslam dünyasının gönlünü almayı ve o taraflarda etkin olmayı amaçlıyordu. Sömürge durumundaki Müslümanların bulundukları yerlerde özgürlük mücadelesine girmesi her bakımdan Almanların işini kolaylaştıracaktı. Bu yerlerdeki isyanlar Fransızları, İngilizleri ve Rusları yeni bir alana yönlendirecek böylece düşmanın kuvveti bölünmüş olacaktı. Bu sebeple Müslümanların bilinçlendirilmesini amaçlayan propaganda çalışmalarına ağırlık verilmiş, İslam dünyasının sevilen simaları Berlin'e davet edilmiştir. Bu kişiler vasıtasıyla esir kampındaki Müslümanlara hitabeler veriliyor kendi dillerinde çıkartılan gazetelerle bilgilendiriliyorlardı.

EL DSCHIHAD

Abb. 2. Die türkische Zeitung El Dschihad für die mohammedanischen Kriegsgefangenen.

Wünsdorf'ta bulunan HİLAL (Halbmondlager) esir kampındaki Müslüman savaş esirlerini bilgilendirmek için çıkartılan CİHAD isimli gazete. Gazete Arapça, Almanca, Türkçe (Tatarca) dillerinde yayınlanmaktadır. Başlığın sağında ve solunda "*Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler.* (Bakara suresi,154) ayeti ve Hz. Muhammed'in " *Cennet, kılıçların gölgesi altındadır"* hadisi *yer* almaktadır.

İslam dünyasına yönelik olarak da Berlin'de dışişleri bakanlığı bünyesinde oluşturulan *Şark İstihbarat Birimi* (Nachrichtenstelle für den Orient/NfO) ağırlık sömürge ülkeleri olmak üzere dünya Müslümanlarını Alman-Osmanlı ittifakı lehine kazanmayı hedefliyordu. Bu birimde Almanların İslam dünyasını çok iyi tanıyan şarkiyatçıları yanında İslam dünyasının güvenilir şahsiyetleri de yazıları ve konuşmaları ile faaliyetlere katılıyorlardı.[2]

2 Alman tarihçi Gerhard Höpp. I.Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Müslüman esirler üzerine yazdığı kitapta Âkif'e ilişkin olarak yalnızca"Şark İstihbarat Birimi" tarafından Müslüman esirlere yönelik propaganda için çıkartılan farklı dillerdeki *El Cihad* adlı gazetenin Türkçe redaksiyonundan sorumlu olmak üzere Âkif'in Berlin'e geldiği bilgisine yer vermiştir. *Kadir Kon, Birinci Dünya Savasında Mehmet Akif'in Almanya Seyahati*,.s.5 www.academia.edu/.../

Alman belgelerinde oluşturulacak şark basın grubu içinde Âkif'in adı yer almaktadır. Ancak "Sessiz yaşadım kim beni nerden bilecektir" diyen Âkif mizacı gereği önde olmayı ünlü olmayı, isminden söz edilmesini sevmemiştir. Berlin dönüşü arkadaşlarına anlattıklarından hareketle Berlin'deki faaliyetleri hakkında malumat sahibi olunmaktadır.

Berlin'de Alman şarkiyatçılarla görüşür. Propaganda işlerini organize eden yetkililerle tanışır. Onu asıl düşündüren Almanya'nın hayalleri değil, o sırada tüm şiddetiyle devam eden Çanakkale'deki muharebelerdir. Berlin hatıralarının son kısımları Çanakkale muharebelerinin endişesi sebebiyle kaleme alınmıştır.

Almanya'ya Alman Dışişleri Bakanlığı temsilcisinin delaletiyle giden Mehmet Âkif ve Şeyh Salih Et-Tunusi Berlin'de meşhur Brandenburg kapısının yanında tarihi bir otelde Almanya'nın şeref konuğu olarak misafir edilirler. Ortam çok değişiktir ve Âkif Almanya'yı ilk defa bu kadar yakından tanımaktadır. Kaldığı otel başta olmak üzere Berlin'in insanı hayran bırakan gelişmişliğini şiirine yansıtır.

Âkif'in Adlon Otel'le ilgili düşünceleri hayranlık derecesinde olumludur. Bu otelle bizdekileri karşılaştırırken Berlin'deki otelin özelliklerini de yakalarız. Mevsimlerden kıştır. Âkif, Kasım sonlarından Mart sonlarına kadar Berlin'dedir. Her şeyde olduğu gibi oteller de bir seviyenin işaretidir. *Berlin Hatıraları*'nda yer alan otelle ilgili şiir şöyle başlar:

Meğer oteller olurmuş saray kadar ma´mûr:
Adam girer de yaşarmış içinde, mest-i huzûr:
Beş altı yüz odanın her birinde pufla yatak...
Nasîb olursa eğer, hiç düşünme yatmana bak!
Sokakta kar yağa dursun, odanda fasl-ı bahâr,
Dışarda leyle-i yeldâ, içerde nısf ı nehâr!
Hayât-ı nûrunu temdîd edip her âvîze,
Fezâda nescediyor bir sabâh-ı pâkîze,
Havâyı kızdırarak hissolunmayan bir ocak;
Ilık ılık geziyor, her tarafta aynı sıcak.
Gürül gürül akıyor çeşmeler, temiz mi temiz;
Soğuk da isteseniz var, sıcak da isteseniz.
Gıcır gıcır ötüyor ortalık titizlikten,
Sanırsınız ki zemîninde olmamış gezinen.
Ne kehle var o mübârek döşekte hiç, ne pire;
Kaşınma hissi muattal bu i´tibâra göre!..
Unuttum ismini... Bir sırnaşık böcek vardı...
Çıkar duvarlara, yastık budur, der atlardı.
Ezince bir koku peydâ olurdu çokça, iti...
Bilirsiniz a canım... Neydi? Neydi? Tahtabiti!
O hemşerim, sanırım, çoktan inmemiş buraya,
Bucak bucak aradım, olsa rast gelirdim ya! [3]

3 Safahat, Mehmet Akif Ersoy, *Berlin Hatıraları*, Akçağ yayınları Ankara 1997 s.304 -305

Mehmet Akif'in Kaiser II. Wilhelm'in misafiri olarak kaldığı daha sonra çok lüks diye ayrıldığı Adlon Oteli

Adlon Otelin bugünkü hali

Wünsdorf Ziyaretleri

Safahat'ın Beşinci kitabındaki *Berlin Hatıraları* adlı şiirin yazılışına ilham kaynağı olan önemli yerlerden biri de Berlin yakınlarında bulunan Wünsdorf'taki esir kampıdır. Doğu ve batının gelişmişlik ve kalkınma ile ilgili durumu Berlin şehri gözlemlenerek verilmiştir. İslam dünyasından insan manzaraları ise esir kampı gözlemlerinden hareketle yazılmıştır. Tamamı Müslüman ülkelerden toplanıp Rus, İngiliz ve Fransız'ların Almanlara karşı savaşmak üzere cephenin önüne yerleştirdikleri bu insanlar, kendilerine yapılan bir propaganda ile büyük bir fedakarlık örneği göstererek hayatları ve özgürlükleri pahasına savaşıyorlardı.. Cahil ve yoksul bıraktıkları bu insanları "*Almanlar İstanbul'u işgal etti. Halifenizi esir aldı. Biz halifenizi kurtarmak için savaşıyoruz. Bu Savaş halifenizi kurtarma savaşıdır*" diye kandırmışlar ölüme göndermişlerdir. Osmanlı'nın gönderdiği heyet Wünsdorf'taki Müslüman esirlere, savaşın kim ile kimler arasında olduğunu anlatacak, gerçeğin bilinmesini sağlayacaktı.. Âkif bu görevle Zaman zaman Wünsdorf'a gidiyor, orada Alman-Osmanlı ittifakının dostluk nişanesi olarak yaptırılan camide[4] Müslüman esirlere güvenilir bir ağızdan gerçeği anlatıyordu.

Esir kampı izlenimleri Âkif'i çok etkiler. Berlin'deki bir kahvede savaşta ölen çocuğuna ağlayan bir anneye hak verirken Âkif, esir kampında gördüğü manzaranın tesirindedir. Afrika'dan ve Asya'dan toplanıp efendileri tarafından cephenin önüne sürülen, sonra da esir düşüp Almanların *Hilal* [5*] adını verdikleri kampta toplanan Müslümanlar için bakınız ne diyor:

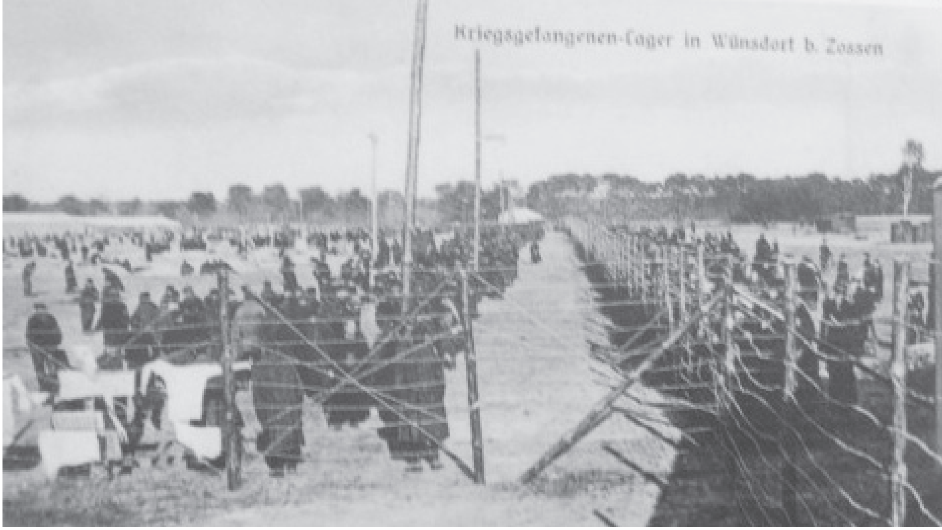
Hesaba katmıyorum şimdilik bizim yakada
Sönen ocakları; lakin zavallı Afrika'da
Yüz elli bin kadının tütmüyor bugün bacası.
Ne körpe oğlu denilmiş, ne ihtiyar kocası,
Tutup tutup getirilmiş Fransız askerine.
Siperlik etmek için saff-ı harbin önlerine [6]

Berlin Hatıraları'nda cehaletin ve hürriyetsizliğin yol açtığı esaret anlatılır. Esir kampındaki bu Müslümanlar cahil bırakılmamış olsalardı bu kadar kolay kandırılıp cepheye sürülemezdi. Efendileri önce bu insanların özgürlüklerini almışlar, sonra cahil bırakıp kendi emellerine uygun hale getirmişler, zamanı gelince de cephenin önüne sürmüşlerdir. Âkif Safahat'ta "*cehalet denilen yüz karasından*" kurtulmayı bu sebeple sık sık dile getirir.

4 Wünsdorf'da Müslüman esirler için yaptırılan bu cami, , 68 m.genişliğinde ve 12 m yüksekliğinde kırmızı beyaz renkli ahşaptan inşa edilmiştir. 23 m yüksekliğinde bir minaresi vardır. Cami, Berlin'de bütün ileri gelenlerin katıldığı bir törenle, 1915 de zamanın Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa tarafından açılmıştır.

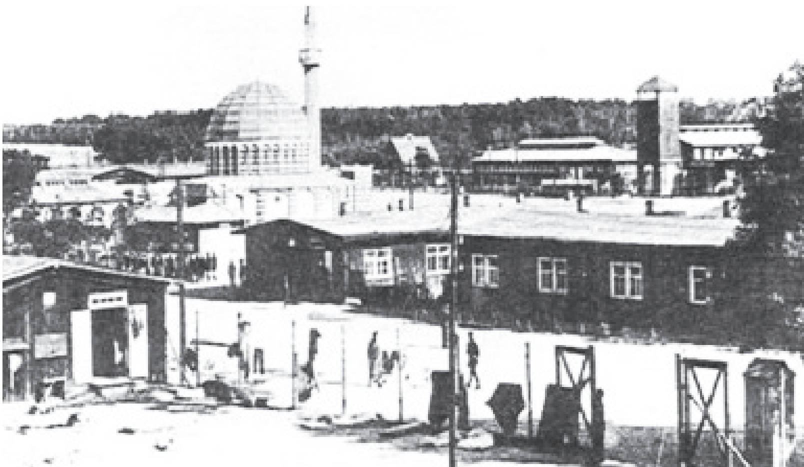
5 * Kaynaklarda bu kampın adı Almanca "Halbmondlager"(Hilal) olarak geçmektedir.

6 Safahat, Mehmet Akif Ersoy, *Berlin Hatıraları*, Akçağ yayınları Ankara 1997, s.311

Wünsdorf'ta tel örgülerin arkasında hürriyete kavuşacakları günü bekleyen Müslüman esirler

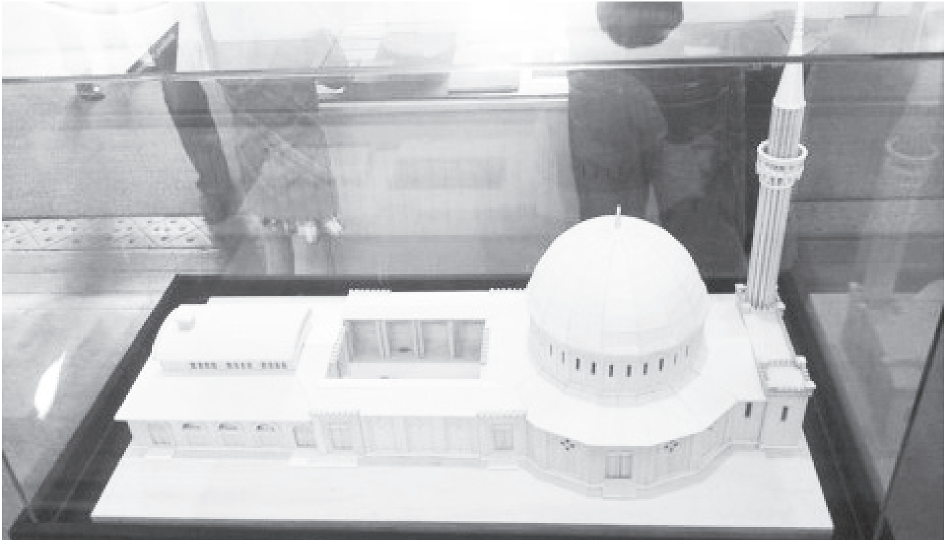
Âkif Berlin'de bulunduğu zaman içinde bu esirlerin bilgilendirilmesi için çalıştı. Esirleri bilgilendirmek için çıkartılan *Cihad* adlı gazetenin yayınlarına katkı yapmaya çalıştı. Esirlerden her biri aldatılmış olmanın acısını yaşadı. Savaşın mahiyetini öğrenenler saf değiştirdi. Onlardan oluşturulan Asya Taburu bu sefer kendi davası adına Suriye cephesine gönderildi. Sunulan her türlü imkâna rağmen savaş şartlarında esir kampında hayat zordur. Birçok esir hastalıktan ölür. Kamp yakınında arazinin biraz yüksek sayılan bir yeri esirlerin mezarlık sahası olur. Bu gün hala mevcut olan mezarlığın bir kısmı düzenlenerek ülkelerinden uzaklarda ölmek zorunda kalan bu mazlumların hatıraları yaşatılmıştır.

Wünsdorf'taki camiin ve kampın genel görünüşü

Berlin'e 45 km mesafedeki Wünsdorf'ta Hilal adlı esir kampında Müslüman esirler için 1915 yılında yaptırılan ve 1933 yılında yıktırılan Cami ve önünde Müslüman esirler

Wünsdorf'ta Hilal adlı esir kampında Müslüman esirler için 1915 yılında yaptırılan camiin, ziyaretçilerin yoğun isteği üzerine 2012 yılında yaptırılan ve aynı yerdeki müzede (Garnizon müseum) sergilenen maketi.

Sömürge yarışları sebebiyle işgaller ve insana zulüm 19. asrın en acı olayıdır. Asya bu paylaşımda İngiliz'e ve Rus'a düşmüştür. Orta Asya'da Ruslar, güneyde İngilizler bir başkasının kanını emmektedirler. Akif'in deyimiyle '*bizim yaka*' o sıralar böylesine hazin bir paylaşımı yaşamaktadır. Âkif'i üzen her tarafta Müslümanların ezilmesidir. Fransız eline düşmüş Afrikalı Müslümanlardan başka, Koca Asya kıtasının güneyinden İngiliz esaretindeki genel adıyla Hindistan Müslümanları, Orta Asya ve kuzeyinden Rus esaretindeki Müslümanları efendisinin düşmanı ile çarpışmak için ölüme gönderilmişlerdir. *Berlin Hatıraları*'nda bu acı şöyle anlatılır:

Biraz da geçmeyi ister misin bizim yakaya?
Al işte bir günü mâtemsiz olmayan Asya!
Zamân-ı rüşdünü andıkça ağlasın dursun,
İkiz vesâyeti altında İngiliz´le Rus´un.
Sülük benizli vasîler ne emdiler kanını,
Mecâli kalmadı artık çıkardılar canını!
Zavallı yerliyi kıtlık zaman zaman kemirir
Bu, kan tükürmeye baksın... O, muttasıl semirir!
…….
Damarlarındaki son damlanın gelir sırası...
Ki saklı durmayacak, ister istemez akacak
Gidip efendisinin düşmanıyla çarpışarak. [7]

Berlin'den Ayrılış

Mehmet Âkif Berlin'de kaldığı günlerde, Çanakkale Savaşları bütün dehşetiyle devam ediyordu. Savaşın durumu her an merakını çekiyor sık sık son durumu öğrenmeye çalışıyordu. Çanakkale'nin kaybedilmesi Osmanlının bitmesi demekti.Bunu bildiği için savaşın seyrini Berlin'deki Askeri Ataşemiz Ömer Lütfi Bey'e soruyor,, "Çanakkale ne olacak? diyordu..Uzakta olmasına rağmen aklı Çanakkale'deydi.Her türlü teknik imkanla Çanakkale'ye saldıran güçler, galip gelerek hilâlin hakimiyetine son vermişler miydi? Berlin Hatıralarında endişesini şöyle belirtir:

Silindi gitti Hilâl´in şu anda belki izi,
Zavallı Marmara'nın şerha şerha bağrından!
Bir İngiliz bezidir, belki, şimdi dalgalanan
Bizim Çanakkale âfâk-ı târumârında,
O dâr-ı Saltanat´ın bâb-ı şerm-sârında!
..
Uzakta olmama rağmen civâr-ı zârından,
Civârım inliyor âvaz-ı intizârından! [8]

7 A.g.e. s.312

8 A.g.e. s.323

Tarih yaşanmış zamanların hikâyesidir. Tarih yazmak büyük insanların ve milletlerin işidir. Geçmişte yaşananlar gelecek için bir rehberdir. Geçmişini bilemeyen, insanını ve insanının hasletlerini tanımayan, geleceğe emin adımlarla gidemez. Gelecek nesillere atalarını tanıtmak şimdikilerin görevidir. Bu görevin yapılmaması ağaçların köklerinin kurutulması demektir. Köksüz ağaç nedir ki? Kökü olmayan nesiller… Millet için en büyük öksüzlük köksüzlüktür. Kendini tanımadan var olmak mümkün değildir. Bizlere bir vatan bırakan aziz şehitlerimizin manevi hatırasına saygı, onlara layık nesiller yetiştirmekle mümkün olacaktır.

Milletin değerlerini bilmeden onun adına söz söylemek zordur. Tanımadığın bir nesneyi nasıl anlatacaksın? Milletini tanıyan değerlerini bilen sanatçılar ve nesiller gelecek günlerin teminatıdır.

Birçok Müslüman vatanları için şehit oldu, bir kısmı da kara talihinin sonucu düştüğü sömürgeciler elinde memleketinden çok uzaklarda efendilerinin aldatmasıyla sürüldükleri cephelerde vatanlarını göremeden göçüp gittiler.

Berlin'de tarihe yolculuk yapmak için önemli bir yer var: Wünsdorf. .Bu yerden Çanakkale savaşlarını ve Birinci dünya savaşının hatıralarını yâd etmek mümkün. Çanakkale Muharebeleri olurken Berlin'de görevli olarak bulunan Mehmet Akif, Berlin'e yaklaşık elli kilometre uzaklıktaki Wünsdorf'ta Müslüman esirlerin toplandığı *"Hilal"* kampında konuşmalar yapıyor, Berlin Askeri ataşesi Ömer Lütfi Bey'den her gün Çanakkale savaşlarının son durumunu öğrenmeye çalışıyordu. Berlin'de bulunan ecdat torunlarının bir Çanakkale'si de Wünsdorf'tur.

Atalarımız görevlerini yapıp gittiler. Onların fedakarlıklarını anmak, yapılanlar ile öğünmek, yeni nesiller olarak elbette hakkımız.. Ancak bir de sorumluluğumuz var: Geçmişi hatırlayıp milli ruhu diri tutarak bulunduğumuz yerde ve yaptığımız işte en iyi olmaya çalışmak atalara layık olmanın gereğidir.

Bu sebeple;

1.Yeni nesillerin tarih bilinci kazanmaları için Mehmet Âkif ve Wünsdorf üzerinden bir çalışma yapılması gerekmektedir. Bugün dünyada etkin olamaya çalışan devletlerin sömürgeci geçmişlerinin bilinmesi, dünya Müslümanlarından binlerce mazlum insanın onlar elinden çektiklerinin hatırlanması bu çalışma ile olacaktır.

2. Osmanlı-Alman ittifakı ile başlayan Türkiye- Almanya ilişkilerinin tarihi temellerini anarak ve yaşatarak, Almanya'daki Türklerin ve diğer dünya Müslümanlarının bu tarihi mirastan yararlanmaları mümkündür.

3. Bu çalışmalarla Wünsdorf'ta yetkililerle görüşerek vaktiyle esir Müslümanlar için yapılan camiin yerine o günlerin hatırası adına aynı yerde veya orada yaşayan Müslümanların isteğine göre yeniden aynı özellikte bir camiin yapılması sağlanabilir. Halen orada yaşayan ve ibadet edecek bir yerleri olmayan Müslümanlar da bu vesile ile bir camie kavuşurlar.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı- Alman İttifakı ve Mehmed Âkif'in Almanya'ya Gidişi

Kadir Kon
Dr.,

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve İstiklal Savaşı döneminde İslâmcı görüşleriyle tanınan ve Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad gibi dergilerde yayınladığı yazıları ve şiirleriyle Osmanlı ve İslam dünyasında önemli bir yeri olan Mehmed Âkif'in etkisinin aradan geçen onlarca yıla rağmen Türkiye'de halen devam etmekte olduğu bir gerçektir. Bu bakımdan Mehmed Âkif'in hayatına ve faaliyetlerine dair bilgiler Âkif'i ve eserlerini anlamada son derece önemlidir. Âkif'in Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Almanya'ya gidişi ve orada ne gibi çalışmalarda bulunduğu hususu da özel bir ilgiyi hak etmektedir. Yakın zamana kadar Akif'in Almanya seyahati hakkında çok fazla şey bilinmiyordu. Bu makalede esas itibariyle son birkaç yıldır yaptığım araştırmalara ve yayınlara dayanan bilgiler üzerinden konuyu ele almaya çalışacağım. Bununla birlikte Âkif'in Almanya seyahati henüz her yönüyle aydınlatılmış da sayılmaz. Ancak yine de burada ortaya konulan hususların Mehmed Âkif'in Almanya seyahatinin bilinmeyen birçok yönünü ortaya koyacak nitelikte olduğunu da ifade etmek gerekir.

Mehmed Âkif'in, Almanya'ya Gidişini Hazırlayan Tarihi Süreç: Birinci Dünya Savaşı ve İslâmcılık

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek Avrupa'da gerekse de Osmanlı devletinin siyasal ve entelektüel çevrelerinde söz edilmeye başlanan "Panislamizm" veya "İttihad-ı İslâm" kavramı yüzyılın sonunda daha somut bir hal almaya başlamıştır. Avrupa'da patlak veren Birinci Dünya Savaşı bir ittifaklar kamplaşması şeklini almış ve Osmanlı devleti de Almanya'nın başını çektiği İttifak Devletleri grubunda, biraz gecikmeli de olsa, yerini almıştır.

1914 yılının Haziran ve Temmuz aylarında, yani geniş kapsamlı bir Avrupa/Dünya savaşının çıkmasına kesin gözüyle bakıldığı bir zamanda bile Osmanlı devletinin çıkacak büyük savaşta hangi devletler grubunda yer alacağı henüz belli değildi. En yakın müttefik adayı Almanya savaşın kısa süreceği ve İngiltere'nin çıkacak savaşta tarafsız kalacağı ümidini son ana kadar koruduğundan Osmanlı Devleti ile müttefikliğe pek sıcak bakmıyordu.

Temmuz ayı ortalarına kadar İstanbul'dan Berlin'e gönderilen Alman raporlarında Osmanlı

Devleti ile müttefikliğin bir faydadan çok yük oluşturacağı görüşü hâkimdi. Özellikle de son Balkan savaşlarında Osmanlı Devletinin askerî anlamdaki güçsüzlüğü bütün çıplaklığıyla ortaya çıktığından Almanlar açısından bu konuda şüpheye mahal yoktu. Fakat Almanya'nın 20. Yüzyılın başında hazırladığı büyük savaş planlarının (Schlieffen-Plan) Temmuz sonu Ağustos başı gibi boşa çıktığı netleşince Almanya ile Osmanlı Devleti arasında 2 Ağustos 1914'te bir gizli ittifak anlaşması imzalandı. Olayların Almanya'nın beklentilerinin aksine gelişmesi sayesinde bu gizli ittifak anlaşması kısa süre öncesindeki konumunun aksine Osmanlı Devleti açısından uygun şartlarda gerçekleşmiştir. Peki, Almanya'nın, Osmanlı Devleti ile müttefiklik konusundaki kararsızlığını gideren ne olmuştu ve savaşta "yük" olacağı düşünülen Osmanlı Devletinin katılımı Almanya açısından nasıl "faydalı" bir hal almıştı?

Almanya'nın Osmanlı Devletini müttefikliğe kabul etmesinin iki temel nedeni vardı. Birincisi: Osmanlı Devletinin jeostratejik konumundan istifade etmek. Yani Almanya Avrupa'da Fransız ve İngilizlere karşı Batı cephesinde ve Ruslara karşı Doğu cephesinde aynı anda savaşmanın zorluğunu gördüğünden üzerindeki yükü dağıtmak istiyordu. Özellikle Ruslara karşı Karadeniz'den, Balkanlar'dan veya Kafkaslar'dan açılacak yeni cephelerle Doğu cephesindeki yoğunluğu azaltmak istiyordu. Benzer şekilde İngilizlerin işgalindeki Mısır'a karşı açılacak yeni bir cephe de aynı işlevi görecek ve bu sayede İngiliz kuvvetlerinin bir kısmını Avrupa dışındaki bir cepheye yönlendirecekti.

İkincisi: "İslâm Silahı"nı[1] en etkili şekilde kullanma arzusuydu. Almanya Osmanlı devleti, dolayısıyla Hilafet makamı üzerinden savaş durumunda bulunduğu İngiltere, Fransa ve Rusya gibi sömürgeci devletlere karşı "İslâm Silahı"nı kullanmak istiyordu. Bütün Müslümanlara halife tarafından yapılacak cihat çağrısı ve bunu destekleyecek propaganda çalışmaları ile İslâm dünyasında meydana gelecek büyük ayaklanmalar ve karışıklıklarla İtilaf Devletleri'nin sömürgelerdeki konumunu zayıflatılacaktı. Bu sayede sömürgelerden İtilaf Devletleri saflarında savaşmak üzere Avrupa'daki cephelere asker getirmek zorlaşacağı gibi bu sömürgeleri korumak için de İtilaf Devletleri söz konusu bölgelerde çok sayıda asker bulundurmak zorunda kalacaklardı. Bir de buralardaki isyanlar başarıya ulaşıp sömürgeci devletler işgal ettikleri yerlerden çıkmak zorunda kalırlarsa hedeflenen şey fazlasıyla gerçekleşecekti.

İşte özellikle bu ikinci hedefin gerçekleştirilmesi için Almanya'nın Osmanlı Devleti ile birlikte çok ciddi bir propaganda çalışmasına girişmesi gerekiyordu. Nitekim Osmanlı- Alman ittifakının imzalandığı gün Almanya İslam dünyası konusundaki en tecrübeli elemanı Max von Oppenheim'ı[2] Dışişleri bakanlığında yeniden göreve başlattı. Oppenheim'in Kasım 1914 başında Alman Dışişlerine sunduğu 136 sayfalık İslam stratejisi raporu **(***Denkschrift betreffend Die Revolutienierung der islamischen Gebiete unserer Feinde [Düşmanlarımızın Elindeki İslam Bölgelerinde İhtilaller Çıkartılması Konusunda Muhtıra])* hemen uygulamaya geçirildi ve Berlin'de *Nachrichtenstelle für den Orient* [Şark İstihbarat Birimi] adlı bir propaganda teşkilatı

1 "İslâm Silahı [Islamwaffe]" tabiri Max von Oppenheim tarafından Almanya Dışişleri Bakanlığı için kaleme aldığı memorandumda kullanılmıştır. Bkz. Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslâm Stratejisi,* Küre yayınları, İstanbul 2013, s. 73.

2 Max von Oppenheim'ın hayatı ve siyasî faaliyetleri hakkında bkz. Kadir Kon, "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından *Max von Oppenheim* ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, sayı 52, 2011/1, 2012, s. 211-252. Ayrıca bkz. Gabriele Teichmann und Gisela Vögler, (Hg), *Faszination Orient. Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat*, Köln 2001.

meydana getirildi. Oppenheim'ın raporuna göre Osmanlı Devleti ile Almanya'nın işbirliği içinde Fas'dan Hindistan'a, Kafkaslardan Arabistan'a kadar bütün İslam dünyasında propaganda çalışmaları yapılacaktı. Geniş kapsamlı "İslam stratejisi" içinde İtilaf Devletleri safında Almanya'ya karşı savaştırılan Müslüman askerlerin Alman-Osmanlı İttifakı lehine kazanılması konusuna da geniş yer verilmişti.

Oppenheim'ın raporunda İngiltere, Fransa ve Rusya adına savaşan Müslüman askerlere yönelik iki yönlü bir propaganda çalışması öngörülmüştü. Bunlardan birincisi cephe propagandası, ikincisi de cephe propagandası sonucu Alman tarafına geçen veya savaşta esir düşen Müslüman askerlerin Osmanlı Devleti ve halife adına kazanılmasına yönelik propaganda faaliyetleri idi. Berlin yakınlarında Müslümanlara mahsus oluşturulacak esir kamplarında[3] eğitime ve propagandaya tâbi tutulacak Müslüman askerlerin Osmanlı-Alman ittifakı lehine kazanılmasıyla Osmanlı ordusunda cihad edecek gönüllü birlikler meydana getirilecekti.[4]

Bu kapsamda Berlin'de Dışişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan *Şark İstihbarat Birimi* (Nachrichtenstelle für den Orient/NfO) Almanya dışına yönelik çalışmalar yürüttüğü kadar Almanya içine yönelik de bir takım faaliyetler yapıyordu. Özellikle Şark İstihbarat Birimi'nin faaliyetlerinde görev alan kimseler ağırlıklı olarak Alman akademisyen ve şarkiyatçılardan oluşmakla birlikte, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen görevlilerin sayısı da az değildi. Bu anlamda Almanya'daki faaliyetler için özellikle dini yönü ağır basan şahsiyetler seçilmiş ve görevlendirilmiştir.

Uygulamaya konulan İslam stratejisi kapsamında Osmanlı devleti adına Almanya'ya ilk gönderilenler ise Sebilürreşad'ın başmuharriri ve "İslam şairi" olarak tavsif edilen Mehmed Âkif ile Tunuslu İslam âlimi Şeyh Salih Tunûsi olmuştur. Âkif ve Tunûsî'nin ardından Teşkilat-ı Mahsusa kanalıyla gönderilen kimseler arasında ayrıca Abdülaziz Çaviş, Abdürreşid İbrahim, Halim Sabit, Alimcan İdris gibi kimseler de yer almıştır.

Mehmed Âkif'in Almanya'ya Gidişi: Ne Zaman ve Nasıl Gitti?

Mehmet Âkif'in Almanya'ya tam olarak hangi tarihte ve ne şekilde gittiği konusunda yakın zamana kadar tatmin edici bir malumata sahip değildik. Bu hususa en ciddi şekilde değinen araştırmacı M. Ertuğrul Düzdağ olmuştu.[5] Düzdağ'a göre Mehmed Âkif 1914 yılının Aralık

3 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gerhard Höpp, *Muslime in der Mark. Als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen, 1914-1924*, Verlag das Arabische Buch, Zentrum Moderner Orient, Berlin 1997; Ayrıca hem esir kampları hem de bu esirlerin Osmanlı devleti topraklarına nakli konusunda bkz. Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslâm Stratejisi*, Küre yayınları, İstanbul 2013.

4 Çok yönlü propaganda faaliyetleri kapsamında Berlin'de ilk olarak Max von Oppenheim'ın girişimleriyle bir "Tercüme Bürosu" meydana getirilmiştir. Ancak bu "Tercüme Bürosu" sonradan daha profesyonel bir birim halini alarak *"Nachrichtenstelle für den Orient"* (NfO) (Şark İstihbarat Birimi) adını almış ve Birinci Sarvaşı'nın sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Bu konuda bkz. Kon, *a.g.e.*; Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmachte,, T. 1. Ihre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914-1917*, Wien ; Köln ; Graz : Bohlau, 1975; Tilman Lüdtke, *Jihad made in Germany. Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War*, Lit Verlag, Munster 2005; Maren Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für den Orient. Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg*, Saarbrücken 2007; Herbert Landolin Müller, *Islam, Gihad ("Heiliger Krieg") und Deutsches Reich. Ein Nachspiel zur wilhelminischen Weltpolitik im Maghreb 1914-1918,* Frankfurt/Main 1991.

5 2004 yılında yayınlanan "Mehmed Akif Ersoy" adlı çalışmasında Düzdağ, Sebilürreşad dergisinin 1914 yılı Aralık sayıları

ayı ortalarında Almanya'ya gitmiş olmalıydı. Ancak bazı Alman kaynaklarına bakıldığında Âkif'in Almanya'ya gidiş tarihinin daha erken olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Âkif'in Almanya'ya gelişi Kasım ayının 17'si ile Aralık ayının başı arasında bir tarihte gerçekleşmiştir. Bu tespiti Âkif'i İstanbul'dan Almanya'ya götüren bir Alman Dışişleri Bakanlığı çalışanının Almanya Dışişleri Bakanlığı için kaleme aldığı hatıratına dayanarak yapabiliyoruz.[6] Daha sonra Max von Oppenheim'ın 1915 yılı Nisan ayı başında İstanbul'a görevlendirilmesinin ardından Berlin'deki Şark İstihbarat Birimi'nin başına geçirilecek olan Karl Emil Schabinger von Schowingen[7] adlı bu Dışişleri mensubu 12 Kasım 1914'te özel bir görevle İstanbul'a gelmişti. Schabinger'in özel görevi "Cihad İlanı" törenlerine yetiştirilmek üzere beraberindeki on dört Müslüman savaş esirini Almanya'dan İstanbul'a getirmekti.[8]

Schabinger, 14 Kasım'daki Cihad ilanı törenlerine Müslüman esirlerle birlikte iştirak ettikten bir müddet sonra Berlin'e gitmek üzere trenle İstanbul'dan hareket etmiştir. Schabinger hatıratında, 14 Kasım'dan sonra İstanbul'da ne kadar daha kaldığı konusunda net bir şey belirtmemişse bu sürenin çok uzun olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu hatırattan öğreniyoruz ki Schabinger'in Berlin'e dönüş yolunda, kendi ifadesiyle, "refakat etmek durumunda kaldığı" iki kişi daha vardır. Önce isim zikretmeden, bu yolculukta tanıştığı Şeyh Salih Tunûsi'den bahseden Schabinger, onunla sonradan gelişen dostluğundan, onun Enver Paşa ile olan yakınlığından ve İtalyanlara karşı yapılan Trablusgarp savaşında Enver Paşa'ya yaptığı yardımların öneminden bahsetmiştir. Yine herhangi bir isim telaffuz etmeden beraber seyahat ettiği ikinci kişi için ise, *"Gerçek bir Türk olan ikinci refakatçiyi bana kimin getirdiğini şimdi tam hatırlamıyorum. O, İstanbul'daki dini bir derginin muharriri idi"* şeklinde bir ifade kullanmıştır. Alman görevlinin bahsettiği ikinci kişi ise Mehmed Âkif'tir.

üzerindeki incelemelerinden hareketle, Mehmet Akif'in Almanya'ya gidiş tarihi olarak Aralık ayının ortalarını tespit edebilmiştir. Bkz. Ertuğrul Düzdag, *Mehmed Akif Ersoy*, İstanbul, Aralık 2004, dipnot 106, s. 54.

6 Schabinger, kaleme aldığı hatıralarında bu seyahatten bahsettiği gibi özellikle Tunuslu Şeyh Salih'in Almanya'da yaptığı faaliyetlerden ayrıntılı şekilde bahsetmiştir. Bu bağlamda İstanbul'dan hareket ettikleri kesin tarihi vermemekle birlikte İstanbul'daki cihat ilanı törenlerinin ardından Alman elçisi Wangenheim'la görüşmüş ve ardından kısa süre içinde hareket etmiş olmalıdır. Zira bu yazı içinde vereceğimiz gibi, Alman şarkiyatçı Martin Hartmann'dan Schabinger'e gönderilen 5 Aralık tarihli mektupta Hartmann, Şeyh Salih ve Mehmed Âkif'le Berlin'deki ilk görüşmesinden bahsetmiştir. Mehmet Âkif'le Şeyh Salih 5 Aralık'ta Martin Hartmann'ı ziyaret ettiklerine göre İstanbul'dan çıkış tarihleri bu tarihten en az bir hafta on gün kadar öncesine rastlamış olmalıdır ki, bu tarih daha da erkene alınabilir. Zira İstanbul ile Berlin arası tren yolculuğu o dönemde normal şartlarda üç-dört gün sürüyordu. Savaş durumu dolayısıyla yollarda meydana gelebilecek gecikmeler yanında, Almanya'ya vardıklarında ilk önce Berlin'deki Türk yetkililerle görüşme, tanışma ve yerleşme için ayrılan vakit de hesaba katıldığında Mehmed Akif'le Şeyh Salih'in İstanbul'dan ayrılma tarihlerini 25 Kasım gibi de kabul edebiliriz. Seyahatle ilgili olarak bkz. Karl Emil Schabinger von Schowingen, *Weltgeschichtliche Mosaiksplitter, Erlebnisse und Erinnerungen eines kaiserlichen Dragomans*, Baden-Baden 1967, s. 111. Ayrıca bkz. *Politisches Archiv des Auswaertiges Amtes*, Nachlass von Schabinger U2.3.06.b, Regal 1, Karton 1193

7 Mehmed Âkif ve Şeyh Salih et-Tunusi'yi İstanbul'dan Almanya'ya götüren Karl Emil Schabinger von Schowingen Almanya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Birinci Dünya Savaşı öncesinde Fas'ta tercüman olarak görev yapıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra döndüğü Almanya'da yine bir süre tercüme işlerinde çalışmakla birlikte sonradan Max von Oppenheim'in kurduğu Nachrichtenstelle für den Orient bünyesinde çalışmaya başlamıştır. Oppenheim'ın 1915 yılı ilkbaharında İstanbul'a görevlendirilmesi üzerine Sachabinger NfO'nun başına geçmiş ve bu görevini bir yıl kadar sürdürdükten sonra 1916 yılı Mayı'ında Filistin'e gitmiş ve orada Filistin'in İngilizlerin eline geçmesine kadar Yafa şehrinde konsolos olarak çalışmıştır. Bkz. Schabinger, *a.g.eseri*.

8 Müslüman esirlerin İstanbul'a getirilişleri ile ilgili olarak bkz. Schabinger, *a.g.e.*, s. 104-107; Tanin gazetesinin Müslüman esirlerin İstanbul'a gelişiyle ilgili verdiği haber için bkz. Kadir Kon, *a.g.e.*, dipnot 33, s. 197.

Mehmed Âkif'in Almanya'daki Faaliyetleri

Schabinger hatıralarında, Şeyh Salih'le[9] ilgili birçok faaliyetten bahsederken Almanya'ya beraber gittikleri Mehmed Âkif'ten ise neredeyse hiç bahsetmemiştir. Doğrusu Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasî Arşivi'nde döneme ilişkin binlerce belge arasında da Âkif'in ismine, bir iki istisna dışında, neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Buna karşın, Şeyh Salih Tunûsi ile ilgili birçok bilgi mevcuttur. Yine aynı arşivde Şeyh Salih Tunusi yanında, Osmanlı devleti adına Almanya'ya giden görevlilerden Abdülaziz Çaviş, Abdürreşid İbrahim, Alimcan İdris, Halim Sabit, Halil Halid ve Emir Abdulkadir gibi şahsiyetlerin faaliyetleri hakkında çok sayıda belgenin varlığına da şahit olunmuştur.[10]

Âkif'in Berlin'deki varlığından ve oradaki ilk faaliyetlerinden bizi en erken tarihte haberdar eden bilgiye, dolaylı yoldan, yine Schabinger'in hatıralarında rastlıyoruz. Schabinger'in üniversite yıllarından da hocası olan ünlü Alman şarkiyatçısı Prof. Martin Hartmann'ın[11] Schabinger'e gönderdiği 5 Aralık 1914 tarihli mektupta Hartmann, Şeyh Salih Tunusi ve Mehmet Âkif'le tanışmasını ve ilk izlenimlerini aktarmıştır.[12]

Bu mektup, Mehmet Âkif'in Almanya'daki faaliyetleri ve orada, İslâmî bir üniversite kurmak gibi planlarıyla ilgili bazı bilgileri ihtiva etmesi bakımından önemlidir, ancak esas itibariyle yazıldığı tarihin 5 Aralık 1914 olması bakımından önemlidir. Böylece Aralık ayı başında Akif'in Almanya'da olduğu ve faaliyetlerine başladığı kesin olarak tespit edilebilmektedir. Öte yandan Hartmann'ın mektuptaki ifadelerinden, Mehmet Akif'le arasında bir soğukluk meydana gelmiş olduğu da net şekilde görülmektedir. Buna karşın Mehmed Akif'in Hartmann'la ilgili intibaları da oldukça olumsuzdur. Nitekim Akif, Türkiye'ye döndükten sonra yaptığı bazı özel sohbetlerde Hartmann'ı *"cahillik"*le suçlamış ve onu *"ilim dalaverecisi"* olarak nitelemiştir.[13]

---

9 Şeyh Salih Tunusi ilgili olarak bkz. Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslâm Stratejisi*, s. 127-132. During the First World War", *Revue de L'occident Musulman et de la Méditerranée*, 33 (1982-1), s 89-95; Tunusî'nin hayatı ve Almanya'daki faaliyetleri hakkında bir değerlendirme için bkz. Herbert Landolin Müller, *a.g.e.*, s. 270-280.

10 Berlin'deki Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi'nde (PA AA) özellikle *Nachrichtenstelle für den Orient* (NfO) ile ilgili belgeler arasında bu konuda çok sayıda belge bulunmaktadır.

11 Berlin'deki Şark Dilleri Enstitüsü'nde Arapça dersleri veren Martin Hartmann (1951-1918), bir süre Almanya'nın Edirne konsolosluğunda ve İstanbul'da tercümanlık da yapmıştır. Bu görevinden ayrıldıktan sonra ölümüne kadar Berlin'de hocalık yapmış ve Şark ve İslam üzerine kitaplar kaleme almıştır. Aynı zamanda Türkiye uzmanı da olan Hartmann, Birinci Dünya Savaşı sırasında bu sıfatıyla *Şark İstihbarat Birimi*'nin Türkçe kısmının başına getirilmiştir. Eserlerinden bazıları: *Arabischer Sprachführer für Reisende*. Leipzig 1881 *Islam, Mission, Politik*. Leipzig 1912, *Reisebriefe aus Syrien*. Berlin 1913.

12 Hartmann'ın Schabinger'e gönderdiği mektubun Türkçe tercümesi aynen şöyledir: *"Bugün, sıra dışı enteresan bir karşılaşma oldu: Size her iki adamı bana getirdiğiniz için teşekkür ederim. Şeyh Salih aslında sıradan birisi değil; zavallı Türk'se (Akif) onun tam tersi. Salih ne istediğini biliyor ve istediği şeyi başarılı şekilde anlatmasını da. Böyle bir adamla çalışılabilinir. Şeriat'ın doğruluğuna olan inanmışlığına rağmen onunla bir anlaşma zemini sağlanabilir. ... Müslüman hocalarla eğitim verecek Almanya'da İslâmî bir üniversite kurulması düşüncesi hoştu! Bilim konusundaki bu idraksizliğe daha sert bir tepki göstermediğim için sabrıma hayran kalmışlardır herhalde! Bilimin ne olduğu konusunu bu sınıflara açıklamanın tabii ki hiç bir faydası yok ve bir süre daha bu böyle geçecektir (Almanya'da da ondan (bilimden) anlayan pek yok ya). Şayet bizim Topluluk, (Ön Asya Topluluğu Derneği) düzenleyeceği akşamda bu her iki seçkin yabancıyı misafir ederse mükemmel bir etkide bulunurlar düşüncesindeyim. Bugün seminerde beni ziyaret eden Mehmet Akif'le Mehmet Emin üzerine öğretici bir görüşme yaptım. O (Mehmet Akif) yeni zamana ayak uyduramamış Türk dar kafalılığının bir temsilcisi olarak, eski usullere göre verimsizce çalışmak istemekte... Ne mutlu ki bana oldukça sakin kaldım, sonuçta böyle insanlarla kavga etmenin getireceği hiç bir şey yok..."*
Schabinger, *a.g.e.,* s. 109; Mektub'un Türkçe tercümesinde parantez içinde yazılan ifadeler tarafımdan eklenmiştir.

13 Yukarıda (11 numaralı dipnotta) Martin Hartmann'ın, Akif'le karşılaşmasını anlatan mektubunda Hartmann'ın Akif'e karşı düşünceleri verilmişti. Karşılaşmanın Akif tarafından nasıl değerlendirildiğini Hartmann'la ilgili düşüncelerinin ne şekilde

Hartmann, mektubunda yer yer hakaret sayılabilecek ifadelerle eleştirdiği Âkif'in İslâmcı görüşlerinden pek hoşlanmamışa benzemektedir.[14] Bunun yanında Salih Tunûsî ve Mehmed Âkif'ten duyduğu "Berlin'de İslâmi bir üniversite kurulması" gibi kendinden emin ifadeler, zaten "kibirli" olan Hartmann'ı epey kızdırmışa benzemektedir. Almanya'nın önemli şarkiyatçılarından birisi olan Hartmann'ın, İslâm'a bakışı ve "müdahaleci" tutumu tipik bir oryantalist yaklaşımını sergilemektedir. Martin Hartmann, kendi görüşlerine "uygun" bir İslâm anlayışına sahip olduğunu düşündüğü kimi yazar ve şairleri idealindeki İslâm ve Müslümanlar olarak görüyordu. Hartmann, Türkiye'de irtibatta olduğu Halide Edib, Mehmet Emin gibi Türkçü yazar, şair ve gazetecilerle daha önceden irtibat halinde olduğundan Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri de daha ziyade Türkiye'deki bu irtibatları üzerinden değerlendirmekteydi.[15]

Hartmann, 5 Aralık tarihli mektubunun bir yerinde Salih Tunûsî ve Mehmed Akif'i kastederek, *"(…) Şayet bizim Topluluk, (Ön Asya Topluluğu Derneği) düzenleyeceği akşamda bu her iki seçkin yabancıyı misafir ederse mükemmel bir etkide bulunurlar düşüncesindeyim. (…)* şeklinde bir ifade kullanmıştı. Hartmann'ın bahsettiği toplantı mektubun yazılmasından üç gün sonra Berlin'de (8 Aralık 1914) gerçekleşmiştir. Ağırlıklı olarak Akademisyenlerden, özellikle de şarkiyatçılardan meydana gelen 350 kişinin katılımıyla yapılan bu toplantının onur konukları Mehmed Akif (Ersoy) ve Şeyh Salih Tunûsî'dir. Toplantının ana tartışma konusunu Osmanlı-Alman ittifakı çerçevesinde ele alınan "cihat" kavramı oluşturmuştur. Söz konusu toplantıda Prof. Richter *"Der Krieg und der Islam [Savaş ve Islam]"* başlıklı bir sunum yapmış ve ardından toplantıda hazır bulunanlar "cihat" kavramını tartışmışlardır. Toplantıda Şeyh Salih Tunusi'nin Arapça olarak kaleme aldığı cihat risalesinin [Cihad Hakikati/ Über den Glaubenskrieg] Almanca tercümesi Karl Emil Schabinger von Schowingen tarafından hazırûna okunmuş ve cihat konusu tartışılmaya devam etmiştir. Yapılan tartışmalara Akif'in veya Tunûsî'nin katılıp katılmadığıyla ilgili bir bilgiye rastlayamıyoruz.[16]

---

olduğunu ise Akif'in Türkiye'ye döndükten sonra yaptığı dost sohbetlerinden öğreniyoruz: *"Bir gün Akif'e Berlin'deki müsteşrikler sorulur. Akif de onların en büyüğü Hartmann'mış. Şu göklere çıkarılan adamı bir tanıyayım dedim. O da beni görmek istiyormuş, konuştuk. Bu meşhur müsteşrik her ilim dalaverecisi gibi benim gözümü boyamak isteyen bir takım umumi laflar etti. Ben dediklerini dinler gibi göründükten sonra, 'En iyi bildiğiniz Türk şairi kimdir?' dedim. O tereddütsüz 'Fuzuli' diye cevap verdi. Sonra şunu ilave etti: 'Ben şimdi bunu yazmakla meşgulüm.' Bir de gördüm ki herif yüzünden Fuzuli'yi okuyamıyor, hele hiç anlamıyordu. Artık tahammülüm kalmadı, 'Ben, dedim, bilgilerinizin sınırını takdir edecek durumda değilim, fakat size bir şey söyleyeyim mi, fakat sizin en bilmediğiniz ve anlamadığınız Türk şairi Fuzuli'dir, buna emin olun.' ... Herif iki gün sonra Fuzuli'nin 'su' kasidesini öğretmemi benden ricaya gelmesin mi? ..."* Mithat Cemal'le aralarında geçen sohbetten aktarılan bu anekdot için bkz. Emin Erişirgil, *Mehmet Akif. İslamcı Bir Şairin Romanı,* Cilt III., Ankara Maarif Yayınevi, İstanbul İnkılap Kitabevi, s. 307, 308.

14 Akif'le Hartmann arasındaki hoşnutsuzluğun bir sonucu olarak kabul edilecek bir gelişme de Martin Hartmann'ın Türk şairleri üzerine kaleme aldığı ve ölümünden hemen sonra yayınlanan kitabından takip edilebilmektedir. Bu kitapta Hartmann, Mehmet Akif'i Türk şairleri arasında göstermemiştir. Bkz. *Dichter der neuen Türkei; mit einem Bildnis des verewigten Verfassers und zehn Bildnissen türkischer Dichter* (1919).

15 Nitekim Schabinger, İstanbul'a geldiğinde Alman elçisi Wangenheim'la yaptığı görüşmede, Martin Hartmann'ı referans göstererek Türkiye'deki "Panturancı" fikir akımlarının önemi konusunda elçiyi bilgilendirdiğini söylemiştir. Böylece Schabinger kendince Türkiye'deki tek gücün İslam ve İslamcılar olmadığını, Türkçülerin de toplumda etkili olduğu konusunda Wangenheim'ın dikkatini çekmiştir. Bkz. Schabinger, *a.g.e.*, s. 108.

16 8 Aralık 1914'te Berlin'de yapılan bu toplantı ve orada yapılan tartışmalar için bkz. *Die Welt Des Islams*, Band III, 1915, Heft 2, Berlin, 1916, s. 134-139.

Mehmed Âkif'in Almanya'daki Faaliyetleri

Daha savaşın başında Şeyh Salih'le birlikte Mehmed Âkif'in Almanya'ya gönderilmesinde ve de bu iki şahsın tercih edilmesindeki asıl etken, makalenin başında da değinildiği üzere Almanya'nın "İslâm stratejisi" idi. Bu bağlamda Âkif'in daha ilk anda tercih edilmesinde gerek Osmanlı devleti içinde ve gerekse de İslâm dünyasında o zamanın en popüler dergilerden birisi olan *Sebilürreşad*'ın baş yazarı olmasının etkili olduğu muhakkaktır. Zira gerek Schabinger'in hatıratında Mehmed Âkif'ten bahsederken kullandığı "*O, İstanbul'daki dini bir derginin muharriri idi*" vurgusu gerekse de yukarıda bahsedilen Berlin'deki 8 Aralık 1914 tarihli toplantıyla ilgili olarak "die Welt des Islams" dergisinde yer alan yazıda Mehmet Âkif'in İslamcı yayın çizgisindeki *Sebilürreşad* dergisinin başyazarı olmasının özellikle belirtilmesi bu kanaati pekiştirmektedir.

Eşref Edib de, büyük ihtimalle Akif'in anlattıklarından hareketle, kaleme aldığı Mehmed Âkif'in Almanya'ya gidişi ve oradaki faaliyetleriyle ilgili şunları yazmıştır:

"Harbiye Nezareti'ne merbut Teşkilât-ı Mahsûsa kendisine mühim vazifeler tevdi etti. Bunun üzerine Berlin'e gitti. Almanya'da İtilaf Devletleri ordularından alınmış birçok Müslüman esirler vardı. Almanlar bunları diğer esirlerden ayırmış, bunlara mahsus kamplar yapmışlardı... Almanlar bunları me'lûf oldukları hayatta yaşatıyorlardı. Müttefikleri Türkiye'ye karşı bir cemîle olmak üzere Müslüman esirlere hususî bir itina gösteriyorlardı. Onlara mahsus camiler yapmış, mektepler açmışlardı. İmamlar, muallimler, hafızlar, vaizler getirmişlerdi. Ayrı ayrı lisanlarda Araplara, Hintlilere, Rusya Müslümanlarına mahsus gazeteler çıkarıyorlardı. Bu bir siyaset ve cemîle idi. Alman hükümeti Müslüman esirlere karşı yapılan müstesna muameleyi İslâm aleminin duymasını, bilhassa Türkiye'nin görmesini, bilmesini pek arzu ediyordu. Bunun için muhtelif milletlere mensup Müslüman muharrirler davet ediyor, Müslüman esirlerine yapılmakta olan itinayı göstemek istiyordu. Almanlar bunu faydalı bir propaganda addediyorlardı. İşte üstad (M.Akif) Müslüman esirlerinin geçirdiği hayatı görmek onlara bazı şeyler söylemek üzere Berlin'e gitmişti. ... buradaki Teşkilât-ı Mahsûsa İslâm alemi ile temas hususunda Alman vasıtalarından, Alman teşkilatından, bilhassa Alman tahtelbahirlerinden Müslüman muharrirlerin İslâm alemine hitaben yazdıkları beyannameleri taa Cava'ya kadar götürüyordu. ..."[17]

Mehmed Âkif'in Almanya'daki faaliyetleri arasında bahsedilen Müslüman esirlere yönelik propaganda çalışmaları konusunda da pek bir bilgiye rastlayamıyoruz. Bu alanda Alman tarihçi Gerhard Höpp'ün Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Müslüman esirler üzerine yazdığı kapsamlı çalışmasında[18] da maalesef Âkif'le ilgili çok az bilgi verilmiştir. Höpp, Âkif'e ilişkin olarak yalnızca *Şark İstihbarat Birimi* tarafından Müslüman esirlere yönelik propaganda için çıkartılan farklı dillerdeki *El Cihad*[19] adlı gazetenin Türkçe redaksiyonundan sorumlu

17 Eşref Edib, *Mehmed Akif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, 1. Cilt, 1938, s. 39, 40, 41. Yukarıdaki satırlarda, Almanya'daki Müslüman esir kampları meselesinin can alıcı noktaları son derece isabetli şekilde ifade edilmiştir. Yalnız, Akif'in Almanya'dan dönüşünden sonra gerçekleşen bazı gelişmelerin de, örneğin Müslüman esirler için cami inşası gibi, anlatılmış olması bize bu bilgilerin sonraki bilgilerle güncellendiğini göstermektedir.

18 Gerhard Höpp, *Muslime in der Mark. Als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen, 1914-1924*, Verlag das Arabische Buch, Zentrum Moderner Orient, Berlin 1997, s. 101.

19 Bu konuda bkz. Kon, *a.g.e.,* s. 107-112; Ayrıca bkz. Gerhard Höpp, *Arabische und islamische Periodika in Berlin und Brandenburg,*Verlag Das Arabische Buch, Berlin 1994.

olmak üzere Âkif'in Berlin'e geldiği bilgisine eserinde yer vermiştir.[20]

Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi'nde yaptığımız araştırmalar sonucunda bir belgede Mehmed Âkif'in ismine tesadüf ettik. 27 Şubat 1915 tarihli bu belgede,[21] Berlin'de bir *Orient-Press-Büro* [Şark-Basın-Bürosu] kurulması konusundaki görüşler dile getirilirken, oluşturulacak basın bürosunda görev alacak Alman üyeler yanında, Şarklı üyelerin de isimleri verilmiştir. Söz konusu yapının içinde düşünülen Şarklı isimler arasında *Şeyh Salih Tunûsî* ve *(H)Âkif Bey* de vardır.[22] Almanya içinde ve Şark'ta bu büro üzerinden gazetelere ve ajanslara gönderilecek haber ve yorumlarla kamuoyunun İttifak Devletleri lehine kazanılması amaçlanmıştır. Ancak bu büronun faaliyete geçtiği yönünde herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Muhtemelen öngörülen faaliyetler, Şark İstihbarat Birimi (NfO) çatısı altında ve aynı birimin *"Korrespondenzblatt"* adındaki periyodik yayınlarıyla gerçekleştirilmiştir.[23] Yine, ulaşabildiğimiz kaynaklarda Mehmed Âkif'in planlanan bu çalışmalara katıldığına yönelik bir kanıta da rastlayamadık. Kaldı ki Mehmet Âkif de bu olaydan kısa süre sonra, 18 Mart 1915 tarihi itibariyle, Şeyh Salih Tunûsi ile birlikte İstanbul'a dönmüştür.[24]

Mehmed Âkif'in Almanya'da geçirdiği süre dört aya yakındır. Âkif'in Almanya'da geçirdiği bu zamanla ilgili yukarıda verilen bilgilere, Âkif'in sonraki dönemlerde yakın arkadaş çevresine anlattığı bazı anekdotları ilave edebiliriz. Örneğin Alman idarecilerinin Alman Katoliklerinin taassubuna karşı Mehmed Âkif'ten ve Şeyh Salih'ten yardım istemeleri ilginçtir.[25] Gerçekten de Almanların bir kısmı Birinci Dünya Savaşı'nda Müslümanlarla ittifak edilmesini, üstelik de bunun Hıristiyan Avrupalılara karşı yapılmasını, bir türlü hazmedemiyorlardı. Bu yüzden de Almanlar savaş sırasında iç kamuoylarına yönelik propagandaya da çok önem vermişlerdi. Bu anlamda gerçekleştirilen birçok faaliyetler ve yayınlar arasında, cihad fikrinin Almanlar tarafından da anlaşılması amacıyla, yukarıda Alman şarkiyatçılar tarafından tertip edilen geniş katılımlı toplantıyı ve Şeyh Salih'in yazmış olduğu cihatla ilgili broşürü benzeri çalışmaları ve yayınları sayabiliriz.[26]

20 Höpp, *a.g.e.*, s. 101.

21 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), R 1501, Nr: 13633.

22 Belgede Mehmed Akif'in ismi yanlışlıkla "Hakif Bey" olarak yazılmıştır.

23 *"Korrespondenzblatt"* ilk sayısı 30 Nisan 1915'de yayınlamış olup 1917 yılı Nisan ayına kadar bu isimle yayınlanırken, bu tarihten itibaren daha kapsamlı bir dergi şeklinde ve "Der Neue Orient" adıyla yayınlamaya başlamıştır.

24 Mehmed Akif'in İstanbul'a dönüş haberi başmuharriri olduğu Sebilürreşad dergisinin 18 Mart 1915 tarihli nüshasında şu şekilde haber verilmiştir: *"Baş muharririmiz Mehmed Akif Beyefendi ile fâzıl-ı muhterem Şeyh Salih eş-Şerif et-Tunusî hazretleri Almanya'dan avdet buyurmuşlardır."* Bkz. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, İstanbul, Aralık 2004, dipnot 106, s. 54.

25 *"Ben mühim bir vazife ile Berlin'e gitmiştim. O aralık Almanya hükümeti bize dedi ki, ‚Bizim Meclis-i Mebusanımızdaki Katolik mebuslar kıyamet koparıyorlar. Almanlar gibi mütemeddin bir millet, nasıl olur da Müslümanlar gibi, Türkler gibi vahşilerle ittifak ediyorlar? Bu bizim için zul değil midir? Diyorlar. Aman, makaleler yazınız, biz onları Almanca'ya tercüme ettirelim. Ta ki Müslümanlığın da bir din, Müslümanların da insan olduğu, bunların nazarında taayyun etsin.' Almanya hükümeti haklı idi. Çünkü Alman milleti nazarında Müslümanlar vahşilerden başka bir şey değildi. Onların gazetecileri, romancıları, hele müsteşrik denilip de Şark lisanlarına,Şark ulum-u fününuna, Şark ahlak ve âdâtına vakıf olan adamları mensup oldukları milletin efkarını asırlardan beri bizim aleyhimize o kadar zehirlemişler ki, orada bir anlaşma husuluna imkan yoktu. Biz o sırada kendimizi onlaratanıtmak için, tabii elden geldiği kadar çalıştık. Lakin tamamıyla muvaffak olduğumuzu asla iddia edemem. Taassubları yaman ."* Bkz. Eşref Edib, *a..g.e.*, s. 45.

26 Shaich Salih Aschscharif Attunusi, *Haqiqat Eldschihad, Die Wahrheit über den Glaubenskrieg*, Aus dem arabischen übersetzt von Karl E. Schabinger, Berlin 1915. 18 sayfalık bir broşür formatında yayınlanan kitapın gelirinin Kızılay'a verileceği eserin iç kapağında belirtilmiştir.

Öte yandan Almanların kendi yazar ve düşünürleri de Osmanlı devleti ile olan bu ittifakı Almanlara kabul ettirmek için çok çaba sarf ediyorlardı. Bu anlamda Osmanlı devletinin *Avrupalı bir devlet* olduğunu, ayrıca Müslümanların İttifak Devletleri'yle aynı düşmana karşı savaştıklarını ama bunu kendileri için yaptıklarını öne sürüyorlardı. Bu arada propaganda faaliyetlerinde (NfO bünyesinde) aktif rol alan Martin Hartmann ve Carl Heinrich Becker gibi Şarkiyatçılar ırkçı ve mutaassıp Almanları yumuşatmak için *"Kulturislam/Medeni Müslümanlık"* ve *"Negerislam/Zenci (ilkel) Müslümanlık"* gibi tasnifler yapma zorunluluğunu hissediyorlardı.[27] İki millet arasındaki müttefikliği dostluğa çevirmek için yazarlar kadar şairler de çaba sarf ediyordu. Mehmet Akif'in Berlin Hatıraları'nda[28] Alman kadının duygularıyla kurduğu ve onu Müslüman anaların acılarına ortak etmeye çalıştığı satırların benzerleri Almanlar tarafından da kaleme alınmıştır.[29]

Sonuç

Mehmed Âkif'in Birinci Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı devleti adına Berlin'e gitmesi ve orada dört aya yakın bir süre kalarak iki devlet arasındaki savaş müttefikliğinin ana eksenini oluşturan "İslâm stratejisi"ne katkıda bulunmasındaki temel saik kuşkusuz Akif'in İslâmcılığı ve popüler bir dergi konumundaki Sebilürreşad'ın başyazarlığını yapmasıydı. Öte yandan Akif, o sırada iktidarda bulunan İttihatçılar tarafından iyi bilinen ve onlar açısından güven telkin eden bir Müslüman aydındı da. Mehmed Akif'in Almanya faaliyetlerine ilişkin çok daha fazla bilgiye sahip olunması gerekirken, enteresan şekilde hem Alman kaynakları hem de Osmanlı arşiv kaynakları bu konuda hemen hiçbir şey söylememektedir. Daha da ilginç olanı ise Akif'in kendisinin de bu konuda *Berlin Hatıraları* adlı şiiri dışında hiçbir yazılı materyal bırakmamış olması, yazarlığını yaptığı Sebilürreşad'da bu konuya hiç değinmemesidir. Fakat devlet göreviyle gittiği Almanya'daki faaliyetlerine ilişkin mutlaka bir rapor yazmış olması beklenirdi. Ankara'daki Genelkurmay Askeri Tarih Arşivi'nde (ATASE) Teşkilat-ı Mahsusa kanalıyla Almanya'ya giden diğer bazı görevlilerin bir takım raporlar kaleme aldıkları bilinmektedir. Öte yandan Akif'in Sebilürreşad'da yazacağı makaleler Osmanlı-Alman ittifakının hem Osmanlı içindeki hem de dışarıdaki Müslüman kitlelerce benimsenmesinde çok etkili olabilirdi. Son derece hassas bir zamanda ve önemli bir görevle gittiği Almanya'daki faaliyetleri hakkında Akif'in ancak dost sohbetlerinde veya savaştan sonra Kurtuluş Savaşı sırasındaki vaazlarında bahis açması gerçekten enteresandır.

Mehmed Âkif'in Mehmed Âkif'le birlikte Almanya'ya giden ve yine onunla beraber 18 Mart 1915 tarihinde İstanbul'a dönen Şeyh Salih Tunûsî'nin durumu ise Âkif'ten çok farklıdır. Tunûsî, Almanya'da lüks otellerde kalmış, Almanların ileri gelen topluluklarına konferanslar vermiş ve Almanlarla kurduğu iyi ilişkiler sayesinde orada adeta "yıldızlaşmış" idi. Şeyh

27 Höpp, *Muslime in der Mark ....*, s. 20.

28 *„… Değil mi bir anasın sen? Değil mi Almansın?/ O halde fikr ile vicdana sahib insansın./ O halde, Asyalıdır, ırkı başkadır…' diyerek,/ Benât-ı cinsin olan ümmehâtı incitecek/ Yabancı tavrı yakışmaz senin faziletine…/ Gel iştirak ediver şunların felâketine./ Ya, Paylaşıldı mı artar durur sürûr-i beşer;/ Kederse, aksine: Ortakla eksilir' derler./ …"* , Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, yayına hazırlayan M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 2005, s. 295.

29 Meşhur Alman savaş gönüllüsü Fritz Klopfer'in kaleme aldığı ve 1915'de Leipzg'de basılan eserde yer alan şarkı sözleri: *„Bir Alman savaşçının Müslüman arkadaşına söylediği şarkı": „İch bin Christ, und Du bist Muslim,/ Doch das schadet kaum! Unser Sieg ist festgeschlossen,/ Unser Glück kein Traum!"* (Türkçesi: *„Ben Hıristiyan, sen Müslüman,/ Bunun bir zararı yok ki! Zaferimiz kesin,/ Mutluluğumuz hayal değil!"*), bkz., Höpp, *a.g.e.,* s. 20.

Salih'in aksine, Mehmet Âkif'in bu kadar sessiz ve "iz bırakmadan" görevini tamamlamış olması neyle açıklanabilir? Belki Âkif'in şairliğiyle, belki mizacıyla, belki Martin Hartmann örneğinde olduğu gibi Almanlarla anlaşamamasıyla, belki de şimdilik bilemediğimiz başka bir sebeple açıklanabilir. Âkif'in Almanya'daki "sessizliği"nin, onun mizacıyla ve dünya görüşüyle ilgili olduğunu kabul edebiliriz. Şöyle ki Âkif, Berlin'de Alman Dışişleri Bakanlığı'nca kendisinin kalması için tahsis edilen lüks bir otelde kalmayı kabul etmemiş ve ikinci sınıf, ucuz bir otelde kalmayı tercih etmiştir. Buna gerekçe olarak o, kendi devletinin de ortak menfaatinin bulunduğu bir olayda bütün masrafları Almanlara yüklemenin doğru olmayacağını öne sürmüştür.[30]

Öte yandan bir fikir adamı ve şair olan Âkif, Birinci Dünya Savaşı'ndaki faaliyetiyle gerektiğinde bir eylem adamı da olabileceğini göstermiştir. Zaten Âkif'in eylem adamı olma özelliği Almanya seyahatiyle sonlanmamıştı. Nitekim Âkif'in Almanya'dan döndükten sonra Teşkilat-ı Mahsusa kanalıyla Arabistan'a gittiğini biliyoruz. Aynı şekilde 30 Ekim 1918'de ateşkes anlaşması imzalanmasına rağmen Türkler için 1922 sonuna kadar devam eden Birinci Dünya Savaşı'nın "artçı savaşları"na da daha 1920 yılının ilk dönemlerinde katılmaktan geri durmamış ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nin 1923 yılı Nisan'ında tatil edilmesine kadar faaliyetlerini aralıksız sürdürmüştür. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'ndaki ve Almanya'daki tecrübelerinin onun Kurtuluş Savaşı'ndaki irşat faaliyetlerine katkısı olduğu kuşkusuzdur. Almanya'da, propagandanın ve gazeteler yoluyla halkın düşüncelerini etkilemenin ne kadar önemli olduğunu görmüş bir Âkif, gazeteciliğini Anadolu'ya taşımış ve inandığı davası uğruna kalemini ve hitabetini kullanmaktan geri durmamıştır.

Kaynaklar

1.1. Arşiv

1.1.1. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA)

- R 1501 Nr. 13633
- Nachlass von Schabinger U2.3.06.b, Regal 1, Karton 1193

1.1.2. Hausarchiv des Bankhauses Sal. Oppenheim jr.&Cie. , Köln (HBO)

- Max von Oppenheim, *Denkschrift betreffend Die Revolutienierung der islamischen Gebiete unserer Feinde*, Berlin 1914, Hausarchiv des Bankhauses Sal. Oppenheim jr.&Cie. (HBO), Nachlass Max von Oppenheims, Nr. 42 (NL MvO/42)

1.2. Literatür

- **Attunusi, Shaich Salih Aschscharif**, *Haqiqat Eldschihad, Die Wahrheit über den Glaubenskrieg*, Aus dem arabischen übersetzt von Karl E. Schabinger, Berlin 1915.
- **Bihl, Wolfdieter**, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmachte,, T. 1. Ihre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914-1917*, Wien ; Koln ; Graz : Bohlau, 1975.
- **Bragulla, Maren,** *Die Nachrichtenstelle für den Orient. Fallstudie einer Propagandainstitution im Ers-*

30 Eruğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, İstanbul, Aralık 2004, s. 56, 57.

ten Weltkrieg, Saarbrücken 2007.

- **Düzdağ, Ertuğrul,** *Mehmed Akif Ersoy*, İstanbul, Aralık 2004.
- **Düzdağ, M. Ertuğrul,** İstiklal Şairi Mehmed Akif Ersoy, Fide yayınları, İstanbul 2006.
- **Erişirgil, Emin,** *Mehmed Akif, İslamcı Bir Şairin Romanı*, Cilt III., Ankara Maarif Yayınları ve İstanbul İnkılap Yayınları (Tarihsiz).
- **Ersoy, Mehmed Akif,** *Safahat,* Safahat ve eklerini neşre hazırlayan, kitabın baş tarafına şairin hayatı hakkında geniş bir araştırma yazan, M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 2005.
- **Eşref Edib,** *Mehmed Akif. Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Asar-I İlmiye Kütüphanesi, 1. Cilt, Ġstanbul 1938.
- **Fischer, Fritz,** *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*, Droste Verlag, Düsseldorf 1964 (Dritte verbesserte Auflage).
- **Heine, Peter,** "Salih Ash-Sharif At-Tunusi, A North African Nationalist in Berlin During the First World War", *Revue de L'occident Musulman et de la Méditerranée*, 33 (1982-1), s 89-95.
- **Höpp, Gerhard,** *Muslime in der Mark. Als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen, 1914-1924*, Verlag das Arabische Buch, Zentrum Moderner Orient, Berlin 1997.
- **Höpp, Gerhard,** *Arabische und islamische Periodika in Berlin und Brandenburg,* Verlag Das Arabische Buch, Berlin 1994.
- **Kon, Kadir**, "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından *Max von Oppenheim* ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, sayı 52, 2011/1, 2012, s. 211-252.
- **Kon, Kadir,** Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslâm Stratejisi, Küre Yayınları, İstanbul 2013.
- **Lüdtke, Tilman,** *Jihad made in Germany. Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War*, Lit Verlag, Munster 2005.
- **Müller, Herbert Landolin**, *Islam, Gihad ("Haeiliger Krieg") und Deutsches Reich. Ein Nachspiel zur wilhelminischen Weltpolitik im Maghreb 1914-1918,* Frankfurt/Main 1991.
- **Teichmann, Gabriele;** Gisela Vögler, (Hgg), *Faszination Orient. Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat*, Köln 2001.

Mehmet Âkif Ersoy'un Almanya Günlerinin Edebî Eserleri Üzerindeki Tesiri

Hüseyin Taş
Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Mehmet Âkif ve edebî kişiliği

Mehmet Âkif Ersoy, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin değerli şahsiyetlerinden biridir. Ülkemizin en sıkıntılı zamanlarında doğan ve Cumhuriyetle yeniden dirilişe şahit olan Mehmet Âkif, ülkenin hemen her meselesinde zihin yormuş ve çözümler ortaya koymuştur. Mehmet Âkif Ersoy, şiirleriyle içinde bulunduğu toplumun sıkıntılarını, meselelerini dile getirmiş ve bu meselelere bir toplum bilimci gibi çözümler üretmiştir. O, Nurettin Topçu'nun şu cümleler ile tarif ettiği büyük adamdır.

> *"Büyük adam, eseriyle hayatını birleştiren adamdır. Biz onda şu vasıfları arıyoruz: Önce bütün ömründe aynı kanaatin, aynı imanın sahibi olan adamdır. Devirlere, zaruretlere, cemiyetlere göre değişmez, muhitine uymaz; muhiti kendine uydurur, uydurmazsa çarpışır. Cemiyetten daha kuvvetlidir; cemiyeti sürükleyicidir"*[1]

Mehmet Âkif Ersoy, Safahat'a aldığı şiirlerinde, Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşat'taki makalelerinde çağdaşlarından farklı bir sanat anlayışı sergiler. Edebiyatı toplumsal ve ahlaki yararlar sağlayan bir araç olarak gören Âkif, içinde yaşadığı toplumun dertleriyle ilgilenir, bunları yazı ve şiirlerinde dile getirir, daha da önemlisi uygun çözümler üreten bir düşünür olarak karşımıza çıkar. Bundan dolayıdır ki Sezai Karakoç onun için; "Türk edebiyatında Âkif kadar hayatı şiire, şiiri hayata sokmuş ikinci bir şair yoktur." der.

Mehmet Âkif'le ilgili birçok kitap, makale, bilimsel araştırma ve çalışma yapılmıştır.[2] Bütün bu çalışmalarda Mehmet Âkif ile ilgili ortak kanaati[3] Mithat Cemal Kuntay'ın dilinden şu şekilde özetler:

> *"Âkif' in hayatını ve ahlâkını oluşturan en önemli unsur, "kendi kendisi" olmaktır. Bu O'nun bütün hayatını yönlendiren bir ilkedir. İmanında, sanatında, yaşantısında, kendi adına ve toplum adına konuşurken hep aynı insandır ve neyse odur.*

1 Topçu, Nurettin; Mehmet Âkif, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s.19

2 Topçu, 2013, Okay, 1998, Kabaklı, 2006, Vakkasoğlu, 2001, Cündioğlu, 2010, Hekimoğlu, 2010, Yetiş, 1992, Yetiş, 2006, Şen, 2008, Ersoy, 2010, Çağlar, 2010, Erdoğan, 2011, Çetin, 2011

3 Timur, Kemal, Mithat Cemal Kuntay'ın Gözüyle Mehmet Akif, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 11, sayfa 53-78, Yıl 2014, s. 76

Bir başkasına benzemek, ödünç alınmış hüviyetlerle ortaya çıkmak, olduğundan fazla görünmek ve söylediği ile yaptığı arasında bir uyumsuzluk, düşünce, duyarlık ve imanıyla ters düşmek O'nun hiç bir şekilde katlanamayacağı bir düşkünlüktür. Bu ilkeli kişilik Âkif'i bir erdem anıtı haline getirir. Akif yanılmış olabilir, yanlış yapmış olabilir, ama asla tutarsız ve samimiyetsiz olmamıştır. O'nun için verilmiş bir sözün, kurulmuş bir dostluğun, bağlanılmış bir imanın, sahip olduğu vatanın bedeli hayattır. Akif, hayatı pahasına sever, hayatı pahasına bağlanır, hayatı pahasına inanır ve verdiği sözü hayatı pahasına verir."

Mehmet Âkif, şiirlerinde hayatın gerçek ve hatta acımasız yönünü gözler önüne serer. Şiirlerine konu olan insanlar ve olaylar gerçektir. Görüp şahit olduğu olayları, kişileri bütün gerçeklikleriyle anlatır, tasvir eder. Âkif'in tabiattaki gerçekliği olduğu gibi yansıtmak gerektiğine inanmaktadır. Akif, şiir ve gerçeklik ilişkisi hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Ben şiirde hayâle dalmam. Ben basit şeylerden bahsederim. Mesela bu taş, ona taş derim, hacer-i semâvi demem. Bu tahta, ona tahta derim, taht demem. Eşyanın hakikatlerini hayâl kuvvetleri ile değiştirip başka bir şekle koymam. Her şeyi olduğu gibi görür, göründüğü gibi tasvir ederim."[4]

Mithat Cemal Kuntay Mehmet Âkif'in şiirdeki güçlü anlatımı ile ilgili şöyle der:

"Akif, aruzun Mimar Sinan'ıdır. Sinan'ın şehzade Camii, çıraklık; Süleymaniye kalfalık; Selimiye ustalık eseri olduğu gibi Akif'in de birinci safahat, kendi sanatında yola çıkması; ikinciden beşinciye kadar olan Safahat, kendi sanatında yürümesi; altıncı Safahat, sanatının dağ başına varmasıdır."[5]

Mehmet Âkif'in Berlin seyahati ve eserlerindeki yansıması

Güçlü kalemi ile yaşadığı dönemi tüm yönleriyle eserlerine tesir ettiren Mehmet Âkif, aynı zamanda yaşadığı coğrafyada üzerine çeşitli görevler almayı da bilmiştir. O bu önemli görevlerinden birisi için Berlin'e gider. Onun Berlin'de üstlendiği görev çok dikkat çekicidir. 1914 yılı ortalarına doğru, savaşta müttefikimiz olan Almanya, savaş sırasında İngiliz, Fransız ve Rus ordularından çok sayıda esir alır. Aldığı bu esirler arasında Müslümanlar olduğunu fark eder ve bu esirleri ayrı kamplarda toplar. Bu kamptaki Müslüman esirlere çok iyi davranan Almanya bu Müslüman esirlerin ibadet etmesi için çok kısa sürede bir câmi bile inşa eder.

Almanlar, Müslümanların önderi olan Osmanlılardan bu esirlere karşı takındığı olumlu tavrı göstermek için bir heyeti Almanya'ya göndermesini ister. Böylece, Almanya Halifenin en kötü koşullarda bile Müslümanlarla birlikte olduğunu göstermiş olacaktır. Osmanlı Devleti de Müslümanların birlik ve beraberliği adına Berlin'e bir heyet göndermeyi kabul eder. Berlin'e gidecek olan heyet, o zaman Osmanlının haber alma ve casusluk örgütü olan Teşkilât-ı Mahsusa tarafından seçilir.

Teşkilâtı Mahsusa, Tunuslu Salih'le, Âkif'i Berlin'e göndermiştir. Mehmet Âkif, yaptığı görevin kutsiyetine inanarak Berlin'e gitmiştir. Almanlar tarafından itilaf ordularından esir alınmış

4 Gökçek, Fazıl, Mehmet Akif'in Şiir Dünyası, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 54

5 Kuntay, Mithat Cemal, Mehmet Akif, Timaş Yayınları, İstanbul 2001, s.360

binlerce Müslüman vardır. Âkif, binlerce kardeşine doğruları anlatmak için Berlin'dedir.

Mithat Cemal Kuntay Mehmet Âkif'le dostluklarını ve yaşadıklarını anlattığı "Mehmet Âkif" adlı eserinde bu yolculuğun siyasi neticesini bilmiyorum der; ancak Âkif'in, bu seyahatten yedi şeyle döndüğünü söyler:

Bir nükteyle, bir manzumeyle, bir hayretle, bir ıstırapla, bir de üç mütalaayla. Nükte şudur:

"Berlin'de ne var, ne oluyoruz? dedim.

Âkif: Ne olacağız, dedi; Berlin'e gittim, elçimiz Kur'an'a tefsir yazıyor. İstanbul'a geldim, Fatih'te hocalarımız siyaset konuşuyor, ne olacağız, artık anlarsın...

Manzume şudur: Berlin hatıraları.

Hayret ise şudur: Fala inanmayan Âkif'in, Berlin'de, bir falcı kadın eline bakıyor. Yakında İstanbul'dan taçlı bir mektup alacaksın" diyordu. Ve bir kaç gün sonra, Berlin'de, Akif'e hiç beklemediği halde, İstanbul'daki Abdülmecit'ten tepesi hanedan armalı bir mektup geliyordu. Akif bu falcı kadını hatırladıkça: Nostradamus"ün kadını! derdi.

Istırap da şudur: Yahudi, Almanya'da da, karşıma çıktı. Banka, borsa, piyasa, kitap, mektep, musiki, her şey Yahudi'nin elinde.

Üç mütalaasına gelince: Almanların üç şeyi berbattı: Yemekleri, siyasetleri, müsteşrikleri (Doğu Bilimcileri) ."[6]

Mehmet Âkif Sırat-ı Müstakim'de yayınlanan "Edebiyat Bahisleri" isimli bir makalesinde o dönemde halkımızın doğu ve batıya bakış açısını şöyle ifade eder:

"Memleketimizde iki sınıf halk görüyoruz: Ne varsa Şark'ta vardır, Garb'a doğru açılan pencereleri kapamalıyız, diyenler. Ne varsa Garp'ta vardır. Harîm-i âilemizi bile Garplılara açık bulundurmalıyız, iddiasına kadar varanlar. Bana öyle geliyor ki, ne varsa Şark'ta vardır, diyenler, yalnız Garb'ı değil, Şark'ı da bilmiyorlar, nitekim ne varsa Garp'ta vardır, davasını ileri sürenler, yalnız Şark'ı değil Garb'ı da tanımıyorlar." [7]

Halkın bu bakış açısı içerisinde Mehmet Âkif eğitimi ve aldığı görevler neticesi doğu ve batıyı tanımada şanslı bir düşünürdür.

Onun bu şansı yaptığı gezilerin ve bu gezilerdeki gözlemlerin onun düşünce dünyasına derin etkisinde saklıdır. Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılımı ve bu gizli örgüt içindeki çalışmaları, ona gözlem ve bilgi birikimi açısından çok şey kazandırmıştır. O, laik-modern veterinerlik eğitimi gereği, iyi bir gözlemcidir ve gezdiği yerleri bir bilim insanı edasıyla incelemektedir.[8]

Onun bu gözlem gücü şiirine realist bir söylemle yansımıştır. O, yoğun toplumcu öğeler taşıyan şiirsel söylemiyle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır:

6 Kuntay, Mithat Cemal, Mehmet Akif, Timaş Yayınları, İstanbul 2001, s. 209-223 ve Akt, Timur, 2014: 63

7 Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, " Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri" Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 116

8 Aydın, Hasan, Mehmet Akif Ersoy'un Uygarlık İmgesi: Doğu'nun ve Batı'nın Eleştirisinden 'Medeniyet-i Fâzıla'ya, Kelam Araştırmaları Dergisi, Sayı 10, Sayfa 45-80, Yıl 2012, s. 52

"Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim…
İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim.
Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:
Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!"

Akif'in bu yönü, onu Doğu ve Batı uygarlığına ilişkin bir sosyolog gibi özgün gerçekçi betimlemeler yapmaya itmiştir. Onun seyahatleri ve bu sırada gözlemledikleri ve bizzat yaşadıkları, gerek Doğu gerekse Batı uygarlığının ne olduğuna ilişkin ona ilk elden gözlemsel veriler sunmuştur. Bu veriler "Berlin Hatıraları" şiirini ortaya çıkarmıştır. Bu şiire her ne kadar şair "Hatıra" ismini vermiş olsa da "seyahatname" kavramı birçok yönden bu şiire karşılık gelebilir. Çünkü hatıra yaşanılanların sonradan kaleme alınmasıdır. Mehmet Akif ise bu şiirde yaptığı gerçek bir gezinin izlenimlerini okuyucuya aktarmıştır.[9] Şair bu şiirde seyahatnamelerin önemli bir özelliği olarak Berlin'de ve İstanbul'da gözlediklerinin bir karşılaştırmasını yapar. Berlin'de ve İstanbul'da otelleri, trenleri, sokakları karşılıklı olarak aktarır. Aktardıkları çoğu kere basit gözlemler değil, o gözlemlerde görünen dünya görüşü ve hayat felsefesidir.

Geçende haylice kar yağdı Berlin´in içine;
Bıcık bıcık olacakken takır takırdı yine!
Merâk edip soruverdim, "bırakmayız" dediler!
-Bırakmayın, güzel amma yağar durursa eğer?
"Bırakmayız!" sözü aynen tekerrür etmez mi?
Evet, bu sözde nümâyân heriflerin azmi.

Bizim diyâra biraz kar düşünce zor kalkar.
Mahalle halkı nihâyet kalırsa pek muztar,
Lodos duâsına çıkmak gerek... denir, çıkılır:
Cenâb-ı Hak da lodos gönderir, fakat bıkılır.
Çamur yığınları peydâ olur ki mühliktir...
"Aman don olsa... " deriz... Şüphe yok, temizliktir,
Donun kırılması varmış, düşünme artık onu;
Yağar; erir, buz olur... Neyse, yaz değil mi sonu?[10]

Mehmet Âkif'in Berlin'de gözlemledikleri Batı uygarlığının gelişmiş bilimsel-teknolojik yüzünü görmesinin yanında Batı'nın İslam dünyasından nefretini görmesine katkı sağlamıştır.

Nedense duymadı Garb´ın o hisli vicdânı,
Hurûşu sîne-i a´sân bu kanı!
Nedense, arşa kadar yükselen enîn-i beşer
Sizin semâlara akseyledikçe oldu heder!
Nedense, vahdet-i İslâm´ı târumâr edeli,
Büyük tanındı, mukaddes bilindi zulmün eli!

Bu şiir bir gerçeği ön plana çıkarmıştır. Batının bilim, teknik, sanat, edebiyat ve sanayi alanında Doğu karşısında ileri olması ve Âkif bu ileriliğe hayrandır; onu öve öve bitiremez.

Nüfûsunuz iki kat arttı, ilminiz on kat;
Uçurdunuz yürüyen fenne taktınız da kanat.

9 Uysal, Mehmet, Mehmet Akif'in Berlin Hatıraları'nda Batı(lı) İmgesi, 1.Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu, Burdur, 2008, s.539

10 Kaynak olarak "*Safahat,* Haz. M. Ertuğrul Düzdağ" kullanılmıştır.

Zemîni satvetiniz tuttu, cevvi san´atiniz;
Yarın müsahharınızdır, bugün değilse, deniz.
Terakkıyâtınız artık yetişti bir yere ki:
Ma´ârif oldu umûmun gıdâ-yı müştereki.
Havâssınız yazıyorken avâmınız okudu,
Yazanların da okutmaktı, çünkü,maksûdu.
Unutmuyordu beyinler süzerken âfâkı,
Nasîb-i nûrunu topraktan isteyen halkı.
Semâya çıkmak için yüksek olmalıydı zemin...
Bu i´tilâyı siz evvelce ettiniz te´min.
……..
Nasılsa mektebiniz tıpkı öyle ma´bediniz.
Ne çan sadâsı boğar san´atin terânesini,
Ne susturur medeniyyet bu âhiret sesini.
Muhîtiniz ne acâib muhît-i velveledâr.

O, Berlin'de kaldığı oteli, İstanbul'un bitli, pireli, tahtakurulu otelleri ile karşılaştırır; yerden ısıtmalı kalorifer sistemi, oteldeki aydınlatma sistemi, trenler, yollar, binalar adeta onu büyüler. Eğer uygarlık, bu maddî unsurlardan ibaret ise, Batı Doğu'dan çok ileridedir.

Meğer oteller olurmuş saray kadar ma´mûr:
Adam girer de yaşarmış içinde, mest-i huzûr:
Beş altı yüz odanın her birinde pufla yatak...
Nasîb olursa eğer, hiç düşünme yatmana bak!

O nemli yorganı sallandırıp da pencereden!
Yatak takımları şâyân-ı merhamet cidden:
Kadîfe hâline geçmiş patiskadan yastık...
Ne istihâle geçinnişhesâb edin artık!
Benek benek yayılıp kehle intıbâ´âtı,
Benekli basmaya dönmüş o çarşafın suratı!

Âkif, bu Almanya gezisinde, Batı'nın Müslümanlara yönelik ön yargılarının nasıl bir şey olduğunu bütün çıplaklığıyla öğrenir. Bu ön yargıyı Almanya dönüşü yıllar sonra Kastamonu Nasrullah Camisinde verdiği bir vaazında şöyle ifade eder.

"Bilirsiniz ki, bizim Harbi Umumiye'ye girmemizden en çok müstefid olan bir millet varsa, o da Almanlardı. (…) Ortada bir vakıa var ki, biz Almanlarla birlik olarak harbe girdik. Yüz binlerce şehit verdik. Yüz binlerce hânüman söndü. Milyonlarca saman kaynadı gitti. Şimdi Almanlar için ne lazım geliyordu? Ne yapacaklardı? Şüphesiz bütün dünyanın, bütün dünyadaki milletlerin kendilerine ilân-ı harp ettikleri bir zamanda böyle yegâne müttefikleri olan bizleri sinelerine basacaklar, bütün gazeteleriyle, bütün kitaplarıyla, bütün edipleriyle, bütün muharrirleriyle bizi alkış, teşekkür tufanlarına boğacaklardı. Heyhat! (...) Bu Umumi Harbin ilk senesinde ben bir vazife ile Berlin'e gitmiştim, o aralık Almanya hükümeti bize dedi ki: Bizim Meclis-i Mebusan'ımızdaki bilhassa Katolik mebuslar kıyamet koparıyorlar. Almanlar gibi mütemeddin,(medeni) mütefennin bir millet nasıl oluyor da Müslümanlar gibi, Türkler gibi vahşilerle ittifak ediyorlar? Bu bizim için zül değil midir? diyorlar. Aman makale yazınız, eserler yazınız, biz onları Almanca'ya

tercüme ettirelim. Ta ki Müslümanlığın da bir din, Müslümanların da insan olduğu bunların nazarında taayyün etsin! Almanya hükümeti haklı idi. Çünkü Alman milleti nazarında Müslümanlık vahşetten, Müslümanlar ise vahşiden başka bir şey değildi. Onların gazetecileri, romancıları, hele müsteşrik denilip de şark lisanlarına, şark ulûmu funûna, şark ahlak ve âdetlerine vakıf geçinen adamları mensup oldukları milletin efkârını asırlardan beri bizim aleyhimize o kadar müthiş bir surette zehirlemişlerdir ki, arada bir anlaşma, bir barışma husulüne imkan yoktu. (…)Heriflerin taassubu yaman! Kökleşmiş bir takım kanaatler, hakkı görmelerine mâni oluyor."[11]

Berlin'de gördüğü Avrupa, uzun süre Âkif'in düşüncelerine kılavuzluk edecek, 'Dönemin hâkim felsefesi pozitivist felsefenin etkisiyle, çevre şartlarının belirlediği insan anlayışından ziyade, çevresini, şartlarını değiştirmeye kabil, sürekli gelişme meyli olan' insan anlayışına ağırlık verecektir.[12]

Mehmet Akif bu insan anlayışını bizim karşımıza Safahat'ın altıncı kitabı olan "Asım" manzumesinde çıkartır. Mehmet Âkif, idealindeki gençliği *"Âsım'ın Nesli"* olarak niteler. Âsım, Mehmet Âkif"in ana hatlarını ayrıntılı biçimde çizdiği ideal bir gençlik simgesidir. Asım, vatanını, milletini, değerlerini ve tarihini seven, haksızlığa tahammülü olmayan, haykıran bir gençtir. Asım, azimli ve gayretlidir. O asla ümitsizliğe düşmez, onun hep bir emeli vardır ve bu emel için o araştırmacı olmalıdır.

Zulmü alkışlıyamam, zâlimi aslâ sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem...
Biri ecdâdıma saldırdı mı, hattâ, boğarım...
- Boğamazsın ki
- Hiç olmazsa yanımdan koğarım.
Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;
Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam.
Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâle,
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle
Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum
Kesilir, belki, fakat çekmeye gelmez boyunum.
Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim,
Onu dindirnıek için kamçı yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırım.
Zâlimin hasmıyım amma severim mazlûmu...
İrticâın şu sizin lehçede ma´nâsı bu mu

Manzumede çizilen Âsım karakteri bütün özelliklerini Türk-İslam sentezinden almış bir birey olarak karşımıza çıkar. Âsım, kendi çıkarları için değil, ülkesi, milleti, toplumun yararı için çalışır. Bu şaheser manzumenin final bölümünde Köse İmam Oğlu Asım'ın ülkedeki kötülüklerin

11 Kara, İsmail; "Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap" Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi/Temel Metinler içinde, Gerçek Hayat, 2001, sayfa 307.

12 Ünsal, Bostan; Fatma, "Mehmet Âkif Ersoy", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslâmcılık, İletişim Yayınları, İstanbul,2004: 76-77

sorumlusu olarak gördüğü Babıali'yi basma teşebbüsüne engel olamayacağını anlayınca Âkif'ten yardım ister. Âkif Âsım'la konuşur ve bugün kendisinden beklenenin kaba kuvvet olmadığını, ilim tahsil etmek olduğunu söyler. Asım'ı ve arkadaşlarını yarım kalan tahsillerini tamamlamak üzere Berlin'e gönderir. Âkif'in Âsım'ı Berlin'e gönderme sebebi, Berlin kendisinin gidip gördüğü, gözlem ve tespitlerde bulunduğu yerdir. Âkif bu yolla batı medeniyetini bir ülke ve şehir boyutunda somutlaştırarak gençlere ilim öğrenmek amacıyla hedefi göstermektedir. Burada Âsım ve arkadaşlarının memleketin faydasına olacak ilmi kazanmalarını ister ve bunu şu mısralarıyla ifade eder:

Bu cihetten, hani, hiç yılmasın, oğlum, gözünüz;
Sâde Garb´ın, yalınız ilmine dönsün yüzünüz.
O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin;
Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin.
Fen diyârında sızan nâ-mütenâhî pınarı,
Hem için, hem getirin yurda o nâfi´suları.
Aynı menba´ları ihyâ için artık burada,
Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada.

Sonuç

Her milletin tarihinde, kendisini milletine adamış, milletinin varlığını sürdürmesi için çile ve ıstırap çekmiş, her zorluğa göğüs germiş, fedakârlıklara katlanmış, topluma en zayıf anında düşüncesi, ilmi, irfanı, fikirleri ve sanatı ile ışık tutmuş büyük insanlar, düşünürler, önderler ve sanatkârlar vardır. Bu kişiler geçmişin kültürünü günümüze ve geleceğe aktarmada birer kültür köprüsü görevi yürütürler. İşte bu özellikleri şahsında bütünleştiren toplumumuzun yetiştirdiği seçkin düşünürlerden birisi Mehmet Âkif'tir.

Mehmet Âkif gördüğü hiçbir şeye ilgisiz kalmamıştır. Olayların değişik yüzlerini eserine yansıtmıştır. Hayat tüm kademeleriyle onun şiirine girmiştir. Şiir kitabına " yüz, dış yüz" anlamına gelen safha kelimesinin çoğulu olan "Safahat" ismini vermesi hayat ve sanat uyumunun da ifadesidir.[13]

Hayatı bu derece şiirlerine aksettiren şair kısa süre bulunduğu Berlin'de yaşadıkları ve gözlemlediklerini Berlin'de bulunduğu dönemde "Berlin Hatıraları" manzumesine ve döndükten sonra kaleme aldığı şiirlerine ve düzyazılarına doğu ve batı mukayesesi temelinde yansıtmıştır. Bu yansıma "Berlin Hatıraları" dışındaki eserlerinde çok açık değildir. Gözlem gücü çok yüksek olan ve hayatı eserlerine aksettiren Mehmet Âkif'in Almanya günleri ile ilgili sadece dost meclislerinde ve vaazlarında birkaç hususa değinmesi düşündürücüdür.

13 Elmas, Nazım; Mehmet Akif'in Şiir Estetiği, 1.Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu, Burdur, 2009: 608

Kaynaklar

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, " *Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri"* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990

Aydın, Hasan, *Mehmet Âkif Ersoy'un Uygarlık İmgesi: Doğu'nun ve Batı'nın Eleştirisinden 'Medeniyet-i Fâzıla'ya,* Kelam Araştırmaları Dergisi, Sayı 10, Sayfa 45-80, Yıl 2012

Ayvazoğlu, Beşir, *1924 Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi,* Kapı Yayınları, İstanbul 2006. Ayvazoğlu, Beşir, *İstiklal Marşı İstikbal Marşı 41 Dizede 41 Yorum,* "Akif'in Irk Kavramı Nasıl şekillendi?", Hat Yayınevi, İstanbul 2010.

Cündioğlu, Dücane, *Bir Kur'an Şairi*, Kapı Yayınları İstanbul 2010.

Çağlar, Yusuf, *Aile Albümünden Fotoğraflarla Mehmet Akif Ersoy,* Zaman Kitap, İstanbul 2010.

Çetin, Nurullah, *Mehmet Âkif'i Doğru Anlamak,* Ferfir Yayınları, İstanbul 2011.

Elmas, Nazım, *Mehmet Âkif'in Şiir Estetiği,* 1.Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu, Burdur, 2009

Erdoğan, Aziz, *Abide Şahsiyet Mehmet Akif Ersoy*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2011.

Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat,* Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İnkilap Yayınları, İstanbul 2003.

Ersoy, Emin Akif, *Babam Mehmet Âkif İstiklal Harbi Hatıraları,* Kurtuba Kitap Yayınları, İstanbul 2010.

Gökçek, Fazıl, *Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005

Hekimoğlu İsmail, *Mehmet Âkif'e Göre Dün Bugün ve Yarın,* Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kabaklı, Ahmet, *Mehmet Âkif,* Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

Kara, İsmail,"Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap"*, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi/Temel Metinler içinde,* Gerçek Hayat, 2001

Kuntay, Mithat Cemal, *Mehmet Âkif,* Timaş Yayınları, İstanbul 2001.

Şen, Abdurrahman, *Bir Destan Adam Mehmet Âkif Ersoy,* Metropol Yayınları, İstanbul 2008.

Timur, Kemal, *Mithat Cemal Kuntay'ın Gözüyle Mehmet Akif,* Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 11, sayfa 53-78, Yıl 2014.

Topçu, Nurettin, *Mehmet Âkif,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

Uysal, Mehmet, *Mehmet Âkif'in Berlin Hatıraları'nda Batı(lı) İmgesi,* 1.Uluslararası Mehmet Âkif Sempozyumu, Burdur, 2008

Ünsal Bostan, Fatma,*"Mehmet Âkif Ersoy", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslâmcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Okay, Orhan, *Mehmet Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi,* Akçağ Yayınları, Ankara 1998. Vakkasoğlu, Vehbi, *Mehmet Akif,* Nesil Yayınları, İstanbul 2001. Yetiş, Kâzım, *Mehmet Âkif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1992.

Yetiş, Kazım, *Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy,* Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

“Dinleri var, işimiz gibi, işleri var dinimiz gibi”: Mehmet Âkif’in, Avrupa ve Osmanlı Modernleşmesi Hakkındaki Düşünceleri

Mustafa Gencer

Prof. Dr.,İzzet Baysal Üniversitesi

Giriş

Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936), Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasal ve sosyal birçok sorunla karşı karşıya olduğu bir dönemde yaşamıştır. Âkif, Tanzimat Fermanı’yla (3 Kasım 1839) yasal bir boyut da kazanan eski yeni çatışması, Islahat (1856) ve Meşrutiyet (1876, 1908) süreçlerinin yanı sıra Balkan Savaşları (1911-1912) ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ile Milli Mücadele’nin nihayetinde imparatorluğun tasfiyesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna tanık olmuştur.

Veteriner hekimliği eğitimi almış olmakla birlikte, gazeteci ve siyasetçiliğinden öte Âkif’in şair kimliği, hayatında ve eserlerinde daha belirgin bir rol oynamıştır. Yaşadığı dönemin olaylarını ve entelektüel tartışmalarını yakından takip etmekle birlikte görüşlerini eser ve söylemlerinde dile getirmiştir. Hatta özgün fikirleri ve eylemleri ile yaşadığı dönemin toplumsal sorunlarına ve gelecek tasavvurlarına katkıda bulunmuştur. Burada Âkif’in geç Osmanlı modernleşmesine bakışı, temsil ettiği görüşleri ile dönemin diğer fikir tartışmaları ele alınacak ve Âkif’in özgün değeri vurgulanacaktır.

Osmanlı Modernleşmesine Entelektüel Yaklaşımlar

Osmanlı İmparatorluğu’nda modernleşme ve batılılaşma hareketleri Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yoğunluk kazanmıştır. Osmanlı Devleti’nde değişik toplumsal gruplar, Tanzimat Fermanı ve akabindeki süreci kendi bakış açılarıyla analiz ettiler ve yorumladılar. “Islahat”, “Muasır medeniyete ulaşma”, “Garplılaşma” ve “Modernleşme” ve benzeri kavramlar, o dönemde olduğu gibi günümüzde de Türk düşün dünyasının değişmeyen tartışma konuları olmuşlardır. Kimi entellektüeller bu kavramları hararetle savunurlarken, kimileri şiddetle karşı çıkmakta, bir kısmı da nefretle yaklaşmaktadırlar. Batı medeniyeti hakkında günümüze kadar geçerliliğini koruyan bir ayrım, dikkat çekmektedir. O dönemde (bugün de tartışılmakta olan) Batı’nın bilim ve tekniği iyi ve alınmaya değer, buna karşın ahlakı ve kültürü ise bozuk olarak addedilmekteydi. Dönemin tartışmalarında modernleşme ve Batılılaşma süreçlerine ne gibi sınırlamalar getirileceği konularına odaklanmış, Batı medeniyetinin bö-

lünmez bir bütün olup olmadığı veya kısmen taklit edilebilirliği tartışılmıştır[1].

Batılı eğitim görmüş entelektüel seçkinler olan Genç Osmanlılar sayesinde imparatorlukta 1876'da Kanun-i Esasi ve parlamenter sisteme geçilmişti. Ancak Genç Osmanlıların, Batılı eğitimlerine rağmen düşünce dünyaları islamî kategoriye göre şekillenmişti. Bu dönemde modernleşmenin sınırları ve bunun İslam ile uygun olup olmadığı Ahmet Cevdet ve Namık Kemal gibi yazarların çıkış noktasını teşkil etti. Buna en belirgin örneği Namık Kemal'in düşünce ve yayınları sunmaktadır. "Meşveretin metodu" hakkındaki bir yazısında Namık Kemal, İslam Devleti'nin temelde Cumhuriyet olduğunu ve halkın her zaman Cumhuriyeti ilan edebileceğini belirtmektedir. Batı'ya malolmuş *adalet*, *hürriyet* ve *insaniyet* kavramlarının islami konsept ve idealden geldiğini, hatta *Vatanseverlik* kavramını da "Vatan sevgisi imandan gelir" sözüne – ki bu söz Genç Osmanlı gazetesi *Hürriyet*'in parolasıydı – dayandırılması gerektiğini savunmuştur[2]. 1873'teki duygusal, yurtsever ve islami karakterli "Anavatan" kavramı XX. yüzyılda bu çift anlamından hızla uzaklaşarak milliyetçi bir çerçeveye oturmuştur.

Batı'yla uyum sağlama sorunu Osmanlıların kültürel kimliğiyle ilgiliydi. İkinci Meşrutiyet döneminde (1908-1918) Osmanlı İmparatorluğu'nda üç belirgin ana ideolojik akım vardı: İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük. İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarları arasında, Batı'dan gerekli teknik ve değerlerin alınmasını şiddetle savunan Batıcıların yanında, bir o kadar da, batılı teknolojilerin sadece kontrollü transferini kabul eden geleneksel İslamcılar bulunmaktaydı.

Dönemin Batıcı entelektüel dünyasının zihinsel dinamiklerinde ise sadece XIX. yüzyılın ikinci yarısında şekillenen, "eşitlik" ve "kardeşlik" anlayışının değil, gücün ve güçlünün yanında olunması gerekliliğinin savunulduğu ve alt yapısını Malthus'un *nüfus teorisi*, Spencer'in '*en iyinin hayatta kalması anlayışı* ve Darwin'in *doğal ayıklanma*cı evrim teorisini birleştiren bir içerik öne çıkmaktaydı. Bu düşünce sistematiğini savunan dönemin entelektüelleri arasında Ahmet Mithat, Abdullah Cevdet, Beşir Fuad ilk sıralarda yer alan isimlerdir[3].

Reformlar konusundaki farklı yaklaşımlar Tanzimat Dönemi'nde ivme kazanan eğitim reformu üzerinde de kendini göstermekteydi. Batıcı reform hareketinin laik ve siyasi felsefesi, geleneksel medrese sisteminin dini tarzına doğrudan doğruya tezat teşkil ediyordu. 1839'dan sonraki modern okul sistemi eski sistemin anti tezi niteliğindeydi. Yeni sistem, eski sistemi kökünden kazıyor ve onun yerini alıyordu. XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişme, eğitim sistemindeki düalist yapıların sabitlenmesi ile tanımlanabilir. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar eğitimdeki düalizm devam etmiş, Laik eğitim sektörü Batı örneğine uygun olarak yeni seçkinler yetiştirmeyi sürdürmüş, dini okullar ise Osmanlı halkının geniş kesimlerine yönelmişti[4].

Eğitim kurumu olarak medrese ile ilgili anlaşmazlıkların temelinde politik-ideolojik zıtlıklar ve farklılıklar yatıyordu. Bu konuda ileri sürülen görüşler üç grupta toplanılabilir: En radikal fikri, devletin ve toplumsal yaşamın tüm İslami etki ve temayüllerden arındırılması için mücadele eden ve bu nedenle de medreselerin kaldırılmasını isteyen Batıcılar savunuyorlardı.

1 Ayşe Kadıoğlu, "Milletini Arayan Devlet. Türk Milliyetçiliğinin Açmazları", *Türkiye Günlüğü*, 1995, 33, 91-100, s. 93.

2 Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler 3*, 2. Basım, İstanbul 1992, s. 279.

3 Atila Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm,* Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 7.

4 Marlene P. Hiller, *Krisenregion Nahost. Russische Orientpolitik im Zeitalter des Imperialismus (1900-1914)*, Frankfurt a. M. [u.a.] 1985, s. 30.

Bu görüşler Dr. Abdullah Cevdet tarafından çıkartılan *İctihad* dergisinde yayınlanıyordu[5]. Abdullah Cevdet (1869-1932) gibi radikal Jöntürk sekülaristleri modernleşmenin dinin üstünde ve dışında gerçekleştirilmesini savunuyorlardı. Batıcılar (Garbcılar)'ın önde gelen isimlerinden olan Kılıçzade Hakkı'nın [Kılıçoğlu] (1872-1960) kaleme aldığı ve *İctihad* dergisinde yayınlanan "Batıcı Türk Aydınlarının toplum ve devlet yapısında radikal değişiklikler içeren programı" Osmanlı toplumunu "modern-bilimsel" topluma dönüştürmeyi hedefliyordu. Daha sonraki dönemde Cumhuriyet rejiminin gerçekleştirdiği latin alfabesine geçiş, fesin şapka ile yer değiştirmesi ve medreselerin kapatılması gibi reform adımları da bu programda yer alıyordu[6].

İkinci grupta, dine tamamen kültürel ve vicdani bir işlev yükleyerek laik bir devlet için gayret gösteren Türk milliyetçileri yer almaktaydı. Bunlar medreseyi, *Şeyhülislam*'ın hizmetinde bulunacak görevlileri yetiştirecek bir eğitim kurumuna dönüştürmek istiyorlardı. Bu durumda medrese genel eğitim kurumu gibi bir işleve sahip olamayacaktı. Dönemin Aydın mebusu Muhammed Abidullah'a göre medreseler ilahiyat yüksekokulları olarak tanımlanmakla kalmamalı, hem dini-ilahi, hem de modern bilimlerin okutulduğu üniversiteler haline gelmeliydi. Celal Nuri (1882?-1938) de medreseleri üniversitelere dönüştürmek istiyordu[7].

Celal Nuri, Abdullah Cevdet'in *İctihad* dergisinde eski rejim, İslam ve Batılılaşma fikirleri hakkında yazılar yazıyordu. *İslamda Vücûb-ı Teceddüd* isimli ilk makalesinde batının ilerlemesini tasvir ettikten sonra Müslüman ülkelerin geri kalmışlığını eleştiriyordu. İslamın ilerlemeci ve reformist karakterine karşın "İslam Dünyası"nın hali hazır durumunun "tutuculuk, zayıflık ve entellektüel köleliği" anımsattığını ileri sürüyordu. Ancak topyekün Batıcılık taraftarı olan Abdullah Cevdet'ten farklı olarak Celal Nuri, dönemin büyük olayları olan 1911 Osmanlı-İtalyan Savaşı, 1912-13 Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'ndan etkilenmişti. Bu savaşlar Celal Nuri'nin fikirlerine öylesi bir etki bırakmıştır ki, o 1920'lere kadar Batı'ya karşı eleştirel bir tutum izlemiş ve "kısmi Batıcılık" olarak tanımlanabilecek ve detayda Batı'nın bilim ve teknolojisini benimsemek ve en önemli bileşeni İslam olan Osmanlı kültürünü koruma şeklinde özetlenebilecek bir yol takip etmiştir. Birinci Balkan Savaşı devam ederken yayınladığı *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-ı Düvel* adlı kitabında uluslararası hukukun tek değil çift olduğunu ileri sürüyordu. Ona göre bu hukuk anlayışının ilki Avrupalılara, diğeri ise Osmanlı ve Müslüman Dünyasının içinde bulunduğu "öteki"lere uygulanıyordu[8].

Radikal Batıcı kanadın temsil ettiği görüş Batı medeniyetinin eklektik/ pragmatist formüllerle değil, bir bütün olarak alınması gerektiği yönündeydi. Örneğin bu kanadın temsilcilerinden Ahmet Rıza Bey imparatorluğun içine düştüğü kötü durumun, bilimin doğrularını halka öğretilerek aşılabileceğini savunuyordu. Özellikle laik eğitim yaygınlaştırılmalıydı. İyi bir eğitim ziraat ve sanayinin de gelişmesini beraberinde getirecekti. Abdullah Cevdet ise biyolojik materyalizmi topluma kurtuluş reçetesi olarak sunuyor, toplumu ilerletme misyonunu da zeki bireylere yüklüyordu. Prens Sabahattin ise devletin yaşadığı ekonomik sorunlara bu alanda yapılacak ciddi değişim ve dönüşümlerle çare bulunabileceği kanaatini taşımaktaydı.

5 M. Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1966, s. 128.

6 M. Şükrü Hanioğlu, "Garbcılar: Their attitude toward Religion and Their Impact on the Offical Ideologie of the Turkish Republic", *Studia Islamica*, No. 86. (1997), 133-158, s. 143.

7 Muhammed Abidullah, *Islâh-i Medâris-i Kadime,* İstanbul 1328 (ca. 1912), s. 9-13.

8 Ş. Tufan Buzpınar, "Celal Nuri's concepts of Westernization and religion", *Middle Eastern Studies*, Volume 43, Issue 2, March 2007, 247-258, s. 247-249.

Jöntürkler'in fikir önderlerinden olan Ziya Gökalp geç Osmanlı-Türk toplumunun girdiği milli kimlik hassasiyeti ile Avrupalılaşmak ihtiyacından doğan gerilimi "Kültür" ve "Medeniyet" arasında kavramsal bir ayrım yaparak çözmeye çalıştı. Gökalp, İslam, Türklük ve batı eğilimli modernleşme ile Osmanlı Devleti ve bundan türeyen Türk kimliği sentezini şu sözlerle özetliyordu: "Biz Türk milletine, İslam dinine ve Avrupa medeniyetine aidiz." Bu üç köşe taşı değişik kombinasyonlarda bireysel dünya görüşlerini mümkün kılıyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndaki askeri yenilgi ideolojik bağlamda Jöntürk yorumlu milliyetçiliğin de yenilgisi anlamına geliyordu. Gökalp'in yazıları, özellikle "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" ve "Türkçülüğün Esasları" Türk milliyetçiliğine teorik bir temel oluşturuyordu[9]. Birinci Dünya Savaşı'ndaki askeri yenilgi ideolojik bağlamda Jöntürk yorumlu milliyetçiliğin de yenilgisi anlamına geliyordu.

Batıcılar, Avrupa kültürünün faziletlerinin Osmanlı toplumunca benimsenmesini bir ihtiyaç olarak görürken gelenekçiler ve muhafazakârlar zengin islamî mirası Batıcılık adına bırakmaya gönüllü görünmüyorlardı[10]. Her halükarda İttihatçıların büyük kısmı kültürel kimlik olarak Müslümanlığı benimsemişlerdi.

Devlet ideolojisinin en temel sorunu devletin meşruiyet esasıyla da yakından ilgiliydi. Devletin ideolojik kimlik arayışındaki üç köşe taşı Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık kronolojik ve içerik olarak aşağıdaki gibi sunulabilir:

1913 yılına kadar, 1878 yılındaki sınırlarla Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden oluşturulması umudu taşınmaktaydı. Osmanlıcılık 1913'e kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi ideolojisi olarak kaldı. Fakat Jöntürkler giderek Müslüman, hatta Türk milliyetçiliği anlayışı ile hareket ettiler. 1890 sonrasında İstanbullu entelektüellerin geliştirdiği Türk milliyetçiliği, uç biçimi Turancılık ile Türk halklarını ve onların Orta Asya'daki yurdunu yüceltiyordu. Tekin Alp'in 1914 yılında yayınlanan Türklerin büyük hedefini konu alan yazısı Birinci Dünya Savaşı'nda meşhur oldu. Çünkü bundan Avrupa'da Osmanlıların savaştaki gayeleri çıkartılmıştı. Gerçekte ise Turancılık o zamanlar oldukça tesirsizdi. XX. yüzyılın başlarında Anadolu'daki Türk köylüsünü idealize eden bir edebiyat gelişmeye başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti savaşta bu edebiyatı ele alarak "Halkçılık" düsturuyla propagandasını yaptı. İslamcılık ise en sonunda – gerek Panislamizm'den ötürü, gerek Said Halim Paşa ve Mehmet Âkif [Ersoy] gibi İslami modernistlerin meşruti reform hareketlerinden ötürü – diğer dünya görüşleriyle iç içe geçti.[11]

Toplumun her alanını kapsayan bu tartışmalarda eğitim-öğretim ise ayrı bir yer tutmaktaydı. Bu nedenle hem o dönemin aydınlarının hem de Akif'in görüşlerini daha sağlıklı değerlendirebilmek için eğitim-öğretim konusundaki gelişmelere kısaca bakmak faydalı olacaktır.

9 Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu üzerine bir inceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 1999, s. 22-25; ayrıca bkz. *Ziya Gökalp: Türkçülüğün Esasları*, Ankara: İlke yay., 2003, s. 32-47.

10 David Kushner, *Türk Milliyetçiliği'nin Doğuşu (1876-1908),* Çev. Şevket Serdar Türet, Rekin ve Fahri Erdem. İstanbul: Kervan Yayınları, 1979, s. 128.

11 Zafer Toprak, *Millî İktisat-Millî Burjuvazi*, İstanbul 1995, S. 4.

Mehmet Âkif'in Modernleşme Modeli

Mehmet Âkif Osmanlı modernleşmesine model olarak Avrupa'nın kaynak olarak görülmesini reddetmemiştir. Ona göre Osmanlı Devleti batılı modernleşme uygulamalarının çelişkilerinden kurtarılmalı ve yerel kültür korunmalıdır. Genel olarak islamcı modernistler de milletin dini karakterinin batı prensiplerinin kontrollü kabulü ile kaybolmayacağını belirtiyorlardı. Mehmet Âkif daha 1912'de Japonya'nın batı medeniyetinin bilim ve teknolojisini alıp yüzeysel yönlerini reddettiğini, aynı cesareti ise Müslümanların gösteremediğini belirtiyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başında Berlin'e gönderilen şair burada Batı'yı daha yakından tanıma fırsatı buldu. Batı'nın geldiği noktanın ve gelişmişliğinin seviyesini ve sırrını görerek doğu ile batıyı karşılaştırdı. Ona göre Almanya ve Alman halkı çalışmanın değerini ve emeği doğru takdir etmekteydiler. Âkif, Almanya'nın kalkınmasını, toplumla din, devlet ve sanat arasındaki uyuma bağlıyordu[12].

1913-16 yılları arası son dönem Osmanlı sadrazamlarından olan Said Halim Paşa da dinin hiçbir zaman terakkiye mani olmadığını savunuyor ve bu fikrini kaleme aldığı eserlerinde açıkça ortaya koyuyordu[13].

Şair ve yazar Mehmet Âkif hem Batı'nın körü körüne taklit edilmesine, hem de uç milliyetçiliğe karşı çıkıyor, bunun yerine aydınlanmış, geleneksel etkilerden arındırılmış bir İslam'ı savunuyordu. O da medresenin İslami-bilimsel eğitim kurumu olarak işlev görecek durumda olmadığı görüşündeydi. Mehmet Âkif üzülerek böyle bir tespiti yapıyor, ancak medrese kurumunu haksız ve keyfi saldırılara karşı savunuyordu. Devletin güçlü şekilde desteklediği ve teşvik ettiği modern okullar henüz kendilerinden bekleneni yerine getirecek durumda değilken, medresenin berbat donanımına ve eskimiş sistemine rağmen imam, vaiz ve müezzin gibi görevlilerin yetiştirilmesi işlevini gördüğünü ve böylelikle halka önemli bir hizmet verdiğine dikkat çekiyordu[14].

Osmanlı aydınları arasında süren tartışmalarda Âkif ve çevresi, ideoloji olarak *İslâmcılık* yaftasını da benimsemezler. Hatta Babanzade Ahmed Naim bu isimlendirmeyi tenkit eder. Onların kanaatlerini en iyi "Sadr-ı İslam'a rücu" etmek kavramı karşılamaktadır. Mehmet Akif ve çağdaşı diğer mütefekkir ve sanatkârların temel iddiaları şu şekilde özetlenebilir. Öncelikle bilinmelidir ki *İslâm teceddüde mâni değildir*. Ancak mevcut Müslümanlık anlayışı ve uygulaması böyle bir görüntü sunmaktadır. Zira yanlış *ehl-i sünnet telakkisi* ve mevcut akaid bilgisi ve hâl ilmi, İslam'ın aslından kopartıldığı için, İslam teceddüde mani görünmektedir. Öyleyse onlara göre yapılması gereken şey, *Lafzî Müslümanlıktan Aslî Müslümanlığa* dönmektir. Yanlış ehl-i sünnet telakkisinin aşıladığı *ferdi Müslümanlık* yerine, *içtimaî Müslümanlık* düşüncesi hayata geçirilmelidir. Müslümanlar aklı hor görmekten vazgeçip, akıl ile vahiy arasında bir çatışma olmadığını görmelidirler[15].

12 Dündar Akünal, "Mehmet Akif'in Kızına Yazdığı Mektuplar", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1989, Cilt 11, Sayı 61, s. 78-81; ayr. bkz. Nazım Elmas, "Mehmet Akif'in Berlin, Necit ve Mısır seyahatleri", *Vefatının 71. yılında Mehmet Akif Ersoy Bilgi Şöleni: Mehmet Akif Dönemi ve Çevresi*, Ankara 2008, 140-147, s. 142.

13 Renée Worringer, "'Sick man of Europe' or 'Japan of the Near East?': Constructing Ottoman modernity in the Hamidian and Young Turk eras", *International Journal Middle Eastern Studies,* 2004, 36, 207-230, s. 217-218.

14 M. Akif Ersoy, *Safahat*, (haz.) Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1966, s. 503.

15 M. Önal Mengüşoğlu, "Sadrı İslam'a Rücu", *Vefatının 71. yılında Mehmet Akif Ersoy Bilgi Şöleni: Mehmet Akif Dönemi ve Çevresi*, Ankara 2008, 110-115, s. 113.

Mehmet Âkif'in Osmanlı toplumuna reçete olarak tasarladığı *İslâm Milleti Fikri* bütün taassupları, etnik aidiyetleri, mezhepleri, tarikatları, hurafe ve bid'atları, dinî ortadan kaldırmaya çalışan reformistleri, memleketi Batılaştırmak isteyen taklitçileri, uydurma ıslahatçıların yaklaşımlarının üstünde ve ötesinde bir anlayıştır[16].

Âkif'in Batı'ya dair düşünce dünyasının şekillenmesindeki önemli aşamalardan biri de, kuşkusuz Birinci Dünya Savaşı sırasında, Max von Openheim'in yazdığı memorandum doğrultusunda Harbiye Nezareti'ne bağlı Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak Berlin'e gitmesidir. 1914 yılında Berlin'e giden Âkif'in görevi, Almanlar'ın esir aldığı yüz bin kadar esiri 'aydınlatmaktır'. Üç aylık görevi sırasında Almanya'yı gözlemler ve Batı kültürünün Alman versiyonundan çok etkilenmiştir[17].

Mehmet Âkif'in "Berlin Hatıralar'ı" manzumesi bir gerçeği ortaya koymaktadır. Bu gerçek şudur ki, Akif'e göre Almanlar, Avrupa'nın vicdan sahibi kavmidir. Diğer bir ifadeyle Almanlar o dönem içerisinde İngiliz ve Fransızlar'a göre daha müspettir. Bu manzumede İngiliz ve Fransızlar'ın geri kalmış ülkelerde uyguladıkları sömürgeciliğe bağlı zulüm Akif tarafından sert bir dille eleştirilir. Mehmet Akif'in ortaya koyduğu son derece müspet Alman imgesinin sebebi Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar ile aynı cephede olmamıza ve Almanya'nın geç sanayileşmesi gereği çok fazla sömürgeye sahip olmamasına bağlanabilir. Bir diğer sebepte İttihat ve Terakki yöneticilerinin özellikle Enver Paşa'nın Almanya hayranlığı gösterilebilir[18].

Safahat'ın Beşinci kitabındaki *Berlin Hatıraları* adlı şiirin yazılışına ilham kaynağı olan önemli yerlerden biri de Berlin yakınlarında bulunan Wünsdorf'taki esir kampıdır. Doğu ve Batı'nın gelişmişlik ve kalkınma ile ilgili durumu bu şiirde Berlin şehri gözlemlenerek verilmiştir. İslam dünyasından insan manzaraları ise esir kampı gözlemlerinden hareketle yazılmıştır. Wünsdorf'taki *Hilal Kampı'ndaki (Halbmondlager)* müslüman esirlere, savaşın kim ile kimler arasında olduğu anlatılacak, gerçeğin bilinmesi sağlanacaktı. Burada Âkif, Alman-Osmanlı ittifakının dostluk nişanesi olarak yaptırılan camide Müslüman esirlere cehaletin ve hürriyetsizliğin yol açtığı esareti anlatıyor ve esirleri bilgilendirmek için çıkartılan *Cihad* adlı gazetede yazıyordu. Akif Safahat'ta "*cehalet denilen yüz karasından*" kurtulmayı bu sebeple sık sık dile getirmiştir[19].

Âkif'in Batı'ya olan bakış açısının şekillenmesinde şüphesiz yaptığı seyahatin ve Almanya'da geçirdiği zaman diliminin de etkisi olmuştur. O, toplum ve devletin Batı'yla olan münasebetinde medeniyet ithal edilerek sorunun çözülemeyeceğini düşünmektedir. Âkif Süleymaniye Kürsüsü'nde medeniyet ithalinde ihtiyatlı olunması gerektiğini söyler. Alınacak medeniyet değerlerinin toplum bünyesiyle uyumlu olması gerektiğini savunur. Bu alış veriş sırasında medeniyetin asıl değerlerinin de gözden çıkarılmaması gerektiğini vurgular. Eğer bu alışverişte toplumun öz değerleri devreden çıkarılırsa bunun o toplumda yıkıcı sonuçlara yol açabileceğini vurgular[20].

16 Mengüşoğlu, "Sadrı İslam'a Rücu", s. 115.

17 Rıza Filizok, "Mehmet Akif'in Batı Medeniyeti'ne Bakışı", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, Marmara Üniversitesi Yayınları, No: 439, İstanbul 1986, s. 54.

18 Mehmet Uysal, "Mehmet Akif'in Berlin Hatıraları'nda Batı(lı) İmgesi", *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, Burdur 2009, s. 539-547.

19 http://www.mehmetakifarastirmalari.com/index.php?option=com_content&view=article&id=445:doc-dr-nazm-elmastan-berlinde-bir-milli-air-mehmet-akif-ersoy-&cat (30.11.2014)

20 M. Ertuğrul Düzdağ (Haz.), *Mehmed Âkif Ersoy: Safahat*, M.Ü İlahiyat Fakültesi Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2006, s. 154.

Sonuç

İmparatorluğun son yüzyılı, Osmanlı aydını için birbiriyle ilişkili birçok soruna çözüm arayışının ağırlıkta olduğu bir görünüm arz etmektedir. Var olan görünümün ağırlık noktasını ise dolaylı ya da dolaysız imparatorluğun geleceğine dair duyulan kaygılar teşkil etmekteydi.

Dönemin Osmanlı aydınları Avrupa'da yaşanan devrimlerin tetiklediği birçok değişim ve dönüşümün toplumlara ve yönetim biçimlerine olan yansımalarına şahitlik etmekteydiler. Gözlemledikleri gelişmelerin imparatorluk bünyesine etkileri, uygun olup olmadığı veya nasıl uygun hale getirileceği ise kafalarında yeni soru işaretleri meydana getiriyordu. Fakat belli ki hepsinin ortak kanaati artık yeni bir çağın yaşandığı gerçeğiydi. Bir önceki yüzyıla kadar tipik ve yaygın yönetim biçimi olan monarşiler sorgulanıyor, Fransız İhtilali'nin toplumların hafızasına taşıdığı "*kardeşilik", "hürriyet", "eşitlik"* gibi kavramlar imparatorluklarda derin krizlerin ayak seslerine işaret ediyordu. Böylesine muazzam siyasal ve sosyal dönüşümlerin varlığı ise aydınlar arasında da önemli, hatta zaman zaman birbiriyle derin uzlaşmazlıklar içeren farklı reçeteler üretilmesine kapı aralamaktaydı.

"İmparatorluğun en uzun yüzyılında" dünyaya gelen Â kif de şüphesiz, doğduğu çağın ve yaşadığı toplumun sorunlarına hayatı boyunca yoğun mesai harcamış bir şahsiyettir. Devrin birçok aydını gibi o da sorunlara kayıtsız kalmamış, çözümler üretmeye çalışmıştır. Ürettiği çözüm önerileri aktif yaşamının da gereği olarak dönemin politik sürecinden de derin izler taşımaktadır.

Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, imparatorluğun tasfiyesi, yeni bir devletin doğum sancılarının yanında; içinde olmak ya da olmamak arasında derin buhranların yaşandığı "Batı medeniyeti" Akif'in kaleminde de karşılığını bulur. Toplumun, din ve ilim adamlarının içinde bulundukları "ümmiliği" eserlerinde acı acı eleştirirken Batı medeniyetinin "ilim" sayesinde nasıl geliştiğini ve ilerlediğini dile getirir.

Âkif, *Havaya hükmediyor kani olmuyor da yere*' derken *Dönün de atıl olan Şarkı seyredin: Ne geri!, Yakında kalmayacak belki yeryüzünde yeri* diyerek sadece Batı medeniyetinin teknolojik alandaki gelişmelerinden değil, Şark ile karşılaştırıldığında aradaki zihniyet ve ideal farkını da tespit ediyordu.

Eserlerinde Batı medeniyetinin ilim anlamında ilerde olduğunu kabul etmekle birlikte, yüzyıllardır mücadele içinde olunan bu medeniyetten nasıl istifade edileceği yönünde önerilerde bulunmaktan geri durmamıştır. Nitekim Berlin Seyahati'nin de tesiriyle yazılan ve kendisi için ideal genç karakterini sembolize eden Asım'da *Fen diyarından sızan nâ-mütenahî pınarı, Hem için, hem getirin yurda o nafi suları* demiştir.

Âkif, Batı medeniyetiyle olan münasebette farkında olunması gereken önemli bir konunun da neyin nasıl ve ne kadar alınacağına dikkat çekmiş, bu hususta alınması gerekenin ilim olduğunu, *Sade Garbın, yalnız ilmine dönsün yüzünüz* dizesiyle ifade etmiştir. *Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı* dizesinde vurguladığı gibi işin ilham boyutu ise Kur'an'dadır, çünkü toplumun temel referansı Kur'an olmalıdır.

Eserlerinin tamamında rahatlıkla fark edilebileceği gibi Akif yaşanılan çağın gereklerini realist bir gözlemle incelemekle kalmayıp toplumun ve bilim adamlarının da çağa ayak uydurmaları gerektiğini ifade etmektedir. Ancak, çağa ayak uydurmak taklit etmekle karıştırılmamalı, topluma ait olan öz değerler korunmalı ve hatta onların rehberliğinde hareket edilmelidir.

Eşit Özne Olamamak ve Aynı Göz Hizasında Konuşamamak: Mehmet Âkif Örneği

Kadri Akkaya

Kişinin diğer kişilere, toplum guruplarının diğer toplum guruplarıyla iletişiminde aradaki engelleri kaldırmak, kuşkusuz iletişimi olumlu yönde etkiler. En büyük engel önyargılar ve onların yardımıyla oluşan ötekileştirmeler ve hitab edilen öznelere nesnelermiş gibi davranmaktır. Mehmet Âkif'in şimdiye dek bilinen hayatına, yazdıklarına ve çevresiyle olan ilişkisine derinlemesine bakınca onun da yer yer bir özne olarak eşit muamele görmediğini ve bazen de nesnelendirilmek istendiğini tesbit ederiz.

Balkan faciası, Trablusgarb yenilgisi ve diğer nedenlerle tâkati bitmiş Osmanlı'yı İttihat ve Terakki'nin hem de dış bir güç güdümünde tekrar savaşa girmesine toplumu ikna etmek için edebiyatcıları nasıl kullandığını Erol Köroğlu'nun incelemesinden1 ve Türk Edebiyatı dergisindeki bir söyleşiden2 örnekleriyle biliyoruz.

Buradaki amacımız; Osmanlı son dönemiyle Milli Mücadele'nin ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının bir aydını olan Mehmet Âkif örneğinde onun yer yer nasıl nesne yerine konulmak istendiğini ve nasıl eşit özne olarak görülmediğini edebiyat ve kültür tarihi açısından ele almak.

Ahmet Emin (Yalman) gibi kimi onu "aşırı dinci" ve "yobaz"3 gördü; kimine göre ise "Abdülhamid'in devr-i istibdâdında Safahat şairi, sükûta mahkûm zümrenin saff-ı evvelinde"4 olan biriydi. Yine kimine göre de babadan "dik duruşlu, inat, isyankâr" ve anadan "sabırlı, sessiz ve tevazulu"ydu. İdadi, rüştiye yanında medreseli âlim babasından eğitimli ve toplumsal meselelerden kendini beri edemeyen; Sezai Karakoç'un deyişiyle5 o aslında kendi şahsının değil, toplumunun şiirle günlüğünü yazan bir şairidir.

Milli Mücadele'yi gerçekleştiren nesle mensub diğerleri gibi Mehmet Âkif de Abdülhamid'in kurdurduğu pozitif ilim metoduyla eğitim veren okullarda tahsil etti. İlk açılan Baytar Mektebini birincilikle bitirdi. "Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı"6 demesinin kaynağı da belli

1 Köroğlu, Erol; *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandadan Milli Kimlik İnşâsına.* İletişim yayınları, Istanbul 2010.

2 Türk Edebiyatı, Nr. 492, s. 4-12

3 Emin, Ahmet (Yalman), *Turkey on the Worl War,* New Haven: Yale University Press, 1930, sy:184

4 Nazif, Süleyman, Mehmet Akif – Eski ve Yeni Harflerle (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, Istanbul 1991, sy:131

5 Karakoç, Sezai, *Mehmet Âkif*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1974, sy:37

6 Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Kültür Bakanlığı Yayınları no 728, Klasik Türk Eserleri Dizisi no 2, Ankara 1989.

ki buralardan. Pozitivizmi benimsemese bile, pozitivist yaklaşımları ön plana aldı. Manzum anlatışlarında da bu tesirler zaten görülebilir. İslam anlayışında tasavvufî unsurların az yer bulmasını da buna bağlayabiliriz.

Birinci Dünya Savaşı öncesi emperyal devletler siyasî ve ekonomik olarak kendilerine bağlı sömürgelerini hem bir yandan çoğaltmaya bakıyor hem de diğer yandan ufukta görünen büyük paylaşım için kıyasıya savaş sanayisine yatırım yapıyorlardı. Basını ve kamuoyunu etkileyici tüm diğer modern vasıtalarla yapılan propagandalar savaşın başlamasıyle gittikçe dozunu artırmış; Rusya, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletleri'ne karşı Almanya kurmay aklının etkisiyle, Osmanlı Mihver Devletler tarafına ikna olmakla kalmamış, ortaklarının da zafere ulaşması için dini değerlerden cihad olgusunu da bilindiği üzere devreye sokmuştu.

Almanya'nın hazırladığı siyasî ve askerî genelkurmay konseptinin içindeki en önemli sütunlarından birisi şu idi: Karşı tarafı dünyanın her yerinde meşgul etmek ve düşman Rusya, İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerindeki müslüman nüfus çoğunluğunu ortak Osmanlı Padişah ve Halifesi üzerinden bir cihad ilanıyla dinî duygularına hitab edilmesi ve de karşı sömürgelerde ciddi ayaklanmalar çıkarmak.

Almanya Genelkurmay Başkanı Moltke bu arzusunu cihad ilanından üç ay önce, yani Osmanlı ile Almanya arasındaki gizli ittifak anlaşmasından üç gün sonra Dışişleri'ne gönderdiği 5.8.1914 tarihli resmi bir yazıda şöyle vizyonlaştırıyor: "Hindistan'ın, Kafkasya'nın ve Mısır'ın ayaklandırılması çok önemli bir konudur. Bu fikrin gerçekleştirilmesi için İslam fanatizminin uyandırılmasını Dışişleri Bakanlığı Türkiye ile yapılan anlaşmayla gerçekleştirilecek konumdadır."

Savaş öncesi Osmanlı hükümetinin gittikçe görünür olan Almanya taraftarlığı, etkisindeki sivil kurumlarla entellektüelleri de kullanmaya iter ve aslında Almanya'nın karşısına zayıflamış Rusya ve İngiltereyi çıkarmaya yarayacak olan Mısır ve Kafkaslar ile Turan illerini kurtarma yönündeki faaliyetlere götürür. Bu uğurda; Türk Gücü, Osmanlı Güç Dernekleri ve Müdafa-i Milliye Cemiyeti gibi paramiliter kuruluşların yanında en önemlisi de Teşkilat-ı Mahsusa'nın yönlendirilmesidir.

Dinî değerleri kendi çıkarları açısından kullanmada yarış halindeki İngiltere ile Almanya, Osmanlı coğrafyasında etkinliği tartışmasız ve tekbaşlarına elde edebilmek için aksiyon halindedir. Mısır İngiltere'nin kontrolündedir ve petrolün olduğu Arab yarımadasını ve Bakü ile Bağdat hattını da kontrol etmek istemektedir. Almanya, Osmanlı'nın bir zamanlar Makedonya ve Batı Anadolu'daki topraklarında "Alman Ortadoğusu" solganıyle7 koloniler kurma planlarından vazgeçmiş, aksine onu müttefik olarak kazanmaya konsentre olmuş ve savaş öncesi üzerinde çok düşündüğü ama en son şeklini Baron Max Adrian Simon von Oppenheim'ın 1914 yılı Ekim (von Oppenheim 1914) ayında formüle ettiği Müslümanların cihad ilanıyla İngilizlere, Ruslara ve Fransızlara karşı kendi sömürgelerinde ayaklandırılması8 konseptini9 tatbikata koyma peşindedir.

Bu planı gerçekleştirmek için bir yandan Osmanlı'ya 11 Ekim 1914'de cihad ilan ettirilip 14

7 Fuhrmann, Malte, Der Traum vom deutschen Orient: Zwei deutsche Kolonien im Osmanischen Reich 1851-1918. Campus Verlag, Frankfurt 2006.

8 Kon, Kadir; *Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu,* Tarih Dergisi, Sayı 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 211-252 syf: 211-252

9 Oppenheim terekesi; NL MvO 19, s. 2

Kasım 1914 günü Fatih Camisi'nde kamuoyuna okutulurken, diğer yandan Almanya Genelkurmayı ikinci başkanlığındaki sonradan Ankara'da Almanya Büyükelçisi de olacak olan kurmay subay Rudolf Nadolny'e bağlı ve Almanya Dışişleri'nin de hem personel hem de maddi katkılarıyle Berlin'de 12 Eylül 1914 günü resmî olarak Nachrichtenstelle für Orient (NfO) Doğu İçin Haber Ajansı manasında bir kurum kurulur. Bu kurum savaşta Almanlara esir düşen Almanya'nın çeşitli bölgelerinde ve özellikle de Berlin yakınlarındaki Alman Genelkurmay merkez binalarının da olduğu Wünsdorf-Zossen kasabasındaki "Hilâl Kampında" enterne edilen müslüman askerlere propaganda da yapacaktır. Bu ikna uğraşı için Almanya Enver Paşa aracılığıyla Osmanlı'dan heyet ister.

Berlin'deki ana merkezin başına sorumlu olarak Oppenheim getirilir. Kurumda çoğu oryantalist olan akademisyenler ve Osmanlı'nın cihad çağrısı doğrultusunda ve dolayısıyle savaşta müttefiği olduğu Almanya lehinde Arapça, Hindice, Farsca, Tatarca, Kafkas dilleri ve Türkçe propagandanın yapılacağı yöre dillerinde tercümeler yapacak elemanlar istihdam edilir. Türkçe bölümünün başına ise10 oryantalist Profesör Martin Hartmann gelir.

Rudolf Nadolny yeni kurulmuş NfO üst sorumlusu da olarak 7 Ocak 1915 günü Almanya Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı resmi bir yazıda esir kampındaki müslümanları hangi bir akibetin beklediğini "özellikle cihad üzerine va'az ve uygun muamelelerle enerjik bir propaganda sayesinde davamızın birer taraftarı yapılmalarıdırlar" diyerek11 aslında belirtmiş oluyor.

Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Kuşcubaşı Eşref bu ikna ve irşâd heyeti için Mehmet Âkif'i İslam Birliği ülküsü çerçevesinde ikna eder. Mehmet Âkif 1914 Aralık başlarından Mart 1915'e kadar bu vazife için Berlin'de kalır.

1908'den beri Sırat-ı Mustakim'in ve daha sonra Sebil'ûr Reşad'ın başyazarı ve İslam Birliği savunucusu ve de dinî konulardaki yetkinliğiyle de bilinen şairin bu görev için seçilmesi hiç de tesadüf değildir. Bir mektubunda "kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri sanattan ziyade cemiyeti düşünmek istedim" diyen ve baytarlık mesleğini de bir kenara koyarak hatta şair ve sanatkârlığını bile çoğu kez idealine bir araç gören; seyhatinde 41 yaşına girdiği halde istenmeyen her sosyal ateşi söndürmek isteyen Mehmet Âkif'ten, zaten genç ve atak bir yangın söndürücü saflığından başka bir şey de beklenilemez.

Oradaki çalışmaları, esirler ile görüşmeleri, propaganda merkezinde çalışan sorumlular ile ilişkileri konusunda elimizde somut arşiv verisi yok. Şeyülislam Hayri Efendi'ye verdiği söylenen rapor hâla ele geçmedi. C. Kutay'ın Teşkilat-ı Mahsusa Başkanlığı yapmış Eşref Kuşçubaşı ile yaptığı konuşmalar neticesi yazdığı Necid Çöllerinde Mehmet Âkif adlı kitabında da kısaca Âkif'in Berlin seyhatıyla ilgili bir anlatımı var. Cemal Kutay'ın silsileli şekildeki anlatımının aksine şu olgunun Mehmet Âkif Berlin'deyken gerçekleşmediğidir: Esirler için yapıldığı söylenen camii aslında Margot Kahleyss12 ve diğer araştırıcıların belirttiği gibi daha sonra bina edilecek olan tahta minareli ve tahta binasıyla Küdüs'deki Hz. Ömer Camii mimarisine benzetilerek açılışı 13. Temmuz 1915 tarihinde, yani onun Berlin'e seyhatinden daha sonradır. Cemal Kutay'ın bahsettiği olsa olsa ondan önceki geçici baraka mesciddir.

Yaptığımız araştırmada, ne torununun bir söyleşide bahsettiği ses kayıtlarına13 ne de

10 Oppenheim Terekesi; NL MvO, Nr. 19, s. 2-3

11 Almanya dış siyaset arşivi; PA.AA, Wk 11s R 21244 Bd. 1, Bl.92

12 http://www.zmo.de/publikationen/studien13.pdf erişim tarihi: 10.12.2014

13 http://www.yazete.com/kultur-sanat/asirlik-belge-ortaya-cikti-441995.html erisim tarihi 07.12.2014

Almanya'daki arşivlerde bir başka belgeye rastladık. Kimi arşivlerin son dünya savaşındaki bombalamalardan zarar gördüğü de göz önüne alınarak yapılacak uzun süreli ve detaylı bir araştırma az bir ihtimal de olsa hem tarihciler hem de edebiyat ve kültür araştırmacıları için ilginç sonuçlar getirebilir.

Elde, Âkif'in o bilinen ve yine Türkiye'den Mısır'a sürekli gidişi konusundaki suskunluğunda olduğu gibi Berlin seyhatıyla ilgili doğrudan yazdığı Berlin Hatıraları şiiriyle Nasrullah Camii'nde verdiği va'azındaki kısa bir bahisten başka müşahhas bir şey yok. Bahsi geçen va'azın14 özetinde şairin 1920 yılında, yani Berlin'e seyhatinden tam altı yıl sonra ve Milli Mücadelenin Kastamonu'sundan genelde Avrupa'ya özelde de Almanya'ya bakışını ve analizini görüyoruz:

".. Müslüman olmayan akvâm hakkında daha merhametkâr olmak icab etmez mi idi?.. Öyle ya, gözümüzü açtık, Avrupa medeniyeti, Avrupa irfanı...İngiliz adaleti, Fransız hamiyeti, Alman dehası, İtalyan terakkiyâtı kulaklarımızı doldurdu... Müelliflerin kıymet-i ahlâkîye ve insanîyelerini, eserleriyle ölçmeye kalkıştık. İşte bu mukayesen itibaren aldanmaya, hatadan hataya düşmeye başladık. Bu adamların sözleriyle özleri arasında asla münasabet, müşâbehet olmayacağını bir türlü düşünemedik. İşte okuyup yazanlarımızın çoğuna ârız olan bu dalâl, bu hata bir zamanlar bana da musallat oldu. Bereket versin ki ..aklımı başıma aldım. ..Bilirsiniz ki bizim Harbi Umumî'ye girmemizden en çok müstefîd olan bir millet varsa o da Almanlardı. ..Yüzbinlerce şehit verdik. ..Şimdi Almanlar için ne lâzım geliyordu? ..Yegâne müttefikleri olan bizleri sînelerine basacaklar; bütün gazeteleriyle, bütün kitaplarıyle, bütün edibleriyle, bütün muharrirleriyle bizi alkış, teşekkür tufanları içinde boğacaklardı. Heyhât! ..Alman milleti nazarında Müslümanlık vahşetten, müslümanlar ise vahşilerden başka bir şey değildi. Onların gazetecileri, romancıları, hele müsteşrik denilip de şark lisanlarına, şark ulûmu fünununa, şark ahlâk ve âdâtına vâkıf geçinen adamları mensub oldukları milletin efkârını asırlardan beri bizim aleyhimize o kadar müthiş bir surette zehirlemişlerdi ki, arada bir andlaşma, bir barışma husulüne imkân yokdu. ..Heriflerin taasubu yaman! Kökleşmiş birtakım kanaatler Hakk'ı görmelerine mâni oluyor. ..Gelelim, bizim bu fedakârlıklarımıza karşı gördüğümüz mukabeleye. ..Kudüs-i Şerif'i bizim elimizden gasb ettikleri zaman..müttefikimiz olan Almanlarla yine Almandan başka bir şey olmayan Avusturyalıların bu işten bizim kadar müteessir olmaları icab ederdi. ..İşe bakın ki, ..'tek müslümanların elinde, Türlerin elinde kalmasın da, hasmımız da olsa dindaşımız olan İngilizlerin eline geçsin' diyerek Viyanalılar şehrâyin yaptılar. Evlerini donattılar. Bu maskaralığı men'edip yakılan elektik fenerlerini söndürünceye kadar hükûmetin göbeği çatladı."

Nitekim Berlin'deki ortalama halkın yanıbaşlarında komşu olarak gördüğü başka kültürlerden insanlara bakışının önyargılarla dolu olduğunun en belirgin şekilde Berlin'deki Lustiger Blätter adlı mizah dergisinin 1915 yılı 3 numaralı sayısın 6. sayfasındaki bir karikatür örnekliyor:

Mizah yazarı, babasının elinde haftasonu gezisinedeki bir çocuğa tel örgüler ardındaki müslüman savaş esirlerini gördüğünde şöyle dedirtiyor: "Bak baba bak, bu mahlûklar iki ayak üzerinde yürüyebiliyorlar!"

Berlin yakınlarındaki esir kampındaki bu on dört bine yakın müslüman esir asker nüfus 1914 yılı Almanya'sının homojen toplumuna ilk defa diğer kültür arka planındaki kültürlerin de artık göz ardı edilemeyecek bir şekilde yanıbaşlarında olduğuna dair iyi bir örnek teşkil edi-

14 464 nolu Sebilûrreşad'da 25 Teşrin-i sâni 1336

yordu. Hayvanat bahçelerindeki çeşitli mahlûklar gibiymişcesine sözde "ilkel kültür" insanlarının otantik yaşantılarını Alman toplumunun ilgisine 1896 yılında hayvanat bahçesivari bir izlence olarak sunmak için 300 Mısırlı'nın Berlin'de otantik yerli yaşamınının gösterildiği 'Kahire' sergisi ya da 1912 yılında 59 erkek, 13 kadın ve 18 çocuktan oluşan ve yine yüzbinlerce insanın izlediği "Nil Boyundaki Bedeviler" izlencesinin Almanların çoğunun o zamana kadarki önyargılarının pekiştirilmesine yararadığını ve diğer kültürlere mensub insanları ve onların kültürlerini eşit ve aynı göz hizasında15 görmemelerini daha da kuvvetlendirmeye yaradığını tesbit ediyoruz.

Âkif'in NfO'da oryantalist Martin Hartmann'ı sevemediğini anlatılanlardan16 biliyoruz. "Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı"17 diyen şair acaba Batı'daki idrâkın, ne fenni bilimlerde olduğu gibi herkese aynı eşit mualeyi yapmadığını ne de Batı'daki asrın idrâkinin hiç de öyle şiirin bir dize öncesindeki "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı" ınca bir referans istemedeğini mi görmüştü? Öyle ya, fenni bilim kuralınca kaynar su müslümanın da diğer insanların da elini yakar; mikroplar Osmanlı'nın da Avrupalının da danası demez onlara sirayet ederken; müslümanların yükselmesini kadim değerlerin referansıyla isteyen Âkif ile İslamın reforma ihtiyacı olduğu düşüncesindeki oryantalist Hartmann'ın ya da Oppenheim'ın cihad konusundaki fikirleri aslında nerelerde ayrılıyordu? İstanbul'daki Batı'yı taklid eden Batı'cı bir düşünürle bile anlaşması zor olan Âkif'in hakikaten özüyle Batı'lı karar mercilerine kanaat argümanları sunan bu özden Batı'lı düşünürlerle anlaşabilmesi mucize olurdu. Hele ki, biri İslam Birliği idealinde mesai harcarken öteki İslamı Almanya'nın düşmanlarına karşı bir araç ve müslümanları da o zafere götürecek ayaklanmalar için nesne kalabalıklar görüyorsa.

Hartmann vefatından önce yazıp Westasiatische Studien dergisinde yayınlanan ve Osmanlı son dönemi şairlerini anlatan uzunca bir yazısında Âkif'e çok kısa değinerek, onun 'halkının ihtiyaçlarını ve dinin gelişimini hiç de dikkate almayan ve kendini iskolastik düşüncenin bağlarından kurtaramayan dindar bir şair' olduğu değerlendirmesinde bulunuyor. Yine Hartmann ne kendisinin 5.12.1918'deki ölümünden önce bizzat yazdığı ve anısına 1919 yılında yayımlanan 25 İstanbullu şairi uzun uzun tanıttığı ama Âkif'e hiç de yer vermediği Dichter der neuen Türkei adlı eserinde onu görmezden gelmez ne de arşivde incelediğimiz tereke dosyalarında Âkif'i es geçmezdi. Kitabın başlığı da ilginç: Yeni Türkiye'nin şairleri. Tanıtılanlar Aka Gündüz, Mehmet Emin ve Ziya Gökalp başta olmak üzere diğerleri.

Andaolu'da başlayan Milli Mücadele'ye daha mütareke döneminde Balıkesir'deki faaliyetleriyle destek veren ve Ali Şükrü Bey aracılığıyla Ankara'ya gelmesi18 istenen, geldiği gün Ankara'da sevinçle karşılanan ve ertesi Cuma günü bir va'az vereceği de duyurulan "İslam Şairi Âkif Bey"'in 30 Nisan 1920 Cuma günü Hacı Bayram Camii'nde halkı cihada çağırmasıyla Milli Mücadele'ye desteği devam eder.

Sakarya'da işgalcileri geriye püskürtmeye çalışan Millî Mücadele ordusunda "irşâd heyeti" arasında çalışmış, Konya'da isyan edenlere 'nasihat ile ikna' uğraşında bulunmuş, Milli Mücadele'nin meclisinde Burdur vekilliği yapmış Sebilûrreşad Dergisi başyazarı Âkif, Lozan

15 Thode-Arora, Hilke, Für fünzig Pfennig um die Welt: Die Hagenbecksche Völkerschauen. Campus Verlag, Frankfurt 1989. syf: 172

16 Cemal, Mithat; *Mehmet Akif Ersoy: Hayatı – Seciyesi – Sanatı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986. Syf:174

17 Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Kültür Bakanlığı Yayınları no 728, Klasik Türk Eserleri Dizisi no 2, Ankara 1989.syf:381

18 E. Edip, Yeni Sebilûrreşad, Ocak 1957, s. 184

Andlaşması'ndan sonra Türkiye'nin İkinci Meclis ve yeni bir paradigma ile yoluna devam etme kararından sonra, artık İstanbul'da yayınlarına ve yaşamına devam etmeyi daha uygun gördü. 5 Mart 1925 günü çıkan Takrir-i Sükûn kanunundan ve bundan dolayı da nihayet dergisinin kapatılması ve dergi sahibi Eşref Edib'in de İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanması Âkif'in sonunda Mısır'a gitmesine sebep olacak bir süreç yaşanmasını çabuklaştırmış ve en sonunda onu ülkesinden de ayrı yaşamaya itmiştir.

Batı'ya Âkif'den çok başka bakan ama Âkif gibi herkese hemen evet demeyen Millî Mücadele'nin onbaşısı Halide Edib de kendini ülke dışına atmak zorunda kaldı. Halide Edib kendine Âkif'in aksine Batı'dan dayanışma ve destek buldu. Halide Edib ile arkadaşı Grace Ellison bu yönden eşit iki özne örneği. Mehmet Âkif ise sözde eski tanıdık ve müttefiklerinden ne Berlin günlerinde ne de diğer zor günlerinde destek bulamadı.

Mehmet Âkif ile devamlı "müsavi şartlarda" konuşmayı19 becerebilen Prens Abbas Halim Paşa, nihayet ona Mısır'da da yıllarca zor günlerinin arka çıkanı olmuş. Prens Abbas Halim Paşa'nın dostluğundan, himmetinden memnun olan Âkif de20 bir gün Fatin Efendi'ye: "Hayatta tahammül edilemeyecek yük minnettar olmaktır. Eğer bu yükü yüklenmeye mecbursanız, hiç olmazsa minnete değer vermeyen bir adamı seçmeli" demiştir. Prens Abbas Halim Paşa'nın da"Âkif, ne zaman olsa bir Abbas Halim bulur; fakat ben bir Âkif bulamam. O benim için bir talihdir" dediği söylenir.

Âkif'e 1936 yılında Mısır'dan temelli Türkiye'ye döndüğünün bir yaz günlerinde İstanbul Folorya Deniz Evinde dinlenen Cumhurbaşkanı'nın Beyoğlu'ndaki Mısır Apartman'ında hasta yattığı bilinen Mehmet Âkif'e Hakkı Tarık Us'u göndermek yerine, acaba kendisinin bizzat ziyareti, Milli Mücadele'nin diğer öznesinin gönlünü alabilir miydi?

Hastalığının son günlerinde Mithat Cemal şaire "Bizde en çok hangi şiiri" sevdiğini soruyor. Ona takaketsiz bir sesle okuduğu şu iki dize oluyor:

"Ne bana yaradı cismim, ne yâre yâr oldu:

İlahî, ben bu bir avuç türabı neyliyeyim?"

24 Mayıs 1916'da Berlin'e resmî ziyarette bulunan Osmanlı Meclisi Başkan vekili Hüseyin Cahid bey başkanlığındaki delegesyonun onuruna Almanya Şansölyesi sarayı bahçesinde yapılan kabülde, zamanın Almanya Şansölyesi şöyle diyor: "Sizlerin şahsında dost ortağımız Osmanlı'yı ve halkını içten selamlıyor, buraya Almanya toprağına ve Başbakanlığa hoşgeldiniz diyorum! ..Kut el Amara'nın ve Çanakkale'nin zaferi sizinle beraber! Ortak dostluğumuz, kılıcımızın getirdiği zaferlerle son bulmuyor. Almanya'nın kalpten arzusu nihai zaferden sonra da dostluğumuzun devamıdır. Sağlıklı bir temelle ve saygı ve de eşitlikci bir şekilde Almanya ve Türkiye'nin biribirlerine vereceği çok şeyler vardır."

Aradan tam yüz yıl geçtikten sonra bile eşitlikçi arzularını hem konuşan hem de dinleyenlerin devamı olan nesillerin hayata geçiremediklerini ve hâla bu temenniyi tekrarladıklarını görüyoruz. Nitekim şimdiki Almanya Şansölyesi'ne doğrudan bağlı ve uyumdan sorumlu

19 Cemal, Mithat; *Mehmet Akif Ersoy: Hayatı – Seciyesi – Sanatı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986 syf: 77; Erişirgil, Emin; İslamcı Bir Şairin Romanı. Mehmet Akif. Yayına hazırlayanlar: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Prof. Dr. Cem Alpar. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986. Syf:225

20 Erişirgil, Emin; *İslamcı Bir Şairin Romanı. Mehmet Akif.* Yayına hazırlayanlar: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Prof. Dr. Cem Alpar. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.: 224

Devlet Bakanı Aydan Özoğuz, Almanya'daki göçmen Türklerin eğitim kurumlarındaki ve iş pazarında eşitsiz durumuna dikkat çekerek, ayrımcılığı artıran uygulamaların giderilmesi için kurum ve kamuoyu desteğini dile getirdiğini tesbit ediyoruz.

Âkif'in gençlik ve yetişkinlik çağı Meşrutiyet, Balkan Harbi, Trablusgarb'ın kaybı, Birinci Cihan Harbi, Mütareke, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemleri toplumunun çok hızlı değiştiği yıllar ve şair de bir aydın olarak bu olayları pasif seyretmemiş, bizzat içinde de bulunmuştur. Özellikle Milli Mücadele'deki aktif uğraşı sanki on dört yaşında bir genç iken kaybettiği babasını; yani hamisini tekrar kaybetmeme, toplumsal olarak devletini ve yurdunu kaybetmeme uğraşıdır da bir bakıma. Bu uğraş sonunda birden hamisinden istenmeyen üvey evlat muamelesi görmesi, hatta sonradan artan diğer ötekileştirme uygulamalarıyla karşılasması onu sonunda gönüllü sürgününe götürtmüştür. Ne en olgun yaşlarındaki yazdıklarında –ki bu yıllarda çok az şiir ürünü vermiştir-, ne davranışında, ne de söylediği bilinen sözlerinde o eski enerjisi artık yoktur. Eşit özne olamamak ve aynı göz hizasında konuşamamak onu derin yalnızlığa ve yeise itmiştir. Dinmeyeceğini söylediği bu ümidsizliğin o dönemde verdiği nadir eserlerinden Gece ve Hicran şiirlerinde de dile getirir ve Allah'ın umudsuz ruhuna bir görünmesini candan çok niyaz eder; yoksa imânından bile olacağını söyler. Bir mektubunda21 ona "Bütün ruhum bütün maneviyatım harab" diye yazdıran ve "Çöz de artık yükümün kördüğüm olmuş yükünü / Bana çok görme ilahi bir avuç toprağını" dedirten22 bu ruh hali sanki artık onu öteleri özleyen bir sufi aşığa döndürmüştür.

Berlin esir kamplarındaki insanların o zaman antroplojik araştırmalarda veri nesneleri olarak kullanılandığını da bir yandan tesbit ederken, diğer yandan da esirlerin Almanya'nın saflarında yer almasındaki ikna metodlarının bir nevi başarısından mıdır bilinmez; neden ve gerçekten nerede olduğununa bir türlü kendiliğinden karar verememiş ve sıla hasretiyle de dolu bir Kırım Tatar Türk'ün

"Ey, ey, ey ... Dost kabul ettik düşmanların yüzünü"

diye sızlandığı arşivdeki fonografi kayıt sesi tam yüz yıldır, traji ve ironisiyle bizi beklemiş.

21 Tansel, Fevziye Abdullah; *Mehmet Akif Ersoy*, İrfan yayınları, İstanbul 1973 syf: 134

22 Ersoy, Mehmet Akif; *Safahat* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Kültür Bakanlığı Yayınları no 728, Klasik Türk Eserleri Dizisi no 2, Ankara 1989, syf: 500

Kaynaklar

Adıvar, Halide Edib (1929): Türkiye'de Diktatörlük ve Reformlar (çev. Mehmet Özden), Türkiye Günlüğü, 37, Kasım-Aralık 1995, 118-126. Orijinali, 'Dictatorship and Referms in Turkey' başlığıyle The Yale Review, Eylül 1929, Vol XIX: 27-44.

Akkaya, Kadri ve BECK, Isabelle (2011): İşçi Göçünün 50. Yılında 'Acı Vatanda Edebiyat'. Türk Edebiyatı Dergisi, sayı 457, sayfa 19-52.

Akkaya, Kadri (2014): Almanya'daki Türk Kültürü Hangi Atmosferde Nefes Almaya Çalışıyor. Sabah Ülkesi Dergisi, Nr. 39, Nisan 2014, s. 70-74.

Başar, Aydın (2013), Mehmed Akif ile M. Kemal arasındaki bilinmeyenler. Dünyabizim, 9 Şubat 2013.

Beyatlı, Yahya Kemal (1986), Siyasi ve Edebi Portreler, 3. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, Istanbul 1986.

Böer, Ingeborg vd. (2002): Türken in Berlin 1871-1945: Eine Metropole in den Erinnerungen osmanischer und türkischer Zeitzeugen. Walter de Gruyter, Berlin 2002.

Cemal, Mithat (1986): Mehmet Akif Ersoy: Hayatı – Seciyesi – Sanatı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.

Debus, Esther (1991): Sebilurreşad: eine vergleichende Untersuchung zur islamischen Opposition vor- und nachkemalistischen Ära; Frankfurt, Bern, New York, Paris; Verlag Peter Lang, 1991.

Emre, Gültekin (2003): Türk Edebiyatında Berlin. YKY, İstanbul 2003.

Ellison, Grace M. (1923): An Englih Woman in Angora, Londra: Hutchinson & Co.

Ellison, Grace M. (1915): An English Woman in a Turkish Harem, Londra, Methusen Co. Ltd.

Emin, Ahmet (Yalman) (1930): Turkey on the Worl War, New Haven: Yale University Press, 1930.

Erişirgil, Emin (1986): İslamcı Bir Şairin Romanı. Mehmet Akif. Yayına hazırlayanlar: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Prof. Dr. Cem Alpar. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.

Ersoy, Mehmet Akif (1989): Safahat (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Kültür Bakanlığı Yayınları no 728, Klasik Türk Eserleri Dizisi no 2, Ankara 1989.

Fıscher, Fritz (1964): Griff nach Weltmacht: Die Kriegszielpoltik des kaiserlichen Deutschland 1914/18. 3. verbundene Auflage, Droste Verlag, Düsseldorf 1964.

Fuhrmann, Malte (2006): Der Traum vom deutschen Orient: Zwei deutsche Kolonien im Osmanischen Reich 1851-1918. Campus Verlag, Frankfurt 2006.

Jäckh, Ernst (1915): Der aufsteigende Halbmond. Stuttgart, Berlin 1915.

Hachtmann, Otto (1916): Die türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts. C. F. Amelangs Verlag, Leipzig 1916.

Hartman, Martin (1918): Zu Aus der neueren Osmanischen Dichtung I, Jahrgang XIX (1916), S 124-179. Versuch eine Synthese und Nachträge. Westasiatische Studien: Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen zu Berlin, 1918. Kommissionsverlag von Georg Reimer, Berlin 1918.

Hartman, Martin (1919): Dichter der neuen Türkei, Veröffentlichungen der Deutschen Gesellschaft für Islamkunde - Urkunden und Untersuchungen zur Geistesentwicklung des heutigen Orients, Heft 3, Verlag Der neue Orient GmbH, Berlin 1919.

Horanı-Kırchberg, Dorothea (1977): Der türkische Dichter Mehmet Akif Ersoy, Leben und Werk. Dissertationsarbeit Universität Hamburg, Hamburg 1977.

Höpp, Gerhard (1997): Muslime in der Mark. Als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen, 1914-1924. Verlag das Arabische Buch, Berlin 1997.

Kahleyss, Margot (1998): Muslime in Brandenburg – Kriegsgefangene im 1. Weltkrieg. Ansichten und Absichten. SMPK, Berlin 1998.

Karakoç, Sezai (1974): Mehmet Âkif, Diriliş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1974.

Kon, Kadir (2012): Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim Ve Bu Konudaki Üç Me-

morandumu, Tarih Dergisi, Sayı 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 211-252.

Köroğlu, Erol (2010): Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandadan Milli Kimlik İnşâsına. İletişim yayınları, ikinci baskı, Istanbul 2010.

Kutay, Cemal (1992): Necid Çöllerinde Mehmet Akif, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1992.

Loth, Wilfried ve HANISCH, Marc (2014): Erster Weltkrieg und Dschihad, Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients. Oldenbourg Verlag, München 2014.

Oppenheım, Max von (1914): Denkschrift betreffend die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde. Oktober 1914, Berlin.

Lustıge Blätter: 1915, Jg. 30, Nr. 3, Berlin, S. 6.

Nazif, Süleyman (1991): Mehmet Akif – Eski ve Yeni Harflerle (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, Istanbul 1991.

Ortaylı, İlber (1983): Osmanlı İmperatorluğunda Alman nüfuzu. İletişim yayınları, İstanbul 1983.

Sarıhan, Zeki (1996): Mehmet Akif. Kaynak, 1996.

Sebilûrreşad Dergisi, Nr. 464; 25 Teşrin-i sâni 1336/1920, s. 249-259.

Stıehl, Otto (1916): Unsere Feinde. 96 Charakterköpfe aus deutschen Kriegsgefangenenlagern, Stuttgart 1916.

Stoddard, Philip H. (2003): Teşkilat-ı Mahsusa, Arma yayınları, 3. Baskı, 2003.

Tansel, Fevziye Abdullah (1973): Mehmet Akif Ersoy, İrfan yayınları, İstanbul 1973.

Thode-Arora, Hilke (1989): Für fünzig Pfennig um die Welt: Die Hagenbecksche Völkerschauen. Campus Verlag, Frankfurt 1989.

Tuksavul, Muammer (1988): Eine bittere Freundschaft-Erinnerungen einen türkischen Jahrhunderszeugen. Econ Verlag, München 1988.

Türk Edebiyatı Dergisi: 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı ve Edebiyatımız. Ekim 2014, Türk Edebiyatı Vakfı, Istanbul 2014.

Wolter, Stefanie (2005): Die Vermarktung des Fremden. Campus Verlag, Frankfurt 2005.

Arşiv kaynakları:

PA.AA, Wk 11s R 21244 Bd. 1, Bl. 92 (Almanya Dışisleri Siyasi Arşivi)

Oppenheimarchiv: HBO NL MvO 19 ve 42 (Oppenheim Arşivi)

Wünsdorf-Zosen Müze ve Arşivi

Ethnologisches Museum der Staatlichen Museen zu Berlin; Abt. Musikethnologie, Medien-Technik und Berliner Phonogramm-Archiv

Nachlass Martin Hartmann; Bibliothek der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft Halle

Mehmet Âkif'in Yurtdışı Seyahatlerinde Pekişen Batı Medeniyeti Algısı

Caner Arabacı
Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Âkif'in, dost, düşman herkes tarafından teslim edilen özeliklerinden birisi, dürüst, doğru sözlü karakteridir. O, bu yüzden "karakter abidesi" olarak anılır. Doğru sözlülük, onda bir tutkudur. "Sözüm odun olsun doğru olsun tek" cümlesi, hiçbir eğip-bükmeye meydan vermeden Âkif'in doğruluk-dürüstlük yanını yansıtmaya yetecek mahiyettedir. Onun için Hıristiyan Medeniyeti ile ilgili değerlendirmeleri, Âkif'in, bu yapısı göz önünde tutularak yapılmalıdır.

Âkif, yetişme tarzı itibariyle, ilk gittiği mahalle mektebi hariç bütün okulları, ibtidaî, rüştiye, idadi, Baytar Mektebi gibi Tanzimat sonrası kurulan Batı tipi eğitim kurumlarında okumuştur. Halkalı Baytar Mektebi'nin, Avrupai bir anlayış taşıdığı bilinmektedir. Ispartalı Hakkı Bey'den Fransızca eğitimi almıştır. İyi derecede Fransızca bilmekte, çeviriler yapmış bulunmaktadır. Avrupa kültürünü özellikle dil ve edebiyatı yönüyle sıkı takip etmiştir[1].

Yakın dostu Eşref Edib'in hatıratında, Âkif'in Avrupa klasiklerine ait ilgisinin öncelikle not edilmesi, Batı Medeniyetine yaklaşımı hakkında fikir vermektedir. O, felsefe ve edebiyatta bilge bir insan olan arkadaşı Ferit Bey'le (Kam), Lamartine'in[2] *Méditations poétiques* (Şairce

1 Eşref Edip, Hüsnü Açıksöz'den nakleder. Kastamonu'da, *Açıksöz* gazetesi idarehanesinde otururken, iki İstiklâl Mahkemesi üyesi gelir. Ellerinde, Kuva-yı Milliye hakkında sitayişkâr yazılar bulunan Fransızca *Tan* gazetesi vardır. Fransızca makaleyi, cümle cümle çevirmeye, Hüsnü'ye de Türkçesini yazdırmaya başlarlar. Fakat aralarında kelime ve cümle çevirmede anlaşmazlık baş gösterir. O zamana kadar pencereden dışarıya bakmakta olan Âkif, tartışma üzerine dönerek, "Müsaade ederseniz ben söyleyeyim de yazsın" der. Gazeteyi alıp, Fransızcasını hiç söylemeden doğrudan Türkçesini yazdırır. Tercümeye savaşan üyeler, "Affedersiniz üstad, biz sizi zahmete sokmak istemezdik" derler. Hâlbuki Âkif'in, Fransızca bildiğini zannetmediklerini sonradan Hüsnü'ye söylemişlerdir (Eşref Edib, 1962, 150).

2 Alphonse-Marie-Louis de Prat de Lamartine (1790-1869), Fransız yazar, şair ve politikacı. Lamartine, sekiz ciltlik *Histoire des Girondins (Jirondenlerin Tarihi)* adlı eseriyle, Fransa'daki 1848 ihtilalinin düşünce zeminini oluşturan biridir. Âkif'in takdir ettiği eseri *Méditations poétiques* (Şairce Düşünceler), ilk şiir kitabıdır. İhtilâlden sonra, ülkenin Dışişleri Bakanlığı'nı üstlenmiştir. Türk tarihi ve Türkiye izlenimleriyle ilgili *Doğuya Seyahat,* (4 cilt), *Doğuya Yeni Seyahat* ve sekiz ciltlik *Histoire de la Turquie (Türkiye Tarihi)* adlı eserlerin de yazarıdır. Tamamı Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan Lübnan, Filistin, Suriye ve İstanbul'u gezmiş iki defa Abdülmecit tarafından kabul edilerek görüşmüştür. http://tr.wikipedia.org/wiki/Alphonse_de_Lamartine, Erişim: 13 Aralık 2014. Lamartine, defalarca Osmanlı Devleti'ne gelmesi, II. Mahmut, Abdülmecid ile görüşmesi, İstanbul'da uzun süre kalması, üzerinde durulması gereken bir olaydır. Lamartine'in, Suriye'nin tarımsal sömürüsüne ilişkin ayrıntılı bir planı vardır. Sömürgecilere kiralanacak apartmanların getireceği tutarı bile hesaplayacak kadar ayrıntılı bir plan hazırlamıştır. İzmir'e de birkaç defa ziyarette bulunan Lamartine, özellikle bu şehirdeki misyonerlik faaliyetlerini yürüten Ermiş Vincent de Paul Tarikatı ve Lazarist papazlar tarafından yönetilen Propaganda Koleji'yle yakından ilgilenmiştir. Propaganda Koleji'ndeki bir ödül töreninde yaptığı konuşmada, Lazarist papazların yardımdan öte, Avrupa dillerini öğretme, Doğu'yu uygarlaştırma doğrultusundaki alçakgönüllü havariliğini, sessiz sedasız, entrikasız bir biçimde gerçekleştirme görevlerinin olduğunu vurgulamıştır. Lamartine, Doğu'nun medenileştirilmesini istemiş, Papazlar vasıtasıyla Fransızca öğrenen İzmirlilerin sayısında büyük bir artış olmuştur. Çünkü dil birliği beraberinde ruh birliğini de getirecektir.
1848'de Luis Philipp'in tahttan indirilmesi ve cumhuriyetin ilan edildiği süreçte, yönetimde önemli görevler üstlenen Lamartine, son zamanlarında Türkiye'de yaşamayı düşünür. Lamartine, Sadaret'e yazdığı mektupların birinde, İzmit veya İstanbul, olmazsa Suriye'ye de yerleşebileceğini belirtir. Sultan Abdülmecid'den kendisi ve ailesi için İzmir veya

Düşünceler) adlı kitabını okur. Âkif, orada Fransız şairin, "Cenabı Hak" başlıklı şiirine "hayran olmuş, Ferit Bey'e: *'Kuvvetini muhafaza şartı ile tercümesi kabil olsa..'* diyerek çevrilmesi için duyduğu arzuyu belirtmiştir. Ferit Bey'in çevirisi, *Sıratımüstakim*'in 61. sayısında yayınlandığında da, *"böyle semavi bir neşideyi lisanı irfanımıza nakle himmet ettiklerinden dolayı Ferid Bey kardeşimize teşekkürler ederiz"* notunu, şiir altına düşmüştür (Eşref Edib, 1962, 18). Âkif, *"Lamartine'i her zaman büyük hürmet ve muhabbetle yâd ederdi."* Ondan etkilendiği bilinmektedir. Bir yere giderken Lamartine gibi, memleketleri insanlar olarak görürdü (Şengüler, 1992, 10/94). Âkif'in, bu şair hakkındaki düşüncesi şöyledir: *"Sadii Şirazî hakkında ne prestişkârâne bir hörmet beslersem; İbni Fariz'a karşı ruhumda ne büyük bir incizap (cazibe) duyarsam; cihanı şiirin berterin tabakasına yükselen Feyzii Hindî'ye nasıl hayran olursam; Fuzulî'yi ne kadar seversem; Lamartin'i de o kadar sever, o kadar hörmetle, o kadar iştiyak ile yadederim."* Âkif, onun için Ferit Kam'ın kalemiyle Lamartin'in çevirilmesini arzulamıştır: *"Yârı canım Ferid ile 'Meditasyon'dan parçalar okuruz. Bu büyük şairi Ferid'in de benim kadar sevdiğini, âsarı hakkında onun da benim gibi düşündüğünü gördükçe incizabı kadimim bir kat daha arttı. Ne olur, bir hayır sahibi çıksa da bize 'Meditasyon'ları, 'Armoni'leri, Graziyella'ları, Rafail'leri tercüme etse.. Vakıa iki sonraki eser lisanımıza naklolunmuş, lâkin bu gün için kâfi değildir. Ferid, Lamartine'in 'Cenabı Hak' unvanlı neşidei ârifanesini tercüme etti. Okuyanlar mest oldu. Fakat va esefa ki alt tarafı gelmedi. Garbın dühatı (deha sahibi) edebinden bizim fakir edebiyatımız nasıl müstağni olabilir."* (Eşref Edib, 1962, 26).

Aynı yerde verilen bilgiye göre Âkif, Fransız yazar Dümafis'in[3], "kudretine hayrandır". Küçük konulardan, büyük netice çıkarma konusunda Dümafis'i, Sadi'ye benzetir: *"Ben ne zaman Sadi'yi ansam arkasından Dümafis'i, ne vakit Dümafis'i tahattur etsem yanı sıra Sadi'yi bilâ ihtiyar düşünürüm. Dümafis'in La dam o Kamelya'sını hepimiz biliriz. Daha doğrusu müellifi yalnız bu telifi güzini delâletile tanırız. Nasıl Fuzulî'nin enini ruhi giryanı üç beş gazelinde duyulur; Şeyh Galib'in hüviyeti şairiyeti hüsnü aşkının en parlak bir iki safhasında görülürse Dümafis'in kudreti bülendi de bu eserinden anlaşılır. Sadi'nin küçük hikâyeleri saatlerce beni düşündürürdü. Her şeyin az şeyde olduğunu söyleyen Dümafis'in mukaddimesini okuduktan sonra Sadi'deki sırrı sanatı anladım: Demek büyük büyük hikmetler, ibretler göstermek için uzun uzun vakalar tertip etmeye lüzum yokmuş; her gün görülen, her gün görüldüğü için hiç nazarı dikkati celb etmeyen*

İzmit civarında bir çiftlik tahsis edilmesini ister. Padişah ve sadrazam Mustafa Reşid Paşa ile mektuplaşmalarından sonra kendisine, İzmir yakınlarında bir çiftlik verilmesi kararlaştırılır. Ancak çiftliğin tapusu verilmeyecektir. Çünkü Mustafa Reşid Paşa, bu tapuya dayanan bir Fransız müdahalesinden çekinir. Aydın havalisinde birbirine yakın Meşhed, Hayreddin, Tulum ve Rahmanlar Çiftliği ile Yeni Çiftlik, Mustafa Reşid Paşa tarafından sahiplerinden satın alınır. Ardından cüz'i bir miktar karşılığında Lamartine'e kiralanır. Ancak Lamartine, bu cüz'i kirayı ödeyemez. Antlaşma hükümlerine ters olarak, çiftliklerin bir bölümünü Fransa'daki tanıdıklarına kiraya verir. Durum anlaşılınca, kira antlaşması, dönemin sadrazamı Giritli Mustafa Paşa tarafından feshedilir. Lamartine'in Türkiye'ye yerleşme planları gerçekleşmez. Ancak Türkler tarafından şaire duyulan hürmetin nişânesi olarak Hazine'den kendisine, yıllık seksen bin kuruş maaş bağlanır (Bkz. H. Y. Mumcu, Lamartine'in İzmir'e Yerleşme Planları ve Bu Planlar Üzerine Bazı Dikkatler ,*Ömer Faruk Huyugüzel'e Armağan*, Ege Üniversitesi Basımevi, 2010; H. Y. Mumcu, Ahmet Refik'in "Lamartin, Türkiye'ye Muhaceret Kararı, İzmir'deki Çiftliği" Adlı Eseri ve Lamartine'in İzmir'e Yerleşme Planları, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi , S. 19, Temmuz-Aralık 2010*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, İzmir, 2011, s. 87-121. Hanife Yasemin Mumcu'ya, "Büyük Romantik Şair Lamartine'in İzmir'e Yerleşme Planları ve Bu Planlar Altında Bulunabilecek Sebepler Üzerine Bir Tartışma" başlıklı makalesini göndererek faydalanmama izin verdiği için teşekkür ederim.

3 Alexandre Dumas, fils (oğul, 1824-1895) Ünlü Fransız yazar Alexandre Dumas'nın gayrimeşru oğludur. Babası ile aynı adı taşıdığı için, "oğul" anlamında adının sonuna "fils" eklenir. Gayrimeşru çocuk olması ve koyu esmer teni yüzünden zorluk çektiği için, okulu bırakarak yazı hayatına erken atılmıştır. Zengin erkeklerle beraberlikler yaşayan Marie Duplessis ile tanışır. Bu kadın, Dumas fils'in başat eseri olan *Kamelyalı Kadın* (*La dame aux camélias*) adlı romana ilham kaynağı olur. Babasına benzer bir hayatı olan Dumas fils'in eserleri, hayatının izlerini taşır: *Gayrimeşrû Çocuk, Para Meselesi, Yabancı Kadın, Kibar Yosmalar, Maznunun Hatıraları, Karımı Niçin Ödürdüm* Türkçeye çevrilen eserlerinden bazılarıdır. http://tr.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Dumas_%28o%C4%9Ful%29, Erişim: 14 Aralık 2014.

hadiseler bir lahzai iman önünde namütenahi mevzular teşkil edebilirmiş!" (Eşref Edib, 1962, 26).

Damadı Ömer Rıza Doğrul da Eşref Edib'in anlattıklarını doğrular. Buna göre, Âkif, Fransızcası sayesinde Fransız ve Batı edebiyatının, bütün "şah eserlerini" okumuştur. "İngilizlerin Şekspir'ini, Milton'unu, Bayron'unu, daha başka büyük simalarını, Fransızların Anatol Frans'e kadar bütün sanat ulularını okumuş ve kendisine tavsiye olunan her eseri didikleye didikleye tetkik etmişti. Umumi Harp yıllarında, Anatol Frans'ın *'Tayis'*ini okuduktan sonra, Arap edibi İsmail el-Hafız Efendi'ye anlatmış, eserin birçok yerlerini tercüme etmiş, İsmail Efendi hayretler içinde kalmıştı." (Eşref Edib, 1962, 27). Bir ara dostları ile şiirde kafiye üzerine sohbet ederken, "meşhur Fransız şairi Korneyl'in şiir yazarken nasıl kafiye aradığını hikâye eder." Ona göre, Fransızlar kafiye meselesini en aza indirdikleri halde, o bile insanı yormaktadır (Eşref Edip, 1962, 259-260).

Âkif'in üyesi olduğu İttihat ve Terakki, genel olarak, Batı Medeniyetine olumlu yaklaşan bir bakış açısına sahiptir. Jön Türklerin bir siyasal oluşu olarak İttihat ve Terakki'nin bu yönüyle, Batı Medeniyetinin Türkiye'deki okumuş uzantıları tarafından kurulduğu söylenebilir. Paris, Londra, Berlin üçgeninde yetişen okumuş zümrenin öncülüğünü yaptığı Jön Türklerin, Osmanlı merkezi yönetimi ile mücadelesinin özünde de Batı yakınlığı, mevcut Osmanlı yönetimini Batıdaki gelişmeler doğrultusunda dönüştürme tutkusu bulunmaktadır. Âkif de bütün dindar, İstanbullu kimliğine rağmen o çevre içinde yetişmiştir. Hatta bu yüzden denebilir ki, Jön Türklerin hepsinde bulunan ortak özelliklerden birisi olarak Âkif de, II. Abdülhamit karşıtıdır[4]. Almanya, Fransa, İngiltere'ye sempati beslenirken kendi devleti ve devlet büyüklerine hasmane tutum takınma, dönem itibariyle aydın, ilerlemeci, entelektüel olmanın bir gereği olarak görülmüştür.

Batı Medeniyeti Sempatisi

Yetiştiği çevre, yaşadığı dönem, içine girdiği parti itibariyle Âkif'te de Batı Medeniyeti, Hıristiyan dünyası hakkında bir meyil, sempati vardır.

Âkif edebî yönden Ziya Paşa, Namık Kemal, Abdülhak Hamit'ten; düşünce dünyası yönüyle Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh'tan etkilenmiştir (Tansel, 1962, XIV; Şeker, 2009, 453-454). Dikkat edilirse, ilk ekip Avrupa ile irtibatlı, Genç Osmanlılar zümresinden; ikinci kesim ise, reformist, İslâm'a farklı yorumlar geliştiren Batıdaki bilimsel gelişmelerden etkilenmiş bir zümredir. İki kesimde de İslâm dünyasındaki geriliğe, Hıristiyan âlemindeki gelişmelerden yararlanılarak çare bulma düşüncesi öne çıkmaktadır. Âkif, elbette anılan şahısların tümünden müstakil, farklı bir şahsiyet olarak kendini ispatlamış birisidir. Fakat sanat, fikri olgunluk yönlerinden gelişme döneminde, Avrupa kültür ve sanatı ile aradaki bağı, o etkilerin yönlendirdiğini tahmin etmek güç olmasa gerektir. Viktor Hugo, Lamartine, Emile Zola gibi Fransız yazarlarından etkilenmesinin yolunu, belirtilen şahsiyetlerle birlikte, öğrenim gördüğü Batı tipi eğitim kurumları ve içine dâhil olduğu İttihat ve Terakki/Jön Türk ekibinin tesiri ile birleştirmek mümkündür.

Âkif, Safahat'ın *Süleymaniye Kürsüsü* kısmında, halka medeniyette gelişme yolunun Avrupa'yı her yönden takip etmek olduğunu telkin eden "mütefekkir geçinenler"i kınar: "Başka yollar-

4 Karabekir, İttihat ve Terakki'nin Manastır, başkent İstanbul şubelerini örgütleyen subay olarak Abdülhamit nefretini her fırsatta yazmıştır. Öyle ki, çocukları eğitmek için Abdülhamit'in ölümünden yıllar sonra kaleme aldığı *Öğütlerim* kitabında bile Abdülhamit aleyhtarı cümlelere yer verir.

da selamet gözeten gafildir./Bakarak hangi zeminde yürümüş Avrupalı,/Aynı izden sağa yahut sola hiç sapmamalı./Garb'ın efkârını mal etmeli Şark'ın beyni;/Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; yani,/İçtimaî, edebî, hâsılı her meselede,/Garb'ı taklit etmezsek, ne desek beyhude,/Bir de din kaydını kaldırmalı, zira o belâ/Bütün esbab-ı terakkimize engel hâlâ!" Düşünür geçinenler böyledir. Halk ise, Avrupa'nın düşüncelerini, eserlerini düşman tanımakta, "yenilik namına vahiy inse kabul" eylememektedir (Safahat, 2011, 746). İlme, irfana bir yol aralamak gerekmektedir.

Âkif batı ilim ve irfanına duyduğu sempatinin nereye kadar uzandığını saklamaz. Onun iç dünyasında bazen Kur'an'ı okurken, *"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş. Karşılarında çetin ol.."* (Kur'an, Tevbe: 73); *"Onlar sizde büyük bir azm ü şiddet bulsunlar.."* (Kur'an, Tevbe: 123); *"Ne Yahudiler, ne Hıristiyanlar –sen onların dinine uyuncaya kadar- asla senden hoşnut olmaz(lar).."* (Kur'an, Bakara: 120); *"..mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu.."* (Kur'an, Maide: 54) gibi ayetlerde kendi kendine şöyle sormuştur: *"Acaba sâir milletlere karşı biraz şiddetli davranılmıyor mu? Müslüman olmayan akvam hakkında daha merhametkâr olmak icap etmez miydi?"* gibi düşüncelere dalmıştır. Bu tür vesveselerin kaynağını da izah eder: *"Gözümüzü açtık, Avrupa medeniyeti, Avrupa irfanı, Avrupa adaleti, Avrupa efkâr-ı umumiyesi nakaratlarından başka bir şey işitmedik. İngiliz adaleti, Fransız hamiyeti, Alman dehası, İtalyan terakkiyâtı kulaklarımızı doldurdu.* Lisan bilenlerimiz doğrudan doğruya bu heriflerin eserlerini, bilmeyenlerimiz tercümelerini okuduk; edebiyatları, hele edebiyatlarının ahlâkî, insanî, içtimâî mevzuları pek hoşumuza gitti. Müelliflerin kıymet-i ahlakiye ve insaniyelerini eserleriyle ölçmeye kalkıştık. İşte bu mukayeseden itibaren aldanmaya, hatadan hataya düşmeye başladık. Bu adamların sözleriyle özleri arasında asla münasebet, müşabehet (benzerlik) olamayacağını bir türlü düşünemedik. İşte okuyan, yazanlarımızın çoğuna ârız olan bu dalâl, bu hata bir zamanlar bana da musallat oldu. Bereket versin ki yaşım ilerledi, tecrübem arttı. Hususiyle Avrupa'yı, Asya'yı, Afrika'yı dolaşarak Avrupalı dediğimiz milletlerin esaret altına, tahakküm altına aldıkları bîçare insanlara karşı reva gördükleri zulmü, gadri, hakareti gözümüzle görünce artık aklımı başıma aldım."[5]

Model insanı Asım'ı Avrupa'ya, Berlin'e gönderen Âkif, *Süleymaniye Kürsüsü*'nden: "Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini/Veriniz hem de mesainize son sür'atini/Çünkü kabil değil artık, yaşamak bunlarsız;/Çünkü milliyeti yok san'atin, ilmin; yalnız" kanaatini belirtir.

Âkif'in, Batı Medeniyetini, müspet bilim ve teknolojik gelişmeleri yönünden değerlendirmesi, olumludur.

Âkif, Avrupa hakkındaki bilgisini, zaman zaman karşısında inat eden bazı okumuşlara karşı kullanan birisidir. Yalnız bunu mizahi bir üslupla yapar. Yakın dostu Hasan Basri'nin anlattığına göre, karşısındakine; *"Durun, ben size 'Avrupa âyetleri' okuyayım"*, der. Üzerinde konuşulan konuda, Avrupa bilginlerinin neler dediklerini, "hangi memleketlerde o meselenin ne surette tatbik edildiğini sayar, döker, nihayet muhatabını yola getirirdi. Üstadın kafasında 'Avrupa âyetleri' o kadar çoktu ki!" (Çantay, 2008, 58). Âkif, Avrupa hakkındaki bilgisini, Avrupa hayranı ama bilgisi ve yorum kabiliyeti yeterli olmayanlara karşı yerinde kullanmıştır.

---

5 Âkif, bu görüşünü pekiştiren bir örneği, Mısırlı Prens Abbas Halim Paşa'dan anlatır. Paşa, Paris'te Âkif'in de ortaokuldan talebesi olduğu Hoca Kadri Efendi'yi ziyaret eder. Hocaya, senelerdir Fransa'da duran, doğu ve batıya vakıf birisi olarak, *"Avrupalıları nasıl buldun?"* diye sorar. Cevap çarpıcıdır: *"Paşa! Bu adamların güzel şeyleri vardır. Evet, pek çok güzel şeyleri vardır. Lâkin şunu bilmelidir ki o güzel şeylerin hepsi, evet hepsi yalnız kitaplardadır."* (Şengüler, 1992, 9/261-262).

Batı Medeniyeti ile Yüz Yüze Gelmesi

Âkif, Birinci Dünya Harbi başlarında, Harbiye Nezaretine bağlı Teşkilâtı Mahsusa'nın kendisine verdiği önemli bir görevle, Berlin'e gider. Propaganda ve inceleme ile meşgul olacaktır[6]. Yanında Arapçayı güzel kullanan, profesyonel bir hatip olan Tunuslu Şeyh Salih de vardır.

Almanya'da, İtilâf Devletleri ordularından esir alınan birçok Müslüman vardır. Almanlar Müslüman esirleri, diğer Avrupalı esirlerden ayırmıştır. Onlara mahsus kamplar yapılmıştır. Arap, Hintli, Rusyalı Müslümanların, birbirlerine yakınlıklarına rağmen ayrı kampları vardır. Miktarı yüz bine yakın olan Müslümanlara, alıştıkları bir hayatı yaşatırlar. "Müttefikleri Türkiye'ye karşı bir cemile olmak üzere Müslüman esirlere hususi bir itina" gösterirler. Onlara mahsus camiler yapıp, mektepler açarlar. İmamlar, muallimler, hafızlar, vaizler getirtirler. Ayrı dillerde, Araplara, Hintlilere, Rusya Müslümanlarına ait gazeteler çıkarırlar. Müslüman esirlere yapılan ayrıcalıklı muameleyi, Alman hükümeti, "İslâm âleminin duymasını, bilhassa Türkiye'nin görmesini, bilmesini" pek arzu etmektedir. Onun için değişik milletlere mensup Müslüman yazarları davet ederek, Müslüman esirler için yapılanları göstererek, lehte bir propaganda geliştirmek isterler. Âkif de, esirlerin hayatını görmesi, onlara bir şeyler anlatması için Berlin'e davet edilir. Âkif, Tunuslu Şeyh Salih dışında, Abdürreşid İbrahim, Ağaoğlu Ahmet, Halim Sabit gibi kimseler de değişik zamanlarda Almanya'ya davet edilerek, Müslüman esirleri ziyaret edip onlarla görüşmeleri temin edilen şahsiyetlerdendir. Almanya'daki Müslüman yazarların, İslâm âlemine hitaben yazdıkları beyannameler, Alman denizaltıları tarafından Cava'ya kadar götürülüp, dağıtılmıştır (Eşref Edib, 1962, 82-83).

Almanların, Rus, İngiliz, Fransız ordularından esir aldıkları Müslümanları topluca bulundurdukları yerlerden birisi Berlin'e yakın Zossen'deki esir kampıdır. Tren yolu bulunduğu için Âkif buraya gelir, gider. Almanların yaptığı ahşap camide, esirler namazlarını kılabilmektedir. Âkif, Mart 1915'te ayrıldığına göre, ondan sonra aynı yerde dostu Abdürreşid İbrahim görev yapmıştır. 13 Ağustos 1915'te 14 bin Müslüman esirle Ramazan Bayramı Namazı kılınmıştır. Bu durum, Müslüman esirlerin miktarı ile ilgili bir fikir vermektedir. Camide namazı kıldırıp gayet beliğ" bir Arapça ardından Türkçe hutbeyi esir Müslümanlara, okuyan Hasan Fehmi Bey'dir. Abdürreşid İbrahim, bu hitabeyi, Rusyalı Müslümanların anlayacağı Türkçeye aktarmıştır. Orada *"bütün Müslümanlar tek bir yürek sesiyle Kelime-i Tevhid getirirler, Padişahın ömrünün uzun, Osmanlı Ordusunun muzaffer olması için dua ederler."* (Tetik, 2014, 168).

Âkif, Berlin günlerinde, Almanya'nın hayret verici gelişmişliğini gözlemlemiş, o dönemdeki vaziyetimizle karşılaştırmıştır. Onun *Berlin Hatıraları* eseri, Türinay tarafından, düşünce derinliği itibariyle bir hatırat, seyahatnâme, kıyas eseri olmaktan çok mülâhaza eseri olarak değerlendirilir. Âkif, içinden geçirdiklerini, düşündüklerini, hatırladıklarını, geliştirdiği mülâhazalarını ete-kemiğe büründürerek hikâye kırıntıları ile birlikte söyleyivermiştir (Safahat, 2011, 922-923). O, işin özündeki tasaların dertlisidir. Doğunun ezeli sorunları, geriliği, fakirliği ile gelişmiş Batı, zihninde sürekli dönmüştür. Doğudaki köhne tren ile batıdaki dakik işleyen tren; doğudaki kirli, duvarında tahtakurusu yürüyen han odaları ile batıdaki temiz, bakımlı otel odalarını; doğuda kar-yağmur yağdığı zaman çamurdan yürünmez hale gelen sokaklar ile yağan karı temizlenen temiz caddeleri, kahveleri kıyaslar. Ama aklı harpte, Çanakkale Cephesindedir.

Berlin Hatıraları adlı uzun şiiri, Âkif'in, Batı içinde Alman ile İngiliz kıyası hakkında da bilgi verir. Bir kadın, bir anadan hareketle, Almanya'yı yüksek tutar. Berlin görev günlerinde, nere-

6 Orhan Erdenen, Âkif'in hayatı ve meziyetleri, *Tasvir*, 26 Aralık 1945, s. 4.

deyse çocuksu bir heyecana sahiptir. Almanya için:

"Değil mi bir anasın sen? Değil mi Almansın?/O halde fikr ile vicdana sahip insansın./O halde 'Asyalıdır, ırkı başkadır..' diyerek,/Benat-ı cinsin olan ümmehatı incitecek/Yabancı tavrı yakışmaz senin faziletine../Gel iştirak ediver şunların felâketine./Ki 'Paylaşıldı mı artar durur sürur-i beşer;/ Kederse' aksine: 'ortakla eksilir' derler./Bilir misin ki senin Şarka meyleden nazarın,/Birinci def'a doğan fecridir zavallıların" (Safahat, 2011, 984).

"Binbaşı Ömer Lütfi Bey kardeşimize" diye, Berlin'deki kahve yolculuğunda beraber olduğu askere ifhaf edilen şiiri, muhtevasındaki derinlikten dolayı Türinay, "Âkif'in fikir romanı" olarak değerlendirir. Ona göre Âkif, "on dokuzuncu yüz yıl batı romanını iyi tanıdığını" *Berlin Hatıraları* ile ortaya koymuştur. Fakat o, "bu imkânı nesirde değil de, şiirde" kullanmıştır (Safahat, 2011, 928, 966-1001).

Âkif'in *Berlin Hatıraları*nı, esas alarak, "Almanları diğer Batı devletlerinden ayrı tutması", onları, Avrupalı olmalarına rağmen, millî ve insanî duyguları kuvvetli, medeniyetçe diğerlerinden üstün tasvir etmesi, farklı değerlendirmelere sebep olmuştur. *Berlin Hatıraları*nın Teşkilât-ı Mahsusa tarafından, "Almanya adına propaganda için yazdırıldığını" belirterek (Baykan, 2009, 97), bu eserin emir-kumanda zinciri içerisinde yazılmış bir manzume olduğunu ima, doğru gözükmemektedir. Bu tutum, manzumenin muhtevasının, Âkif'in karakter ve duruşunun anlaşılmadığını düşündürmektedir. Hâlbuki Âkif'in Batı Medeniyeti hakkındaki düşüncelerinin, önemli evrelerinden biri olarak Berlin dönemine bakmakta yarar vardır.

Mehmet Âkif, İslâm ülkelerini sömürgeleştiren İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'yı yerden yere vururken, Almanya'ya başka gözle bakar. Almanya'yı öven ifadelere yer verir. Âkif'in, Trablusgarp Savaşı sırasında, Almanların, İtalya değil, Osmanlı tarafını tutmasını istediği bilinmektedir.

Onun, Almanya'nın doğuya dönüp bakmasını, zavallıların ilk defa üstüne doğacak olan ışık gibi görmesi; bu ülke hakkında bir hayli olumlu düşündüğünü göstermektedir. Âkif'e göre, Alman anası da, fikir ve vicdan sahibidir. Aynı cinsten olan diğer kadınları incitmek onun faziletine yakışmaz. Ama yeryüzünde insanlar biner biner ölür, evleri yıkılan üç yüz elli milyon can perişanken, Avrupa'nın "hisli vicdanı", asırların yüreğini inletip coşan kanı görmemektedir. Avrupa, göklerin derinliklerine kadar yükselen insanlık iniltisini, kendi atmosferinde duymamaktadır. Buradaki Avrupa suçlaması, sanki yumuşak bir tariz, tatlı-sert yüklenme gibidir: *"Nedense, duymadı Garbın o hisli vicdanı,/Hurûşu sîne-i a'sarı inleten bu kanı!/Nedense, Arşa kadar yükselen enîn-i beşer/Sizin semalara aks eyledikçe oldu heder!"*

Almanya'nın, Yena'da Napolyon'a yenilgisi, aslında mağlubiyet değildir. O, Alman birliğinin kurulması ve Sedan zaferi gibi gelişmelerin kaynağı olmuştur: *"Fransız ordusu galipti vakıa 'Yena'da[7];/Fakat yenilmediniz, bence siz Napolyon'a da:/Zafer değil de nedir öyle bir perişanlık,/ Ki buldu verdiği gayretle vahdet Almanlık!/'Sedan'da harikalar gösteren bu vahdettir./Demek, o kanlı hezimet de bir saadettir."* Buradan doğuya, Balkan Harpleri üstünden işgal edilen İslâm topraklarına dönen Âkif, ümitsizlik, tembellik ve ihanetin kol gezdiği ülkemize bakar. Avrupa acele huzurumuza koşarken, içeride bir sürü hain mezarımızı kazmaktadır: "Koşarken Avrupa ta'cile ihtizarımızı;/İçeride bir sürü hain kazar mezarımızı!" Çalışsak da çalışmasak da

7 Napolyon yönetimindeki Fransız ordusu, 14 Ekim 1806 tarihinde Jena'da bir Prusya/Alman ordusunu bozguna uğratır. Fransızlar, dağılan Prusya birliklerini Berlin'e kadar takip ederek yeniden toparlanmalarına fırsat verme. Sekiz bin Fransız kaybına karşı, Almanların kaybı, 25 bin olmuştur. Fransız hâkimiyeti altına girme, Almanlarda millî bilincin gelişmesini sağlar. Âkif'in, bu perişanlığı "zafer" olarak nitelendirmesi sonraki birleşme ve güçlenmenin temel etkeni olmasındandır.

ölüme mahkûm olduğumuzu söylerken sözü getirdiği yer İngiltere'dir. Almanya'ya bakışı ile İngiltere hakkındaki düşüncelerini 1914 itibariyle karşılaştırmak mümkün olmaktadır: *"Ne söyleyip duruyor, görmedin mi İngiliz:/'Üzülmeyin, yaşamaktan kesin ümidinizi!/Hakikat ortada, manası var mı evhamın?/Bilirsiniz ki; Mısır, kâinat-ı İslâmın/O sıska gövdesi üstünde adetâ kafası;/Diyar-ı Hind ise, göğsünde kalb-i hassâsı; Sizinkiler de, kımıldanmak isteyen koludur,/Ki boş bırakmaya gelmez, ne olsa korkudur!/Biz İngilizler olup hali önceden müdrik;/O beyne pençeyi taktık, o göğse yerleştik./O halde bir kolu kalmış ki bize çullanacak,/Yolundadır işimiz bağladık mı kıskıvrak!/Hem öyle zorla değil, çünkü 'fikr-i kavmiyet'/Eder bu gayeyi teshile pek büyük hizmet./O tohum-ı lâneti baştan saçıp da orta yere,/Arabla Türkü ayırdık mı şöyle bir kerre,/Ne çarpınır kolu artık, ne çırpınır kanadı;/Halifenin de kalır sade bir sevimli adı!/Donanmamızla verip, sonra, Şarkı velveleye,/Birinci hamlede bayrak diken Çanakkale'ye;/İkinci hamle Dârü'l-Hilafe! der çekeriz!"*

Âkif, sinsi İngiliz emperyalizmini ve hedeflerini iyi anlamıştır. Berlin günlerinde Çanakkale'nin düştü düşecek endişesini içinde taşımaktadır: *"Beş altı pençe bir olmuş boğazlamakta bizi!/Silindi gitti Hilâlin şu anda belki izi,/Zavallı Marmara'nın şerha şerha bağrından!/Bir İngiliz bezidir, belki, şimdi dalgalanan."*

Berlin Hatıralarında şiir diliyle anlattığını, Âkif, beş yıl sonra 1920'de Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde şöyle hikâye eder: "Mısır-ı ulyada dolaşıyordum. Orada aklı başında bir Müslümanla görüştüm. Bahsimiz İngiliz siyasetine intikal etti. Dedim ki: -Şaşıyorum. On beş milyonluk koca Mısır'da İngiliz askeri olarak pek az kuvvet gördüm. Nasıl oluyor da bu kadarcık kuvvetle koca bir iklim muhafaza edilebiliyor? Bu sualim üzerine o zat dedi ki: -İngiliz ricalinden biriyle samimi görüşürdük. Sizin aklınıza geleni ben de düşünmüş de herife demiştim ki: -Günün yahut senenin birinde Osmanlı hükümeti kırk, elli bin kişilik bir ordu tertip ederek Mısır'a sevk edecek olursa siz İngilizler ne yaparsınız? -Hiçbir şey yapmayız. Müdafaa imkânı olmadığı için Mısırlarını kendilerine teslim eder çıkarız. Yalnız şurasını iyi biliniz ki biz İngilizler hiçbir zaman Osmanlıların Mısır'a kırk bin kişi değil, kırk kişi sevk edebilecek derecede yakalarını, paçalarını toplamalarına meydan bırakmayız. Memleketlerinde bitmez tükenmez meseleler çıkarırız. Onlar birbirleriyle uğraşmaktan göz açamazlar ki bir kere olsun Mısır'a dönüp bakmağa vakit bulabilsinler." (Şengüler, 1992, 9/277-278). Bu Osmanlı devri İngiliz politikası, Mütareke ve Millî Mücadele devrinde devam etmiş, Yunanlılar eliyle Batı Anadolu'yu Mora gibi Müslüman halktan yoksun hale getirme çabası sürerken, doğuda aynı iş Ermeni çetelerine havale edilmiştir. Böylece hiç İngiliz kaybedilmeden, Müslüman halk, öldürülüp-korkutularak arazi boşaltılmış olacaktır. Âkif yeryüzünde, "İngiliz'in asıl düşmanlığı bizedir", kanaatindedir. Çünkü "asırlardan beri Hilâfeti elimizde tutuyoruz. Asırlardan beri âlem-i İslam'ın başında olarak ehl-i salible (Haçlı) çarpışıyoruz. Dünyanın bütün Müslümanları selâmetlerini, necatlarını yıllardan beri müştak oldukları istiklâllerini bizden bekliyorlar. Yüzlerce milyon Müslümana nispetle bizim bir avuç mesabesinde olan halkımızın ne ehemmiyeti vardır?, demeyiniz, iyi biliniz ki bu bir avuç halkın bütün âlem-i İslâmda pek büyük mevkii, pek büyük itibarı vardır. Bütün Müslümanlar bilirler ki maazallah Saltanat-ı Osmaniye'nin, Hilâfet-i İslâmiye'nin devrilmesi bütün cihan-ı imanı sarsacaktır. ..İngilizler bizi büsbütün mahvetmeğe ne kadar çalışsalar kendi menfaatleri namına o kadar haklıdırlar." Birinci Dünya Harbi başlarında, *bütün milletlerin istiklâlleri için savaşıyoruz*, diyen İngilizler, Hindistan'da birbiri ardınca isyan çıkınca, bunları "kendisine mahsus olan müthiş bir vahşetle" bastırmışlardır. Bir daha başkaldırıların olmaması için dünyada hür bir Müslüman memleketin kalmaması gereklidir. İran ve Türkiye gibi, iki ülke kalmıştır. "İngiliz himayesi bir lânet halkası gibi" İran'ın boynuna geçirilince sıra Osmanlıya

gelmiştir (Şengüler, 1992, 9/281, 286-287).

Âkif, Berlin'de iken, *"Yâdında Değil"* (14 Ocak 1915), *"Uyan"* (18 Şubat 1915) gibi şiirler de yazmıştır (Safahat, 2011, 930-937). *Uyan*'daki son iki dörtlük, Avrupa karşısında doğuya güçlü bir uyarı mahiyetindedir. *Berlin Hatıraları*ndaki endişelerini dillendirir: *"Ey koca Şark, ey ebedî meskenet!/Sen de kımıldanmaya bir niyet et./Korkuyorum, Garb'ın elinden yarın,/Kalmayacak çekmediğin mel'anet."* (Safahat, 2011, 936).

Hayal Kırıklığı

Berlin, Âkif'in Hıristiyan Medeniyeti ile aracısız tanışma yeri olmuştur. O, Batı Medeniyetine karşı beslediği duygu ve düşünceleri ile burada yüzleşme fırsatı bulur. Batının ikinci yüzünü, gözü ve gönlüne ilk batıran Almanlar olmuştur. İngiltere, Fransa, ABD ve Rusya'ya göre kendini en yakın gördüğü Almanlar, Âkif'te hayal kırıklığı duyguları geliştirmişlerdir.

Sonraları dostlarına anlattıkları, hatıralarına yansıyanlar, Almanya intibaları hakkında fikir vermektedir. Âkif Almanya seyahatinden sekiz şeyle döner. Bunlar; bir nükte, bir manzume, bir hayret, bir ıstırap, üç mütalaadır. Nüktesi şudur: "Berlin'de ne var? Ne oluyoruz?" diye sorunca şöyle cevap verir: "Ne olacağız, Berlin'e gittim, elçimiz Kur'an'a tefsir yazıyor; İstanbul'a geldim, Fatih'te hocalarımız siyaset konuşuyor. Ne olacağız, artık anlarsın." Manzumesi, *Berlin Hatıraları*dır. Hayreti, Berlin'deki falcı kadınadır. Falcı, eline bakarak, "Yakında İstanbul'dan taçlı bir mektup alacaksın" diyor. Birkaç gün sonra, Berlin'de Âkif'e, hiç beklemediği halde, İstanbul'daki Abdülmecid'den tepesi hanedan armalı bir mektup gelir. Âkif, kadını hatırladıkça, "Nostradamus'un kadını!" der. Istırabını şöyle nakleder: *"Yahudi, Almanya'da da karşıma çıktı. Banka, borsa, piyasa, gazete, kitap, mektep, musiki, her şey Yahudi'nin elinde!" Üç mütalaası şudur: "Almanların üç şeyleri berbattı: Yemekleri, siyasetleri, müsteşrikleri. Yemekleri, yani millî lahanalarıyla millî patatesleri. Siyasetleri, meselâ 'Lusitania' hadisesiyle başlayan gafletleri*[8]*. Müsteşrikleri ve en başta Hartmann (Nicolai, 1882-1950). Alman müsteşriklerinin en mühimi diye adı çıkan bu Hartmann'ı Âkif, Berlin'de tanır. Adam Âkif'e tepeden bakarak, Türk edebiyatı hakkında yüksekten sözler söyler. "İlim dalaverecilerinin klasik kuvvetleri olan bu azamet karşısında Âkif adamı anlar."* Hartmann'ı, genel görüşler ortaya koymaktan, özel konulara çeker. Adam bunun üzerine, en çok Fuzuli ile ilgilendiğini açıklar. Gerçekte, "Fuzuli'yi yüzünden bile doğru okuyamamış" birisidir. Bunu fark eden Âkif, "en çok Fuzuli'yi bilmediğini" söyler. Bunun üzerine yelkenleri indiren Hartmann, Âkif'in kendisine, "Fuzuli'nin *'Su'* kasidesini okutmasını rica" eder. Âkif de o azametli bilim adamına, kasideyi okutur. Dostları Âkif'e, *"Berlin seyahatinin tek neticesi, bir müsteşrikin 'Su' kasidesini öğrenmesi oldu"* diye takılırlar (Şengüler, 1992, 10/97-99).

Âkif, iç dünyasında neler kurarak Almanya'ya gittiğini ve orada hangi teklifle irkildiğini, Millî Mücadele günlerinde anlatır. Anadolu insanına, bir aydın hüsranıyla, âdeta içini döker.

Doğru sözlü olmasıyla ünlenen Âkif, Almanya'nın da Haçlı ve ikiyüzlü olduğu hükmüne varmıştır[9]. Bu hükme nasıl ulaşmıştır? Böylesine bir değişimi nasıl gerçekleştirmiştir? Onu, bü-

8 Birinci Dünya Savaşı sırasında (7 Mayıs 1915), İngiliz bandıralı Lusitania transatlantiğini, İrlanda kıyılarında bir Alman U-20 denizaltısı, G tipi bir torpidosuyla batırır. 1 201 kişinin hayatını kaybettiği olay, Titanic faciasından altı yıl sonra yaşanan ikinci büyük deniz felaketidir (Aliyar Dengiz, 2005, *Baba Oğul ve Hayal*, Doğan Kitap, İstanbul, s. 36). Burada Âkif'in kınadığı siyaset, bir yolcu gemisinin batırılması, Almanların, yolcu gemisinin batırılışını kutlamaları ve hatıra para bastırmaları olmalıdır.

9 Almanya ile kader birliği, Osmanlı Devleti'ni yok eden süreci hızlandırmıştır. Fakat bir olay, Almanya'nın Türkiye'ye karşı

tün samimiyetiyle içini döktüğü, kan ter içinde bildiklerini anlattığı Kastamonu Nasrullah Camii kürsüsünden açıklar. Almanya, bizim Birinci Dünya Harbi'ne girmemizi en çok isteyen ve yine en çok bundan faydalanan ülkedir. Yüz binlerce şehidin verildiği, yüz binlerce ocağın söndüğü, bütün gelirlerin yok edildiği bu cehennemi harpte, yanlarında yer alan yegâne devlet olarak Osmanlı vardır. Onun için Almanlar, "yegâne müttefikleri olan bizleri sinelerine basacaklar; bütün gazetecileriyle, bütün kitaplarıyla, bütün edîbleriyle, bütün muharrirleriyle bizi alkış, teşekkür tufanları içinde boğacaklardı." Bu beklentiler içinde iken, Berlin'e davet edilen Mehmet Âkif, orada hükümetle ilk temaslarında sükûtu hayale uğrar. Sebebi şöyle anlatır: "O aralık Almanya hükümeti bize dedi ki: *'-Bizim Meclis-i mebusanımızdaki bilhassa Katolik mebuslar kıyamet koparıyorlar. Almanlar gibi mütemeddin, mütefennin bir millet nasıl oluyor da Müslümanlar gibi, Türkler gibi vahşilerle ittifak ediyorlar? Bu bizim için zül değil midir?.. diyorlar. Aman makaleler yazınız, eserler yazınız, biz onları Almancaya tercüme ettirelim. Ta ki Müslümanlığın da bir din, Müslümanların da insan olduğu bunların nazarında taayyün etsin.'* Almanya hükümeti haklıydı. Çünkü Alman milleti nazarında Müslümanlık vahşetten, Müslümanlarsa vahşilerden başka bir şey değildi. Onların gazetecileri, romancıları; hele müsteşrik denilip de şark lisanlarına, şark ulûm ve fünûnuna, şark ahlâk ve âdâtına vâkıf geçinen adamları mensup oldukları milletin efkârını asırlardan beri bizim aleyhimize o kadar müthiş bir surette zehirlemişlerdi ki arada bir anlaşma, barışma husûlüne imkân yoktu. Biz o sırada kendimizi onlara tanıtmak için tabiî elden geldiği kadar çalıştık. Lâkin tamamıyla muvaffak olduğumuzu asla iddia edememem. Heriflerin taassubu yaman! Kökleşmiş bir takım kanaatler hakkı görmelerine mâni oluyor." (Şengüler, 1992, 9/264-265).

Almanya'nın bizden çağırdığı heyetten istediklerine, anlayış tarzına karşılık, Türkiye'nin Almanya'dan gelen heyete karşı davranışı nasıl olmuştur? Âkif buna da çarpıcı bir örnek verir: "Harp esnasında bilirsiniz ki Almanya İmparatoru İstanbul'a gelmişti. Biz safderun Müslümanlar, Halife-i İslâmın müttefiki sıfatıyla o misafire karşı nasıl hürmette, nasıl ikramda bulunacağımızı şaşırdık. Bu şaşkınlıkta o kadar ileri gittik ki Dârü'l-Hilâfe'nin yani İstanbul'un minarelerini kandil gecesi imiş gibi kandillerle donattık. Alman Dostluk Yurdu binası kurulacak denildi, bol keseden birkaç câmimizi heriflere peşkeş çektik."

Almanlar ise, bizim fedakârlığımızın tam tersi bir tavrın içindedirler. Bizim olan Kudüs'ün, ortak düşman İngilizlerin eline geçmesi, Filistin Cephesinin bozulmasına, savaşta beraber olduğumuz, Almanlar ve yine Alman kökenli olan Avusturyalıların üzmesi gerekmektedir. Çünkü Filistin Cephesinin bozulması, savaş dengesini düşmanlarımızın tarafına epeyce ağdırmıştır. Almanlar, savaşın kaybedilme tehlikesi karşısında üzüleceklerine, sevinirler. Çünkü Hıristiyanlar için kutsal sayılan Kudüs, İngilizlerin eline geçmiştir. Kudüs'ün, Türklerin elinde

---

düşüncelerini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'ne girdiği sıra, harbi, "iktisadi bağımsızlığın ilanı" için bir fırsat görerek, kapitülasyonları kaldırmıştır. En büyük tepkinin, düşman taraftaki İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'dan değil, müttefik olduğu, kader birliği ettiği Almanya'dan gelmesi şaşırtır. Alman elçi Wangenheim'ın tepkisi, beklenmedik şiddettedir. Elçinin, "kapitülasyonların kaldırıldığı haberini alınca tepesi atmış ve derhal kendisinin ve askerî heyetin İstanbul'u terk edeceği" tehdidini savurmuştur. Ama kapitülasyonlar hakkında İstanbul ile Berlin arasında görüşmeler, 1916 yılı boyunca devam eder. Almanya, geleneksel kapitülasyon haklarında, "karşılıklı eşitlik ve Avrupa ulusları kanunları" çerçevesinde Osmanlı Devleti ile yeni bir hukuki ilişkiyi kabul etmeye razı olur. Bunun nedeni, Alman genelkurmayının, bazı haklar ve Alman okulları için Babıâli'yi kırma zamanı olmadığı uyarısıdır. Sonuç, 11 Ocak 1917'de Beyoğlu'nda, iki taraf arasında gizli bir protokolle her iki ülkenin din, eğitim, sağlık ve hayır kurumları hususunda birbirlerini en çok müsaadeye mazhar devlet kabul etmeleri ile bir yere bağlanır. Türkiye'deki Alman kültürünün etkileri, sivillerin bile birbirlerine rastladıklarında topuk çakma tarzında otoriter, militer sistem hayranlığından öteye geçmez (Oğuz, 2007, 332-233).

kalmasındansa, düşman ama Hıristiyan İngilizlerin eline geçmesine Viyanalılar o kadar sevinir ki şehrayin (şenlik) yaparlar. Evlerini donatır, her tarafı ışıklandırırlar. Bizim heyetin de içinde bulunduğu şehirde yapılan bu maskaralığın, hükümet farkındadır. Âkif'in deyimiyle, Avusturya hükümetinin, elektrik lambalarını söndürüp şenliği durdurmak için *"göbeği çatlar"* (Şengüler, 1992, 9/265-266).

Almanlar, Avrupalılar, bize göre uç düzeyde bir taassuba sahiptirler. Bizde Cuma camileri bile dolmazken, Berlin'de Pazar günü kiliseler hınca hınç, üstelik zengin, kibar, okumuş zümre tarafından doldurulduğunu, İngiltere'de cumartesi günü yiyeceğinizi temin etmemişseniz Pazar günü aç kalınacağını belirtir. Çünkü dua etmeden sofraya oturmayan dindar İngilizler, Pazar günleri hiçbir dükkânı açmamaktadırlar. Amerikalılar, azizlerinin anıldığı gecelerde yabancıların bile ibadet, dua dışı iş yapmalarına engel olmaktadırlar.

Bizdeki gibi Cuma saatlerinde "tavla şakırtıları, sarhoş nâraları" duyulmamaktadır. Küçük yaştan itibaren koyu bir dinî telkin altında büyüyen insanlar, Müslümanlara karşı hasımlık ve düşmanlık hisleri ile doldurulmakta, "kendi dinlerinden, kendi renklerinden olmayan" insanların, "insan sayılamayacağı", kafalarına yerleştirilmektedir. Bu yüzden bir Avrupalının, bir Amerikalının bir doğuluyu, "hele bir Müslüman'ı sevmesine imkân yoktur."

Bu duruma rağmen bizim onlara karşı "buğzumuzu hiçbir vakit onların ilimlerine, fenlerine, sanatlarına sıçratmamalıyız. Çünkü medeniyetin bu kısımlarında onlara yetişmezsek yaşamamıza, bize emanetullah olan din-i İslâmı yaşatmamıza imkân yoktur." Onun için Âkif, Batı Medeniyeti ile teknik açıdan bazı kıyasları, Millî Mücadele döneminde, çokça yapmıştır. Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde yaptığı konuşmasında; "Biz Bandırma'dan İstanbul'a kadar adam akıllı vapur işletemezken herifler bahr-i muhiti (okyanus) altından geçiyorlar. New York'tan dalıyor Hamburg'dan çıkıyorlar ki aradaki mesafe bizim vapurların ayağıyla bir aylık yoldur. Berlin'den uçuyorlar, Trabzon'a konuyorlar. Biz ise hâlâ yeryüzünde yürümeyi temin edemedik" kıyasını gözlere batırır (Şengüler, 1992, 9/243).

Bu karşılaştırmanın ardından, gelişmenin sebebini de açıklar: Binlerce, milyonlarca kolun, birleşerek geceli gündüzlü çalışması.. Başkaları ihtiyaç duyunca birleşir de birleşmeye en çok ihtiyaç duyulan bir zamanda Müslümanlar neden birbiri ile uğraşır? Emperyalistler karşısında ayrılığa-gayrılığa düşme, yalnız hayat hakkının kaybı değildir. Aynı zamanda hayvanlaşmanın kabulüdür. Çünkü onlar, "hayvan gibi bizi kendi hesaplarına işletirler, sırtımızdan menfaatlerini temin ederler. Dünyanın yedi iklim dört köşesinden sürü sürü, ordu ordu getirilmiş renk renk mahkûm milletlerin ne halde bulunduklarını gözümüzle gördük. Maazallah sonra biz de onlar gibi oluruz. Biz sığırlarımızı, beygirlerimizi nasıl kullanıyorsak, onlar da bizleri öyle kullanırlar." Âkif, uyarısını okumuş zümreye de yöneltir. Çok tekrar edilen; "Avrupalılar terakki eylemiş. Siz çok fena günler göreceksiniz!.." nakaratı yanlıştır. "Çocuklar, siz geceli gündüzlü çalışınız ki bu memleket kurtulsun" diye çalışmaya, mücadeleye sevk edilmelidir. Ümitsizlik telkini doğru değildir. "Avrupalılarla bizim aramızda çok mesafe var. Bu mesafeyi telafi edecek surette çalışınız. Yoksa daha geride kalır mahvolursunuz. Sakın azminize fütûr getirmeyiniz!.." denmelidir (*İzmir'e Doğru*, Meviza, 1 Şubat 336/1 Şubat 1920, S. 24, s. 2-3 (128-132); Şengüler, 1992, 9/240-255; Yiğit, 2009, 841-843).

Balıkesir'de Zağnos Paşa Câmii'nde halkın millî duygularını harekete geçiren Âkif, ertesi gün Balıkesir okullarını ziyaret eder. Muallim mektebinin sınıflarını dolaşır, veda eder. Kapıya yöneldiği sıra bir talebe, yanına sokularak, "Edebiyatta sanat sanat içindir, sanat mukayyed değildir, diye bir şey var. Sizin kanaatiniz nasıldır?" diye sorar. Ara yerde öğrenciler başlarına

toplanınca, "Bahçeye çıkalım, ben size anlatayım" diyerek kalabalıkla birlikte soruyu cevaplandırır. Cebindeki zımbalı defterine, Âkif'in anlattıklarını not eden Hasan Basri'nin kaydettiğine göre, doğuda, batıda yetişmiş meşhurların abidevi eserlerinde mutlaka bir gayenin takip edildiğini, artık sanat sanat içindir düsturunun iflas ettiğini anlatmıştır. Emil Zola'dan, Alfons Dode (Alphons Daudet) kadar Fransızca edebiyat metinlerine, onların çevresindeki gelişmelere vâkıftır. Ona göre sanatın, "bir takım âdî emellere, sefil ve müstekreh maksatlara âlet edilmektense ulvî, pâk, asil, necip duygulara düşüncelere vasıta" kılınması daha uygundur. Bugün de "sanat cemiyet içindir" denilmektedir. Bu konuda verdiği örnek şöyledir: "Avrupa'yı ele alalım. Meselâ; Fransızların en büyük romancılarından herkesin bildiği bir 'Emil Zola' vardır ki, o zatın yazdığı hikâyelerin bir kısmını namus kaydında bulunan aileler evlerine sokmazlar. O derece serbest yazılmıştır. Aynı zatın *'Meyhane'* adında bir romanı vardır. Bu roman neşredildiği zaman Fransa'da kıyametler koptu. 'Bu eser gayr-i ahlâkîdir' denildi. Eğer, 'Sanat sanat içindir' düsturu, değil başkaları tarafından, Emile Zola kadar serbest düşünen, Emile Zola kadar hayat-ı hakikiye sahnelerini bütün çıplaklığı ile teşhirden çekinmeyen o edip indinde bile kabul edilmiş olsaydı bu hücuma karşı onun vereceği cevap ne olmak icap ederdi? Tabii derdi ki: 'Ben ahlâk ile âdetler ile sınırlandırılmış olacak kadar dar düşünenlerden değilim. Siz benim eserimde yalnız sanat arayınız. O noktadan bir kusur görüyorsanız o zaman bana hücum ediniz.' Hâlbuki hiç de böyle demedi. Emil Zola, eserinin ayr-i ahlâkî olduğu iddiasından son derece müteessir oldu, eserinin ikinci tab'ında bir mukaddime yazarak, onda kitabın gayet ahlâkî olduğunu, bu hükmün bilâ-tedkik verildiğini, yoksa hikâye dikkatli okunacak olursa ahlâka aykırı gibi görünen sayfaların ahlâksızlığı rezilce bir şey göstermek suretiyle ahlâka hizmet etmiş olduğunu izah etti. Bu Emil Zola'nın her biri beş, altı yüz sahifeye ulaşan yirmi ciltlik bir hikâyeler silsilesi vardır ki baştan aşağı kendisince doğruluğuna kanaat ettiği bir fikri telkin için yazılmıştır. Garpta; millî, içtimaî, vatanî muhteşem sanat eserleri mevcut olduğu halde 'sanat sanat içindir' düsturu büyük ekseriyet tarafından iltifat görmezken, her edip, her müellif eserinde ulvî, faydalı, hiç olmazsa cemiyet için gayr-i muzır olmaya çalışırken biz edebî kütüphanemizin bu fakirliğiyle, bu zaruretiyle nasıl olur da yapmadan yıkmaya kalkışırız? Ulvî gayeler, muazzez maksatlar uğrunda yazılmış eserlerimiz yok denecek kadar az iken, şunun, bunun tarafından karalanan müstekreh eserlere taraftar olabilir miyiz? Fransız romancılarından bir 'Alfons Dode' (Alphons Daudet) vardır. Bu adamın şaheseri sayılan *'Safo'* ismindeki romanı bir fahişenin sergüzeştini (maceralarını) hikâye eder. Lâkin, müellif eserinin baş tarafında, 'Ben bu eseri oğullarım yirmi yaşına geldikleri vakit okusunlar diye yazdım' diyor. Demek ki, müellif bir fahişenin sefihçe sergüzeştinden bile vatan evlatları için, hatta kendi çocukları için bir ibret hissesi çıkarıyor." (Çantay, 2008, 71-72).

Hıristiyan Medeniyeti, ilim ve teknik yönüyle insanlığa kazandırdığının çok daha fazlasını, Birinci Dünya Harbini başlatmakla elinden almıştır. Kastamonu'da halka anlattığına göre, imparatorluklar, bu arada Çarlık devrilmiş, Rus soylularının imtiyazları, servetleri yerle bir olmuştur. Yedi yıldır devam eden harp afeti; "kırk-elli milyon" insanın mahvolmasına sebep olmuştur. İnsanoğlu, "yırtıcı hayvanlar" seviyesine inmiştir. Artık Batı Medeniyeti denilen "rezil âlemin, bir an evvel hâk ile yeksan olmasını" isteme dışında söylenecek söz kalmamıştır. Batı Medeniyeti, maddi alandaki ileriliğini, manevî alanda katiyen gösterememiş, tam tersi ihmal etmiş hatta bile bile mahvetmiştir. Avrupalıların ne mal olduklarını, artık herkesin anlaması gerekmektedir.

Âkif, bu noktada, Millî Mücadele dönemi TBMM siyasetini destekler. Halkı da bu politikayı benimsemeye davet eder. Gerekçesi açıktır; "düşmanın düşmanı dosttur" düşüncesiyle, Batı-

ya karşı, Bolşevik olmadan, Bolşeviklerle ittifak etmek.. Batının, Müslümanları ezmek için güç aldıkları kurumlarını yıkmak üzere, Bolşeviklerle irtibat kurulabilir. Böyle bir ittifaktan, sadece biz değil, Ruslar da yararlanacaklardır. Dört bir yanından çevrilen İslâm âlemi için Bolşevik ittifakı, silahlanma, bağımsızlığı elde etme, "arkalarından emin olarak önlerindeki *düşmanı denize dökmede*" faydalı olacaktır (Şengüler, 1992, 9/293).

Âkif'in, sömürgeci Batı konusunda tipik örneği, İngilizlerdir. İngilizler, Hindistan'ın her şehrinde, İngiliz ve Hintli olarak iki ayrı mahalle oluşturmuştur. İngilizlerin toplumuna girmek mümkün değildir. O kadar ki bir Hintli, temiz giyinmek istese vergi vermeye mecbur tutulur. Trenlerde Hintlilerin vagonları ayrıdır. Hastanelerde koğuşları ayrılmıştır. Çaresiz insanlar, o koğuşlarda yatmaya mecburdurlar. İngilizlerin insan muamelesi etmeme gerekçeleri aşağılayıcıdır: *"Maymunlar adam olur, Hintliler adam olmaz!"* İngilizler ve melezler dışındaki Hintli halk, hayvan görülmekte, adaletli, medeni İngilizler, onları insanlığın en aşağı sınıfı saymaktadırlar. Bu zihniyetin sonucu olan uygulama insanlık dışıdır. Bir İngiliz, bir Hintliyi istediği gibi dövebilmekte ve ceza almamaktadır. Öldürürse, çok hafif bir para cezası verilmektedir. Üçte birinden çoğu aç olan Hintlinin, kazancının yüzde altmışı, İngiltere için harcanmaktadır. 19. yüzyılın, seksen yılı içinde *on sekiz milyon Hintli açlıktan ölmüştür*. 20. yüzyılın ilk on altı yılında, açlıktan ölenlerin sayısı yirmi milyondur. Yetmiş yıl önce, bizim para ile günde kırk para kazanan bir Hintli, bugün üç kat aşağı düşerek on beş para kazanmaktadır. Bütün bunlara rağmen bir Hintli, İngiliz'e göre, üç kat fazla vergi ödemektedir. İngilizler, topladıkları parayı, sömürge halkı arasında ayrılık, iç çatışma çıkarmakta harcamaktadır. Seksen milyon Müslüman Hintli için, sadece bir tek lise açılmıştır. İngilizler onu da çok görmektedirler. Halkın İngiliz liselerine gitmesi yasaktır. Hintlinin silah taşıması, yasaktır. Büyükçe bir çakıyı taşıma bile, şiddetli cezayı gerektirmektedir. Ateşkesten itibaren kasapların bıçakları, berberlerin usturaları akşamları polis karakollarına teslim edilmektedir.

Sömürgecilik uygulamaları yönünden Fransa da İngiltere'den farklı değildir. Benzeri bir zulüm; Cezayir, Fas, Tunus'taki Müslümanlara, Fransızlar tarafından uygulanmaktadır. Aynı yerlerde yaşayan Hıristiyan ve Yahudiler, hiç vergi vermezken Müslümanlar, Osmanlı devrinden kalma vergilere ek olarak, Fransızların koyduğu "kapı, pencere" vergilerini de vermektedirler. Bu yüzden çaresiz kalan Müslümanlar, topraklarını, gelir getiren işyerlerini, hayvanlarını aralarında anlaşarak Hıristiyan veya Yahudilerin üzerinde göstermekte, böylece külliyetli para verdikleri gibi mallarını da kaybetmektedirler. Fransız adaleti, sadece Müslümanların vergisi ile yaşayan belediyelerde, hiçbir Müslüman üye bulundurmamaktadır. Var olanların da oy hakkı yoktur. Müslümanlara hayvan muamelesi uygun görülmektedir. Müslüman halka, hayat yaşanılmaz hale getirilmektedir. Cezayir ve Tunus'ta kabilelerin ortak arazileri, sürekli Fransızlar tarafından karşılıksız gasp edilmekte, hayvanlarını geçindiremeyen çaresiz Müslümanlar da zorunlu olarak güneye-çöle doğru çekilmektedir. Fransızlar, yeni köy kuracakları zaman Müslümanların arazilerini bedava aldıkları gibi, suyu da Müslüman köylerinin elinden alıp onları susuz bırakarak Hıristiyan köyüne götürmektedirler. Bütün bunlardan sonra, Hıristiyan köyün geliri, Müslüman köylerinden elde edilmekte, onlardan toplanan belediye vergisi, kendi köylerinin zenginliği için harcanmaktadır. Bir Fransız'ın bu topraklarda Müslüman aleyhine dava açmasına gerek yoktur. Çünkü isterse dövmekte, isterse öldürmektedir (Şengüler, 1992, 9/294-297).

Avrupa ile ilgili düşüncelerinden dolayı, kendisinin, ilim, marifet, ilerleme düşmanı gibi görülmemesi gerektiğini belirten Âkif; her anlamı ile temiz, yüksek, namuslu, vakarlı bir medeniyet, "bir medeniyet-i fâzıla" istediğini bildirir. Zaten, "Garb medeniyeti, maddiyattaki

terakkisini maneviyat sahasında katiyen" gösterememiştir. Maneviyat yanını ihmal değil, paramparça etmiştir. Onun için, "Garb medeniyeti" denilen "o rezil âlemin bir an evvel hâk ile yeksân olmasını" temenni eder (Şengüler, 1992, 9/293).

Batı Medeniyetindeki ikili tavır, taassup derecesindeki İslâm karşıtlığı, Âkif'te batıya bakışı değiştirmiştir. Onun en hassas olduğu yer değerlerine saldırılmasıdır[10].

Âkif, belli bir olgunluk, tecrübe, kıtalararası gezilerle anlamıştır ki: Hıristiyan Medeniyetinin "ilimlerini, fenlerini almalı fakat kendilerine asla inanmamalı, kapılmamalıdır." Keşfettiği neden şudur: "Bunların bütün insanlara, bilhassa Müslümanlara karşı öyle kinleri, öyle husumetleri vardır ki hiçbir suretle teskin edilmek imkânı yoktur. Suretâ dinsiz geçinirler. Hürriyet-i vicdan diye kâinatı aldatıp dururlar. Hele biz Müslümanları, biz şarklıları taassupla itham ederler dururlar! Heyhat dünyada bir mutaassıp millet varsa Avrupalılardır. Gerçek Avrupalılardan daha mutaassıp bir cemaat vardır ki o da Amerikalılardır. Taassuptan hiç haberi olmayan bir millet isterseniz o da bizleriz." (Şengüler, 1992, 9/263).

Âkif'in 1921'de Hıristiyan Medeniyeti ile ilgili vardığı sonuç, nettir: *"Tek dişi kalmış canavar"*. İstiklâl Marşı'na giren bu satır, onca değişim ve tecrübe birikiminin değişmez bir hükmü halinde perçinlenmiştir.

Emperyalist Avrupa'yı, *"Tek dişi kalmış canavar"* diye anlatırken, aslında saldırgana, mütecavize olan düşmanlığını ortaya koymuştur[11]. Üstüne titrediği vatanın, korumaya gayret ettiği toplumun, azgınca çiğnenmesine tahammül edememiştir. Bazıları gibi mandacılığı bir çıkış yolu olarak görüp gününü gün edebilir, hatta sonrası için de ikbal sahibi olabilirdi. Ama o zaman "karakter abidesi" olamaz, daha ötesi Âkif olamazdı.

O, yirminci yüzyılın, rağbet ettiği şeylerin sefaletini vurgularken hedefi aynıdır: *"Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûku asil/Ne kadar gözdesi mevcut ise hakkıyla sefil"*. Hıristiyan Medeniyetini Avrupa içlerinde de dolaşarak tanıyan, işgallerle yaptıklarını fiilen gören Âkif'in vardığı kanaat bellidir: "*Tükürün Ehl-i Sâlib'in o hayâsız yüzüne!/Tükürün onların asla güvenilmez sözüne!/Medeniyyet denilen maskara mahlûku görün!/Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün!*" Âkif'i, en çok rahatsız eden konulardan birisi, düşüncede dışa bağımlılık ve değerlerin bu bağımlılık doğrultusunda reddidir. Gelişen o menfi düşünceleri mahkûm eder: *"Hele ilânı zamanında şu mel'un harbin/Bize efkâr-ı umumiyesi lâzım Garb'ın;/O da Allah'ı bırakmakla olur" herzesini/Halka iman gibi telkin ile dinin sesini/Susturan aptalın idrakine bol bol tükürün!"* (Safahat, 2011, 776-778).

Avrupa'yı taklit, benimseme, ondan yardım dilenme düşüncesinin vardığı yer Mandacılık olmuştur. İçeriğini doğru dürüst anlamadan insanlar, mandacılığı savunmuşlardır. O, *"Türklerin yirmi beş asırdan beri istiklâllerini muhafaza etmiş bir millet oldukları müsbet hakikattir. Türkler istiklâlsiz yaşayamaz"* diye, manda fikrine isyan etmiştir (Eşref Edip, s. 49; Erişirgil, 1986, 334).

Âkif, yardım dilenerek devletin yönetilemeyeceğini zihinlere çakar. Avrupa'nın anladığı dilden konuşmak gerektir. Batının anladığı dil ise kuvvettir: *"Dilencilikle siyaset döner mi, hey budala?/Siyasetin kanı servet; hayatı satvettir;/Zebunkûş Avrupalı bir hak tanır ki: Kuvvettir./*

10 Eşref Edib'e göre, Âkif "Fikret'i çok severdi, ona da çok kıymet verirdi. Fikret'in *Tarih-i Kadim*'i ortaya çıktıktan sonra bu muhabbeti söndü, hatta nefrete döndü. '-Ahlâk kürsüsünden haykıran bir adamın -ister inansın, ister inanmasın- halkın ahlâk mesnedi olan varlığa ulu orta sövmesi.. İşte bu, akılların kabul edemeyeceği bir şey!' diyordu." Âkif, *Süleymaniye Kürsüsünde* kitabını, Eşref Edib'e ithaf etmiştir. Orda Fikret hakkında yazdığı beyiti, Eşref Edip çıkarmak için uğraşır. En son şöyle söyler: "İstersen ismini kaldırayım da 'bir dostuma' diye yazayım.." (Eşref Edib, 1962, 331).

11 Kemal Göksel, Cemiyetçi ve Sanatkâr Akif, *Tasvir*, 26 Aralık 1945, s. 4.

Donanma, ordu yürürken muzafferen ileri,/Üzengi öpmeğe hasretti Garb'ın elçileri!/O ihtişamı niçin elinden bıraktın da,/Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında." (Safahat, 2011, 868). Mandacı anlayışı, silkelemek için Batıyı, bilinen tarihten örnek vererek uyarmanın ötesinde ne yapabilirdi?

Âkif'in Batı algısının, sosyal boyutu da bellidir. Fransa'dan pozitivizm, fuhuş, Almanya'dan bira kapmanın anlamı var mıdır? Avrupa'ya gidenler, onların ürettikleri bilimi, edebiyatı, tekniği görüp, onlardan birer parça niçin getirmemişlerdir? *"Fransız'ın nesi var? Fuhşu, bir de ilhadı;/Kapıştı bunları yirminci asrın evladı!/Almanın nesi var? Zevki okşayan birası/Unuttu ayranı ma'tuha (bunak) döndü kahrolası/Heriflerin, hani dünya kadar bedayii var;/Ulumu var, edebiyatı var, sanayi var./Giden bir avuç olsun getirse memlekete/Döner muhitimiz elbet muhit-i marifete*" (Safahat, 2011, 902). Batıya gidişin ana gerekçesi, ilerleme, gelişme, kaybedilen gücün yeniden kazanılması değil midir? O zaman Avrupa yoluna düşen okumuşlarımızın, kültürel değişim, yerli değerlerin reddi yerine bilim ve teknik gelişmeye yönelmemesi anlaşılır gibi değildir. Aslında Âkif, aydın rolünü oynaması gereken okumuş zümrenin, Batı tarafından devşirildiğinin farkındadır. Onun için çarpıcı kıyaslar vererek toplumu da okumuş zümreyi de uyarmak ister. İçecek olarak ayranı unutup, biraya yönelme; normal aile yuvası kurma yerine Fransız tipi fuhuşa, Allah inancı yerine vahiy kökenli değerleri reddeden pozitivizm, ateizm gibi inanışlara bel bağlama, toplumsal kalkınma yerine iç çatışma ve çöküş getirecek gelişmelerdir. Gidenler, niçin çatışma, çözülme, çöküş çabası içine girerler de, yararlı olan gelişmelerden "birer avuç" getirmezler? Öyle ya güzel sanatlar, edebiyat, teknikten birer unsurun getirilerek gediklerin tamamlanması yerine ihtiyaç olmayan, üstelik yıkıcı, sosyal birliği, dayanışmayı yok edici yönlerin tercih edilmesinin anlamı var mıdır? Onun için, "kahrolası" bedduası dilinden dökülür. Uyarı ve duaların etkisiz kaldığı yerde, sıra bedduaya gelmektedir. Aslında, beddua, uyanış için çırpınma sonuç almadığında, dilden dökülen bir çaresizlik söylemi gibidir. Vatana saldıran işgal ordularının, kültürel yandaşlarına duyulan tepkinin, ifadesidir.

Sonuç

Âkif, Batı Medeniyetine başlangıçta yakın birisidir. İlgi duyduğu alan olarak, özellikle edebiyat sahasında batı klasiklerini inceler. Yakınlığı o kadar ileridir ki, İslâm'ı benimsemeyen yazar, mucit takımının dünya hayatı sonrası ile ilgili dini hükümlere itiraz edecek düşünceleri zihninden geçirir. Hıristiyan Medeniyeti içinde Almanları, diğerlerinden ayırmakta, onları daha olumlu bulmaktadır. İngilizler, Fransızlar acımasız birer sömürge imparatorluğunun kurucusudurlar. Almanlarsa, insani özü harekete geçirebilecek konumdadırlar. Onun için model nesil olarak düşündüğü Asım'ı, bilim ve teknik öğrenmeye Berlin'e göndermeyi tasarlar. Bu durum, Birinci Dünya Harbi yıllarına kadar devam eder. Almanya'daki gözlemleri, Afrika, Asya'daki gezileri, harp sonrasındaki gelişmeler üzerine, Âkif'in Avrupa'ya bakışı değişir. Afrika, Asya'daki emperyalist işgallerin benzeri, artık Türkiye coğrafyasında yaşanmaktadır. İngiltere, Fransa başta olmak üzere onların öne sürdüğü maşa güçlerin yaptıkları, Âkif'i soğuk gerçekle yüz yüze getirir. Batı, insanlık âleminde ikiyüzlüdür. Çıkarı için yapamayacağı yoktur. Sözüne, ahlâkına güvenilmez. Kuvvete tapar, güçten anlar. O zaman işgalci batının anladığı dilden konuşulması gerekmektedir. Yalnız batının bilim ve teknolojik yönü göz ardı edilmemelidir. Bilim ve teknolojisinden faydalanılmalıdır. Kanaati bu noktada netleşir. Âkif'in şanssızlığı, bilim ve teknoloji üretim ve takibi konusundaki düşüncelerinin görmezden ge-

linerek, kendisinin medeniyet düşmanı olarak sunulmasıdır. Askerî işgal ardından kültürel işgali gerçekleştiren Batı, Âkif'i öz yurdunda düşünceleri yönünden ötekileştirip, yalnızlaştırabilmiştir.

Kaynaklar

Baykan, Ali, 2009, Mehmet Akif ve Alfred Döblin'in Berlin Şehri Perspektifinde Alman Sosyo-Kültürel Olgusu Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma, *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler 19-20-21 Kasım 2008*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yayını, Burdur, c. I, s. 87-99.

Çantay, Hasan Basri, 2008, *Âkifnâme Mehmet Âkif*, Erguvan Yayınevi, İstanbul.

Erdenen, Orhan, 1945, "Âkif'in hayatı ve meziyetleri", *Tasvir*, 26 Aralık 1945, s. 4.

Erişirgil Emin, 1986, *İslâmcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif*, Yayına Hazırlayanlar: A. Kazancıgil-C. Alpar, Türkiye İş Bankası, Ankara.

Ersoy, Mehmet Âkif, 2011, *Safahat*, Yayına Hazırlayan: Necmeddin Türinay, TOBB yayını, Ankara.

Eşref Edib, 1381-1962, *Mehmed Âkif Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Sebilürreşad Neşriyatı, İstanbul.

Göksel, Kemal, 1945, "Cemiyetçi ve Sanatkâr Akif", *Tasvir*, 26 Aralık 1945, s. 4.

İzmir'e Doğru, Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi yayını, İzmir 2010.

Kon, Kadir, Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Akif'in (Birinci Dünya Savaşı'nda) Almanya Seyahati, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi 2011-2012 Akademik Yılı Açılış ve Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu 12-14 Ekim 2011 Bildiriler Kitabı*, İstanbul, s. 129-146.

Mumcu, Hanife Yasemin, 2010, Lamartine´in İzmir´e Yerleşme Planları ve Bu Planlar Üzerine Bazı Dikkatler, *Ömer Faruk Huyugüzel'e Armağan*, Halef Nas, Ege Üniversitesi Basımevi.

Mumcu, Hanife Yasemin, 2011, Ahmet Refik'in "Lamartin, Türkiye'ye Muhaceret Kararı, İzmir'deki Çiftliği" Adlı Eseri ve Lamartine'in İzmir'e Yerleşme Planları,*Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 19 , s. 87-121, Temmuz-Aralık 2010, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, İzmir.

Oğuz, Burhan, 2007, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul.

Şeker, Kadir, 2009, Mehmet Akif'te Doğu-Batı Düşüncesi, *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler 19-20-21 Kasım 2008*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yayını, Burdur, c. I, s. 451-458.

Şengüler, İsmail Hakkı, 1992, *Açıklamalı Mehmed Âkif Külliyatı*, c. 9-10, Hikmet Neşriyat, İstanbul.

Tansel, Feyziye Abdullah, 1962, *Servet-i Fünun ve Son Devir Edebiyatı'nda Dinî Şiirler*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayını, Ankara.

Tetik, Ahmet, 2014, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi Cilt: I: 1914-1916*, Türkiye İş Bankası yayını, İstanbul.

Yiğit, Yücel, 2009, İki Hatip Bir Kent: Mustafa Kemal ve Mehmet Akif Balıkesir'de, *I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler 19-20-21 Kasım 2008*, C. II, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ankara, s. II/835-846.

Mehmet Âkif'in *"Berlin Hâtıraları"*ndaki Eleştiri ve Endişeleri

İsmail Çetişli
Prof. Dr., Pamukkale Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğr. Üyesi

Mehmet Âkif Ersoy bir dörtlüğünde; "*Sessiz yaşadım, kim beni, nerden bilecektir?*" (s.418)[1] dese de, altmış üç yıllık ömründe (1873-1936) hem bireysel hem de toplumsal düzeyde aktif ve dağdağalı bir hayat yaşamıştır. Mahalle mektebi ile başlayıp Halkalı Baytar Mektebi ile tamamlanan öğrencilik yılları, veteriner olarak Osmanlı coğrafyasındaki seyahatleri, çeşitli mekteplerdeki hocalıkları, cami kürsülerindeki vaazları, Birinci Dünya Harbi esnasındaki seyahatleri, Millî Mücadele yıllarında şehir şehir dolaşmaları, Burdur mebusluğu, şair ve mütefekkir olarak çeşitli kalem faaliyetleri, söz konusu hayatın bireysel cephesini oluşturan ana başlıklarıdır.

Mehmet Âkif, toplumcu ve idealist bir şair olarak mensubu bulunduğu toplum ve ümmetin hayatına iştirak ettiği altmış üç yıllık ömrüyle de talihsiz bir neslin insanıdır. Zira XIX. asrın son çeyreği ile XX. asrın ilk çeyreği arası, Türk-İslâm dünyasında büyük hâdiselerin yaşandığı tam bir buhran dönemidir. Satır başlarıyla hatırlatmak gerekirse; I. ve II. Meşrutiyet'in ilânı, Sultan Abdülaziz'in hallinden sonra Sultan II. Abdülhamid'in otuz üç yıllık saltanatı, Doksanüç, Trablusgarb, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl harpleri, Osmanlı Devletinin çöküşü, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, pek çok ihtilâl ve inkılâplar... Batı'nın ezici üstünlüğü ve emperyalist zihniyetinin felce uğrattığı millî bünye... Bütün bu hâdiselerin sosyal ve millî bünyemizde açtığı derin yaralar, acılar, sıkıntılar, sarsıntılar...

Unutmayalım ki *Safahat*, böyle bir bireysel ve toplumsal hayatın kendisine kazandırdığı duygu, bilgi, irfan, intiba, gözlem ve tecrübe birikimi zenginliğinden doğar. Bildirimizde bu hayatın, bütünüyle iç içe geçmiş bireysel ve toplumsal cephesinden bir sayfası üzerinde duracağız.

Mehmet Âkif, Birinci Dünya Harbi başlarında Teşkilat-ı Mahsusa'nın oluşturduğu bir heyete katılıp Almanya seyahatinde bulunur ve Aralık 1914-Mart 1915 tarihleri arasında yaklaşık dört ay Berlin'de kalır.[2] Heyetin amacı, İngiliz Fransız ve Rus orduları adına çeşitli cephelerde

1 Bildirideki şiir alıntıları *Safahât*'ın şu baskısından yapılmıştır: Mehmet Âkif Ersoy, *Safahât, (*Hzl. E. Düzdağ), KTB Yay., İstanbul, 1987.

2 Heyetin Almanya'ya gidiş hikâyesi şöyledir: Birinci Dünya Savaşı esnasında Almanlar, çeşitli cephelerde İngiliz, Fransız ve Rus ordularında savaşan çok sayıda Müslüman askeri esir alırlar. Bunlar için Berlin'e elli kilometre uzaklıktaki Wünsdorf'ta *Hilâl E*sir Kampı'nı oluştururlar. Müttefiki Osmanlılar ve İslâm dünyasının esirlere nasıl muamele ettikleri göstermek; böy-

savaşırken Almanlara esir düşen Müslüman askerlerin -içinde bulundukları gerçeklerin anlatılarak- bilinçlendirilmeleridir. Bununla birlikte heyetin çağrılmasında Alman hükümetinin kendi kamuoyu kadar dış dünyaya yönelik propaganda amaçları da vardır.[3]

Belirtilen seyahat Mehmet Âkif'e, *Safahat*'ının beşinci kitabındaki manzumelerden biri olan *Berlin Hâtıraları*'nı kazandırır. Manzumenin sonuna düşülen "*Berlin: 5 Mart 1331/18 Mart 1915*" notu bize, manzumenin bitiriliş tarihini verir.[4]

Adı geçen manzume, şairin Berlin'den dönmesinden hemen sonra 1915 yılı Nisan ayından itibaren bölümler hâlinde *Sebilürreşad* dergisinde yayımlanmaya başlamış (S.334, 8 Nis.1915), yedinci bölümden sonra (S.354, 13 Tem.1916) derginin yirmi ay yayınına ara vermesi sebebiyle kesintiye uğramış; yarım kalan kısımlar daha sonra (1 Ağ.-5 Ey.1918) tamamlanmıştır. Manzumenin tam metni, henüz son bölümler dergide yer almadan 1917 yılında kitap olarak neşredilmiştir.

Berlin Hâtıraları, kitap hâlindeki neşirlerinde 702 mısradır;[5] ancak Tevfik Fikret'in eleştirildiği[6] yerde "yüz satır"lık bir kısmın çıkarıldığı belirtilir.[7] Çıkarılan bu kısım, metnin sadece

---

lece hem İslâm dünyasının gönlünü kazanmak hem de İngiliz, Fransız ve Rusları zor durumda bırakmak için İstanbul'dan bir heyet isterler. Alman konsolosluğunun belirlediği heyette; Mehmet Âkif Ersoy, Abdülaziz Çaviş, Abdürreşit İbrahim, Şeyh Salih Et-Tunusî, Halim Sabit, Alimcan İdris vardır. Mehmet Âkif, önce Şeyh Salih Et-Tunusî ile birlikte **Kaiser II. Wilhelm'in misafiri olarak** Berlin'de meşhur Brandenburg kapısının yanındaki **Adlon otelinde kalır. Ancak çok lüks bulduğu için bu daha sonra otelden ayrılır.**

Âkif, Berlin'de bulunduğu müddetçe zaman zaman trenle esir kampına gider; Almanların inşa ettiği camide Müslüman askerlere hitap ederek bilinçlenmelerine çalışır. Nitekim bir süre sonra gerçeği gören askerlerden Asya Taburu oluşturulur ve Suriye cephesine gönderilir. (Daha geniş bilgi için bkz.; Nazım Elmas, "Berlin'de Bir Millî Şair Mehmet Âkif")

3 Mehmet Âkif, Berlin'de müttefikimiz olan Alman hükümetinin bir yetkilisinin ağzından şu sözleri işittiğini nakleder: "-*Bizim Meclis-i Mebusânımızdaki bilhassa Katolik mebuslar kıyamet koparıyorlar. Almanlar gibi mütemeddin, mütefennin bir millet nasıl oluyor da Müslümanlar gibi, Türkler gibi vahşîlerle ittifak ediyorlar? Bu, bizim için zül değil midir?... diyorlar. Aman, makaleler yazınız, eserler yazınız, biz onları Almancaya tercüme edelim. Ta ki, Müslümanlığın da bir din, Müslümanların da insan olduğu bunların nazarında taayyün etsin*." (Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap" *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I*, (Hzl. Mustafa Kara), Risale Yay., İstanbul, 1986, s.388.)

4 Mehmet Âkif Berlin'de bulunduğu günlerde bunun dışında iki manzume daha kaleme almıştır. Bunlar; *Hâtıralar*'daki "*Ey bunca zamandır…*" mısraı ile başlayan isimsiz ilk manzume ile *Uyan* isimli manzumedir.

5 Bu rakam, bazı kırık mısraların, manzumede esas alınan mesnevi tarzı kafiye dikkate alınarak yapılan sayımla elde edilmiştir.

6 Mehmet Âkif'in Tevfik Fikret'i eleştirisinin sebebi, 1905'te kaçak olarak basılıp gizlice dağıtılan meşhur *Tarih-i Kadîm* manzumesinde Müslümanların mukaddesatına dil uzatmasıdır. Çıkarılan bölümler *Sebilürreşad*'da yayımlanınca bu defa Fikret Âkif'e *Tarih-i Kadîm'e Zeyl*'le cevap vermiştir.

7 Çıkarılan 98 mısralık bölümde Âkif, Osmanlı-Türk toplumunu çağdaş Batı medeniyeti seviyesine yükseltmek (!) isteyenlerin düşünce ve emellerini; bunun için yapmak istedikleri/yaptıkları icraatlarını anlatıp eleştirir. "Irzını dellâla vermiş alçaklar" olarak nitelenen bu grup, toplumun içinde bulunduğu bütün problemleri, Avrupa tarzı "sosyete" hayatından uzak oluşuna bağlar. Toplumun bu konuda gösterdiği taassubun arkasında ise din, mukaddesat ve ahlâk anlayışı vardır. Bu konuda hükümetten bir icraat beklemek de beyhudedir. Yapılacak olan Tevfik Fikret'e müracaat edip "hürriyet" namına konuyu gündeme getirip manzumeler yazdırmaktır. Nitekim bu arzularında başarılı olmuşlar; "zangoç, mecnun, eksantirik" şaire, mukaddesata ve Allah'a küfreden manzumeyi yazdırmışlar, "sanata mukayyed olmayacak" gerekçesiyle bastırıp dağıtılmışlar, sonunda da genç neslin elinden düşmeyen bir "ilmihâl" hâline getirilmişlerdir.

.... *O mecnun da*
Mukaddesâtına halkın, ibâda, Ma'bûd'a
Savurdu pencereden havruz uğratırcasına,

Sebilürreşad'daki yayınında yer almıştır. Kitap hâlindeki baskılara alınmayan bu kısmı da dikkate aldığımızda *Berlin Hâtıraları*'nın toplam 800 mısralık uzun bir manzume olduğu görülür.

Bundan tam yüz yıl önce kaleme alınan *Berlin Hâtıraları*, içerik itibarıyla üç ana konu etrafında şekillenmiştir. Bunlar; Doğu-Batı mukayesesi, Doğu ve Batı'nın eleştirisi ve mevcut şartlardan duyulan endişelerdir.

Doğu-Batı Mukayesesi

Berlin Hâtıraları, arkadaşının Âkif'e; "*Biraz da kahveye çıksak…*" teklifi ile başlar. Bir süre dolaşıp yorulduklarında şair, arkadaşına teklifini hatırlatır. Dört yol ağzındaki kahveye ulaştıklarında ise Âkif hâlâ "- *Nerde?*" diye sormaya devam eder. Arkadaşı gösterince de; "- *Bu, kahve… Öyle mi? Yâhu! Nedir bu? Vay canına!*" (s.269) mısraında ifadesini bulan şaşkınlık ve hayretler içinde kalır. Çünkü "kahve" kelimesi, doğal olarak Âkif'in zihninde, bugüne kadar görüp tanıdığı bir mekânı çağrıştırır. Onun -"en açık" bile olsa- sözü algılama tarzı, kelimenin ifadesini üstlendiği varlık ile zihnindeki varlığı karşılaştırmaktır.

> *Fakîriniz en açık bir söz olsa, mecbûrum,*
> *Kafamda bulduğum eşyâyı aktarır dururum.*
> *Onun bir örneği geçmişse âkıbet elime.*
> *Derim ki: "Ha! Bu demekmiş o duyduğum kelime."* (s.264)

Mehmet Âkif'in zihnindeki kahvenin somut örneği, *Mahalle Kahvesi* isimli manzumesinde (s.94-101) çok açık biçimde tasvir ettiği mekândır. Burada söz konusu manzumenin hatırlanması, şairin içine düştüğü şaşkınlık ve hayretin daha kolay anlaşılmasına hizmet edecektir. Bizdeki kahve; çamurlu kapısı, pis eşiği, bir karış kirle kaplanmış zemini, tütün ve nargile dumanıyla kararmış tavanı, leylek bacaklı kapkara mangalı, tavana asılı zembili, üstünde kirli yatak ve yağlı mendiller bulunan peykesi, yağ bağlamış bodur masası, içindeki sülük kavanozları, kerpetenler, usturalar, kan alma boynuzları, ipe dizilmiş dişleri ile bitpazarını andıran duvara gömülü camlı dolabı, duvarlarındaki Köroğlu, Şah İsmail, Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin'i sembolize eden resimleri ve beyitleriyle sanki bir "ahır"dır.[8] Hâlbuki Berlin'de gördüğü

Gelip gelip tıkanan levsi pis karîhasına!
Boşandı yerlere küfrün bir öyle murdârı:
Ki bağlayıp ebediyyet ipiyle a'sârı
Süpürge yapsalar imkânı yok temizleyemez!
Bütün cihanı dolaş: Garb'ı, Şark'ı, her yeri gez...
Görür müsün bakalım böyle bir kuduz ilhâd,
Ki ferşi çiğneyerek Arş'a hırslansın? Heyhât!
Cinâyetin bu şenâ'at kadar mülevvesini
İşitmek istemez insan, değil ki görmesini. (s.445)

8 *Mahalle kahvesi hâlâ niçin kapanmamalı?*
Kapansın elverir artık bu perde pek kanlı!
Hayır, bu perde, bu Şark'ın bakılmayan yarası;
Bu, çehresindeki levsiyle yurda yüz karası;
Hayatımızda gediktir "gedikli" nâmıyle,
Açık durur koca bir kavmin ihtimâmiyle!
Sakın firengiye benzetmeyin fecâ'atini:
Bu karha milletin emmekte rûh-ı gayretini.
Mahalle kahvesi Şark'ın harîm-i kâtilidir;
Tamam, o eski batakhâler mukâbilidir. (s.94)

kahve; "fezâ içinde fezâ", "asümân-ı keriminde bin güneş manzûr" olan "harîm-i nûrânûr"; yani son derece geniş ve olağanüstü seviyede aydınlıktır.

Haklı olarak Mehmet Âkif bu noktadan itibaren, Doğu-Batı mukayesesine geçer. Karşılaştırmada Doğu'yu İstanbul ve Müslümanlarla, Batı'yı ise Berlin ve Almanlarla sınırlar; büyük ölçüde de kahve, otel, sokak ve tren gibi somut mekânlar üzerinde yoğunlaşır. Bununla birlikte, zaman zaman bu mekânlarda cereyan eden hayat tezahürlerine de yer verir. Zaten mekânlar, içinde/üzerinde yaşayan insan/toplumun eseri; dolayısıyla o insan/toplumu yansıtan ayna durumundadır. Bir başka ifadeyle mekân ve bu mekândaki hayatın arkasında çok açık bir kültür ve medeniyet vardır.

Meselâ kütükte mahlası "han" olan ve ahir ömründe "irtidâd" etmiş yetmiş yaşında bir "bunak"a benzetilen cumbası güneşi "bîzâr" eden İstanbul'daki otelin yorganı nemli, yatak takımları "şâyân-ı merhamet", patiskadan yastığı kadife hâlini almış, çarşafı bit ve pire pisliğinden "benekli basmaya" dönmüş, sürahisi "kırık", içindeki su ise "yosunlu bir mâyi"dir. Şairin "ne Müslüman, ne Frenk" nitelemesi, bizdeki otelin kimliksizliğini vurgular.

Düzenleniş tarzı "zamane şiiri"ne benzeyen dilde besmele, elde "sûre-i Nûr" olmadan girilemeyen sokağa gelince; genişliği altı karış, helezonlu yapısı sebebiyle uzunluğunun tahmini mümkün olmayan, başlangıç ve nihayeti "zâlâm" içinde, tekin olmayan, zemini çukurlarla dolu, sağı "Ağrısı tutmuş, çıkık karınlı duvar", solu "lâstiğe sahip çıkan sakızlı çamur" ve bataklıktır. Adım başı derin bir gölün dalgalandığı bu sokakta yüzme bilmeden gezmek mümkün değildir.[9]

Hâlbuki Berlin'deki otel; saray kadar mamur, "gıcır gıcır" temiz, beş altı yüz odanın her birinde pufla yatak, sokakta kar yağarken -varlığı hissedilmeyen kaloriferiyle- içerisi sanki bahar mevsimi, dışarısı karanlık geceyken içerisi gün ortası gibi aydınlık, hem sıcak hem soğuk gürül gürül akan çeşmeler temiz ve ortalık bit ve pireden âzâdedir. Öte yandan Berlin sokakları da; yaya olarak geçilmesi mümkün olmayacak kadar geniş ve uzun, zemini yaz ve kış çamurdan uzak, parlak ve cilalıdır.

Meğer oteller olurmuş saray kadar ma'mûr.
Adam girer de yaşarmış içinde, mest-i huzur.
Beş altı yüz odanın her birinde pufla yatak…
Nasîp olursa eğer, hiç düşünme yatmana bak!
Sokakta kar yağadursun, odanda fasl-ı bahâr,
Dışarda leyle-i yeldâ, içerde nısf-ı nehâr! (s.267)

Doğu ve Batı'ya ait kahve, otel, sokak ve tren karşılaştırmasından çıkan sonuç, tam bir tezat veya tam bir uçurumdur.

Berlin Hâtıraları'nın ilk bölümünü oluşturan Doğu-Batı karşılaştırması, aslında manzumenin bütününe hâkim olan temel yaklaşım tarzıdır. Zira metnin ilerleyen bölümlerinde Alman kadınının oğlunu kaybetmiş olmasının hüznü ve Almanlar anlatılırken de Doğu-Batı muka-

9 Mehmet Âkif, *Küfe, Seyfi Baba, Süleymaniye Kürsüsünde* gibi şiirlerinde de İstanbul sokaklarına dair realist tablolar sunar.

yesesine devam edilir. Yukarıda vurgulanan mekândaki tezat, iki toplum veya medeniyetin sosyal, ekonomik, kültürel, ahlâkî ve dinî hayatlarında da geçerliliğini korur.

Safahat şairinin tespitiyle Şark toplumların sosyal hayatlarında tembellik, ümitsizlik, kavmiyetçilik, hainlik ve tefrika hâkimdir. Bir başka önemli problem ise, asırlar içinde kendini hiç yenileyemeyen kabuk bağlamış "an'ane" taassubudur. Daha beşikte iken beyinlere şırınga edilen bu taassup, zaten bütünüyle tüketime dönük eğitim ve öğretimden beklenen olumlu neticenin elde edilmesine izin vermez. Dolayısıyla müspet ilimlerden ciddi bir istifade söz konusu değildir.

Âkif'in Doğu eleştirisinde en çok üzerinde durduğu konu, dünü ve bugünüyle edebiyatımızın toplumsal bir gaye ve faydadan uzak; daha da kötüsü toplumsal ahlâkı bozucu ve milletin değerlerini tahrip edici oluşudur. Meselâ; Divan edebiyatı şairlerinin "en temiz gazeli" bile şarap kokar. Beş-altı asır müddetince "meyhane" ve "sâkî" ekseninden bir türlü kurtulamayan bu edebiyat, Osmanlılarda gevşemedik sinir bırakmamış, milletin ruhunu efsunlayıp uyuşturmuştur. Tanzimat sonrasında bu edebiyat biterken bu defa yenilerden "üç beş hayâ züğürdü edib",[10] kendisine yöneltilen tükürüğü aldırmadan milletin ahlâk, namus ve dinine saldırır.

Böyle bir ortamda okur-yazar belâsından ümidini kesen ümmet, geçmişi azap geceleri, istikbâli dalga dalga serap olan kanlı bir kâbusla yüz yüze kalmıştır. Sonunda rüyadan uyanır, ama elde ne yâr ne de diyâr kalmıştır. Rumeli elden gitmiş, Balkanlar domuz çobanlarına kalmış, iman ayaklar altında paramparça olmuş, namuslar çiğnenmiş; saçaklarına büsbütün alevler sarmış olan vatan temelinden çatırdamaktadır. Bütün bu olumsuzluklar karşısında cemiyeti uyandırıp ayağa kaldıracak herhangi bir beyin de mevcut değildir.

"Okur yazar" denilen eski baş belâsından,
Olunca ümmet-i merhûme büsbütün me'yûs;
Muhît-i fikrine çullandı kanlı bir kâbûs.
Çekilse: Arkada mâzi denen leyâl-i azâp;
Atılsa: Önde bir âtî ki dalga dalga serâp!
Ne gökte yıldıza benzer ufak bir aydınlık;
Ne yerde göz kadar olsun ışıldayan bir ışık.
Adem bulutları döktükçe gölge tûfânı,
Kefenli gezmede mevtin hayâl-i üryânı! (s.280)

Hâlbuki cihana karşı verdikleri savaşta galip gelmenin gururu ile yükselen alınları, yarınlara olan itimatları, azimleri, "mücahedeyle tevekkül"ün sentezinden oluşan karakterleri ile Almanlar, savaştan uzak oldukları son elli yıl içinde el ele vererek birlik olmuş, gece gündüz çalışmış, aydınlar yazarken halk okumuştur. Bunun doğal sonucu olarak da nüfusları iki kat artarken ilimleri on kat artmış, fen ve sanat ilerlemiştir. Ayrıca Almanlar "*Bekâ-yı din ile kâim olur hayat-ı cemiyyât*" düşüncesiyle dine değer vermiş, mektep ile mabedi birleştirmiş, din-

10 Mehmet Âkif bu noktada öncelikle Tevfik Fikret'i eleştirir. İsmi veya eseri ile açık biçimde gündeme gelen bir başka yazar, Mehmet Rauf ve *Zambak* hikâyesidir.

sanat, sanayi-bediiyât birlikteliğini gerçekleştirmiş ve beyin-kalp diyalogunu kurmuşlardır. Onların bugün -Berlin örneğinde olduğu gibi- ülkelerinde gerçekleştirdikleri madde ve manada plânındaki "şahika" ve "ihtişam"ın sırrı budur.

Nasılsa mektebiniz tıpkı öyle ma'bediniz.
Ne çan sedâsı boğar san'atin terânesini,
Ne susturur medeniyet bu âhiret sesini.
Muhîtiniz ne acâib muhit-i velveledâr:
Ki her gürültüsü bir başka intibâha medâr!
Sanâyi'in ne var âfâkı tutsa demdemesi?
Bedâyi'in de münevvim değil ki zemzemesi.
Ne mûsıkînize girmiş uyuşturur nağâmât
Ne şi'rinizden olur târumâr fikr-i hayât. (s.278)

Mehmet Âkif'in Doğu-Batı karşılaştırmasından çıkan sonucu şöyle bir tablo ile özetlemek mümkündür. Açıktır ki bu tabloda somut biçimde ortaya serilen doğrudan doğruya Doğu kültür ve medeniyetinin çözülme ve çürümesidir.

DOĞU (Müslümanlar-İstanbul)	**BATI (Almanlar-Berlin)**
Tembellik	Çalışkanlık
Pislik	Temizlik
Ümitsizlik	Ümitlilik
Cahillik	İlim ve Fen
Tefrika, Kavmiyet Fikri	Millî Birlik, Gaye Birliği
Hainlik	Milletseverlik
Ananeperestlik	Yenilik
Güvensizlik	Kendine Güven
Dinin Özünü Kaybetme	Dindarlık
Ahlâksız Edebiyat	Faydalı Edebiyat
Aydın-Halk Kopukluğu	Aydın-Halk Birlikteliği
Bürokrasinin Halka Zulmü	Bürokrasinin Halka Hizmeti
Beyin-Kalp kopukluğu	Beyin-Kalp Diyaloğu
Gerilik	Medenilik, Tekâmül, Terakki
Ekonomik Esaret	Kalkınmışlık
Fakirlikve Yoksulluk	Zenginlik ve Refah
Esaret	Hürriyet
Karanlık	Aydınlık

Bu noktada Mehmet Âkif'in Berlin örneğinde ilk defa yakından gördüğü Batı karşısındaki zihin ve ruh hâli üzerinde durmak faydalı olacaktır. Çünkü Doğu-Batı karşılaştırması, böyle bir zihin ve ruhun eseridir. Yukarıdaki mısra kadar, aşağıdaki bazı mısralar da gösterir ki, Âkif'in Berlin'de gördüğü teknik, teknolojik ve ekonomik gelişme; bu gelişmelerin tabiî sonucu durumundaki sosyal refah ve bütün bunları kucaklayan Batı medeniyeti karşısındaki durumu, tam anlamıyla "hayret" ve "şaşkınlık"tır. Söz konusu ruh hâlinin son merhalesi ise "hayranlık" olur.

"Biraz da kahveye çıksak…" demişti arkadaşım.
O doğru söylemiş amma ben eğri anlamışım:
Mahalle kahvesi nereden de geçti zihnimden?
Bakılsa geçmemeliymiş... Bilir miyim onu ben?
***Mahalle kahvesi... Berlin... Münâsebet mi dedin**!*
Fakat ricâ ederim, dinleyin, inâyet edin; (s.264)

- *Bu, kahve… Öyle mi? Yâhu! Nedir bu?* ***Vay canına!*** (s.269)

*Bu, kahve... Öyle mi? Lâkin **hakîkaten hayret**!*
Fezâ içinde fezâ. Bir harîm-i nûrânûr,
Ki âsümân-ı kerîminde bin güneş manzûr!
Ne selsebîl-i ziyâ karşımızda cûşa gelen,
Ziyâ değil, seherin rûhudur taşıp dökülen.
Leyâle karşı o tûfân-ı fecri görmelisin:
*Hudâ bilir **şaşırırsın, donar kalır** hissin!*
*Neder böbürleneyim, **ben de öyle oldumdu**;*
Ziyânın ölçüsü aklımda, çünkü, bir mumdu.
....
***Gözüm kamaştı** bidâyette, **döndü durdu başım**;*
Rezîl olurdum eğer olmasaydı arkadaşım.
***Ne bastığım yeri gördüm, ne gittiğim tarafı**;*
Nasıl yıkılmayabildim, işte en tuhafı!
Tuhaf değil, düşüyorken yetişti iskemle;
Genişçe bir nefes aldım çekip ilişmemle; (s.270)

Otel meğer o değilmiş, şimendüfer de kezâ...
*Sokak mı benzeyen az çok? **Aman canım hâşâ**!* (s.266-267)

Alıntılarda da somut olarak görüleceği gibi, kahveye girdiğinde Mehmet Âkif'in "gözü kamaş"mış, "başı dönmüş", "hissi donmuş"; ne "bastığı yeri" ne de "gittiği tarafı" görebilmiş; "hayret"ler içinde kalmıştır. Onu bu derecede hayrete düşüren zihnindeki kahve ile gördüğü kahve arasında hiçbir "münasebet"in olmaması; tam tersine ikisi arasında nispet kabul etmez bir uçurumun bulunmasıdır.

Kısacası Âkif'in Berlin'deki ruh hâli, kendisinden yaklaşık kırk yıl önce; "*Diyâr-ı küfrü gezdim*

beldeler kâşâneler gördüm / Dolaştım mülk-i İslâmı bütün virâneler gördüm" diyen Ziya Paşa'yla paraleldir. Evliya Çelebi'den itibaren Batı medeniyeti ile yüz yüze kalan hemen hemen her aydınımızda görülen bu ruh hâli, iki yüz yıldır süregelen Müslüman toplumların "çağdaşlaşma" serüvenindeki en trajik sonuçtur.

Dışa (Batı) Yönelik Eleştiriler

Berlin Hâtıraları'nın özünü oluşturan Doğu-Batı mukayesesi, *Safahat*'ın tamamında olduğu gibi, büyük ölçüde müşahede edilen veya bilinen olumsuzluklara yönelik eleştirileri beraberinde getirir. Söz konusu eleştiriler; dışa (Batı) ve içe (İslâm dünyası) yönelik olmak üzere iki cephelidir. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında kaleme alınan *Berlin Hâtıraları*, Batı'ya yönelik önemli eleştiriler içerir. Bu hususta Âkif Batı'yı, zaman zaman genel çerçevede eleştirilirken daha çok Fransız, İngiliz ve Ruslar üzerinde yoğunlaşır.

Meselâ Fransızlar; başta Tunus, Cezayir olmak üzere Afrika'daki sömürgelerinden yüz binlerce insanı zorla ve ailelerini rehin olarak cephenin ön saflarına sürerler. Kendilerinden düşmanının canı için ölmesi istenen bu askerlerden beklenen, Fransız askerlerine siperlik görevi yapmalarıdır. Sonuçta 150.000 kadın dul, bir o kadar çocuk yetim kalmıştır.

Hindistan'ı işgal eden İngilizler ise; milletin hukukunu alçak bir istibdadla hâkim olmuş, ülkenin hazinelerini üç-beş haydut lordun ihtiraslarının teskinine harcamış, halkı yokluk ve kıtlığa mahkûm etmiş, halk kan tükürürken o sürekli semirmiş, hiçbir şeyi kalmayınca da damarlarındaki kana göz dikmiş ve "efendisinin düşmanıyla çarpışmak" üzere cepheye sürmüştür. Bu caniler için Hindli ölse de, öldürse de İngiliz'e hizmet etmiş olur.

Köy basmak ve şehir yakmakla meşhur olan "hânümân yıkıcı" Ruslarsa, katil orduları ve yataklık yapan hükümetleriyle alçaklık ve zalimlikte Neron'u bile geride bırakmışlardır. Sulha hasret olan bölge halkını sürgünlere tabi tutmuş; en sonunda harbe sürmüş, milyonlarca dul ve yetimin hanesini yıkmıştır.

Bu somut örneklerin dışında ve genel manada Avrupa veya Avrupalının karakteri; "zor görünce yılışmak, zebûnu ezmek"tir. Bir başka açıdan bakıldığında ise Avrupalının "ruhu sağır, kalbi his için kapalı", duyguya "müebbeden" düşmandır. Batı, yüzyıllardır Doğu'ya ve özellikle İslâm dünyasına "Asyalıdır, ırkı başkadır" yaklaşımıyla hep ötekileştirmiş; "Hüdâyı bir tanımak töhmetiyle" suçlamış, zulümlere hissiz kalmış, Müslümanların katline ses çıkarmamış; tam tersine İslâm birliğini tarumar eden eli büyük ve mukaddes tanımış; canileri ve alçakları alkışlamıştır.[11]

Hudâyı bir tanımak töhmetiyle suçlu olan,
Şu hânümânı yıkık üç yüz elli milyon can,
Nedense, mevte olurken biner biner mahkûm,
Çıkıp da etmedi bir ses bu hükme karşı hücûm!

11 Daha geniş bilgi için bkz; İsmail Çetişli, *"Batı ve Batılılaşma Karşısında Mehmet Âkif"*, Fırat Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.III, S.2, l989, s.8l-96.

Nedense duymadı Garb'ın o hisli vicdânı,
Hurûşu sîne-i a'sârı inleten bu kanı!
Nedense, arza kadar yükselen enîn-i beşer
Sizin semâlarda akseyledikçe oldu heder!
Nedense, vahdet-i İslâm'ı târumâr edeli,
Büyük tanındı, mukaddes bilindi zulmün eli!
Zemîn-i Şark'ı mezâlim kasıp kavururdukça;
O kıpmızıl yüzü hâkin fezâya vurdukça;
Gurûb seyreden âvâre bir temâşâ-ger
Kadar da olmadı dünyâ nasîbedâr-ı keder!
Keder de söz mü ya? Alkışlıyordu cellâdı,
Utanmadan koca yirminci asrın evlâdı,
Evet, şenâ'ate el çırpıyordular hepsi... (s.274-275)

Mehmet Âkif, savaşta müttefikimiz olan Almanları, bu eleştirilerinin dışında tutar. Hatta şair mısralarında, iki dünya arasındaki yanlış ve önyargılı yaklaşımların ortadan kaldırılıp -hiç olmazsa Almanlarla- Doğu-Batı diyalogu kurulması arzusunu dile getirir. Oğlunu genç yaşta kaybetmiş bir Alman kadınıyla aynı kaderi ve kederi yaşamış milyonlarca Doğulu kadının müşterek "annelik" duyguları ve gözyaşları üzerinden kurulmak istenen bu diyalog, bir anlamda tarihî Doğu-Batı çatışmasını sona erdirebilecektir.

Değil mi bir anasın sen? Değil mi Almansın?
O halde fikr ile vicdâna sâhip insansın.
O halde "Asyalıdır, ırkı başkadır..." diyerek,
Benât-ı cinsin olan ümmehâtı incitecek
Yabancı tavır yakışmaz senin fazîletine...
Gel iştirâk ediver şunların felâketine... (s.274)

Evet, şenâetle el çırpıyordu hepsi...
Senin elinde yok ancak bu alkışın levsi.
O nâsiyen -ki pürüz bilmeyen bir âyîne
Berâ'atiyle, bütün kavminin berâ'atine,
Şehâdet etmededir- Şark'a doğru dönmeli ki;
Sizin de Garb'ınızın hâtırât-ı nâ-pâki,
Biraz silinsin onun hiç değilse yâdından.
Hanım, muhîtinizin alçak i'tiyâdından,
Benât-ı cinsini bilsen neler neler çekti! (s.275)

Lekesiz alnı, Batı'nın Doğu'da işlediği zulümleri alkışlamayan elleriyle fazilet ve vicdan sahibi Alman kadınının, yalan yanlış bilgilerle tanıdığı, ırkı ve dini farklı olduğu için hep ötekileştirdiği hemcinsi Doğulu kadının felâketine ortak olması, onların "fecri" olacak; hiç de temiz olmayan hâtıralar az da olsa zihinlerden silinecektir. Bu sebeple Âkif, Alman kadınına hemcinslerine karşı yabancı durmaması, samimi dostluk elini (dest-i musâfât) "Şark'a doğru" uzatmasını ister.

O halde anlaşarak paylaşın melâlinizi.
İşitmek istiyorum, çünkü, hasbihalinizi. (s.272)

Bunun ötesinde manzumede Mehmet Âkif'in, Almanlara karşı belli bir sempati duyduğunu söylemek de mümkündür. Alman ailesinden baba için kullanılan "pek vakûr", savaşta ölen oğulları için "vatan fedâisi", beş-altı yaşlarındaki kız çocukları için "sevimli", alnı "pürüz bilmeyen bir âyine"ye benzetilen elleri "levs"ten uzak anne için "fikir ve vicdan sahibi", "faziletli" ve Alman milleti için "ittihad-ı muazzam", "şanlı celâdet", zemini tutan "satvet" ve "şahikalar" gibi övücü ve yüceltici ibâreler, bu hususu ortaya koyar.[12]

İçe Yönelik Eleştiriler

Berlin Hâtıraları'ndaki eleştiriler sadece Batı'ya yönelik değildir elbette. Metnin temelini oluşturan Doğu-Batı mukayesesinde Âkif, aradaki uçurum karşısında Doğu'yu veya Müslümanları da kıyasıya eleştirir. Yukarıda verilen tabloda açıkça görülen bu eleştiriler; tembellik, miskinlik, gerilik, vurdumduymazlık, ümitsizlik, ahlâksızlık, hainlik, kavmiyetçilik, an'ane perestlik, hesapsızlık, bilinçsizlik, pislik, tefrika, cehalet, medenî davranışlardan uzak olma noktalarında yoğunlaşır. Sadece tramvaydaki "itiş kakış" ve "dövüş sövüş" bile, Müslüman toplumların içinde bulundukları içler acısı durumu görmek için yeterlidir.

12 Osmanlı İmparatorluğunda 1880'lerden itibaren kendini hissettirmeye başlayan Alman nüfuzu, İttihat ve Terakki'nin II. Meşrutiyet sonrasında yönetimi ele geçirmesi ve Balkan Harbi felâketinden sonra giderek hız kazanır. Bu gelişmede İngiliz, Fransız ve Rus emperyalizminin İmparatorluk topraklarına olan çok açık sömürgeci iştahına karşı kaçınılmaz olan müttefik arayışı, çeşitli alanlardaki ıslahatlarda ihtiyaç duyulan mütehassıs kişilerin temini, bozulan iktisadî yapı karşısında kaçınılmaz hâle gelen dış borçlanma zaruretinin önemli rolü vardır. Öte yandan Almanya, geç kaldığı sömürge edinme ihtiyacını, Osmanlı Devleti üzerinden gerçekleştirme peşindedir. Böyle bir ortamda gelişen Alman nüfuzu, dönemin pek çok aydınında kendini hissettirir. Mehmet Âkif'in *Berlin Hâtıraları*'ndaki Almanlara karşı olan tutumunu bu *çerçevede değerlendirmek gerekir. (Daha geniş bilgi için bkz. Kadir Kon, Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın İslâm Stratejisi,* Küre Yay., İstanbul, 2013.)

Bazı kişiler Âkif'in Berlin seyahati ve Almanlara karşı tutumu hakkında farklı görüşlere sahiptir. Meselâ İlber Ortaylı, Âkif'in de dâhil olduğu dönemin aydın ve yöneticilerinin Almanlara karşı bu tavrını çocukça bulur. "Batı dünyasına çocuksu duygular içinde yaklaşan her gruptan Osmanlı aydınları Almanya'yı olduğundan başka değerlendiriyor ve onu davet etmekte birleşiyorlardı. Ülkenin içine düştüğü bunalımı bir Haçlı-İslâm çatışması olarak değerlendiren Mehmet Âkif de İslâm ülkelerini sömürgeleştiren İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'yı yazılarında yerden yere çarparken, Almanya'ya başka gözle bakıyordu. Âkif, Trablusgarb savaşı sırasında Sırat-ı Müstakîm'de yayımlanan "*Osmanlı ve İslâm Muhibbi Almanlara Açık Mektup*" başlıklı yazısında, "biz mahvolursak Doğunun anahtara Almanların değil, rakiplerinin eline geçecektir. Doğuyu korumak ve uygarlaştırmak, Doğu'ya doğru Osmanlılarla birlikte gitmek, Doğuyu Alman ticaret ve sanayii için kazanmak… İşte kendisini bilen Osmanlı ve Alman hükümetleri için büyük bir program…" diyerek Almanların İtalyanları değil, Osmanlıları tutmasını istiyordu. 1915'te Berlin gezisinde Âkif'in bu çocuksu heyecanı Almanya için kaleme alınan şu beyitte ifadesini bulur:

Bilir misin ki senin şarka meyleden nazarın,/Birinci defa doğan fecridir zavallıların…" (İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Alkım Yay., İstanbul, 2006, s.71-72)

Mithat Cemal'in anlatımları, şairin bazı konularda Almanlar beğenmediğini düşündürür. Mithat Cemal'e göre Mehmet Âkif'in Berlin'den yedi şeyle dönmüştür. Bunlar; "bir nükte, bir manzume, bir hayret, bir ıztırap ve üç mütalâa." Nükte, Almaya elçimiz Kur'ân tefsiri yazarken Fatih'teki hocaların siyaset konuşmaları; manzume, *Berlin Hâtıraları*; hayret, Alman bir falcı kadının şairin padişahtan alacağı mektubu bilmesi; ızdırap, Yahudilerin Almanya'da da önemli işlerin başında olması; üç mütalâa ise Almanların yemekleri, siyasetleri ve müşteşriklerinin berbat olmasıdır. (Mithat Cemal, *Mehmet Âkif,* TİB Yay., Ankara, 1986, s.173-174)

Mehmet Âkif'in bütün bir Batı dünyası kadar Almanlara olan tutumu, 1920'de Nasrullah Camiinde halka yaptığı konuşmada daha da berraklaşır. Buna göre müttefikimiz olan Almanlar, diğer Batılı milletler gibi, emperyalist ve Müslümanlara karşı tam bir taassup içindedirler. (Nasrullah Kürsüsünden Türk Milletine Hitap", *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I,* (Hzl. Mustafa Kara), Risale Yay., İstanbul, 1986, s.386-406.)

*-Biletçi, mösyö, tren kaçta kalkacak acaba_*
- Ayağmı ezdin adam... Patlıyor musun ne zorun?
-Vurursam ağzına!..
-Yâhu! Gürültünüz de ne? Durun!
-Yavaş be!
-Çüş be! Gözün kör mü?
-Pardon!
-İllâllah!
Nasıl ki çıktı şu "pardon" eşeklik oldu mubah!
-Ne lâftır ettiği Allahça söyleyin yakışır)
-Uzatma!
-Tut ki uzattım?...
-Herif de amma hışır!
-Suç öldürende değildir ki derseler...
-Hele bak!
-Nedir ki bir de ki baktım?
-Susun belâ çıkacak! (s.265)

Bütün bu yozlaşma, çözülme ve çürümeler, bir zamanlar "mâbed-i irfan" ve "mehd-i İbrahim" olan Doğu'yu, uzun zamandır her günü felâket ve matem; kalbi "sürûra bîgâne" bir dünya kılmıştır.

Endişeler

Batı'nın hemen her alandaki üstünlüğüne karşı Doğu'nun perişan hâli Mehmet Âkif'i, Osmanlı İmparatorluğu veya İslâm dünyasının geleceğine dâir endişelere düşürür. Söz konusu endişeler, hayatı ve sanatını mensubu bulunduğu millet ve ümmetin meselelerine adayan toplumcu ve idealist bir şair için şaşırtıcı değildir elbette. Batı'nın yüzyıllardır değişmeyen emperyalist ihtirasları, bu ihtirasların somut sonucu olan Birinci Dünya Savaşı ve Doğu-Batı mukayesesinde ortaya çıkan aleyhimize uçurum, haklı olarak Âkif'i endişelendirir. Zira şair bilir ki, Fransızıyla Fas, Cezayir ve Tunus'u; Rusuyla Kafkasları, İngiliziyle Hindistan ve Mısır'ı işgal edip sömürgeleştiren Batı'nın bu defaki hedefi Dâr'ül-Halife olan İstanbul; yani Osmanlı İmparatorluğu ve Müslümanların beynidir. Nitekim Berlin'e gelirken Fransız ve İngiliz donanması Çanakkale'ye saldırmıştır. Cepheden çok uzakta ve doğru dürüst bilgi alamayan Âkif, derin endişe içinde perişandır.[13] Belki şu anda Marmara'nın ufuklarında Hilâl'in izi silinmiş, İngiliz bezi dalgalanmaktadır.

İşit de ağla! Fakat biz ne mazhariyetsiz,
Ne bahtı kapkara milletmişiz ki dünyâda;
Şu beyni kurtaralım der, koşarken imdâda;

13 Mehmet Âkif, Berlin'de bulunduğu müddetçe zaman zaman daha önceden tanıdığı Binbaşı Ömer Lütfi Bey'le birlikte olur ve ona sık sık Çanakkale Harbi'nin neticesini sorar. (Emin Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı*, TİB Yay. Ankara, 1986, s.241-242)

Beş altı pençe bir olmuş boğazlamakta bizi!
Silindi gitti Hilâl'in şu anda belki izi,
Zavallı Marmara'nın şerha şerha bağrından!
Bir İngiliz bezidir, belki, şimdi dalgalanan
Bizim Çanakkale âfâk-ı târumârında,
O Dâr-ı Saltanat'ın bâb-ı şerm-sârında! (s.282)

Böyle bir ihtimalden ürperen şair, adeta tayy-ı zaman ve tayy-ı mekân ederek Çanakkale'yi görmek, cephedeki son durumu anlamak ister. Bir ara muhayyilesinde oluşan cephe tablosunda görür ki, Mehmetçiğin üzerine ateş ve yıldırımlar yağmaktadır. Bu kadar uzak mesafeden bakışları bile kavuran bu ateş karşısında taş bile olsa eriyecektir. Ancak şair, bu ateş seli karşısında duran bazı karaltılar görür gibi olur. Önce bunların asker olabileceğine inanmak istemez. Sonra o karaltıların muazzam ordumuzun, alınları İslâm'ın son istihkâmı olan muazzam evlâtları olduğunu fark edip sevinir. Onlara yalvararak şöyle seslenir.

Hudâ rızası için ey mücahidîn-i kirâm!
Sebâtı kesmeyiniz, çünkü, sâde sizde ümîd;
Dönerseniz ebediyyen söner gider Tevhîd,
Harîm-i hak yıkılır savletiyle evhâmın.
O elde tuttuğunuz yer hayât-ı İslâm'ın
Yegâne ukdesidir. Yâd ayak basarsa eğer,
Olur meâlimi dînin bir anda zîr ü zeber!
Ümîdi sizde kalan üç yüz elli milyon can
-Ki hasta göğsünü yıkmakta şimdiden helecan-
Kopup damarları şîrâzesiz kitaba döner;
Kalır sahâifi yerlerde rast gelen çiğner! (s.283)

Görüldüğü gibi Âkif'in endişelidir. Onun endişesi; "hayat-ı İslâm'ın/yegâne ukdesi" olan Çanakkale'nin düşmesi, İstanbul'un işgali ve İmparatorluğun sonu demektir. Böyle bir sonuç; Hz. Ömer ve Yavuz Sultan Selimlerin yadigârı vatanın namus, din ve vicdanın mezarı olması, on üç-on üç buçuk asırlık mazinin unutulup gitmesi, bütün mefahirimizin serap olması, "harîm-i Hak"kın yıkılması, dinin sembollerinin yerle bir olması, minarelerin ufuklardan sökülüp Allah'ın lisanının susması, Mevlâ'nın beytinin tarihin mezarlığına gömülmesi, Kur'ân'ın ayaklar altında çürüyüp gitmesi, zaten hasta olan 350 milyon Müslümanın şirazesiz kitaba dönüp ayaklar altında çiğnenmesi ve Tevhid'in ebediyen sönmesi demektir. Hâlbuki zikredilen değerler (hürriyet, vatan, din, namus) Âkif'in "kıble-gâh-ı âmâli"dir ve haklı olarak emeller kıblesinin yıkılmasından derin endişe duyar.

Söz konusu korku ve endişeye rağmen Mehmet Âkif, ümit ve imanını korumaya çalışır. Nitekim Mehmetçik ona Çanakkale'den "*-Korkma!*" diyerek şöyle seslenir:

-Korkma!
Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz;
Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!
Düşer mi tek taşı, sandın, harîm-i nâmûsun?

Meğer ki harbe giden son nefer şehîd olsun.
Şu karşımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa;
Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa;
Bu altımızdaki yerden bütün yanardağlar,
Taşıp da kaplasa âfâkı bir kızıl sarsar;
Değil mi cephemizin sînesinde îman bir;
Sevinme bir, acı bir, gâye aynı, vicdan bir;
Değil mi sînede birdir vuran yürek... Yılmaz!
Cihan yıkılsa, emîn ol, bu cephe sarsılmaz! (s.284)

Mehmet Âkif, Mehmetçiğin bu iman, azim ve kararlığının yüreğine serptiği ümitle kahveden çıkar. İnanır ki Allah'ı boğmak için saldıran insanoğlunun deli saçması düşünceleri nasıl sonuçsuz kalıyorsa; hakikat nuruyla çarpışan vehimler sonunda nasıp sönüp gidiyorsa, Mehmetçiğin karşısındaki bu mahşer de öyle neticesiz kalacak ve bu cephe "yakında" kurtulacaktır.

Bir Yazar, Bir Şair, Bir Şehir: Ahmet Mithat Efendi ve Mehmet Âkif'in Berlin İzlenimleri

Fazıl Gökçek
Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Bu yazıda yaklaşık 25 yıl arayla Berlin'i ziyaret eden ve izlenimlerini yazan bir yazar ve bir şairimizin bu şehre ilişkin izlenimlerini aktarmaya ve bu izlenimleri farklar ve benzerlikler açısından değerlendirmeye çalışacağız. Yazarımız, Müsteşrikler Kongresi için Avrupa'ya giden ve yaklaşık üç ay boyunca birçok Avrupa şehrini gezen, bu arada Berlin'de de üç gün kalan Ahmet Mithat Efendi'dir. Şairimiz ise Birinci Dünya Savaşı içerisinde Harbiye Nezareti'ne bağlı Teşkilat-ı Mahsusa'nın kendisine verdiği görevle Almanya'nın elinde bulunan Müslüman savaş esirlerini irşat maksadıyla Berlin'e giden ve bu şehirde yaklaşık olarak üç buçuk ay kadar kalan[1] Mehmet Âkif'tir. Her iki kalemin Berlin'e ilişkin izlenimleri ve değerlendirmeleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. İzlenimlerinin benzerliği, iki seyahat arasındaki 25 yıllık zaman aralığına rağmen Berlin şehrinin ve Almanların değişmeyen özelliklerinden kaynaklanıyor, değerlendirmelerinin benzerliği ise her ikisinin Doğu ve Batı medeniyetleri karşısındaki benzer tutumlarıyla ilgilidir. Ancak bu iki seyyahın izlenimleri arasında farklar da vardır; bu fark ise daha çok Ahmet Mithat Efendi'nin objektif bir gözlemci gibi davranmasından, Mehmet Âkif'in ise, gerçekçiliği çok önemsediği bilinse de, bir şair olarak şiirin sübjektif dilini kullanmasından ileri gelmektedir. Başka deyişle Ahmet Mithat Efendi objektif bir gözlemci tavrıyla gördüklerini nakletmekte, buna karşılık Mehmet Âkif gözlemlerini duygularıyla birleştirerek bir yoruma gitmektedir.

Bilindiği gibi, Türk yazar ve şairlerinin Avrupa ile ilk temasları Fransa üzerinden olmuştur. Bu yüzden Batılılaşma dönemi Türk edebiyatının seyahatname türüne giren eserlerinin ilk örnekleri Fransa ve özellikle de Paris'le ilgilidir. Paris, şair ve yazarlarımızın her zaman ilgi odağı olmuş, Türk edebiyatında Paris'e dair geniş bir külliyat oluşmuştur. Berlin, Paris'e göre nispeten geç tanınmış ve ikinci derecede önem verilmiş bir başkenttir. Berlin'e edebiyatçılarımızın ilgi göstermesi ile Osmanlı Devleti Almanya ilişkilerinin seyri arasında yakınlık vardır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ile müttefik oluşumuz, yazarlarımızın Almanya ve dolayısıyla da Berlin'le daha yakından ilgilenmeleri sonucunu doğurmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında Mehmet Âkif gibi Almanya'ya giden ve sonrasında izlenimlerini kaleme alan şair ve yazarlarımız vardır. Örneğin Halit Ziya bunlar arasında sayılabilir.

1 Mehmet Akif'in Berlin'e tam olarak hangi tarihte gittiği ve döndüğü bilinmemektedir. Ancak Kadir Kon, konuyla ilgili yazısında, Alman şarkiyatçı Hartmann'ın bir mektubundan yola çıkarak 5 Aralık 2014 tarihinde Akif'in Berlin'de bulunduğunu göstermiştir. Bkz. Kadir Kon, "1. Dünya Savaşında Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Âkif'in AlmanyaSeyahati", https://www.academia.edu/1956723/_Birinci_D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1nda_Mehmed_Akifin_Almanya_Seyahati. Sebilürreşat'taki bir haberden de Mehmet Akif'in 18 Mart 1915'te İstanbul'a döndüğü anlaşılmaktadır.

Onun "Almanya Mektupları"[2] ve "Alman Hayatı"[3] başlıklı yazı dizileri *Tanin* gazetesinde yayınlanmıştır. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı öncesinde de Almanya'ya ve Berlin'e gelen ve izlenimlerini kaleme alan yazarlarımız ve şairlerimiz vardır.

Ahmet Resmî Efendi'nin 1764 tarihli sefaretnamesi ve Mustafa Sami Efendi'nin 1840 tarihli Avrupa Risalesi, Berlin'den söz eden ilk seyahatnameler olarak bilinmektedir.[4] Bu tarihlerde Berlin, Avrupa'daki büyük başkentlerden biri olarak sayılmamaktadır. Ancak Ahmet Mithat Efendi'nin seyahatini gerçekleştirdiği 1889 yılında artık Berlin hem ekonomi ve sanayi bakımından hem de kültür ve sanat faaliyetleri açısından Avrupa'nın en önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Nüfus olarak da gittikçe kalabalıklaşan Berlin, Ahmet Mithat'ın gördüğü tarihte "bir buçuk milyonu tecavüz" etmiş bir şehirdir. Öyle ki, Ahmet Mithat'a göre, Avrupa başkentleri içinde "kesret-i nüfus cihetiyle Londra birinci ve Paris ikinci addolunursa Berlin üçüncü addolunmak lazım gelip ancak Paris ile Berlin arasında gerek cesamet ve mamuriyet ve gerek nüfusça fark azaldıkça azalmakta bulunduğu cihetle Avrupa'da Londra birinci payitaht addolunduğu halde Paris ile Berlin maan ikinci addolunmaya başlamış"tır.[5]

Ahmet Mithat Efendi Avrupa seyahatine İstanbul'dan vapurla geldiği Marsilya'dan başlamış, sonra Lyon üzerinden Paris'e gitmiş, sonra Köln, Hamburg, Kopenhag üzerinden Stockholm ve Christiania'ya ve oradan da Rostock yoluyla Berlin'e geçmiş, Berlin'den yine Köln üzerinden tekrar Paris'e ve Paris'ten Cenevre, Lozan, Konstanz ve Linz yoluyla Viyana'ya gelmiş, Viyana'dan Graz ve Trieste üzerinden İstanbul'a dönmüştür.[6] Ahmet Mithat Efendi, her zamanki planlı hareket tarzıyla, bu uzun seyahate çıkmadan önce gideceği ülkeler ve şehirler hakkında araştırma ve incelemelerde bulunmuş, bu bağlamda Almanya ve Berlin hakkında da ayrıntılı ön bilgiler edinerek bu kente gelmiştir. Bu yüzden adeta yabancısı olmadığı bir şehirde gezer gibidir. Ancak bu hazırlığa rağmen yine de gördüklerinden çok etkilendiği anlaşılıyor.

Berlin'in ayrıntılı bir şekilde tarihî gelişimini, nüfus ve yüzölçümü bilgilerini vs. veren, tam bir seyahat kitabı yazarı gibi davranan ve amacı okuyucularını bilgilendirmek olan Ahmet Mithat Efendi'nin Berlin'de ilgisini yönelttiği unsurları birkaç başlık altında toplayabiliriz: Oteller, cadde ve sokaklar, müzeler, hayvanat bahçesi ile akvaryum ve tiyatrolar.

Ahmet Mithat Efendi, ilk olarak arabacının kendilerini götürdüğü otelin büyüklüğünden (Zentral Hotel. Burada yer bulamayınca yakındaki Frederick Hotel'de kalmıştır.) etkilenmiş ve bu vesileyle daha önce uğradığı Paris'teki otellerle Berlin'dekileri karşılaştırmıştır. "Hotelcilik hususunda Avrupa'da hiçbir şehir Paris'e makis olamayıp Paris'ten sonra da ikincilik hakkına Berlin şehri layıktır" diye yazan Ahmet Mithat, bunu Berlin'in "Almanya devletinin merkez-i askerîsi", dolayısıyla "binlerce zabitanın" toplanma yeri olmasına bağlar. Ayrıca "Avrupa'ya gelen yolcuların Paris'i görmelerini müteakip Berlin'i ziyaretleri dahi on sekiz yirmi seneden yani hükûmet-i Germanya'nın bir Almanya İmparatorluğu suretinde teşekkülünden beri âdet-i umumiye hükmünü aldığından" Berlin'de hem çok sayıda otel vardır hem de bunlar

2 *Tanin*, nr. 2383-2685, 2 Ağustos 1915-3 Haziran 1916.

3 *Tanin*, nr. 2579-2719, 15 Şubat 1916-7 Temmuz 1916.

4 Baki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 102.

5 Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, İstanbul, 1307, s. 379. Alıntıların sayfa numaraları bu baskıya aittir.

6 *Avrupa'da Bir Cevelan*, s. 3.

büyük ve muntazam otellerdir. (s. 375)

Berlin'in Cadde ve sokaklarının genişliği, uzunluğu ve özellikle de temizliği Ahmet Mithat Efendi'nin ayrıntılı olarak söz ettiği hususlardan biridir. (Sokakların genişliği ve temizliği Mehmet Akif'i de etkileyecektir.) Özellikle kaldıkları Frederick Hoteli'nin yanındaki Unter den Linden (Ihlamurlar Altı) Caddesinin 60 metre genişliğinde ve 1500 metre uzunluğundaki ölçülerinden etkilenmiştir. "Bir baştan diğer başa imtidat eyleyen nazar hakikaten dilrübadır" diyen yazarımız, bu caddenin diğer caddelerle birleştiği noktalarda çıplak gözle caddenin sonunu göremediğini ve dürbününe başvurmak zorunda kaldığını belirtiyor:

> İkinci derecede diğer birçok caddeler buraya müntehi oldukları cihetle birer dört yol ağzı demek olan noktalara geldikçe dört tarafa imtidat eyleyen enzar-ı temaşa birer veleh-efza panorama husule getiriyordu. Hele ikinci derecedeki caddelerin en muazzamı Frederichstrasse olan bu caddenin Ihlamurlar Altı Alleesiyle tekatuundan husule gelen dört yol ağzına geldiğimde çifte dürbünümü kılıfından çıkarıp sağa, sola, öne, arda imtidat eyleyen enzar-ı temaşama zamm-ı kuvvet etmeye mecbur oldum. (s. 381)

Cadde ve sokaklar konusunda da Paris'le karşılaştırmalar yapan Ahmet Mithat Efendi, özellikle Unter den Linden'in girişindeki Brandenburger kapısından söz ederken, Paris bulvarlarının bile kendisini bu kadar etkilemediğini ifade etmektedir:

> Elhasıl Ihlamurlar Altı Caddesi bu payitahtın en geniş, en mamur güzergâhı olduğu gibi şu Brandenburger kapısı dahi azîm âsâr-ı mimariyeden bulunarak ilk cevelanımın mukaddimesinde bu müşahede, bu temaşa bana o kadar tesir eyledi ki ne bileyim ama bu tesir Paris bulvarlarını gezdiğim zaman vaki olamadı. (s. 382)

Ahmet Mithat Efendi, seyahat planında Berlin'deki müzelere de yer ayırmıştır. Unter'den Linden'in doğu ucunda ve Kral Şatosu'nun karşısında yer alan Lustgarten parkının kuzeyinde, "birisi eski müze ve diğeri yeni müze ve üçüncüsü dahi Galerie National namıyla üç büyük müze" bulunduğunu belirten yazarımız, sınırlı vaktinde bu müzeleri de gezmeyi ihmal etmemiştir. Müzelerde sergilenen eserler kadar müze binalarının görkemi de Ahmet Mithat Efendi'yi etkilemiştir. Eski müzenin "seksen altı metre tûlünde, elli üç metre arzında, on dokuz metre irtifaında gayet âlî bir bina" olduğunu ve "cephe ciheti[nin] on sekiz büyük mermer sütunla Yunan tarz-ı mimarisinde tezyin" edildiğini belirtmiştir. (s. 389-390)

Eski müzenin hemen yanına inşa edilen yeni müze binasını da ayrıntılı olarak tasvir eden Ahmet Mithat Efendi, bu binanın bu kadar görkemli yapılmasının "bir suret-i latifede" eleştirildiğini de eklemiştir:

> Müze olarak yapılacak olan binaların bu kadar da mükellef ve müzeyyen olmaları caiz değildir. Zira bunları temaşaya gelenler âsâr-ı mevcudeden ziyade binanın tezyinatını temaşaya koyularak zihinleri, fikirleri yalnız bu temaşayla yorulmak mertebesinde meşgul olur. (s. 393)

"Hakikaten de öyledir" diyerek bu eleştiriye katıldığını belirten yazarımız, eski ve yeni müzenin içindeki resim ve heykel bölümlerini de ana hatlarıyla tasvir etmiştir. Ahmet Mithat

Efendi, bir taraftan da yolu Berlin'e düşecek okuyucuları için bir çeşit rehberlik yapmak istemektedir, bu yüzden kataloglardan ve rehber kitaplarından bu müzelere ilişkin öğrendiklerini de izlenimlerine eklemiştir. Ayrıca bu müze gezileri sırasında onun yanında Avrupa resim sanatı konusunda çok donanımlı olan yol arkadaşı Madam Gülnar (Olga de Lebedeva) vardır. Ahmet Mithat, bu yol arkadaşından öğrendiklerini de okuyucularıyla paylaşır.

Bu müze ziyaretini anlatırken Ahmet Mithat Efendi'nin kullandığı dil, tam bir hayranlık dilidir. Bunu daha sonra günlük notlarını yayına hazırlamak için gözden geçirirken kendisi de fark eder:

> Bu kadar çok ve calib-i hayret eşyayı serian nazar-ı temaşadan geçirmekle beraber fikir bunların takdir-i ehemmiyetiyle bi'l-ihtiyar iştigal eylediğinden ve yine bu sırada nazar dahi şu âlî binanın altın yaldızlara müstağrak olan tavanlarında ve duvarlarında münakkaş olan gûnagûn resimler ve oymalarla ister istemez meşgul olduğundan bu temaşa beni o kadar yormuş ve gayret-i müsabakayla şu müzenin bina ve teşkilinde iltizam edilen külfet-i azîme beni o derecelerde duçar-ı hayret eylemiş ki eski ve yeni müzeyi temaşa eylediğim bugünü mecmuama kayd eylediğim zaman "netice-i temaşada kakavan kesilmişim" ibare-i garibesini de kaydın nihayetine ilave edivermişim. Bu "kakavan" tabiri nasıl olup da hatırıma gelmiş olduğunu şimdi kestiremiyorum. Fakat Avrupalıların bu yoldaki külfetleri hakikaten düşünenleri kakavan edip bırakacak derecelerdedir. (s. 398)

Ahmet Mithat'ı en çok etkileyen müzelerden biri de "Galeri Nationale'in şark cihetinde kâin" panorama müzesidir. "Panorama dediğimize bakıp da ezcümle çend sene mukaddem Beyoğlu'nda Taksim Bahçesi'ne yapılmış olan muvakkat bir resim temaşahanesi zannolunmamalıdır" sözleriyle okuyucularını uyaran yazarımız "bizim burada panorama ıtlak ettiğimiz şey on metreden ziyade kutru olan çadır gibi bir dairedir (…) bu çadırın ortasında bulunup etrafınıza bakacak olursanız kendinizi dairen-mâ-dâr ufukla muhat bir saha ortasında bulur (…), afak-ı cihanda bir ufuk ortasında bulunduğunuzu zannedersiniz" diye yazarak karşılaştığı bu yeni şeye ilişkin hayretini ifade etmeye çalışmıştır. Bu panorama müzesi, Almanya ile Fransa arasında gerçekleşmiş olan ve Almanların zaferiyle sonuçlanan Sedan Savaşı'nı tasvir etmektedir. "Cenk öyle bir suret-i maharetkâranede resm olunmuştur ki 'resim' demeye imkân yoktur" diyen Ahmet Mithat Efendi, bu ustalık karşısındaki hayranlığını şu sözlerle dile getirir:

> Ovacığa dağılan piyadeler, hücum gösteren süvariler, kol nizamıyla yürüyen taburlar, dörtnala koşan toplar, tabyalardan çıkan ateşler, silahların, üniformaların parıltısı velhasıl her hâli, her ciheti suret-i hakikiye ve tabiiyenin aynı olup insan biraz dalacak olursa topların gümbürtüsünü, tüfeklerin gürültüsünü, boru sedalarını, kumanda avazelerini işitiyorum zannına düşer. İnşa edilirken bırakıp kaçılmış siper ve tabyaların karmakarışık bir surette terk edilmiş bulunan kazma ve küreklerini şöylece gözü önünde gören adam beş on adım yürürse bunları eline almak hayaline kadar varıp hatta topraklı ve çamurlu oldukları görülüp durduğundan eline aldığı zaman eli kirlenmiş olacağı mütalaası bile varit oluyor. Mesafeler uzadıkça taburları, alayları teşkil eden efrat dahi hayal meyal görülürse de askerane bir nazarla bakıldığı zaman insan gözü önündeki kuvve-i harbiyeyi teşkil eyleyen makadiri âdeta tahmine iktidar hisseder. (s. 401-402)

Bir yazar olarak Ahmet Mithat Efendi'nin Avrupa'da en fazla merak ettiği ve görmek istediği yerlerden biri de kütüphanelerdir. Berlin'de de "Kütüphane-i Kralî"yi ziyaret etmiş ve izlenimlerini ayrıntılı olarak aktarmıştır. Bu kütüphanenin sadece öğleden sonraları saat 1'den 2'ye kadar açık bulunduğunu ve kütüphaneden yararlanmak isteyenlerin istedikleri kitapların adlarını bir gün önceden bildirmek zorunda olduklarını belirten yazarımız, burasının "cesamet cihetiyle Avrupa'nın birinci derecedeki kütüphanelerinden" sayıldığını, ezcümle "bir milyondan mütecaviz" matbu ve on beş bin cilt el yazması eser ihtiva ettiğini, ayrıca bir de musiki notalarının yer aldığı bölümünün bulunduğunu belirtmektedir. Madam Gülnar'ın Almanca bilmesi sayesinde memurlarla rahat anlaştıklarını ve "üç katlı olan bu kütüphaneyi tamamen" gezme imkânı bulduklarını belirten Ahmet Mithat Efendi, bu kütüphanenin "tertip ve intizamca" Stockholm Kütüphanesi derecesinde bile olmadığını belirterek bu bakımdan duyduğu hayal kırıklığını ifade etmiştir. Ayrıca böyle bir kütüphanenin günde sadece bir saat açık olması da onu şaşırtmış ve kendilerini gezdiren memura bu şaşkınlığını ilettiğinde, memurdan sürekli gelen okuyucular için ayrı bir salonun bulunduğunu ve orasının gün boyu açık olduğunu öğrenmiştir. Daha sonra bu salona da gitmiş ve burada çoğu "erbab-ı teliften" olan yirmi otuz kişinin düzenli olarak her gün çalıştıklarını öğrenmiş, hatta kendisi de "erbab-ı teliften" biri olarak bu meslektaşlarına biraz da imrenmiştir:

> [Kütüphane memuru] anlattı ki içinde bazılarını mütalaa ve bazılarını tahrirle meşgul gördüğümüz yirmi otuz efendi hep erbab-ı teliften bulunup külli yevm devamla burada çalışırlarmış. Vakıa erbab-ı telifin alet edevatı kendisine mehaz olacak kitaplardan ibaret bulunup elde böyle bir milyon ciltli kütüphane bulunurken masarif-i külliye ihtiyarıyla herkesin kendisine birer kütübhane-i hususî tedarik eylemesi külfetine ihtiyaç da yoktur. (s. 423-424)

Ancak daha sonra Paris'te "Kütüphane-i Kebir-i Milli"yi ziyaret ettiğinde "oraya devam eden erbab-ı telifi buradakilerden daha kesretli" bulacak ve "hatta Fransız payitahtında böyle telif erbabının Kütübhane-i Kebir'de çalışmaları bir âdet ve usûl-i kadime olup Berlin'deyse binnisbe pek yeni bir şey olduğundan bu müstahsen usulü Fransızlardan almış olduklarını" anlayacaktır. (s. 424)

Tanzimat döneminde şiir hariç bütün edebî türlerde eser verdiği gibi tiyatro oyunları da kaleme alan Ahmet Mithat Efendi, Avrupa seyahati sırasında tiyatro temsillerine gitmeyi de ihmal etmemiştir. Berlin'de de iki gün arka arkaya tiyatro temsillerine giden Ahmet Mithat, sınırlı zamanı sebebiyle Madam Gülnar'ın üçüncü akşam da tiyatroya gitme isteğini biraz da gönülsüzce kabul etmiş, fakat buna rağmen çok memnun kalmıştır. Çünkü "üstad-ı meşhur Wagner'in *Firari Hollandez* nam operası"[7] çok maharetli bir şekilde sahneye konulmuştur. Ahmet Mithat bu oyunda özellikle sahnenin düzenlenişinden etkilenmiştir. Bunu İstanbul'da izlediği bazı oyunlarla karşılaştırarak anlatır:

> Oyunun hemen her perdesi deniz sahilinde ve deniz üzerinde vuku bulmak hasebiyle saha-i temaşa tezyinat ve tertibatında gösterilen maharet hoşnutsuzluğumu bir itminan-ı tamma tahvil eyledi. Yapılmış olan deniz epeyce bir mesafeye kadar canfes ferşiyle yapılıp köpüklü ve mütemevvic bir surette boyanmış olduktan maada hava tulumbalarıyla altından rüzgâr dahi verilerek o kadar güzel temevvüc

7 Yazar, Wagner'in *Fliegende Hollander* (Uçan Hollandalı) adlı operasını kastetmektedir.

> eyliyordu ki uzaktan âdeta deniz zannolunuyordu. Bunun üzerinde birkaç büyük gemi bulundurularak hele bir tanesi müteharrikti. On beş yirmi kişiyi istiab eyleyen bu gemi vaktiyle Güllü Agop Efendi'nin *Belle Elen* ve Dikran Çuhaciyan Efendi'nin *Leblebici Horhor* oyunlarında saha-i temaşa üzerine getirdikleri sandallar gibi yan taraftan görünüşten ve perde kenarından sürünüşten ibaret bir suretle hareket etmeyip yan cihetinden iskeleye yanaşmış olduğu zaman gerçek gemiler gibi rıhtımdan küpeşteye uzatılan koca bir kalas tahtası üzerinden yürüyerek girilip çıkıldığı gibi bilahare demir almaya başlayan baş tarafı denize açıldıktan sonra kıç tarafının erbab-ı temaşa cihetine dönmesi ve nihayet yelkenler açılıp gemi harekete gelerek senanın sağ tarafına doğru yürüdükte teknenin diğer kenarının da görünmesi ve bir kavis resm ederek yürüyüp sağ cihete doğru gözden kayboluncaya kadar gitmesi ve sirenlerine tayfalar çıkması bir geminin iskeleden kıyamını tamamı tamamına tahayyül ettiriyordu. (s. 429-430)

Bu gözlemlerini yol arkadaşı Madam Gülnar'ın sözleriyle de destekler; Madam Gülnar'a göre "Almanlar bu sanatta hemen her millete tefevvuk eylemiş"tir. (s. 431)

Ahmet Mithat Efendi'nin Berlin'de ilgisini çeken bir diğer kurum hayvanat bahçesi ve akvaryum olmuştur. Hayvanat bahçesini gezmek için vaktinin yetmeyeceğini anlayınca bundan vazgeçmiş, ama akvaryumu dolaşmayı ihmal etmemiştir. Berlin'inde gezdiği akvaryumun "Avrupa'nın bu yoldaki müessesatının birincilerinden" (s. 407) olduğunu belirterek beğenisini dile getirmiş, orada gördüğü deniz canlılarıyla ilgili ayrıntılı izlenimlerini de okuyucularıyla paylaşmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin Berlin'de başından geçen ve bizim zihnimizdeki Alman imgesine biraz aykırı olan bir olayı da naklederek Mehmet Akif'in Berlin izlenimlerine geçmek istiyorum. Madam Gülnar'la birlikte Berlin'de bir fotoğrafçıya kartvizit ısmarlarlar; fotoğrafçı iki üç saate kadar hazırlayıp kaldıkları otele göndereceğini belirtir, ancak aradan üç gün geçtiği hâlde kartvizitler otele getirilmez. Bunun peşine düşmeye de vakitleri olmadığı için üzerinde durmaz ve Berlin'den ayrılırlar. Ahmet Mithat Efendi seyahatini tamamlayıp İstanbul'a döndükten sonra Alman konsolosluğundan, kendisine bir mektup iletilir. Mektup Alman fotoğrafçıdandır; kartvizitleri konsolosluğa gönderdiğini ve –geciktiği için hakkı olmasa da- lütfen parasını göndermesini rica etmektedir. Bunun üzerine Ahmet Mithat Efendi şu değerlendirmeyi yapıyor:

> Eğer mektubun hatimesinde bu ricaya hakkı olmadığını itiraf etmemiş bulunsaydı hiç de merhamet etmeyecektim. Zira bir iki saat zarfında yapılacağını deruhte eylediği işi bir iki ay sonra yapan sanatkâr elbette her hakkını kaybetmiş olur. Fakat bu baptaki haksızlığını itiraf etmiş olduğu için merhamet ederek on frangı gönderdim. Kartlar buraya geldi. Madam Gülnar'ın ismine matbu olan yüz tanesini elyevm kendisi Fransa Nice şehrinde bulunmak hasebiyle oraya gönderdim. O da kendi hissesine isabet eden beş frangı buraya kadar bana gönderdi. Nasıl? Avrupa'nın bu yoldaki ahz u ita ve müraselatı tuhaf değil midir? (s. 389)

Mehmet Akif'in Berlin seyahati ile ilgili izlenimlerini beşinci şiir kitabı olan *Hatıralar*'daki "Berlin Hatıraları" şiirinden ve dostlarının ona atfen naklettiği bazı anekdotlardan izleyebiliyoruz. Önce anekdotlardan başlayacak olursak; Mithat Cemal Kuntay, Akif hakkındaki kitabında

şöyle bir değerlendirme yapıyor:[8]

> Akif, bu seyahatten 7 şeyle döndü: bir nükteyle, bir manzumeyle, bir hayretle, bir ıstırapla, bir de üç mütalaayla.
>
> Nükte şudur:
>
> -Berlin'de ne var, ne oluyoruz? dedim. Akif,
>
> -Ne olacağız, dedi; Berlin'e gittim, elçimiz Kur'an'a tefsir yazıyor; İstanbul'a geldim, Fatih'te hocalarımız siyaset konuşuyor. Ne olacağız, artık anlarsın.
>
> Manzume şudur: Berlin Hatıraları
>
> Hayret şudur: Fala inanmayan Akif'in Berlin'de, bir falcı kadın eline bakıyor, "Yakında İstanbul'dan taçlı bir mektup alacaksın" diyordu. Ve birkaç gün sonra, Berlin'de, Akif'e, hiç beklemediği halde, İstanbul'daki Abdülmecit'ten tepesi hanedan armalı bir mektup geliyordu. Akif bu falcı kadını hatırladıkça: "Nostradamus"un kadını! derdi.
>
> Iztırap şudur:
>
> -Yahudi, Almanya'da da karşıma çıktı. Banka, borsa, piyasa, gazete, kitap, mektep, musiki, her şey Yahudi'nin elinde!
>
> Üç mütalaasına gelince:-Almanların üç şeyleri berbattı: Yemekleri, siyasetleri, müsteşrikleri. Yemekleri, yani millî lahanalarıyla millî patatesleri. Siyasetleri, mesela Lusitania hadisesiyle başlayan gafletleri. Müsteşrikleri ve en başta Hartmann.

Mithat Cemal, Akif'le Alman müsteşrik Hartmann arasındaki ilişkiye dair bazı ayrıntılar da veriyor. Buna göre Hartmann Akif'e Türk edebiyatı hakkında bazı genellemeler yapmış, Akif de ona Türk edebiyatında en çok ne ile meşgul olduğunu sormuş. Hartmann, en çok Fuzuli ile meşgul olduğunu söyleyince, Akif "mutadı olan kısa cümlelerinden biriyle" en çok onu bilmediğini söylemiş. Bunun üzerine Hartmann Akif'ten kendisine su Kasidesi'ni okutmasını istemiştir.[9] Bu bilgi başka kaynaklarca da teyit edilmektedir. Ömer Rıza Doğrul da, Akif'in Berlin'den döndükten sonra Almanlar hakkında "Her şeyleri iyi. Yalnız siyasetleri, müsteşrikleri ve yemekleri fena" dediğini nakletmekte ve Hartmann hakkında Mithat Cemal'in verdiği bilgiyi doğrulamaktadır:[10]

> Üstat Berlin'de bulunduğu sırada o zaman Alman müsteşriklerinin piri sayılan Hartmann'la görüşmüş. Bu sathi bilgili adam, Üstad ile Türk edebiyatı üzerinde görüşerek kendisini bilgili bir adam olarak göstermek istemiş. Bahis Fuzuli üzerinde dönüyormuş. Hartmann, Fuzuli'nin birkaç beytini, başını gözünü yararak okumuş, mana vermeye de girişmiş.
>
> Hartmann'ın saçmaladığını gören Üstad, bu mağrur müsteşrike bir ders vermiş. Bunun üzerine Hartmann, *Fuzuli Divanı*'nı koltuğunun altına alarak gelmiş, Fuzuli'nin "Su Kasidesi"ni Üstad'dan okumuş, Üstad'ın bilgisinden istifade etmiş.

Mehmet Âkif'in bu seyahatinde Almanların çok mutaassıp olduğu yolunda bir izlenim edindiği anlaşılıyor. Sebilürreşat'ta "Nasrullah Kürsüsünde" başlığıyla yayınlanan bir vaazında Almanların İslam dünyası ve Müslümanlar hakkındaki bu taassubundan söz ettiğini görüyo-

8 Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Akif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986, ss. 173-174.

9 Kuntay, a. g. e., s. 174.

10 Eşref Edib, *Mehmed Âkif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, (Haz. Fahrettin Gün), Beyan Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 440.

ruz. Söz konusu vaazındaki ifadeler şöyledir:[11]

> … umumi harbin ilk senesinde ben mühim bir vazife ile Berlin'e gitmiştim. O aralık Almanya hükûmeti bize dedi ki:
>
> -Bizim meclis-i mebusanımızdaki bilhassa Katolik mebuslar kıyamet koparıyorlar: Almanlar gibi mütemeddin, mütefennin bir millet nasıl oluyor da Müslümanlar gibi, Türkler gibi vahşilerle ittifak ediyorlar? Bu bizim için zül değil midir?.. diyorlar. Aman, makaleler yazınız, eserler yazınız, biz onları Almancaya tercüme ettirelim. Ta ki Müslümanlığın da bir din, Müslümanların da insan olduğu bunların nazarında taayyün etsin.
>
> Almanya hükûmeti haklıydı. Çünkü Alman milleti nazarında Müslümanlık vahşetten, Müslümanlarsa vahşilerden başka bir şey değildi. Onların gazetecileri, romancıları, hele müsteşrik denilip de Şark lisanlarına, Şark ulûm ve fününuna, Şark ahlak ve âdâtına vâkıf geçinen adamları mensup oldukları milletin efkârını asırlardan beri bizim aleyhimize o kadar müthiş bir surette zehirlemişlerdi ki arada bir anlaşma, bir barışma husulüne imkân yoktu. Biz o sırada kendimizi onlara tanıtmak için tabii elden geldiği kadar çalıştık. Lakin tamamıyla muvaffak olduğumuzu asla iddia edemem. Heriflerin taassubu yaman! Kökleşmiş birtakım kanaatler hakkı görmelerine mani oluyor.

Yukarıda naklettiğimiz anekdotlardan ve Âkif'in vaazından onun Berlin'e ve Almanlara ilişkin olumsuz izlenimlere sahip olduğu sonucu çıkıyor. Ancak Ömer Rıza Doğrul'un naklettiği ifadedeki "Her şeyleri iyi." cümlesi de dikkat çekicidir. Peki, bu "iyi" olan nedir? Bu sorunun cevabını "Berlin Hatıraları" şiirinde buluyoruz.

Berlin Hatıraları şiiri bir karşılaştırma üzerine kurulmuştur. Arkadaşının[12] kahveye gitme önerisi üzerine aklına bizim mahalle kahveleri geldiği için şaşıran şair, bu şaşkınlığının gerekçesini anlatırken söz konusu karşılaştırmayı yapar. Kahveye gitme önerisine şaşırmakta mazurdur, çünkü aklına kendi ülkesindeki mahalle kahveleri gelmiştir. Bu doğaldır, çünkü insan bir kavramı duyduğunda ister istemez o kavrama ilişkin olarak zihnindeki imgeye başvurur. Örneğin sokak denildiğinde şairin aklına gelen, genişliği altı karış ve uzunluğu belirsiz bir yoldur. Belirsizdir, nerede biteceği belli olmaz, herhangi bir evin girişinde de bitebilir, çünkü "zemin-i tertibi" günümüz şiirine benzer ve başlangıcı gibi sonu da belli değildir:[13]

> Sokak deyin meselâ... Şimdi baktığım lügate
> Mürâcaat yine lâzım mı? Lâzım elbette.
> Evet, o bir helezondur ki kutru altı karış;
> Ya tûlü? Bilmiyorum, her ne söylesem yanlış.
> Muvaffak olmanın imkânı yok ki, tahmîne:
> Biraz gidip dalıyor haydi evlerin birine!
> Zamâne şi'rine benzer zemîn-i tertibi:
> Zalâm içinde mebâdîsi, müntehâsı gibi.

Aynı şekilde otele ilişkin de şairin zihninde bir imge vardır; cumbasından nemli yorganlar

11 "Nasrullah Kürsüsünde". *Sebilürreşat*, nr. 464, 25 Teşrinisani 1336, ss. 249-259.

12 Şiirde sözü edilen bu arkadaşın Binbaşı Ömer Lütfü Bey olduğu bilinmektedir. Bkz. Eşref Edib, a. g. e., ss. 87-88.

13 *Hatıralar*, (Haz. Fazıl Gökçek), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 54. Alıntıların sayfa numaraları bu baskıya aittir.

sallanan, yatak çarşaflarının bit lekeleriyle rengi değişmiş, yastıkları kirden kadifeye dönüşmüş bir mekân. Şimendifer için de durum aynıdır; şairin aklına İstanbul'daki, "kader müsaade ettikçe işleyen araba" gelmektedir. (s. 53) Bu yüzden kahve deyince de aklına mahalle kahvesinin gelmesinde şaşılacak bir durum yoktur. Bu girişten sonra şair, Berlin'de gördüğü oteli, sokağı, şimendiferi ve son olarak da kahvehaneyi anlatır. Bunların hiçbirisi, kendisinin zihnindeki imgelerle örtüşmemektedir:

Otel meğer o değilmiş, şimendifer de keza…
Sokak mı benzeyen az çok? Aman canım, hâşâ! (s. 55)

Şairin söz konusu unsurlarla ilgili izlenimlerine baktığımızda, "Her şeyleri iyi" sözünün içeriği anlaşılmaktadır. Berlin'de gördüğü otelleri "saray kadar mamur" olarak niteleyen şair, her türlü konforun sağlandığı, insanda hayranlık uyandıran temiz ve bakımlı bir mekânın tasvirini yapmaktadır:

Meğer oteller olurmuş saray kadar ma'mûr.
Adam girer de yaşarmış içinde, mest-i huzûr.
Beş altı yüz odanın her birinde pufla yatak...
Nasîb olursa eğer, hiç düşünme yatmana bak!
Sokakta kar yağadursun, odanda fasl-ı bahâr,
Dışarda leyle-i yeldâ, içerde nısf-ı nehâr!
Hıyât-ı nûrunu temdîd edip her âvîze,
Fezâda nesc ediyor bir sabâh-ı pâkîze,
Havâyı kızdırarak hissolunmayan bir ocak;
Ilık ılık geziyor, her tarafta aynı sıcak.
Gürül gürül akıyor çeşmeler, temiz mi temiz;
Soğuk da isteseniz var, sıcak da isteseniz.
Gıcır gıcır ötüyor ortalık titizlikten,
Sanırsınız ki zemîninde olmamış gezinen.
Ne kehle var o mübârek döşekte hiç, ne pire;
Kaşınma hissi muattal bu i'tibâra göre!.. (s. 56)

"Şimendifer de meğer başka türlü bir şeymiş" diyerek mesafelerin ve zaman kavramının bu teknolojik ürünle nasıl değiştiğini yine hayranlık bildiren iadelerle anlatan şair, sokağı da özellikle genişliği, uzunluğu (bu konuda Ahmet Mithat Efendi'yle benzer ifadeleri kullanırlar) ve temizliğiyle beğenmiştir:

Sokak dedikleri neymiş? Fezâ-yı bî-pâyan,
Ki tayy edilmesinin yoktur ihtimâli yayan.
Demek, vesâit-i nakliyye nâmı tahtında,
Havâda, yerde, yerin çok zamanlar altında
Uçup duran o havârık bir ihtiyâc-ı şedîd.
Piyâde harcı mı, hâşâ, bu imtidâd-ı medîd!
Bakın nasıl da mücellâ ki: Ferş-i nevvârı,
Zemîne indiriyor gökyüzünden envârı!
Bu imtidâdı nazar şöyle dursun istîâb,
Öbür kenâra geçerken düşer kalır bîtâb!
Şu var ki: Düştüğü yerden çamurlanıp kalkmaz...

Çamur bu beldede âdet değil ne kış, ne de yaz.
Geçende haylice kar yağdı Berlin'in içine;
Bıcık bıcık olacakken takır takırdı yine!
Merâk edip soruverdim, "Bırakmayız" dediler!
-Bırakmayın, güzel amma yağar durursa eğer?
"Bırakmayız!" sözü aynen tekerrür etmez mi?
Evet, bu sözde nümâyân heriflerin azmi.. (s. 57-58)

Daha sonra arkadaşıyla birlikte kahvehaneye gittiklerinde yaşadığı şaşkınlığı "Bu, kahve... Öyle mi? Yâhu! Nedir bu? Vay canına!" sözleriyle anlatan şair, kahvehanenin böyle bir mekân olmasına da "hayret" etmiştir. (s. 59-60) Şiirde kahvehanenin tasvir edildiği beyitler de Mehmet Âkif'in Berlin'de beğendiği unsurların neler olduğu konusunda bir fikir vermektedir. Bunlar "heybet", genişlik ve büyüklük, ışık ve aydınlık kelimeleriyle özetlenebilir. Şairin yaşadığı duygu ise "şaşkınlık" veya "hayranlık" kelimeleriyle ifade edilebilir:

Bu, kahve... öyle mi? Lâkin hakikaten hayret!
Fezâ içinde fezâ... Bir harîm-i nûrânûr,
Ki asümân-ı kerîminde bin güneş manzûr!
Ne selsebîl-i ziyâ karşımızda cûşa gelen,
Ziya değil, seherin rûhudur taşıp dökülen.
Leyâle karşı o tûfân-ı fecri görmelisin:
Hudâ bilir şaşırırsın, donar kalır hissin!
Neden böbürleneyim, ben de öyle oldumdu;
Ziyânın ölçüsü aklımda, çünkü bir mumdu.
Bizim hesâb ile milyonlar oynuyor arada...
İdâre kandili mikyâsı pek güdük burada!
Gözüm kamaştı bidâyette, döndü durdu başım;
Rezîl olurdum eğer olmasaydı arkadaşım. (s. 60-61)

Sonuç olarak; Ahmet Mithat Efendi'nin kısa (3 gün) süren Berlin seyahatine ilişkin elimizde ayrıntılı bilgiler vardır; o üç gün boyunca neler yaptığını saati saatine anlatmıştır. Buna karşılık Mehmet Âkif'in Berlin'deki yaklaşık üç buçuk dört aylık ikameti boyunca nasıl vakit geçirdiğine, neleri gördüğüne dair ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Onun Berlin'le ilgili izlenimlerini daha çok "Berlin Hatıraları" adlı şiirinden öğreniyoruz. Bu bilgilere dayanarak yaklaşık yirmi beş yıl arayla Berlin'de bulunan Ahmet Mithat Efendi ile Mehmet Akif'in izlenimleri arasında önemli benzerliklerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Her iki ismin Berlin'e, Almanya'ya ve genel olarak Avrupa medeniyetine bakışları ortaktır. Bu bakış, Avrupa medeniyetinin maddî bakımdan Doğu medeniyetinden üstün olduğu ve bizim tarafımızdan bu yönüyle örnek alınması gerektiği noktasında birleşmektedir.

Mehmet Âkif Ersoy ve Üç Tarz-ı Siyaset (Osmanlıcılık-İttihad-ı İslâm ve Türkçülük)

Alâattin Karaca
Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Osmanlı Devleti, 1800'lü yıllardan itibaren parçalanma tehlikesiyle yüz yüze gelmeye başladı. Bu parçalanma sürecinde en çok tartışılan ve anlamları değişen siyasî kavramlar millet, vatan, medeniyet gibi Osmanlı Devleti'nin kimliğine ilişkin olanlardır. Parçalanmaya ve medeniyet değiştirmeye paralel olarak, bu kavramlar da büyük bir değişime uğramış ve bu değişimler devletin temel siyasetlerini de kökten etkilemiştir. Aslında bütün bu süreci; "Milletini arayan bir devlet" ifadesiyle özetlemek mümkün, hatta coğrafyasını arayan ve hatta medeniyetini arayan bir devlet olarak da özetlenebilir bu durum. Evet, bu devlet, Tanzimat'tan günümüze kadar, milletini, coğrafyasını, medeniyetini kaybetmiş ve hâlâ kaybettiği milleti, coğrafyasını, medeniyetini arayan, bu milletin kim, vatanının/coğrafyasının ve medeniyetinin neresi olduğu konusunda kafası karışmış bir devlettir. Ondandır sürekli bu kavramları yeniden yeniden tanımlamaya, inşâ etmeye, yeniden yazmaya ve anlamlandırmaya çalışması…

Başlangıçta Devlet-i Âliye-i Osmaniyye, Memalik-i Osmaniyye, Memalik-i Şâhâne adı verilen Osmanlı Devleti, esas itibariyle, farklı dinlere ve kavimlere mensup, farklı diller konuşan, bugünkü deyişle çok dinli, çok uluslu, çok dilli, geniş bir vatan coğrafyasına sahip bir devlettir. Namık Kemal de bir makalesinde bu durumu; *"Devlet-i Aliyye'nin sûret-i terekkübü nazargâh-ı mütalâaya alınınca görülür ki hukukta birbiriyle müsavi, menfaatte yekdiğeriyle müşterek ve fakat lisanda, cinsiyette ve hele efkârda mecmuu birbirine ve her biri mecmuuna mugayir birçok eczanın içtimaından hâsıl olmuş bir heyettir."*[1] diye ifade eder. Ancak gerek harici, gerekse dâhilî sebeplerle, farklı unsurlardan oluşan bu yapı, zamanla sarsılmaya başlamıştır. Bunda elbette Batı'dan kaynaklanan, milliyetçilik düşüncesinin dünyaya yayılmasının payı büyüktü. Bu düşünce hareketi, nihayetinde, Osmanlı Devleti içinde, evvelâ gayr-i Müslim azınlıklar üzerinde etkili olmuş, ardından Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında, Müslüman unsurlara da sıçramış ve son olarak devletin kurucu ve egemen unsuru Türkler de çareyi "milliyetçilik" düşüncesine sarılmakta bulmuştur. Nitekim Ziya Gökalp de bunu; *"Milliyet mefkûresi iptida gayr-i Müslimlerde, sonra Arnavut ve Araplarda, en nihayet Türklerde zuhur etti."*[2] cümleleriyle ifade eder. Yani Türklerin milliyetçiliğe sarılması, aslında başlangıçta Osmanlı mülkü içindeki diğer kavimlerin milliyetçi hareketlerine karşı bir tepki olarak doğmuştur.

Devletin giderek parçalanması ve içerdeki farklı unsurların ayrılma hareketlerine karşı, ilk

1 Namık Kemal, "İmtizac-ı Akvâm", *Namık Kemal, Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleleri 1,* (haz. Nergis Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara), Dergâh Yay., İst, 2005, s.98.

2 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Yeni Mecmua, İst., 1918, s. 4.

olarak kimi aydınlar ve devlet adamları, Tanzimat döneminde –Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde de belirttiği üzere- Osmanlılık siyasetine sarıldılar. Akçura'nın deyişiyle söylersek, bu siyasetin amacı; *"Osmanlı hükûmetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmek"*[3]ti. Namık Kemal de devrinde, bu düşünceyi gözeten ve destekleyen bir aydın olarak "Osmanlı" üst kimlikli bir millet ve vatan tanımını benimsemiştir. Nitekim "Şark Meselesi I" ve "Vatan" başlıklı makalelerinde, Osmanlı milletini; *"Birçok ecnâstan mürekkeb ve her cins bir veya birkaç mezhebe ve hele birbirine mugayir birçok fikirlere tâbi…"*[4] topluluk diye tanımlar. Yani o dönemin bazı aydınlarına göre, Osmanlı içindeki farklı unsurların hepsi "Osmanlı milleti"dir. Namık Kemal'e göre, bu çok uluslu, çok dinli ve dilli yapı, birbiriyle kaynaştığından, bu milletin (Osmanlı) ayrılması mümkün değildir. Şöyle diyor bu konuda:

> *"… memleketimizde mevcut olan ecnâs-i muhtelife, coğrafyaca bulundukları mevâki'e nazaran bir cismin a'zâ-yı âliyyesi gibi birbirine geçmiş ve infikâk kudretini bütün bütün kayıp etmiş bir hâlde[dir]…"*[5]

Kemal'in burada sarıldığı kavram, "imtizac-ı akvam" (kavimlerin kaynaşması)dır. Ona göre, Osmanlı vatanındaki farklı kavim ve dinlere mensup olanlar, farklı dil kullananlar, iç içe geçtiklerinden, birbirinden ayrılamaz. Buna; *"Sunûf-ı muhtelifemizin bulundukları mevâki'e bir muntazam harita üzerinde bakılsın. Âdeta bir insanın eczâ-yı âliyesi gibi kâffesi birbirine girmiş ve cümlesi ferdinin ve ferdi ise hem cümlesinin hem efrâdının hayat ve kuvvetine kâfil olmuş bir hâlde görünmez mi?"*[6] cümleleriyle işaret eder. Ona göre *"Cins ü mezhepçe mevcut olan ihtilâf vatanın inhilâlini mûcib olamaz."*[7]. Çünkü *"Vatanımız içinde hukukça müsavi, menfaatçe müşterek bulunduğumuz hâlde lisan ve mezhep dâiyesi ile…"*[8] parçalanmak, birbirimizden ayrılmak doğru değildir. Zaten; *"Arabistan istisna olununca mülkün herhangi cihetine bakılsa, cinsiyet ve diyânet-i mütebâyine ashâbı bir vücûdun aza-yı âliyyesi gibi birbirine geçmiş, birbirine sarılmış görünür."*[9]. Anlaşıldığı kadarıyla Namık Kemal, Osmanlı vatanını, hatta Osmanlılığı, farklı kavim, din ve dil topluluklarından meydana gelmiş ve Osmanlı milleti şemsiyesi altında birleşmiş bir bütün olarak görmekte, bu farklı unsurları, devletin parçalanma tehlikesine karşı, "Osmanlılık" çatısı altında tutmayı savunmaktadır. Dolayısıyla parçalanma tehlikesine karşı, Namık Kemal ve nesli, "Osmanlıcılık" fikri etrafında buluşmuşlar; parçalanmaya sebep olacağı için cinsiyet ve kavmiyet davasına karşı çıkmışlar, hatta yer yer "İttihâd-ı İslâm" düşüncesine sarılmışlardır. Nitekim Namık Kemal'in "İstikbâl" başlıklı makalesindeki şu cümleler bunu göstermektedir:

> *"İstikbalimiz emindir. Çünkü İslâmiyet vahdete gelmeyi emreder. Cinsiyet ve lisan gibi avârız-ı dünyeviyyeyi vesile-i ihtilaf etmeğe katiyen manidir. Binaena-*

3 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK Basımevi, Ankara, 1976, s. 19.

4 Namık Kemal, "Şark Meselesi I", *Namık Kemal, Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleleri 1,* (haz. Nergis Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara), Dergâh Yay., İst, 2005, s.141.

5 A.g.e, s.141.

6 Namık Kemal, "İmtizac-ı Akvâm", *Namık Kemal, Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleleri 1,* (haz. Nergis Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara), Dergâh Yay., İst, 2005, s.99.

7 Namık Kemal, "Vatan", *Namık Kemal, Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleleri 1,* (haz. Nergis Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara), Dergâh Yay., İst, 2005, s.477.

8 Namık Kemal, "İmtizac-ı Akvâm", *Namık Kemal, Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleleri 1,* (haz. Nergis Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara), Dergâh Yay., İst, 2005, s.99.

9 Namık Kemal, "Vatan", *Namık Kemal, Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleleri 1,* (haz. Nergis Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara), Dergâh Yay., İst, 2005, s. 477.

leyh (…) buralarda Lazlık, Arnavudluk, Kürdlük, Arablık devâîsinin [de'âvisinin] zuhûru muhâl hükmündedir"[10]

Tıpkı Namık Kemal gibi Akçuraoğlu Yusuf da, *Üç Tarz-ı Siyaset*'te Osmanlıcılık siyasetini; *"Osmanlı hükûmetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmek"* veya "*Osmanlı memleketindeki Müslim ve gayr-i Müslim ahaliye aynı siyasi hakları tanımak ve vazifeleri yüklemek; böylece aralarında tam müsavat husule getirmek, fikirlerce ve dince tam serbestî vermek; (…) söz konusu ahaliyi aralarındaki din ve soy ihtilaflarına rağmen yekdiğerine karıştırarak ve temsil ederek Amerika Birleşik Hükûmetlerindeki Amerikan milleti gibi müşterek vatanla birleşmiş yeni bir milliyet, Osmanlı milleti meydana çıkarmak…"*[11] ve böylece Devlet-i Âliye-i Osmaniye'nin hudutlarını muhafaza etmek, diye tanımlar.

Burada sorunun "millet" kavramının tanımıyla ilgili olduğuna bilhassa dikkat çekmek isterim. Devlet ve aydınlar, son dönemdeki parçalanma tehlikesine karşılık, bu kavramı yeniden tanımlamaya çalışarak, devleti parçalanmaktan kurtaracak bir çare bulma amacında idiler. Bu çerçevede, Tanzimat'tan itibaren siyasî sahada en çok tartışılan kavramlardan biri olmuştur "Millet" kavramı. Ve sonuçta aydınların bir kısmı, "Osmanlı milleti" kavramına sarılmayı uygun buldular. Ancak bu Osmanlı milleti tanımı da bir süre sonra, özellikle Balkan Savaşı'nda çökecek, evvelâ gayr-i Müslim kavimler, "Osmanlı milleti" tanımını reddederek, bu çatı altında kalmaya isyan edecekler ve Devlet-i Osmaniye'den ayrılacaklardır. Ömer Seyfettin "Hürriyet Bayrakları" adlı hikâyesinde işte tam da bu soruna parmak basar; iki Osmanlı askeri aracılığıyla, millet kavramına yüklenen anlamın değişmesine dikkat çeker ve bu bağlamda "Osmanlıcılık" ve "Türkçülük" düşüncesini karşı karşıya getirir, Balkanlarda artık "Osmanlı milleti" siyasetinin çöktüğünü, yerine etnik unsura dayanan bir milliyetçilik düşüncesinin yani yeni bir "millet" tanımının egemen olduğunu ileri sürer. Hikâyede, iki asker arasında geçen şu konuşmalar, aslında bu kavramın anlamının değiştiğini ve Osmanlılık siyasetinin iflas ettiğini bildirmektedir:

"- Hangi milletin bayramı?
-Osmanlı milletinin
-Osmanlı milleti demekle Türkleri mi kastediyorsunuz?
-Hayır asla.. Bütün Osmanlıları.
(…)
-Bütün Osmanlılar kimlerdir?
-Tuhaf sual! Araplar, Arnavutlar, Rumlar, Bulgarlar, Sırplar, Ulahlar, Yahudiler, Ermeniler, Türkler… Hâsılı hepsi…
-Bunlar, demek hep bir millet?
-Şüphesiz.
(…)
-Fakat ben şüpheleniyorum.
-Niçin?
-Söyleyiniz Ermeniler bir millet değil midir?
(…)
-Evet bir millettir.
-Arnavutlar da bir millet?

10 Namık Kemal, "İstikbâl", *Namık Kemal, Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleleri 1,* (haz. Nergis Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara), Dergâh Yay., İst, 2005, s.41.

11 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset,* TTK Basımevi, Ankara, 1976, s. 19.

-Arnavutlar da.
-Eey, Bulgarlar?
-Bulgarlar da.
-Sırplar?
-Tabii Sırplar da."

Bu konuşma Türkçü subayın şu matematik kuralı ile son bulur:

"Bir cinsten olmayan şeyler cem edilemez. (…) Biribirinden tarihleri, ananeleri, meyilleri, müesseseleri, lisanları ve mefkureleri ayrı ayrı milletleri cem edip hepsinden bir millet yapmak da o kadar imkânsızdır. Bu milletleri cem edip 'Osmanlı' derseniz, yanılmış olursunuz."[12]

Tıpkı "Hürriyet Bayrakları"ndaki gibi, Halide Edip de *Yeni Turan* adlı romanında bu iki düşünceyi, Yeni Turan ve Yeni Osmanlılar fırkaları aracılığıyla karşı karşıya getirir ve eserdeki şu cümlelerle o da "millet" kavramını tartışmaya açar. Yeni Turan düşüncesinin romandaki temsilcisi Kaya, Osmanlıcı Asım'a ve Hamdi Paşa'ya sorar:

" – Sizin hangi milletten olduğunuzu söyler misiniz?

- *Osmanlı!*

- *Ben Türküm Hamdi Paşa…."*[13]

Bu konuşma da üç aşağı beş yukarı, "Hürriyet Bayrakları"ndaki konuşmaların aynısıdır. Sorun bellidir ve bu konuda siyasi bir tartışma yaşanmaktadır. Balkanlardaki etnik milliyetçilik hareketleri ve nihayetindeki savaş, bu tartışmaları alevlendirmiş ve Osmanlı milleti tanımının siyaseten iflasına yol açmıştır. Gerek Ömer Seyfettin çeşitli hikâyelerinde, gerek Halide Edip *Yeni Turan*'da bu "Osmanlı milleti" siyasetine karşı çıkarlar. Artık bu siyasetin kabil-i tatbik olmadığını ileri sürerler. Ziya Gökalp de *"Elim tecrübeler gösterdi ki, (Osmanlı) tabirindeki yeni manayı Tanzimatçı Türklerden başka kabul eden yoktu."*[14] sözleriyle aynı görüşü dile getirir. Akçuraoğlu Yusuf da aynı görüştedir; ancak o, meseleye daha reel bakar. Ona göre, Osmanlıcılık, devletteki hâkim unsur Türklerin zayıflamasına yol açabilir. Bu bakımdan bir risktir. Daha da önemlisi Namık Kemal'in ileri sürdüğü "imtizaç-ı akvam" düşüncesi bu hudutlarda artık mümkün görünmemektedir. Öte yandan ne Avrupa ne de Rusya, Osmanlı milletinin yekvücut olmasını isterler.

Bunun üzerine devlet ve aydınlar, "Osmanlılık" dışında iki farklı siyasete sarılırlar. Bunlardan ilki, 1908'den sonra hızla yükselen, Balkan Savaşı sırasında daha da kuvvetlenen ve nihayet Cumhuriyet döneminde "ulus/devlet"le müşahhas bir yapı olarak karşımıza çıkan Türkçülük düşüncesidir. İkincisi ise, aynı dönemde güçlenen ve günümüze kadar etkisini sürdüren İttihad-ı İslâm düşüncesidir.

Türkçü/Turancı düşünce

Bu düşüncenin İkinci Meşrutiyet'ten sonra, en önemli temsilcisi şüphesiz Ziya Gökalp'ti, *Türkçülüğün Esasları* ve *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* ise bu düşüncenin temel eserleridir. Buna Akçuraoğlu Yusuf'un *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserini, Ahmet Ağaoğlu'nun *Üç Medeniyet*'ini, Ömer Seyfettin'in yazı ve hikâyelerini, *Türk Yurdu*'ndaki ve *Genç Kalem*'lerdeki yayın faaliyetlerini de eklemek gerekir. Tabii İttihad ve Terakki'nin politikasını da Akçuraoğlu'na

12 Ömer Seyfettin, *Bütün Hikâyeleri*, (haz. Nâzım Hikmet Polat), YKY, İst., 2011, s. 251-252.

13 Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan,* Can Yay., İst, 2014, s. 101.

14 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlâşmak, Muasırlaşmak*, *Yeni Mecmua*, İst, 1918, s. 4.

göre Türkçülük; *"Irka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek."*tir[15].

Ziya Gökalp ve onu izleyenler de tıpkı Ömer Seyfettin'in "Hürriyet Bayrakları"nda, Halide Edip'in *Yeni Turan*'da yaptığı gibi, millet kavramını tartışmaya açar ve bu kavramı kendi düşünceleri doğrultusunda tanımlarlar. Gökalp, gerek *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, gerekse *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde, milleti; *"…bir lisanla tekellüm eden ferdlerin mecmuu.."*[16] olarak tanımlar. Yani ona göre millet, aynı dili konuşan insanlardan oluşur. Ömer Seyfeddin de; "Hars, Medeniyyet, Temeddün" başlıklı makalesinde *"-O hâlde millet zümresini ayıran nedir? Lisandır."*[17] diyerek onunla aynı düşünceyi paylaşır. Diğer bir Türkçü Ali Canip ise, bu konuda kafası biraz karışıktır. Bu konuda *Genç Kalemler* dergisinde yayımlanan bir makalesinde şunları söyler:

> *"Kavim bizce lisanî bir cemaatten başka bir şey değildir. Bir lisanla tekellüm edenlerin (konuşanların) mecmuu (hepsi) bir kavimdir. Bir kavim teşkil edebilmek için bu fertlerin bir ırktan neşet etmesi icap etmez. (…) memleketimizde ne tabiî, ne de tarihî ırklar mevcuttur. Osmanlı unsurları, namını verdiği kitleler, mezhebî cemaatlerle, lisanî cemaatlerden ibarettir. Lisanî cemaatlere kavim namını veriyoruz. Mezhebî cemaatlere ümmet kelimesinin hususiyetine mebnî Mezhebiyyet diyebiliriz. Bunların hepsini hukukî bir devlet nüfuzu altında tutan bir de Osmanlılık vardır ki buna da millet adını vermekteyiz. Türk kavmi, Türk ırkı demek değildir…"*[18]

Gökalp'e tekrar dönersek, o, aslında *"… bir lisanı konuşanlar ekseriyetle bir soydan gelen insanlar olduğu için bir millet aynı zamanda bir kavim demektir."*[19] sözleriyle, milleti aynı zamanda bir kavim olarak gördüğünü ifade etmektedir. Bu durumda Gökalp, daha önce çözüm olarak önerilen "Osmanlı milleti" tanımına katılmaz; çünkü Osmanlı milleti içinde değişik dilleri konuşan unsurlar vardır ve bu tanıma göre, onlar ayrı milletlerdir. Hatta o, kavimle milleti de birbirinden ayırmayı dener. Gökalp'e göre, aynı dil ailesine mensup insanlar kavimdirler, *"Lisanî cemiyet"*, dediği bu dil ailesinden ayrılan şubeler ise, milliyettir. Her iki hâlde onun millet tanımındaki ölçütü, "lisan" olsa da, aslında bu "aynı soydan" gelmektir. Çünkü kendisi de; *"bir lisanı konuşanlar ekseriyetle bir soydan gelen insanlar olduğu için bir millet aynı zamanda bir kavim demektir"* diyerek bunu teyid ediyor. İşte bu noktada Gökalp, İttihad-ı İslam düşüncesini savunanlara da itiraz eder. İttihad-ı İslâmcılar, milletin aynı dine inanan insanlar demek olduğunu ileri sürmektedir. Gökalp ise bu konuda şunları söylüyor:

> *"Bir taraftan İslâmcılar diyorlar ki, millet kelimesi sizin ümmet tabirine tahsis ettiğiniz manaya delâlet eder. Hatta bu kelime Arapça'da mezhep (secte) manasınadır."*[20]

Gökalp'e göre; aynı dili konuşanlara millet, aynı dine inanan ferdler mecmuu"na da ümmet denir. Bunu da; *"Ümmet, bir dinle mütedeyyin olan ferdlerin mecmuu[dur]."*[21] sözüyle ifade eder. "Millet" başlıklı şiirinde ise, düşüncesini bu defa mısralara döker:

"Her ülkede Türk bir devlet yapacak;

15 Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, TTK Basımevi, Ankara, 1976, s. 19.

16 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlâşmak, Muasırlaşmak*, *Yeni Mecmua*, İst, 1918, s. 50.

17 Ömer Seyfeddin; "Hars, Medeniyyet, Temeddün", *İslâm Mecmuası*, S. 27, 30 Nis. 1331.

18 Genç Kalemler, (haz. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin), TDK, Ankara, 1999, s. 164.

19 Ziya Gökalp, Türkleşmek, İslamlâşmak, Muasırlaşmak, Yeni Mecmua, İst, 1918, s. 55.

20 A.g.e., 50-51.

21 A.g.e., s. 50.

Fakat bunlar birleşecek nihayet..
Hep bir dille aynı dine tapacak
Olacak tek harsa mâlik bir millet."

Türk düşünürü, bütün bu düşüncelerini; *"Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim."*[22] cümlesiyle özetlemiştir.

Gökalp, vatan kavramını da millet kavramına paralel bir şekilde tanımlar. Buna göre evvela; *"…bir milliyetin vatanı olmalıdır."*[23] İşte bu noktada o, hem Osmanlılık, hem de İttihad-ı İslâmcıların vatan anlayışından ayrılır. Osmanlıcılara göre, Osmanlı vatanı (Memalik-i Osmaniyye) Osmanlıya tâbi farklı milletlerin ortak coğrafyasıdır. İttihad-ı İslâmcılar ise, tüm İslâm coğrafyasını "vatan" olarak kabul ederler. Gökalp ise millet tanımına uygun biçimde tüm Türklerin vatanına "Turan" adı verir. Ve bunu "Turan" şiirindeki;

"Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir Turan"

Veya "Altun Yurt" şiirinde geçen;

"Dedi, Ey Türk hanları, Türk'ün ayak bastığı
Her yer ana vatandan bir parçadır,…"

mısralarında dile getirir. Ama şunu eklemekte fayda var: O, vatanı ümmetin vatanı, milletin vatanı diye ikiye ayırıyor. Ümmetin vatanı tüm Müslümanların vatanıdır, milletin vatanı "Turan ise bütün Türklerin milli vatanıdır. Ancak, Turan düşüncesini daha sonra Türklerin uzak ülküsü olarak kabul ettiğini belirtir. Aynı düşünce, sık sık Ömer Seyfeddin'in şiirlerinde de, örneğin "Yeni Gün" şiirinde;

"Biz Türkler (hep) coşarız
Tufan gibi her yana
Arslan gibi koşarız
Bir gün bütün Turan'a"

"Nereye" başlıklı şiirde ise;

"Sürünce Doğu'ya o kır-atını
Kılıcının çarptı taşlara kını
Altun kıvılcımlar bu hoş akını
Gaybederken gördüm bu genç taşkını;
Dedi: Uçuyorum Turan'a doğru!"

mısralarında ifade edilmiştir.

Gökalp'in medeniyet düşüncesi de bu düşünce seyri içinde dikkat çekici. Kısaca bunu da belirtmekte yarar var. Ona göre; *"…binâenaleyh hiçbir medeniyet hiçbir dine nispet edilemez. Bir Hristiyan medeniyeti olmadığı gibi, bir İslam medeniyeti de yoktur. Garp medeniyetini Hristiyan medeniyeti saymak doğru olmadığı gibi Şark medeniyetine de İslam medeniyeti adını vermek yanlıştır. Şark medeniyetiyle Garp medeniyetinin membalarını İslâm ve Hristiyan dinlerinde de-*

22 Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339, s. 59

23 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlâşmak, Muasırlaşmak*, Yeni Mecmua, İst, 1918, s. 58.

ğil, başka cihetlerde aramak lazımdır"[24] Hatta ona göre, farklı dinlere mensup cemiyetler aynı medeniyet dairesi içinde bulunabilirler. "…demek ki *medeniyet dinden ayrı bir şeydir. (…) Din yalnız mukaddes müesseselerden yalnız itikadlarla ibadetlerden ibaret olduğu için bunların haricinde kalanlar mesela ilmî mefhumlarla, fenni âletler, bedii kaideler dinin haricinde ayrı birer manzume teşkil ederler."*[25] Bu hiç şüphe yok ki, seküler bir medeniyet anlayışıdır ve İttihad-ı İslâm düşüncesine zıttır.

Buna karşılık Ömer Seyfeddin, "Hars, Medeniyyet, Temeddün" başlıklı makalesinde *"Müesseseler bir dine mensup Milletlerin mecmuu olan bir ümmet; yani bir "beynelmilliyet" dairesinde terekküp ettikleri zaman bundan çıkan mecmuaya medeniyet denilir."* der ve ekler: *"Medeniyetin başlıca esası dindir."*[26]

Evet, belli ki bu konuda Türkçüler arasında da farklar vardır. Ama her şey bir yana, bütün bunlar, İkinci Meşrutiyet'ten sonra, etnik eksenli bir millet, bir vatan, bir ittihad ve seküler bir medeniyet düşüncesinin hızla ve kuvvetle yayıldığını göstermektedir.

İttihad-ı İslâm düşüncesi ve Mehmed Âkif

İttihad-ı İslâm, Akçuraoğlu'na göre; *"Hilâfet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak, bütün İslâmları söz konusu hükûmetin idaresinde siyaseten birleştirmek (Frenklerin Panislamisme, dedikleri)"*[27] düşüncesidir. Sultan Abdülaziz'in son zamanlarında işitilmeye başlanan, İkinci Abdülhamid döneminde devletin temel siyasetlerinden biri hâline gelen İttihad-ı İslâm düşüncesinin İkinci Meşrutiyet'ten sonraki başlıca yayın organları *Sırat-ı Müstakîm*, *Sebilürreşad*, *Beyanülhak*, *Mahfel*, *Teârüf-i Müslimîn* gibi dergilerdi. Şüphesiz bu düşüncenin edebiyatımızdaki en önemli temsilcisi de Mehmet Âkif Ersoy'dur. *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* adlı dergilere bir göz attığımızda, söz konusu dönemden itibaren "İttihad-ı İslâm" fikriyle ilgili pek çok makaleye, İslâm âlemine dair birçok haber ve yazıya rastlanması da bunu göstermektedir. Bunlardan vereceğimiz bazı örnekler, o dönemde bu düşüncenin seyri hakkında bize birtakım bilgiler sunmaktadır. Örneğin Muhammed Ubeydullah'ın "İttihad-ı İslâm" başlıklı yazısında geçen şu cümleler dikkat çekicidir:

> *"İslâm'ın bugün kuvveti, timsâl-i hâkimiyeti Devlet-i Osmaniye'dir. Devlet-i Osmaniye'nin menba-ı kuvveti medâr-ı kuvâsı İslâm'dır. Kim ne derse desin, hakikat-i katiye şudur ki, İslâm terakki ettikçe Devlet-i Âliyye kuvvetlenecek, Devlet-i Osmaniyye kuvveti ve satveti tezayüd ettikçe İslâm feyz ve felâh bulacaktır. İslâm'ın kuvveti ittihaddadır. (…) İttihad-ı İslâm'ı tesis etmek ve âsâr-ı filiyyesini göstermek bugün her zamandan ziyade farzdır."*[28]

Bu yazının altında Tolstoy'dan alınan şu cümle de oldukça dikkat çekici:

> *"Bence beşeriyetin sükûn ve istirahatını temin edecek olan yegâne ittihad ancak ittihad-ı diniyedir."*

Bunun gibi; "İttihad-ı İslâm Ne Vakit Olacak?" (Sırat-ı Müstakîm, Mayıs 1326), "İttihad-ı İslâm-Genç Türkler" (Sırat-ı Müstakîm, 23 Kanun-ı evvel, 1326) yine *Sebilürreşad*'da Abdürreşid İbrahim'e ait bu konuda pek çok yazı hemen dikkati çekmektedir. Bu çerçevede *Sebilürreşad*'da 10 Nisan 1330 (1914)'da yayımlanan, Babanzade Ahmet Naim'in "İslâmda

---

24 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339, s. 50.

25 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339, s. 59.

26 Ömer Seyfeddin, "Hars, Medeniyyet, Temeddün", *İslâm Mecmuası,* S.27, 30 Nisan 1331.

27 Yusuf Akçura*, Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK Basımevi, Ankara, 1976, s.

28 Muhammed Ubeydullah, "İttihad-ı İslâm", *Sırat-ı Müstakîm*, S. 99, 15 Temmuz 1326.

Dava-yı Kavmiyet" başlıklı yazısı, o dönemde giderek şiddetlenen İslâmcı, Türkçü tartışmasının matbuata yansıyan önemli bir örneğidir. Aslında bu yazı, İttihad-ı İslâm düşüncesini savunanların, kavmiyetçiliğe nasıl yaklaştığını ve Türkçü siyasete yönelik eleştirilerini içeren; hatta Âkif'in de bu konuya nasıl yaklaştığına dair ipuçları veren uzun bir makaledir. Bu sebeple söz konusu yazıyı o dönemde Türkçü ve Turancı siyasete karşı yazılmış bir eleştiri olarak okumakta fayda vardır. Babanzade bu makalesinde, özetle İslâm'da kavmiyet davasının olamayacağını, ayet ve hadislerle ortaya koyar. Türkçüleri, rabıta-i dini göz ardı etmek ve dinî imanın yerine bir "kavmî iman" icat etmekle suçlar. Ona göre, Türk'ün tarihini İslâm'ın tarihinden ayırmamak" gerekir. Türk'ün yüzünü Kabe'den Turan'a çevirmekten vazgeçilmelidir. Halkı çifte mefkûre sahibi etmek doğru değildir; çünkü bir atasözünde dendiği gibi; "Çifte kazık yere girmez.".

Tıpkı Babanzade Ahmed Naim gibi Âkif de, *Safahat*'taki pek çok şiirinde, özellikle Hakk'ın Sesleri'ndeki şiirlerinde, millet, vatan, kavmiyetçilik, İttihad-ı İslâm gibi, o dönemde sıkça tartışılan siyasi konularda, düşüncelerini dile getirmiştir.

Âkif'in bu konudaki düşünceleri özetle şöyledir:

Herşeyden önce ona göre millet, kavimleri ve dilleri farklı olsa da, aynı dine inanan insan topluluğudur. Bir şiirinde geçen; *"Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı/ Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı"* mısralarında bu düşünce açıktır. Aslında bir vaazındaki şu sözler, onun millet ve milliyet kavramlarını nasıl anladığının; dolayısıyla bu konudaki siyasi tavrının en açık delilidir. Şöyle diyor Âkif:

> *"Fi'lhakika ırkı, lisanı, muhiti, âdâtı, elhasıl her şeyi yekdiğerine mübayin olan bu kadar akvâmı Müslümanlık kardeş yapmıştı; kavmiyeti cinsiyeti aradan kaldırmıştı. Fakat son zamanlarda biz Müslümanlar bu hakikatten gafil olduk. (…) Osmanlı memleketinde bu kadar akvam var; öyle ya Arnavud, Kürd, Çerkes, Boşnak, Arap, Türk, Lâz… Elhâsıl daha birçok kavmiyetler mevcud.*
>
> *Pek alâ! Hepsinin beynindeki rabıta nedir? Rabıta-i diyanet! (…) Zaten Müslümanlıkta kavmiyet yoktur. Hazret-i Peygamber buyuruyor ki: 'Kavmiyet gayreti güdenler bizden değildir yani Müslüman değildir; kavmiyet sebebiyle vuruşan da bizden değildir; kavmiyet güderek ölenler de bizden değildir."*[29]

Bu paragraftaki "rabıta-i diyanet" ibaresi önemlidir. Âkif, insanları millet yapan aslî unsurun kavmî değil, dinî rabıta olduğunu düşünmektedir. Hatta bu düşüncesini, aşağıdaki paragrafta "İslâm'ın muazzam milleti" sözüyle açıkça adlandırır:

> *"Ey cemaat-i Müslimîn, siz ne Arapsınız, ne Türksünüz, ne Arnavutsunuz, ne Kürtsünüz, ne Lâzsınız, ne Çerkezsiniz! Siz ancak bir milletin efradısınız ki o millet-i muazzama da İslâmdır. Müslümanlığa veda etmedikçe kavmiyet davasında bulunamazsınız."*[30]

"İstiklâl Şairi"mizi şüphesiz en üzen felaketlerden biri, Müslüman Arnavutların kavmiyet davası güderek, Osmanlıya isyanı ve sonra da hüsrana uğramaları idi. Hakkın Sesleri'ndeki pek çok şiiri de bu meseleye hasretmişti. İşte şu mısralarında da bu meseleyi tekrar ele almış, millet ve milliyet kavramları hakkındaki düşüncesini net biçimde ifade etmiştir:

> *"İşte, ey unsur-ı isyân, bu elîm izmihlâl*
> *Seni tahrik eden üç beş alığın ma'rifeti!*

29 Mehmed Âkif, *Mehmed Âkif'in Kurân-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri*, (Haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Nuran Abdülkadiroğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 99- 100.

30 Mehmed Âkif, *Mehmed Âkif'in Kurân-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri*, (Haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Nuran Abdülkadiroğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 78-79.

Ya neden beklemiyordun bu rezil âkibeti?
Hani, milliyetin İslâm idi… Kavmiyyet ne!
Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyyetine.
'Arnavutluk' ne demek? Var mı şerîatte yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!
Arab'ın Türk'e, Lâz'ın Çerkes'e, yâhud Kürd'e;
Acem'in Çinliye rüchanı mı varmış? Nerde!
Müslümanlık'ta 'ânâsır' mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor Peygamber.
En büyük düşmanıdır ruh-ı Nebî tefrikanın
Adı batsın onu İslâm'a sokan kaltabanın".[31]

Bu bölümdeki "Hani milliyetin İslâm idi… Kavmiyyet ne?" mısraına özellikle dikkat çekmek isterim.

Ona göre İslâm, yani "rabıta-i diniyye", farklı kavimleri, aynı milliyet altında toplar, kavmiyetçilik ise, bu milliyet birliğini temelinden yıkacak bir zelzeledir. Hatta Müslümanları, verdiği vaazlarla, bu tehlikeye karşı sık sık uyarır. Örneğin bazı vaazlarında şöyle der:

"Kavmiyet cereyanı en medeni, en müterakki cemiyetleri birbirine düşürür. Bizim gibi anasır-ı mürekkebesi bilâistisna cahil bulunan bir cemaati ise târ ü mâr eder. Geliniz bu cereyanı körüklemeyiniz."[32]*; "Ey cemaat-ı Müslimîn, aklınızı başınıza alınız; gayret-i kavmiyeyi bir tarafa bırakınız. Rabıta-ı dini biraz daha ihmal edecek olursanız iyi biliniz ki târmar olur gidersiniz."*[33]*; "Ey cemaat-i müslimin, Allah için olsun geliniz, bu tefrikalara, bu kavmiyet, bu lisan, bu bilmem ne gürültülerine nihayet veriniz. Çünkü tehlike olanca şiddetiyle her taraftan yüz göstermeye başladı."*[34]

Bir başka şiirindeki şu mısralarında da aynı uyarıyı dile getirmektedir.

"Artık ey millet-i merhûme, sabâh oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?
Ne Araplık, ne de Türklük kalacak aç gözünü!
Dinle Peygamber-i Zîşân'ın ilâhi sözünü."[35]

Aslında bunlar bir anlamda, Müslümanlar içindeki her türlü kavmiyetçiliğe olduğu gibi, Türkçü harekete de bir uyarı mahiyetindedir.

Âkif, etnik milliyetçiliğe olduğu gibi, Turancı vatan anlayışına da karşı çıkar. Şu dizeler, âdeta Ziya Gökalp'e bir eleştiri olarak okunabilir:

"Cem'iyyete bir fırka dedik, tefrika çıktı
Sapsağlam iken milletin erkânını yıktı.
'Turan ili' nâmıyle bir efsane edindik;
'Efsane fakat gâye!' deyip az mı didindik?
Kaç yurda vedâ etmedik artık bu uğurda
Elverdi gidenler, acıyın eldeki yurda!"[36]

31 Mehmet Âkif Ersoy, Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri, (haz. Fazıl Gökçek), Dergâh Yay., İst, 2007, s. 31.

32 Mehmet âkif Ersoy, "Köy Hocası", Mehmet Âkif Ersoy'un Makaleleri, (haz. Abdulkerim Abdükdairoğlu- Nuran Abdülkadiroğlu), Kültür Bak. Yay., Ankara, 1987, s. 198.

33 Mehmed Âkif, *Mehmed Âkif'in Kurân-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri*, (Haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Nuran Abdülkadiroğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 73.

34 A.g.e., s. 75.

35 Mehmet Âkif Ersoy, Üçüncü Kitap: *Hakkın Sesleri*, (haz. Fazıl Gökçek), Dergâh Yay., İst, 2007, s. 32.

36 Mehmet âkif Ersoy, "Hâlâ mı Boğuşmak", *Safahat*, (haz. Hüseyin Su, Abdürrahim Karadeniz), Hece Yay, Ankara, 2009, s. 447.

Şair vatan kavramını da tıpkı millet ve milliyet anlayışında olduğu gibi, din eksenli ele almaktadır. Ona göre bütün İslâm coğrafyası, İslâm mülküdür, İslâm yurdudur, İslâm'ın ortak vatanıdır. Bu bakımdan şairin şiirlerindeki coğrafya için sık sık "kâinat-ı İslâm", "âlem-i İslâm", "İslâm'ın diyarı", "İslâm'ın yurdu", "Müslümanlık âlemi" gibi adlandırmalara rastlanır. Örneğin; Balkan Savaşı nedeniyle yazdığı "Geçenler varsa *İslâm'ın şu çiğnenmiş diyarından"* mısraında, Balkanlar genel anlamda *"İslâm'ın çiğnenmiş diyarı"* olarak adlandırılır: Bir başka şiirde aynı coğrafyaya; *"Toprak kesilip kum kesilip âlem-i İslâm/Hep fışkıracak yerlerin altındaki esnâm"* dizelerindeki gibi, *"âlem-i İslâm"* denir. *"Tarumar olsun bütün bir Müslümanlık âlemi"* mısraında bu kez yine din eksenli *"Müslümanlık âlemi"* adlandırması karşımıza çıkar. Bunların dışında; *"Ne gurbettir çöken İslâm'a İslâm'ın diyarında",* "Asırlardır ki, İslâm'ın bu her gün çiğnenen yurdu", *"Zavallı âlem-i İslâm için elîm olacak", "Şark-ı Aks'a'dan alın, Mağrib-i Aksâ'ya kadar/Müslüman yurdunu baştanbaşa kaç devrim var", "Boğuyor âlem-i İslâm'ı bir azgın fitne"* mısralarında görüldüğü üzere, Âkif şiirlerinde milleti olduğu gibi, vatan coğrafyasını da dine göre tanımlar ve hatta kavim ve devlet ayrımı yapmaksızın Müslümanların yaşadığı coğrafyayı bir bütün olarak adlandırma ve tanımlama yolunu seçer. Ayrıca yine Balkan Savaşı nedeniyle kaleme aldığı şu dizelerinde açık biçimde Osmanlı coğrafyasını din eksenli bir adlandırma ve sınırlandırmayla zikreder:

"İlâhişer'-i ma'sûmun şu topraklardı son yurdu"[37]

"Müslüman mülkünü her yerde felâket vurdu
Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu."[38]

Bu şiirlerde, özellikle "*dinimizin son yurdu"* ifadesi, Âkif'in din eksenli coğrafya anlayışının en çarpıcı örneğidir.

Son tahlilde şunu söylemeliyim: Âkif'in hem millet, hem de vatan kavramlarında, ana ölçütü dindir, ama odakta hilâfetin merkezi ve sahibi Osmanlı vardır. Şairin "İttihad-ı İslâm" düşüncesinde lider, merkez Osmanlıdır. Bunu unutmamak gerekir. O, bu fikir doğrultusunda Osmanlı'nın tüm İslâm milletinin lideri olarak hayatiyetini sürdürmesini istemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dinin son yurdu olarak görmüştür.

Sonuçta bütün bu siyasî fikirler, Tanzimat'tan itibaren, millet, vatan, medeniyet tanımları üzerinden tartışılmış, çökmekte olan bir devletin, parçalanmasını önlemek üzere ileri sürülmüş tezlerdi. Yanlışlığını veya doğruluğunu tarihî hadiseler elbette gösteriyor, gösterecektir de… Bütün bu örneklerde de görüldüğü gibi, İkinci Meşrutiyet'ten sonra Âkif, siyaseten İttihad-ı İslâm fikrini savunuyordu, çıkardığı *Sırat-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşad* dergilerinde de bu fikri savundu ve o dönemde bu kararlı ve doğru duruşuyla da, tüm İslâm âleminin sesini ve talebini dile getirmiştir.

37 Mehmet Âkif Ersoy, *Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri*, (haz. Fazıl Gökçek), Dergâh Yay., İst, 2007, s. 21.

38 Mehmet Âkif Ersoy, *İkinci Kitap: Süleymaniye Kürsüsünde*, (haz. Fazıl Gökçek), Dergâh Yay., İst, 2007, s. 74.

Mehmet Âkif'in Karakterine Ait Bazı Özellikler ve Şiirine Yansımaları

Mehmet Törenek
Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Sanatkâr eseriyle vardır. Eseriyle yaşar sanatçı. Orada kendini anlatır. O düşüncesi, ruhu, hayat felsefesi, ideali, ilgileri ve karakter ile eserine girer. Eserde bunların her biri gizli, açık kendine bir yer bulur ve ifade özelliğine göre var olan yönler belirginleşir. Kimi kendi benini daha fazla öne çıkarır, kimi düşüncesini, kimi felsefesini.. Bütün bunlarla birlikte onun karakter özelliğini de eserin bütününde hissetmek mümkündür.

Sanatçı eseriyle var olmakla birlikte, kimi sanatçının eseri dışında, karakter özelliğiyle öne çıktığı olur. İşte Mehmet Âkif böyle bir özelliğe sahiptir. Benzer özellikleri Türk şiiri içerisinde Tevfik Fikret'te, Ahmet Haşim'de, Namık Kemal'de de bulabiliriz. Fikret şiiri dışında hassas kişiliği, dürüstlüğü, zor beğenirliğiyle hep anılır. Yine Haşim içe dönüklüğü, kırılganlığı, kendini beğenmezliğiyle bilinir ve anlatılır. Şiirlerine bu açıdan yaklaşıldığı olur. Namık Kemal nükteci, pervasız, öfkeli kişiliğiyle vardır. Mehmet Âkif de eseri dışında samimiyeti, dostluğu, dürüstlüğü, diğerkâmlığı, vefasıyla hep anlatılır, hatta efsaneleştirilir.

Özel hayatında bu özellikleriyle bilinen Mehmet Âkif'in şiirine bunların yansıması nasıl olmuştur. Üzerinde durmak istediğimiz, cevabını aramaya çalıştığımız budur. Dostları, arkadaşları onun bu özelliklerinden bahsetmektedirler ama şiirinde bunların bir yansıması olmuş mudur?

"Bana sor sevgili kâri' sana ben söyliyeyim
Ne hüviyyette şu karşında duran eş'ârım:
Bir yığın söz ki, sâmimiyyeti ancak hüneri;
Ne tasannu' bilirim, çünkü ne san'atkârım."(s.3)[1]

Daha kitabına başlarken Mehmet Âkif, söylediklerinin en belirgin özelliğinin bu, yani samimiyet olduğunu ifade eder. Samimiyet içtenliği, yakınlığı, sevgiyi, hesapsız oluşu gerektirir. Samimiyet şiir için bir ölçü müdür? Şiire bir artı güzellik katar mı? Sorunun cevabı her zaman açık ve net olmayabilir. Sezai Karakoç, samimiliği sanatın ilk prensibi sayar ve bunun tezle belirdiğini belirtir. Bu özelliği nedeniyle onun şiirinde şairle tezi arasındaki mesafenin ortadan kalktığını, fikir, eşya, insan ve zamanın birbiriyle içiçe geçip kaynaştığını, öyle ki, tezi şiirden ve şairden koparmanın mümkün olmadığını ifade eder.[2]

Mehmet Âkif gibi şiiri sosyal meselelere açan biri açısından bu ister istemez önem kazan-

1 Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, (Neşre hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, Çağrı yay. 2006. (Alıntılar bu baskıdan olacak ve şiirlerin yanında belirtilecektir.)

2 *Mehmet Âkif*, İstanbul, Diriliş yay. 1974, s.43

maktadır. Sanatçının hayatı, insanı duyabilmesi, onları acıları, sıkıntıları, çaresizlikleri ile şiirine taşıyabilmesi, hatta onlarla empati kurabilmesi için bunu içtenlikle dile dökmesi şarttır. Bu olmazsa yapıştırma olur, sahte olur, bir duyarlık oluşturmaz. Bunun için o, *"Edib için herşeyden evvel mevzuunu, kelimenin bütün manasıyle hissetmiş olmak lâzımdır. Evet, işin güçlüğü yazmakta değil, yazmaya başlamazdan evvel hissetmektedir."* der. Sonra onu kafasında uzun süre taşımak suretiyle olgunlaştırması gerektiğini söyler.[3] Kendisi de bunu uygulamayla göstermeye çalışmıştır.

Bu samimi oluşun öne çıkan yönleri farklıdır. Bunlardan biri şairin kendini gizlememesi, birçok şiirde anlatıcı ben olarak öne çıkmasıdır. Bu anlatım biçimi ister istemez söylenenler açısından okurda bir yakınlık oluşturmaktadır. Zaten onun şiirlerinin birçoğu manzum hikâye özelliği taşıdığından, ister istemez anlatım biçimi ayrı bir önem kazanmaktadır. Örneğin "Küfe" şiirine şöyle başlar:

"Beş on gün oldu ki, mu'tâda inkıyâd ile ben
Sabahleyin çıkıvermiştim evden erkenden.
Bizim mahalle de İstanbul'un kenarı demek:
Sokaklarda gezilmez ki yüzme bilmeyerek!"(s.19)

Yahut "Mezarlık" şiirinde olduğu gibi, düşüncelerin arkasından bir olay anlatımına geçerken, aynı şekilde şairin kendi beni, izlenimleriyle bizi gezintiye çıkarır:

"Geçen sabah idi Eyyûb'a doğru çıkmıştım.
Aşıp da sûrunu şehrin atınca birkaç adım,
Ufuk değişti, önümden çekildi eski cihan;
Göründü karşıda füshat-serâ-yı kabristan"(s.39)

Veya *Süleymaniye Kürsüsünde* şiirinde olduğu gibi, okurla beraber olma, onun yanına alarak birlikte gezme isteği. Onu bir dost, bir arkadaş bilerek söyleyeceklerini paylaşma tavrı.

"Şimdi ey sevgili kâri', azıcık vaktin eğer,
Varsa –memnun olacaksın- beni ta'kîb ediver.
Gireriz koynuna, düşsek bile şâyed yorgun,
Karşıdan baktığımız heykel-i nûrânûrun.
Göreceksin: O harîmin ebedî zıllinde,
San'atin rûhunu seyyâl bulut şeklinde.
'Gördüğüm var' deme! Gel bir de beraber görelim.
Nereden? Haydi şadırvan kapısından girelim."(s.146)

Üslupta samimiyetin bir diğer tezahürü, kendi çevresinden isimler ve kişileri şiirine taşımasıdır. Böylece okur olarak biz *Safahat*'ın içinde dolaşırken, beraber gezer, onun hissettiklerini paylaşır, onun pişmanlıklarını yaşarız. Örneğin "Seyfi Baba" şiirinin girişine bu dikkatle bakalım.

"Geçen akşam eve geldim. Dediler:
-Seyfi Baba

3 *Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri*, (Hazırl.: A. Abdulkadiroğlu- N. Abdulkadiroğlu), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, 1987, s.162-163

Hastalanmış, yatıyormuş.
–Nesi varmış acaba?
-Bilmeyiz, oğlu haber verdi geçerken bu sabah.
-Keşki ben evde olaydım... Esef ettim, vah vah!"(s.60)

İlk kitabında bu türden tanıdığı insanların sıkıntıları, çaresizlikleri ile ilgili bazı hikâyelere yer veren Mehmet Âkif, şiirinin sonraki sürecinde ele alacağı toplumsal problemlere daha geniş çerçeveden bakışa da bir zemin hazırlar gibidir. Bu açıdan "Seyfi Baba", "Küfe", "Hasır" gibi şiirleri yoksulluk ve sefalet sahnelerine ayrılmış içten anlatımıyla okurda ister istemez bir acınma ve merhamet duygusu uyandırmakta, şair anlatacaklarını kendi gözlemleriyle birleştirerek bu etkiyi güçlendirmektedir. Seyfi Baba'nın evini anlatırken, çok şey söylemeden amacına ulaşmayı başarır.

"Odanın loşluğu kasvet veriyor pek, baktım.
Şu fener yansa, deyip bir kutu kibrit çaktım.
Hele son kibriti tuttum da yakından yüzüne,
Sürme çekmiş gibi nûr indi mumun kör gözüne!
O zaman nîm açılıp perde-i zulmet, nâgâh
Gördü bir sahne-i uryân-ı sefâlet ki nigâh,
Şâir olsam yine tasvîri olur bence muhâl:
O perîşânlığı derpîş edemez çünkü hayal!"(s.62-63)

Yine "Köse İmam" şiirinde aynı yakınlığı, kişinin hikâyesini kendi hayatıyla birleştirerek verir:

"İlmi az, görgüsü çok, fıtratı yüksek bir imam
Tanırım ben, ki hayatında tanıtmıştı babam.
'Kim bilir; şimdi ne âlemde benim şanlı Köse'm;
Görmedim üç senedir, bari gidip bir görsem..'
Diyerek, dün gece güç hâl ile buldum evini.
Koca insan; ne şetaretle kabul etti beni:
-Gel ayol gel, Hocazâdem, bizi ihyâ ettin…
Ne kerâmetçe tesâdüf; seni andıktı demin."(s.113)

Aynı isimlerin daha sonra *Asım* kitabında karşılıklı konuşmalar içinde uzun bir şiiri oluşturduğunu da burada hatırlayalım.

Okur açısından şiirin samimiyeti yönünden önem kazanan bir diğer sunuluş biçimi, konuşmalarla şiirin sürmesidir. Özellikle uzun şiirlerinin bir kısmında bu sunuluş biçimi, şiiri sıradan anlatım olma özelliğinden kurtardığı gibi, ilginç de yapar.

Yine *Asım* kitabından birkaç mısra:
"-Hoca keşfet bakayım, şimdi bu harbin sonunu?
-Onu Allah bilir amma, acaba var mı sonu?
-Ne demek! Nâ-mütenâhî mi bu? Elbette biter;
Tarafeynin biri ancak deyiversin ki: Yeter.
-Aklım ermezse de evlad, bu işin bitmesine,
İki şeyden biri lâzım..

-O nedir?
-Dinlesene:
İngiliz yok mu, o hâin, ya doyup patlamalı;
Yâhud aç kalmalıdır… Yoksa bizim fal kapalı.
Açma sen şimdi o yaprakları, oğlum beni sor:
Başımın derdi büyük, çaresi yok.. Olsa da zor."(s.346)

Onun bir diğer kişilik özelliği dostluğudur. Tanıdık bildiklerini aramış, onlarla ilgilenmiş, bu ilgilerini şiirine taşımıştır. O sevdiğini tam sever, onun her nazına katlanır, hatta kusurlarını hoş görür, sevmediğiyle de karşılaşmak bile istemez. İbrahim Bey, Köse İmam lakabını verdiği ve aynı adlı bir şiiri de bulunan Ali Şevki Efendi, Abbas Halim Paşa, Süleyman Nazif bu dost halkasından isimlerdir ve her biri bir şiirle anlatılmaktadır. Bunların dışında Ahmed Naim Bey, Şerif Muhyiddin Bey –ki ona da mektup niyetiyle yazılmış bir şiiri olduğu gibi, Safahat'ın sonunda konuşturduğu sanatkâr odur. *Gölgeler*'i de ona ithaf etmiştir.- *Süleymaniye Kürsüsü'nde* şiirini ithaf ettiği Fatin Hoca, Neyzen Tevfik vb.

Haliyle onları anlatırken sevdiği bu insanların birtakım meziyetlerine yer vermiş, onları tercih ediş nedenini dolaylı yoldan şiirine taşımıştır. Görgülü olmak, karşılıksız sevmek, sözünde durmak, riyakâr olmamak bunlardan bazılarıdır. Onun bu yönünü yakın dostu Eşref Edip şöyle anlatır: *"Kendi işlerinde lâkayt görünmesine rağmen, sevdiklerinin her işine alâka gösterirdi. Sevdiklerile muhabbeti sever ve uzatır, beşuş bulunurdu. Sevmediklerine dürüst muameleden, kesin sözden hiç çekinmezdi."*[4] Örneğin "Merhum İbrahim Bey" şiirinin başında, bu zatın "fıtraten mahviyete aşık, iştihâra düşman" kişiliğine dikkat çeker. Sonra da adeta ölümüne ağıt yakarcasına, şöyle devam eder:

"Demek, görünmeyeceksin ilel-ebed bana sen,
Demek, uzaktasın ey yâr-ı mihriban benden!
Hayata sen beni rabteylemiş iken, şimdi!
Aceb nasıl yaşarım söyle âh sensiz ben?"(s.54)

Onunla ilgili bir kitap yazan Mithat Cemal, Mehmet Âkif'in dostluğunu şöyle anlatır: *"Dostunu, sevmek kelimesinin noksansız mefhumuyla seviyordu.: Öldüğü zaman, düştüğü zaman, dünya aleyhine döndüğü zaman; yanında olmadığı vakit, ve sevmeyenlerin yanında bulunsa bile."*[5] Örneğin Baytar mektebinden bir arkadaşının ölümünden sonra çocuklarına bakmış, onları kendi çocukları ile birlikte yetiştirmiştir.

Bir diğer özelliği dürüstlüğü, açık sözlülüğüdür. O sözünü sakınmaz, kendini gizlemez biridir. Şiiri için de bunu ifadeden çekinmez.

"Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek
Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek."(s.214)

Dürüstlüğünün bir örneğini de Berlin'le ilgili hatıralardan verelim. Berlin'de bulunduğu sıralarda şair Halil Edib'in oğlu Habib Edip Törehan onu ziyarete gelir. Şairin ismini duymuş, tanımaktadır. Babasının ismini söyleyince de Mehmet Âkif kendisine büyük ilgi gösterir. Mehmet

4 Eşref Edip, *Mehmed Âkif Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, İstanbul 1962, s.329

5 *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları 1986, s.227

Âkif burada kendisine tahsis edilen lüks otel yerine ikinci sınıf bir oteli tercih etmiştir. Yemeklerini de burada yemektedir. Bir akşam onu da davet eder. Habip Edip listeden olabildiğince ucuz bir şey ısmarlar. Yemekten sonra garson hesap pusulasını getirir. Âkif yemek pusulalarını imzalamakta imiş. Ona tercüme ettirerek hesaptan kendisinin yediği yemeği düşürmesini ister. Garson buna lüzum olmadığını söylese de şair ısrar eder ve çantasındaki "birkaç marktan" onun yemek parasını öder, Alman hükümetine kendi misafirinin parasını ödetmez.[6]

Sözünde durmak bir diğer meziyetidir.. Bu prensipler onu bazı hallerde çevresine karşı çok katı yapmış, bazen sevdiklerine kırılmış, ancak hep olması gerekeni göstermek için didinmiştir. Mithat Cemal'in ifadesiyle onda "kelimelerin mefhumu" yani rengi tektir. Birinin anlamı diğerine karışmaz, karıştırılmaz. O bir namus meselesidir. Bu özelliğini belirttikten sonra, Âkif'in adam boyu kar yağdığı ve tramvay, vapur gibi hazzetmediği şeylerin işlemediği bir gün, söz verdiği için Beylerbeyi'nden Çapa'ya kendisine geldiğini, nasıl geldiğine şaştığını ifade edince de, 'gelememem için kar, tipi kâfi değil, vefat etmem lâzım' dediğini nakleder. Mithat Cemal, "İnsanların birbirine verdikleri sözün bu kadar korkunç bir şey olması o gün beni ürküttü." değerlendirmesiyle bu anekdotu nakleder.[7]

Olduğu gibi görünmek, riyakârlıktan, başkalarına karşı el etek öpme tavrından uzak durmak onun en güzel meziyeti, karakterinin en yüce tarafıdır. Şairin son yıllarında arkadaşlarına, artık ikiyüzlüleri sever oldum, yaşadıkça yirmi yüzlü insanlar görmeye başladım', diye yakındığını yine onlar zikreder.[8] Hatta onun şu mısraları bir "ahlâk manifestosu" gibidir.

> "Zulmü alkışlayamam, zâlimi asla sevemem
> Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem
> Biri ecdâdıma saldırdı mı hatta boğarım
> -Boğamazsın ki!
> -Hiç olmazsa yanımdan kovarım.
> Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam
> Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam.
> Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâle
> Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.
> Yumuşak başlı isem kim demiş uysal koyunum?
> Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boyunum.
> Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim,
> Onu dindirmek için çifte yerim, kamçı yerim.
> Adam, aldırma da geç git diyemem aldırırım.
> Çiğnerim, çiğnenirim hakkı tutar kaldırırım.
> Zâlimin hasmıyım amma severim mazlûmu.."(s.380-381)

Bir diğer özelliği diğerkâmlığı**,** yeni tabirle özgeciliğidir. İnsanları çıkar gözetmeden sevme, kişinin kendini başka insanların ve toplumun refahına, genel iyiliğine adaması olan bu felsefe, diğer insanlara karşı iyiliksever ve hoşgörülü olmayı gerektirir. Bu ahlâkî felsefenin te-

6 M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, Ankara, Kültür Bakanlığı yayınları 2002, s.57. (Hilmi Yücebaş, Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif, İstanbul 1958, s.172'den)

7 *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif*, s.201

8 *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif*, s.249

melinde insanlara ve topluma karşı duyulan ödev duygusu yatmaktadır.[9] Aileden, yetişme tarzından, ortak değerlerden gelen bir etkileşim sonucu, bu duygu kişiyi, "herkesin benimsediği değerlere bağlı kalmaya ve başkalarına yardımcı olmaya özendirmektedir."[10] O da böyle bir ödevle kendini yükümlü hissetmiştir.

Hakkın Sesleri'nde Balkan Harbi sonrası ülkenin perişan halini verirken duygusallığın boyutu sınır tanımaz.

"Gitme ey yolcu, berâber oturup ağlaşalım:
Elemim bir yüreğin kârı değil, paylaşalım:
Ne yapıp ye'simi kahreyleyeyim, bilmem ki?
Öyle dehşetli muhîtimde dönen mâtem ki!...
Ah! Karşımda vatan nâmına bir kabristan
Yatıyor şimdi.. Nasıl yerlere geçmez insan?
Şu mezarlar ki uzanmış gidiyor, ey yolcu,
Nereden başladı yükselmeye, bak, nerede ucu!
Bu ne hicrân-ı müebbed, bu ne hüsrân-ı mübîn..
Ezilir rûh-ı semâ, parçalanır kalb-i zemîn!"(s.187)

Toplum meseleleri karşısında sürekli ıstırap duyan Mehmet Âkif, bunu her fırsatta, gördüğü her olumsuzlukta dile dökmekten çekinmemiştir. Çünkü o mizaç itibariyle dışa dönüktür. Hep sokağa bakar, toplumu analiz eder, onun yaralarına dokunur. Bunu içinde bulunduğu toplumun iyiliği için yapan biridir. "Köse İmam" şiirinde bu bakış tarzı, bu baba dostunun ağzından şöyle verilir:

"Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!
İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar
Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;
Yoksa insanlığı bilmem nasıl anlar insan?"(s.118)

O, bu konuda açık sözlüdür, dürüsttür, samimidir. Herkesin derdini kendi derdi bilen bir anlayışla olaylara yaklaşır. O gördüğü haksızlıkları örtmeyi, görmezlikten gelmeyi değil, göstermeyi seçer. Bir yazısında bu tavrını şöyle anlatır: "Hele içtimaî dertlerimizi dökmekten, yaralarımızı açıp göstermekten hiç çekinmeyeceğiz. Bundan maksadımız bir takım zavallıların zannettiği gibi milleti ele, düşmana maskara etmek değildir. Meramımız, kendimizi değil, maskaralıklarımızı maskara etmektir. Tâ ki ülfet neticesi olarak, her gün yapmaktan hiç sıkılmadığımız, hiç azap duymadığımız bir sürü fenalıkları yavaş yavaş bırakalım da elbirliği ile insanlığa doğru bir adım atalım."[11] Bu düşüncelerin sahibidir "Mahalle Kahvesi" ile maskaralıklarımıza dokunan.

"Çamurlu bir kapı, üstünde bir değirmi delik:
Önünde tahta mı, toprak mı? Sorma, pis bir eşik.
Şu gördüğün yer için her ne söylesen câiz;
Ahırla farkı: O yemliklidir, bu yemliksiz!
Zemini yüz sene evvel döşenme malta imiş…
'İmiş'le söylüyorum. Çünkü anlamak uzun iş,

9 Ahmet Cevizci, "Özgecilik", *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, Ekin yay. 1996, s.407-408

10 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. O. Akınhay- D. Kömürcü), Ankara 1999, s.152

11 *Mehmet Âkif Ersoy'un Makaleleri*, s.143-144

O bir karış kirin altında hangi ma'den var?(s.105)

Onun *Safahat*'ta en çok üzerinde durduğu işte bu içtimâî dertlerimizdir. Bu eksikleri, kusurları verirken alaycı bir dille sık sık karşılaşırız. Çünkü o mizaha yatkındır. Bunun için hicivleri acımasız olur. İğneleyerek uyarmak, sarsarak kendine getirmek ister. Böyle hallerde hitap ettiği kesime yahut anlattığı ortama göre dili değişebilmekte, keskinleşmekte, argoyu da, halk dilinden bayağı sözleri de kullanabilmektedir.

Mesela "Berlin Hatıraları"nda kahvehaneleri karşılaştırırken şöyle der:

"Gıcır gıcır ötüyor ortalık titizlikten,
Sanırsınız ki zemininde olmamış gezinen.
Ne kehle var o mübarek döşekte hiç, ne pire;
Kaşınma hissi muattal bu i'tibâra göre!..
Unuttum ismini… Bir sırnaşık böcek vardı..
Çıkar duvarlara, yastık budur, der atlardı.
Ezince bir koku peydâ olurdu çokça iti…
Bilirsiniz a canım… Neydi? Neydi? Tahtabiti!
O hemşerim sanırım, çoktan inmemiş buraya,
Bucak bucak aradım, olsa rast gelirdim ya!"(s.303)

Her şey insanda başlar, bunun en çok farkında olan da elbette Mehmet Âkif'tir. Örneğin "Seyfi Baba" şiirinin sonunda, sefalet içinde yatarken ayrılmak zorunda kaldığı ihtiyara birkaç kuruş yardımda bulunmak ister. Ancak kese boştur. O da şiiri bir yakınmayla bitirir. *"Ya hamiyyetsiz olaydım, ya param olsa idi."*(s.64) Hamiyyet, namus, din, vatan gibi üstün değerleri koruma ve bunların saldırıya uğramasından dolayı öfkelenmedir.[12] Bu özelliktir ki onu her türlü olumsuzluklar karşısında harekete geçirir. *Hakkın Sesleri*'nde "Siz iyiliği emreder, kötülükten nehyeder.." diye başlayan ayetin yorumu niteliğinde şunları söyler.

"Bir, neyiz? Seyreyle artık, bir de fikr et, neymişiz?
Din de kürkün aynı olmuş: Ters çevirmiş giymişiz.
Nehy-i maruf emr-i münkerdir gezen meydanda bak:
En metin ahlâkımız, yahud, görüp aldırmamak.
Yıktı bin mel'un kalem nâmûsu, bizler uymadık
'Susmak evlâdır' deyip sustuk.. Sanırsın duymadık."

Hatıralar kitabında yer alan bir hadisin yorumunda ise şunları söyler:

"Öyle saplandık ki levsiyyâta: Hâlâ çıkmadık!
Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldırmamak;
Kendi âsûdeyse, dünya yansa, baş kaldırmamak;
Ahdi nakzetmek, yalan sözden tehâşî etmemek;
Kuvvetin meddâhı olmak, aczi hiç söyletmemek;
Mübtezel birçok merasim: İnhinâlar, yatmalar,
Şaklabanlıklar, riyalar, muttasıl aldatmalar;
Fırka milliyet, lisan nâmıyle dâim ayrılık,
En samîmî kimseler beyninde en ciddî açık;
Enseden arslan kesilmek, cepheden yaltak kedi…"(s.291)

12 Mustafa Çağrıcı, "Hamiyet", *DİA*, C.15, İstanbul 1997, s.481

Bu düşüncelerle azimden, ümitten bahseder, tembelliği, miskinliği yerer. Dinine, vatanına sahip çıkmasını ister. İçine düşülen sosyal problemlerin, sıkıntıların temelinde bunları görür.

"Ye's öyle bataktır ki; düşersen boğulursun.
Ümîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!
Azmiyle, ümîdiyle yaşar hep yaşayanlar;
Me'yûs olanın rûhunu, vicdânını bağlar
Lânetleme bir ukde-i hâtır ki: çözülmez...
En korkulu câni gibi ye'sin yüzü gülmez!
Mâdâm ki alçaklığı bir, ye's ile şirkin;
Mâdâm ki ondan daha mel'un daha çirkin
Bir seyyie yoktur sana; ey unsur- îman,
Nevmid olarak rahmet-i mev'ûd-ı Hudâ'dan,
Hüsrâna rıza verme... Çalış... Azmi bırakma;
Kendin yanacaksan bile, evlâdını yakma! (s.195)

Bir başka yerde, *Fatih Kürsüsünde* şiirinde nemelazımcılığı yerer, sorumluluğa davet eder:

"Emîn olun, bizi me'yûs eden felaketler,
Vazife hissine bigânelik belâsı bütün;
Küçük, büyük 'ne vazifem!' desin de iş yürütün!
O hale geldi ki millet vazifesizlikten:
Vazife hissi de kâfi değil, bugün, cidden.
Evet, onun da fevkinde ihtiyaç artık…
O ihtiyaç ise: milletçe bir fedakârlık."(s.254-55)

Bunun için çırpınır, bunun için yakınır. O bu konuda da örnektir. Milli mücadeleye İstanbul'dan ilk katılanlardandır. Cami cami, meydan meydan dolaşanlardandır.

Vefalı oluş onun bir diğer özelliğidir. O, çevresindeki insanları unutmamış, onları aramış, sözüne sadık kalmış, hiçbir konuda vefasızlık etmemiştir. Bu konuda onunla ilgili anlatılan birçok hikâye vardır. "Seyfi Baba", "Köse İmam" şiirlerinde büyüklerini, baba dostlarını ziyaretini anlatır. İşte başta söylediğimiz karakterinin eserin dışına taşması yönünün bir örneği budur.

Yine o, arkadaşı Midhat Cemal'in ifadesiyle, kibre düşman olduğu gibi, ilmin kibrine de hep düşman olmuştur. En güzel, en güçlü şiirleri yazdığı halde onları etrafındakilere okumaktan hep çekinmiş, okumamak için olmadık mazeretler sergilemiştir. İstiklâl Marşı Meclis'te okunurken içeride duramamış, dışarı çıkmıştır. Son yıllarında yazdığı bir kıt'ada kendini şöyle anlatır:

Toprakta gezen gölgeme toprak çekilince,
Günler şu heyulayı da, er geç silecektir.
Rahmetle anılmak, ebediyyet budur amma,
Sessiz yaşadım, kim beni nerden bilecektir.

Kısacası o, kendini problemini, kendi küçük özlemlerini, hayallerini şiirine katmamış, karakterinde var olan dışa dönük özelliğiyle şiirinde görünmüştür. Bunlar da yine ilişkilere, davranışlara yansıyan yönlerdir ve örnek olabilecek niteliklerdir. Onun karakter olarak örnek bir şahsiyet olduğu ise, sade dostları tarafından teslim edilen bir hakikat değildir. Onu sevmeyenler bile bu yönünü takdir etmekten kendilerini alamamışlardır.

Ne mutlu örnek hayatlar yaşayabilenlere…

Kaynaklar

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, Ekin yay. 1996

Çağrıcı, Mustafa, "Hamiyet", *DİA*, C.15, İstanbul 1997, s.481-482

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmed Âkif Ersoy*, Ankara, Kültür Bakanlığı yayınları 2002

Ersoy, Mehmet Âkif, *Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri*, (Hazırl.: A. Abdulkadiroğlu- N. Abdulkadiroğlu), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, 1987

Ersoy, Mehmet Âkif, *Safahat*, (Neşre hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, Çağrı yay. 2006

[Fergan], Eşref Edip, *Mehmed Âkif Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, İstanbul 1962

Karakoç, Sezai, *Mehmet Âkif*, İstanbul, Diriliş yay. 1974

[Kuntay], Mithat Cemal, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları 1986

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. O. Akınhay- D. Kömürcü), Ankara 1999

Mehmet Âkif'ten Nurettin Topçu'ya İsyan Ahlâkı

Levent Bayraktar
Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İTBF Felsefe Bölümü

Nurettin Topçu kendi felsefi terkibini ve sistemini kurarken felsefe tarihinden oldukça yararlanmıştır. Sokrates ve Platon'un idealizmi başta olmak üzere Descartes, Spinoza, Pascal, Kant, Rousseau, Schopenhauer, Bergson ve Blondel'e varana kadar neredeyse bütün bir felsefe tarihini gözden geçirmiştir. Blondel'in aksiyon felsefesini kendisine felsefi rehber olarak seçerken Bergson'un mistisizme açılan ahlak felsefesi ve spiritüalist tutumundan da etkilenmiştir. Ayrıca Bergson'un "Yaratıcı Tekâmül"de izlediği metot da onu ilgilendirmiştir. Orada Bergson, kendisinden önce evrim konusunu incelemiş olanların görüşlerini mantık ve ilim süzgecinden geçirerek tahlil ve tenkit etmek suretiyle yeni bir tavır ve paradigma teklif etmiştir. Nurettin Topçu da "İsyan Ahlâkı" isimli doktora tezinde, isyan kavramının felsefe tarihindeki belli başlı temsilcilerinin görüşlerini incelemek ve irdelemek suretiyle kendi özgün isyan ahlâkı kuramını ortaya koymuştur.

Topçu, "İsyan Ahlâkı" kavramsallaştırması ve kuramı çerçevesinde ahlâk, din ve estetik alanlarında yeni ve özgün bir felsefi dil ve sistematizasyon sergilemiştir. Bunu yaparken çoğu zaman bilinen kavramlar ya da az çok aşina olunan kavramlar kullansa da bunları yeni terkipler ve bağlamlar çerçevesinde işleyerek, bilinen anlamlarının ötesinde taze bir felsefi kurgu elde etmiştir.

Topçu'nun ahlâk merkezli felsefesi "isyan ahlâkı" deyimi ile özdeşleşirken daha önce hiç birarada görmeye ve kullanmaya alışık olmadığımız "isyan" ve "ahlâk" kavramlarını yan yana getirir. Bu, benzerlerine çok sık rastlamadığımız, ortalama sözlük dilinin ötesinde bir felsefe dili kurma teşebbüsüdür. Zira hiçbir dil kendiliğinden bir felsefe veya bilim dili haline gelmemiştir. Her dil onu yeni baştan tanzim edecek, bildik kelimeler ve kavramlar ile daha önce söylenmemiş sözler ve fikirler ortaya koyacak büyük dâhilerin elinde kültür dili olma vasfını kazanır.

Yirminci yüzyılda Türkçenin büyük şairleri ve edipleri eserler verdiler. Dilimizi canlı ve taze bir kültür ve edebiyat dili kılmanın gayreti içinde oldular. Felsefe alanında ise Darülfünun'dan Üniversite'ye geçiş sürecinde yaşanan kopukluk, edebiyat dili karşısında nispeten zayıf bir felsefe dili ortaya çıkardı.

Mehmet Âkif ve Nurettin Topçu iki idealist ve vatanperver olarak farklı yollardan giderek benzer sorunları ve hastalıkları teşhis ederek benzer tedaviler ve çıkış yolları teklif ettiler. İkisi de iman ve hakikat adamı olarak bütün bir milletin ve insanlığın yükünü omuzladılar. Varol-

manın sorumluluğunu hissettiler. Hayatları boyunca inandıkları gibi yaşayarak bağlı bulundukları değerlerin somut timsali, örnek şahsiyeti oldular. Bilmek ile olmak arasındaki deyim yerindeyse epistemolojik ve etik mesafeyi ortadan kaldırdılar. "Zaman sana uymuyorsa sen zamana uy" diyen konformist telkinle mücadele etmeyi temel ahlâkî ilke kabul ederek bu zihniyete isyan ettiler. Böylece Topçu'nun felsefi olarak sistematize ettiği "İsyan Ahlâkı" teorisi aslında Âkif'in hayatında ve eylemlerinde somutlaşmış olanın felsefe diliyle ifadesi oldu.

Nurettin Topçu'nun ihdas etmiş olduğu "isyan ahlâkı" deyimi, felsefe tarihinde daha önceden bilinen veya ahlâk felsefesi ekolleri içinde sayılan bir görüş ya da kuram değildir. Topçu, bu kuramı Fransa'da 1934 yılında tamamladığı "Conformisme et Revolte" adlı doktora tezinde işlemekte ve teklif etmektedir. Bu teklifinde o, bir felsefe tarihi meselesini ele almak veya bir ahlâk tarihi tasarımı sunmaktan ziyade yeni bir felsefi tavır alış sergilemektedir. Dahası bu eser ile yeni pek çok kavram üretip teklif etmenin ötesinde yeni bir felsefe ve ahlâk sistemi getirmektedir. Bu tavrı ile Topçu, hem Batı felsefesi tarihi bağlamında hem de Türk ve İslâm felsefesi içinde yeni ve anlamlı, sistematik bütünlüğü olan, tutarlı bir kuram teklif eden filozoflar arasına katılmaktadır. "İsyan Ahlâkı" adıyla Türkçeye aktarılan eseriyle Topçu, Anarşizm, Konformizm, Sosyolojizm, İndividüalizm, Pesimizm, Volontarizm ve aslında daha da çoğaltılabilecek olan felsefi akımlarla hesaplaşarak Stirner, Rousseau, Nietzsche ve Schopenhauer üzerinden Hallac-ı Mansur'a vararak İslâm tasavvuf felsefesine geçmekte ve mistik ve metafizik temeller üzerinde özgün bir ahlâk felsefesi inşa etmektedir.

"İsyan Ahlâkı" bir felsefi kuram olarak paradoksal bir mantık ile örülmüş bir yapıdır. Önyargıların ve zihinsel putların yıkılması esasına dayanır. Görünüş ve gerçeklik arasındaki bağı sorgular. Görünüşte hürriyet davası adına ortaya çıkan doktrinlerin aslında insana anlamlı hiçbir vaatlerinin olmadığını ortaya koyar. Zira hürriyet yıkmak için değil yapmak içindir. Düzen ve otorite tanımamak, ne pahasına olursa olsun sadece yıkmayı düşünmek ve bu uğurda eylemek hürriyet kapsamında değerlendirilemez. Hürriyet ve sorumluluk Topçu'ya göre eylemlerimizin sonucu değil onun sebebidir. Sorumlu olduğumuz zaman hür olabiliriz. Hürriyet hareketle birlikte açığa çıkar. Hareketimiz ise kendinden daha büyük bir dava için bir amaç ve motivasyon taşıdığında ahlâkî vasfını kazanır. Öyleyse anarşizm hürriyet davasında iradeyi kendi bencilliğinde hapsettiği ve sonuçsuz kaldığı için tek başına bir çıkar yol olamaz. Fakat Topçu anarşizmin isyanında bile bir nebze olsun müspet bir yön bulur. O da; hareket ve isyan kavramlarına dikkat çekmiş olmalarıdır.

Topçu'nun eleştirerek yararlandığı bir diğer görüş ise konformizm ve sosyolojizmdir. Bunlara göre fert tayin edici bir irade sahibi değildir. Ferdin mutluluğu ve vazifesi düzene uymak ve sorun çıkarmamaktır. İnsan için en anlamlı tavır, kendi menfaatleri ile toplumun ve düzenin menfaatlerini uyumlaştırmaktır. Bu bağlamda ahlâk, toplumun yargılarına ve beklentilerine uygun davranmaktan ibarettir. Topçu, milliyetçi ve toplumcu bir sosyal teoriden yana olmasına rağmen böyle bir ahlâkı, iradenin, sorumluluğun ve aşkınlığın hesaba katılmamış ve gözetilmemiş olması bakımından ahlâktan saymaz. Aynı şekilde sosyolojizm ve konformizm gibi ferdiyetçilik de ahlâkî bakımdan kabul edilemez çünkü onda da bencillikle sonuçlanacak bir ufuksuzluk hakimdir.

Aşkınlık meselesi Topçu için ahlâkın ve metafiziğin en önemli unsurudur. Nitekim Scho-

penhauer ve kötümser iradeciliğini de bu bakımdan eleştirir. Çünkü Schopenhauer'a göre varlığın temelinde herhangi bir aşkın kudret bulunmamakta, varlık kör bir iradenin eseri ve esiri olarak betimlenmektedir. *"Dünya iradeden çıkmıştır; irade kendi kendisini belirlediği için kendi fiillerini ve kendi dünyasını da tayin eder. O her şeye gücü yetendir. İrade, bizatihi varlığın ta kendisi, içsel temeli, kâinatın özüdür. (…) İrade, dünyanın sonucu veya eseri değil, aksine dünya yaşama iradesinin sonucu olarak ortaya çıkan bir şeydir. İrade yegâne hür gerçekliktir; dünya ondan dolayı zorunluluktur. (…) İrade, zamanın dışındadır. Onun için sadece şimdiki zaman vardır. Ne geçmişi vardır, ne de geleceği"* (Topçu, 1995:191).
Topçu, Stirner ve Rousseau'dan sonra önemli ölçüde Schopenhauer'u kullanarak ve eleştirerek kendi "isyan ahlâkı"nı ve "irade felsefesi"ni kurar. Felsefe Tarihinde bu tavır büyük filozoflarda karşımıza çıkar. Mesela Kant bir yandan kendisinden önceki rasyonalist ve ampirist geleneği diğer yandan da dogmatizm ve septisizmi incelemek ve eleştirmek suretiyle kendi sistemini oluşturmuştur. Kant, hem varlığın temelini ve doğasını araştırmış hem de onun nasıl ve nereye kadar bilinebileceğini sorgulamıştır. İnsan bilgisinin imkân ve sınırlarını araştıran bu felsefe kritik felsefe olarak betimlenmiştir. Benzer şekilde Bergson da temel eseri olan "Yaratıcı Tekâmül"ü Spencer, Lamark ve Darwin'in evrim hakkındaki görüşleri ve bunların eleştirisi üzerine kurmuştur. Felsefe Tarihinde benzerleri kolaylıkla bulunabilecek bu yöntem ve tavır Topçu için de varittir. Bu bakımdan ortaya koymuş olduğu isyan ahlâkı kuramı onu özgün bir ahlâk felsefecisi/ahlâk filozofu kılmaktadır. Hatta Topçu'nu kuramı emsallerinde olmayan bir meziyete de sahiptir. Zira o sadece kuramında Batı felsefesi tarihi ve ahlâk kuramları ile hesaplaşmamış, İslâm felsefesi ve tasavvuf düşüncesi içerisinde de zor anlaşılan veya çoğu kez çarpıtılarak aktarılan kimi meseleleri de yeni baştan değerlendirerek felsefenin, ahlâkın ve metafiziğin gündemine dâhil etmiştir.

Topçu'ya göre *"Stirner, Rousseau ve Schopenhauer gerçek isyancılar değildirler. (…) Birincisi kendi ferdiyetinin dar kalıpları içerisinde hapsetmek iddiasıyla varlığı son derece kısır hale getirdi. İkincisi, insanın tabiata yaptığı katkıyı reddederek kendi benliğine gömülmek suretiyle, ruh kargaşasından korkmuş ve sığınak olarak sadece tabiatın bağrını görmüştür. Nihayet Schopenhauer, hiçbir kurtuluş yolu bulamayarak kesin bir inkârla, isyan imkânını bile feda eder"* (Topçu, 1995:174-175). Böylece Topçu ulûhiyetle ve aşkınlıkla ilişki kuramayan felsefe ve ahlâk kuramlarının sonuçsuz kalmaya mahkûm oldukları neticesine varır. Çünkü ona göre irade sonsuz bir aşkınlıktır. *"Bu sonu olamayan aşkınlık faaliyeti bizce, ulûhiyetin tek delilidir. Gerçekte bu ulûhiyeti mümkün kılan Allah'tır. Ulûhiyet, hakiki bir aşkınlık olan hareketimizde içkin bulunmaktadır"* (1995:175).

Topçu hürriyetle metafizik arasında da bağ kurar. Ona göre *"tabiatüstü, menfaatten arınmış sayılabilecek her hareketin yegâne kaynağıdır. Her hür hareket bize göre anarşizm, ilahi irade karşısında ise bir itaatkârlıktır. (…) İnsan Allah'la birlikte hareket halindedir. Hareket gerçek bir isyandır. Hareket, eşyayı ve kendi eliyle kendisini değiştirmeye yönelik bir plan içerisinde kendini gerçekleştiren insanın mukadderatını yapmaya uzanır. Allah, hareketin dışında değildir ve insan asla O'nsuz harekete geçemez. Tabir caizse, birbirinden ayrılmış iki varlık yoktur. Bu, iştirak veya ulûhiyete iştirak veya isyanın özünü teşkil eden insanın aşkınlığına özlem olgusudur"* (1995:199).

Topçu'ya göre gerçek her ahlâkî eylem bünyesinde bir isyan barındırır. Sorumluluk eylemlerin sonuçlarına katlanmak değildir. Çünkü o sonuç değil sebeptir. Dolayısıyla bir hareketin özgürlüğü kaynağında yatan motivasyonla ilgilidir. Esarete, zulme isyan; aşka ve mesuliyete itaat ve teslimiyet ulûhiyetin öznedeki hareketidir. Böylece Topçu'da ahlâk meselesi, insanın

isyanı ile ulûhiyete iştiraki halini alır. Nitekim ona göre isyan ahlâkının İslâm tarihindeki numunelerinden biri olan *"Hallac, bütün beşerî yetersizliklere karşı isyan etmek suretiyle ulûhiyete ererek bu varlıkla birleşmeyi gerçekleştirecek ve Ben hakikatim veya Ene'l-Hakk diyebilecektir. Mistiğin hareketi, yegâne varlık'a doğru bir yükseliştir, vecd ehlinin isteği Yegâne Varlık'tır"* (1995:201).

Nurettin Topçu, "millet mistikleri" arasında en başta saydığı Mehmet Âkif'i de isyan ahlâkının timsali olarak betimler: *"İsyan, onun bütün eserine sinmiştir. Adeta şiirinin tabiî bestesidir. Uzayıp gittikçe kendini cemiyete vermekten doyamadığı hoşsohbet nazmının normal ritmi üstüne her çıkışında Âkif'i isyan halinde buluyoruz. Onun bugün bizden uzakta duran varlığını, Peygamberlerle beraber bütün büyük asilerin safında, isyan kahramanlarının Allah'a en yakın olduğu bir âlemde temaşa ediyoruz ve bu kahramanlar arasında onu seçmeye çalışırken, hayal ufuklarının çok ötesinde bir yanda Kılıç Aslan'la Yıldırım gibi kuvvet heykellerini, öbür tarafta Mevlânâ ve Yunus gibi gönül kahramanlarını, lakin hepsi de hülyâya tenezzül etmemiş irade ve isyan heykellerini temaşadan kendimizi alamıyoruz"* (Topçu, 2006:87).

Nurettin Topçu, Âkif'in isyanını, hürriyet aşkını ve ahlâkını incelerken kendi kuramını ve eserini de felsefi bir metot gibi kullanır. Aslında bu sadece Âkif'i anlamak ve anlatmak için seçilmiş bir metot veya üslup da değildir. Topçu'nun eserlerine bir bütün olarak bakıldığında yerli veya yabancı hiçbir kaynağı veya şahsiyeti tesadüfen gündemine almadığı görülür. Bunları mutlaka kendi fikir örgüsü içerisinde bir meseleyi veya bir derdi ifade etmek için konu edinmiştir. Âkif için de bu hüküm geçerlidir ve bu yönleriyle de birleşirler. Zira her ikisi de etkileyici söz söylemenin, sanat olsun diye sanat yapmanın peşinde değillerdir. Yine her ikisinin de dünyada bulunuş gayeleri ve üstlendikleri vazifeler bakımından benzerlikleri su götürmez bir gerçektir. Sanki aynı merkez tarafından eğitilmiş ve aynı misyon için aramıza gönderilmişlerdir. Hatta onların "Mutlak" haricinde, kendi dışlarında herhangi bir otorite tarafından görevlendirilmiş olmalarını tasavvur etmek de neredeyse imkânsızdır. Çünkü onlar ancak vicdanlarının kabul ve emretmiş olacağı bir vazife ile mükellef kılınabilmişlerdir. O yüzden dünya planında yapmış oldukları vazifeler onların seçtikleri ve razı oldukları şuurlu ve seçilmiş eylemlerdir. Zira her ikisi de aksiyon adamlarıdır. Hareket adamlarıdır. Topçu'nun sıklıkla dile getirdiği şekliyle "hareket insanla Allah'ın terkibidir." Gerçek manasıyla hareket edebilmek için vicdanın emriyle harekete geçmek ve rızayı ilahî'yi gözetiyor olmak gerekir. Bunun için de hakikat endişesinin ve talebinin olması ve kişinin kendisinden ümit kesmemiş olması icap eder.

İnsana lazım olan ve şahsiyetinin temelini oluşturan en temel yeti Hakk'ı batıldan tefrik edebilecek bir şuur ve vicdandır. Paslı bir vicdan, ahlâkî bir eylem ortaya koyamaz, isyan ahlâkçısı da olamaz. Âkif eserlerinde "çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırım!" derken isyan ahlâkının temel ilkesi sayılabilecek olan; Hakk'a teslimiyet, Hakk'tan gayrısına isyan anlayışını benimsemiş görünmektedir.

Kaynaklar

Topçu, Nurettin (1995), *İsyan Ahlakı* (çev. Mustafa Kök, Musa Doğan), Dergâh Yay: İstanbul
Topçu, Nurettin (2006), *Mehmet Âkif*, Dergâh Yay: İstanbul

Safahat'tan Hareketle Ana Çizgileriyle Mehmet Âkif'in Fikirlerine Bir Bakış

Cengiz Karataş
Yrd. Doç. Dr. ,Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Mehmet Akif'in fikirlerinin oluşmasında babasının alim bir şahsiyet oluşu, aldığı eğitim ve öğretim, bulunduğu muhit, benimsediği İslam birliği idealininin öncülüğünü yapmış olan Afganlı Cemâleddin ve Muhammed Abduh gibi şahsiyetlerin derin etkileri vb. unsurlar önemlidir.[1] Tabii, içinde bulunulan dönemin özelliklerinin Akif'in fikirleri ve şiirleri üzerindeki etkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nin en acı günlerinin yaşandığı vatan topraklarının birer birer düşman eline geçtiği bir dönemde Akif gibi milli hassasiyetleri yüksek bir şahsiyetten başka türlü bir şiir anlayışı beklemenin yanlış olacağı kanaatindeyiz. Osmanlı Devleti gibi büyük bir devletin çöküş dönemine denk gelmeseydi belki Mehmet Akif de sadece sanata öncelik vererek şiir yazabilirdi. Fakat Mehmet Akif, hem fikirleriyle hem de fiiliyatıyla karşımıza tam bir millet mistiği olarak çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin hızla gelişen Batı karşısında niçin geri kaldığının ve niçin çökmeye başladığını sorgulamasını yapmaktadır. Mehmet Akif, geri kalmamızın başlıca sebepleri olarak yönetimin, askeriyenin ve ilmiyenin bozulmasını görmektedir. 1910 senelerinde Osman Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumu bütün çıplaklığıyla tablolaştırır. Saltanat ve din namına binlerce maskaralık yapıldığından bahseder. Bütün milletin halinin baştaki bir kuklaya ve onun ardındaki iki üç kuklacıya bağlı olduğunu belirtmektedir. Burada kukla Sultan Mehmet Reşad, Kuklacı ise İttihad ve Terakki Cemiyeti'dir.[2] Askeriye bozulmuştur ve askerde terbiye kalmamıştır. Biri ömrü boyunca teğmenlikte kalmış işini bilenler için daha okuldayken general olma ve rütbelerin günden güne yükselmesi söz konusudur.

"Kalmamış terbiye askerde. Nasıl kalsın ki?

1 Düzdağ, Ertuğrul, *Mehmed Âkif Ersoy*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2004, s.24 vd.

2 "Akif'in İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne girişinde Fatin Efendi aracı olmuştur. Mehmed Akif o güne kadar tüm cemiyet üylerinin ettiği yeminden farklı olarak cemiyetin sadece müspet konulardaki faaliyetlerine destek vereceğine söz vermiştir. Hadise şu şekilde cereyan eder: (…)İttihad ve Terakki bir kısım merasimini farmasonluktan, bazı şeklini de bu komitelerden almıştı. Onun iyi tarafı da, zararlı tarafı da daha çok bu kuruluş şeklinden geliyordu. Meşrutiyet devrinde Cemiyet içindeki iç didişmeler farmasonluktan ve komitecilikten gelen hâl ve kalmalı mı, kalmamalı mı? Lâzımsa nasıl giderilmeli? Bunu aramaktan ileri gelmiştir.
Farmasonluğu da, komitelere de yeminle girilir, yeni girenlere ihanetin ölümle cezalandırılacağı söylenilir. İttihad ve Terakki'de de böyle idi.
Fatin Efendi, Cemiyete girmek isteyenlere bu yeminden bahsetti. O vakte kadar söze karışmayan sadece dinleyen Akif,
-Ben demişti, böyle yemin edemem. Kayıtsız şartsız cemiyete teslim olamam. Umumî Merkezin iyi olan, ma'ruf olan emirlerine itaat edeceğime söz veririm, fakat fena olan, memlekete zararlı olan emirlerine uymayı kabul edemem.
Fatin Efendi, o vakte kadar hiç işitmediği bu itiraz karşısında şaşırmıştı. Onu kandırmaya çalıştı fakat olmadı. Akif, o vakte kadar bu sarıklı matemetikçiyi hiç tanımıyordu ama, Fatin Efendi onun şiirlerini Şevki Hoca'nın defterinden okumuştu. Bu gıyabi tanıma, Fatin Efendiye, Akif'i dışarıda bırakmanın zararlı olacağını düşündürmüş olmalı ki İttitahad ve Terakki'nin yemin şeklinde kendiliğinden değişiklik yaptı. Artık Akif İttihatçı olmuştu.(Erişirgil, M. Emin, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, İş Bankası yayınları, Ankara 1986, s. 112-113.)

Birinin ömrü mülâzımlıkta geçerken öteki,

Daha mektepte iken tayy-ı merâtible ferik!

Bir müşirlik mi var? Allâhu veliyyü't-tevfîk!"[3]

İlmiye sınıfına gelince Fetva Dairesi âdeta cahiller koyuşunu andırır olmuştur. Çocuklar anne karnından diplomalı olup ilim bile babadan oğla geçmeye başlamıştır. Beşik ulemalığı yaygın hale gelmiştir. Bu çocuklar bir de sarık taktı mı hemen kazasker[4] oluverirdiler.

"Hele ilmiyye bayâgdan da aşag bir turşu!

Bâb-ı Fetva denilen dâire ümmî koğuşu.

Anne karnından icazetlidir, ecdada çeker;

Yürüsün, bir de sarık, al sana kâdîasker!"[5]

Meclisteki vekiller de bu genel bozulmuşluk hâlinden nasibini almış görünmektedirler. Vekiller jurnalci, yalancı ve adîdirler. Ne Allah korkusu kalmıştır ne de zerre kadar utanma duygusu, okuma yazmaları hemen hemen yok gibidir, cehalet almış yürümüştür. Vekiller bile böyle olduktan sonra bu milletin batması haktır. Akif'in deyimiyle bundan ötesi can sağlığıdır.

"Vükelâ neydi ya? Curnalcı, müzevvir, âdi;

Ne Hudâ korkusu bilmiş, ne utanmış ebedî,

Güç okur, hiç yazamaz bir sürü hırsız çetesi...

Hani, can sağlığıdır doğrusu bundan ötesi!"[6]

Mehmet Akif, ömrü boyunca tembellik karşısında çalışmayı teşvik etmiştir. Tembelliğin veya onun ifadesiyle ataletin İslam dininde de yerinin olmadığına sürekli vurguda bulunarak tembellik yapanların ne kadar yanlış bir yolda olduğunu belirtir. Bu bağlamda bütün Müslümanları çalışmaya davet eder. Akif, şiirlerinde sürekli çalışmanın önemine vurgu yapar. Osmanlı Devleti'nin asıl geri kalma sebeplerinden birinin de tembellik olduğunu vurgular. Sonsuzluğu elde etmek isteyenlerin sürekli çalışması gerektiğini Devletlerin kalıcılığının çalışma sayesinde gerçekleşeceğini, insan için emeğinin karşılığından başka hiçbir şeyin olamayacağını ifade eder. Bu düşüncelerini şu iki mısralık veciz dizelerinde dile getirmektedir:

"Bekayı hak tanıyan, sa'yi bir vazife bilir;

Çalış çalış ki beka sa'y olursa hakkedilir."

Osmanlı Devleti'nin dünya ile birlikte koşamayarak, yeteri kadar çalışmaya ve ilme değer vermeyerek geri kaldığını ve geleceği inşa ederken geçmişin yıkılmaması gerektiğini vurgular. Geçmişi olmayan milletlerin geleceğinin de olamayacağına değinir. Herkesi çalışmaya diğer milletlerin ilerleme yolundaki koşusuna katılmaya davet eder. Bu daveti de sürekli emir, telkin ve hayıflanma ifadeleriyle dillendirir:

3 Ersoy, Mehmet Âkif, *Safahat* (hazırlayan A. Vahap Akbaş), Beyan yayınları, İstanbul 2007, s. 322.

4 Osmanlı Devleti'nde askerî davalara bakan hâkim. Kazaskerlik, ilmiye sınıfının en yüksek derecelerinden birini oluşturmaktadır.

5 age. , s. 322.

6 age. , s. 322.

"Dünyâ koşuyor" söz mü? Beraber koşacaktın;
Heyhat, bütün azmi sen arkanda bıraktın!
Madem ki uyandın o medîd uykularından,
Bir parçacık olsun, hadi, hiç yoksa, kımıldan.
Ensendekiler "leş" diye çiğner seni sonra;
Ba'sin de kalır tâ gelecek nefha-i Sûr'a!
Çiğner ya, tabî'î, ne düşünsün de bıraksın?
Bir parça kımıldan, diyorum, mahvolacaksın!
Dünyâ koşuyorken yolun üstünde yatılmaz;
Davranmıyacak kimse bu meydâna atılmaz.
Müstakbeli bul, sen de koşanlarla bir ol da;
Mâzîyi, fakat, yıkmaya kalkışma bu yolda.
Ahlâfa döner, korkarım, eslâfa hücumu:
Mâzîsi yıkık milletin atîsi olur mu?"[7]

Mehmet Akif'e göre geri kalma sebeplerimizden biri de halk ile aydın arasındaki büyük uçurumdur. Aydın ve halk birbirinden asla uzak kalmamalıdır. Aydın bir milletin hafızasıdır, beynidir, yönetim merkezidir. Eğer aydın ile halk arasında ciddi uçurumlar olursa bu beyin ile vücudun diğer organları arasındaki iletişimsizliğe benzer ki bunun da sonucu kaçınılmaz olarak felçtir. Ona göre halk ile aydın arasındaki kopukluğun neticesinde oluşan felcin çok hızlı bir şekilde giderilmesi gerekmektedir; Yoksa bu gidişatın sonu felakettir. Aydın kesim ile halk arasındaki uçurumu "vücûdun yarası" olarak görür. Aydın eğer milletin beyni ise cismi de halktır. Bu sebeple ikisi arasında uçurum asla olmamalıdır. Aydın ile halk arasındaki uçurumun sonucu mankurtlaşmayı doğurur ki bu da hepten izmihlali beraberinde getirir. Zira aydını, kendisini mahkum etmiş milletler düşünme ve muhakeme yeteneğini kaybederler. Bu sebepledir ki her türlü tehlikeye açık hale gelirler.

"Sizde erbâb-ı tefekkürle avâmın arası
Pek açık. İşte budur bence vücûdun yarası.
Milletin beyni sayarsak mütefekkir kısmı,
Bilmemiz lâzım olur halkı da elbet cismi.
Bir cemâat ki dimağında dönen hissiyyât,
Cismin a'sâbına gelmez, durur âheng-i hayât;
Felcin a'râzını göstermeye başlar a'zâ.
Böyle bir bünye için vermeli her hükme rızâ."[8]

Akif'e göre halk ile aydın arasındaki çatışmanın sonu hüsrandır ve memleket için kesinlikle zararlıdır. Çünkü aydın kesim halkın gönlünü fethetmeden asla yol gösterici olamaz. Hatta bilim bile bizde bu yüzden geri kalmıştır. Teoride üretilen birçok gelişme halk arasında uygulanacak saha bulamamıştır. Çünkü aydınımız halk ile barışık değildir. Aydınımızı maddeci ve

7 age. , s. 904.
8 age. , s. 364.

kendi inancına küfreder bir durumda gören halk demek ki "bu bozukluğun sebebi fen okumaktır." demiştir. Böylece ilime ve fenne karşı cephe almıştır. Halkın cehaletinde en az halk kadar hatta daha fazla aydınımızın kendi değerlerine ve halkına karşı yanlış yaklaşımının da payı yadsınamaz bir gerçektir.[9]

Mehmet Akif'e göre İslam dünyası içerisine sürüklendiği bataklıktan kurtulabilmek için bazı milletleri örnek alabilir. Müslüman olmadıkları halde yaşam tarzı ve ilerleme konusunda örnek alınması gereken bir millet varsa o da Japonlar olmalıdır. Çünkü Japonlar kendi gelişmeleri için başka memleketlerden neyi alıp neyi almamaları gerektiğini çok iyi bilmektedirler. Yaşayış tarzları ve hayat felsefeleri aslında adı konmamış da olsa İslam'a çok uygundur. İslam ruhunun asıl orada yayılmış olduğundan sadece adının "Buda" olduğundan bahseder ve Japonlara Müslüman demek için sadece bir kelime-i şehadet'in eksik olduğunu vurgular. Japonları şu güzel vasıflarından dolayı övmektedir: Doğruluk, şefkat, anlaşmaya uymak, verilen sözü tutmak, zayıfın hakkını içtenlikle her şeyin üstünde tutmak, çoğa gücü yetebilecekken en az olanla yetinmek, darlıkta iken bile paylaşmasını bilmek, kimsenin ırzına, namusuna yan bakmamak, yedi kat ellerin evladını bile kardeş kabul etmek, mücadeleci ruha sahip olmak, yeri gelince gülerek oynayarak canını feda etmek, kişisel ihtiraslardan arınmış olmak, millet menfaatlerini her şeyin üstünde tutmak.

Japonya'yı Âdem'in en temiz torunlarına sahip bir ada olarak tasvir eden Akif, Uygarlığın oraya sadece tekniğiyle izne tâbi olarak girdiğini vurgulamaktadır. Binlerce doğru görüşlü, milliyetperver sahile dizilerek dışarıdan kendi kültürlerini zedeleyici unsurların alınmasını engellemiştir. Batı'nın malları bir değer taşıyorsa ülkeye sokulmaktadır. Moda şeklinde gelen kötülükler gümrükte çürümeye mahkum edilir ve ülkeye kesinlikle sokulmaz. Evlerin kapılarına kilit bile o kadar yaygın değildir. Zira hırsızlık hemen hemen hiç görülmez. Alçakgönüllü oluşları da ayrıca takdire değer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır:

"Doğruluk, ahde vefâ, va'de sadâkat, şefkat;
Âcizin hakkını i'lâya samîmî gayret;
En ufak şeyle kanâ'at, çoğa kudret varken;
Yine ifât ile vermek, veren eller darken;
Kimsenin ırzına, nâmûsuna yan bakmıyarak,
Yedi kat ellerin evlâdını kardeş tanımak;
"Öleceksin!" denilen noktada merdâne sebat;
Yeri gelsin, gülerek, oynayarak terk-i hayat;
İhtirâsât-ı husûsiyyeyi söyletmeyerek,
Nef'-i şahsîyi umûminkine kurbân etmek;
Daha bunlar gibi birçok nâdire gördüm orada…
Âdemin en temiz ahfâdına mâlik bir ada."[10]

Hindistan gezisinden izlenimlerini de bize aktaran Akif, Hindistan'da Rahmetullah[11] ayarında birçok bilginin olduğundan bahseder ve Batının sadece ilmini almış oldukla-

9 age., s. 366-368.

10 age., s. 340.

11 *İzharül'l Hak* adlı kitabında Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki tartışmalı konuları ele alan Hindistanlı bir bilgindir.

rını kendi değerlerini sonuna kadar koruduklarını belirterek Hindistan'ın geleceğini parlak gördüğünü belirmektedir. Bu örnekleri vererek aynı zamanda her şeyiyle Batılı olmaya çalışan bizdeki Batıcıları eleştirmektedir.[12]

Mehmet Akif, bir başka şirinde hem Doğu'yu hem Batı'yı çok iyi bir şekilde inceleyerek ikisi arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalıştığından bahsetmektedir. Doğu toplumlarının geri kalış sebeplerini bir sosyolog edasıyla araştırmıştır. Daha sonra İslam toplumları da Japonlar da Doğu'ya mensup iken Japonların niçin ileri olup da Müslümanların geri olduklarını araştırmaya koyulduğundan bahseder. Japonlar yükselişin ruhunu başka milletler de değil bizzat kendi içlerinde aramışlardır. Japonları başarılı kılan onların işte bu özelliğidir.[13]

Mehmet Akif'e göre geri kalmanın ve birçok hatalı adımın sebebi İslam değil tam tersine İslam'ın gereği gibi yaşanılmaması ve Allah'ın çizdiği yoldan ayrılmadır. Asıl kaynak olan İslam'dan ve Kur'an-ı Kerim'den uzaklaşan insanlar zamanla kendilerine İslam adı altında ama gerçekte İslamiyet ile hiç ilgisi olmayan bir din ortaya çıkarmışlardır. İşte bu yanlış inanış biçimi ve tevekkül anlayışı geri kalmanın en önemli sebeplerinden biridir:

"Mütefekkirleriniz dîni de hiç anlamamış;

Rûh-ı İslam-ı telâkkileri de gayet yanlış.

Sanıyorlar ki: Terakkîye tahammül edemez;

Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez.

Bilmiyorlar ki: Ulûmun ezelî dâyesidir,

Beşerin bir gün olup yükselecek pâyesidir.

Mündemiç sîne-i safında bütün insanlık...

Bunu teslim eder insâfı olan azıcık."[14]

Aydınlarımız birçok konuda olduğu gibi İslamiyet'i anlamada da oldukça geri kalmışlardır. İslam'ın ruhunu asla kavrayamamışlardır. Mehmet Akif'e göre İslamiyet ilimlerin ezelden beri kaynağı ve ışığı olmuştur. Bütün insanlık İslam'ın saf sinesinde saklıdır. İslam, en büyük yol göstericidir. İslam'ın doğuş dönemlerine doğru giderek cahiliye devri ve saadet devri arasında karşılaştırmalar yaparak örnekler verir. Nasıl oluyor da gerilik dini olmakla suçlanan İslam'ın böyle bir mutluluk devrine aracı olduğu sorusu sorulur.[15]

Aydınlar aslında İslam'dan değil Avrupa'ya dindar görünmekten korkmaktadırlar. Dindar görülürsek Avrupa bizi barbar olarak görür zannederler. Özgür düşünce yanlısı veya dinsiz görünürsek bize daha farklı bakacaklarına inanmaktadırlar.[16]

Mehmet Akif eserlerinde ve hayatının her safhasında sürekli eğitimin önemine vurguda bulunarak cehaletin zararları üzerinde durmaktadır. Mehmet Akif'in hemen hemen *Safahat*'ının da tamamına yayılmış olan en önemli temalardan biri de cehalet karşıtlığı ve bilime ve araştırmaya verilen önemdir. İslamiyet'i tüm aydınlığıyla bilen, anlamış olan ve ruhunda hisseden Akif, İslamiyet'in bilime verdiği önemi kendisine kılavuz edinerek sürekli insanları ilim öğrenmeye teşvik etmiş, cehaletin tüm kötülüklerin anası olduğunu vurgu-

12 age. , s. 376.

13 age. , s. 338.

14 age. , s. 372.

15 age. , s. 372- 374.

16 age. , s. 372-374.

lamıştır. İslam milletlerinin de gerçek aydınlığa ancak ilme verilen değer, çalışma ve uyanık oluşla varabileceğini ifade etmektedir. Bu anlamda sık sık eğitim sistemini de eleştiren Akif, iyi yapılandırılmış bir düzen içerisinde ilim öğrenmenin de önemine vurgu yapar. Okulların milli çizgide insan yetiştirmeleri gerektiğini vurgulayan Akif, aksi takdirde eğitimin bir hiçten öteye gidemeyeceğini yarardan ziyade zarar vereceğini ifade eder. Mülkiye, Tıbbiye, Bahriye vb. üst düzey okulların bu memlekete faydalı insan yetiştirmekten yoksun oluşunu eleştirmektedir. Zira İttihad ve Terakki'nin ileri gelenlerinin, Mason Localarıyla işbirliği içerisinde olanların, materyalizmi savunanların, İslamiyet'e saldıranların birçoğunun bu mekteplerden çıktığı düşünülürse Akif'in ne kadar haklı olduğu daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.[17]

"Şu ne? Mülkiyye. Bu? Tıbbiyye. Bu? Bahriyye. O ne?

O mu? Baytar. Bu? Zirâ'at. Şu? Mühendishâne.

Çok güzel, hiçbiri hakkında sözüm yok; yalnız,

Ne yetiştirdi ki şunlar acaba? Anlatınız."[18]

Mehmet Akif'e göre milletlerin geleceği için eğitim ve ahlak en önemli iki unsurdur. Bu iki unsur iyi bir şekilde memleket evladına verilirse o memleketlerin ilerlemesi haktır. Bu iki öge birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Biri olmadan ötekinin hiçbir önemi yoktur:

"Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,

Ma'rifet, bir de fazilet... İki kudret lâzım.

Ma'rifet, ilkin, ahâlîye saadet verecek

Bütün esbabı taşır; sonra fazilet gelerek,

O birikmiş duran esbabı alır, memleketin

Hayr-ı i'lâsına tahsîs ile sarf etmek için."[19]

Mehmet Akif, eserlerinde insanı cehalete düşüren ve kötülüklere sevk eden her şeyin karşısındadır. İslamiyet'i kendisine kılavuz edinen Akif, eğitim konusunda da İslamiyet'in emrettiği hükümler ne ise hepsini elinden geldiği kadar yerine getirmiştir. Ömrü boyunca ilim öğrenmiş, ilmi aramış ve ilmi öğretmiştir. Akif için ilim hakkı arayıştır. Allah'ın yaratılmışların en şereflisi olarak bu dünyaya getirdiği insan da tabiat da akıl sahibi olan tek varlık olduğunun sürekli bilincinde olmalı ilmi öğrenmeli ve öğretmelidir. Toplumlar ancak bu şekilde aydınlığı çıkabilirler. İslam'ın aydınlığı insanın çevresini ve kendisini aydınlatmaya yeter.

Akif, *Safahat*'ında Rusya Müslümanlarının içinde bulunduğu zor durumlardan da bahseder. Akif, zorla ve adam öldürmekle hürriyetin ve bağımsızlığın önüne geçilemeyeceğini vurgulayarak, insanlara zulüm yapılarak birtakım düşünceleri kabul ettirmenin mümkün olmadığından bahseder. Çünkü toprağa karışan her ceset bir gün karşımıza topraktan fışkırırcasına dikilecektir. Yani büyük bir kin ve intikam birikimine sebep olacaktır.

"Sanıyorlar kafa kesmekle, beyin ezmekle

Fikr-i hürriyyet ölür. Hey gidi şaşkın hazele!

Daha kuvvetleniyor kanla sulanmış toprak:

17 Eğitimin önemi ve cehalet karşıtlığı hakkında ayrıca bkz. s. : 866, 862 vb.

18 age. , s. 750.

19 age. , s. 862.

Ekilen gövdelerin hepsi yarın fışkıracak!"[20]

İnanç dünyası son derece aydınlık olan Mehmet Akif yapılan bu zulümlerin bu dünya da karşılık bulmasa bile ahirette Allah karşısından kesinlikle hesabının sorulacağına inanmaktadır.

"Hangi ma'sûmun olur hûnu bu dünyâda heder?

Yoksa kânûn-i ilâhîyi de yırtar mı beşer?"[21]

Mehmet Akif, Osmanlı Devleti'ni ıslah ederek kurtarmaya kendilerini adamış görünenlerin daha kendilerini kurtarmaktan aciz olduklarına değinerek Batılılaşmayı yanlış anladıklarından dolayı onları eleştirir.

Bir gün sözüm ona bir ıslahatçı Akif'e gelerek sadece bir kurtuluş yolu olduğunu söylemiştir. Bu yol dini kökünden kazıyarak hayat bulabilirmiş! Bizim asıl geri kalma sebebimiz kadınlarımız örtülü olmasıymış! Kadınlarımız örtüden sıyrılarak açılacak ve erkeklerden "analık ilmini tahsil" edecekmiş. Akif bu yanlış ve din düşmanı tespitler ve davranışlar karşısında dehşete düşer ve haykırarak milleti kurtarmaya aday olan kişilerin düştüğü trajikomik durumu eleştirir ve din için millet için iş görmeye kalkışan kişilerin gerçekte birer alçak ve ikiyüzlü olduklarını belirtir. Dini ayaklar altına alarak milletin Ruslaştırılmaya çalışıldığını hâl böyle olunca bunu Rusların bile yapabileceğini vurgulayarak bu düşüncelere kapılanların ne kadar büyük bir gaflet ve dalalet içinde olduklarını vurgular.

…

Biraz insafa gelin, öyle ya artık ne demek?

Zengin olduk diye, lâ'net satın almak mı gerek?"[22]

Mehmet Akif, ayrılıkçılığın her zaman karşısında olarak ayrılıkçılığa karşı İslam birliği ve dayanışmayı savunmaktadır. O, ayrılık düşüncesine her zaman karşı olmuştur. İslam şemsiyesi altında önce Osmanlı coğrafyasında Müslümanların daha sonra ise tüm dünya Müslümanlarının bir araya gelerek birleşmesi taraftarıdır. Kavmiyetçiliğe dayalı ayrılıkçılığın Osmanlı Devleti'nin sonu olacağı fikrindedir. Başta Balkanlar olmak üzere Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkesin kesinlikle Osmanlı olduğuna vurgu yaparak bu devletleri birbirine bağlayan en önemli bağın İslamiyet olduğunu belirtmektedir.

İslam ayrılıkçılık(tefrika) değil birlik, dayanışma dinidir. Mehmet Akif, bu düşüncesini hemen hemen tüm şiirlerinde vurgulamıştır. Kavmiyeti ön plana alan Türkçülerin ve diğer kavmiyet temelli hareket eden tüm tebaanın ve reayanın karşısındadır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına sebep olabilecek en büyük tehlike Akif'e ve İslamcılık düşüncesine sahip diğer âlimlere göre ırka dayalı kavmiyet anlayışıdır.

"Seni tahrik eden üç beş alığın ma'rifeti!

Ya neden beklemiyordun bu rezîl akıbeti?

Hani, milliyyetin İslam idi... Kavmiyyet ne!

Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyyetine.

"Arnavutluk" ne demek? Var mı Şerîat'te yeri?

Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri.

20 age., s. 326.

21 age., s. 326.

22 age., s. 322.

Arabın Türke; Lâzın Çerkese, yâhud Kürde;
Acemin Çinliye rüchânı mı varmış? Nerde!
Müslümanlık'ta "anâsır" mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyyeti tel'în ediyor Peygamber.
En büyük düşmanıdır rûh-i Nebî tefrikanın;
Adı batsın onu İslam'a sokan kaltabanın!"
Şu senin akıbetin bin bu kadar yıl evvel,
Sana söylenmiş iken doğru mudur şimdi cedel?"[23]

Mehmet Akif' e göre bir millete tefrika girmeden düşman giremez; çünkü kaleler hep içeriden fethedilir. Birliğin ve beraberliğin olduğu toplumlar sonsuza kadar yaşarlar. Mehmet Akif'in tüm şiirlerinde birlik fikri çeşitli vesilelerle sürekli olarak vurgulanır. Tefrikanın sömürge yaptığı veya yok ettiği toplumlara Fas, Tunus ve Cezayir'i örnek verir. İran'ın da paylaşılmak üzere olduğunu vurgular. Osmanlı Devleti'nin de bu oyuna gelmemesi gerektiğini ifade eder. Akif, bu durumdan çok mustariptir. Bölücülük fikirleriyle zayıflayan İslam milletlerini Avrupa'nın bir lokmada yutacağını belirtir; Çünkü Avrupa bunun için fırsat gözetmektedir. İslam milletine seslenerek artık uyanmaları gerektiğini belirtir. İslam milletlerinin birbirinin acılarıyla hemdert olmayışlarını eleştirir. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed(S.A.V)'i örnek göstererek çok uzaklardaki bir müminin dahi ayağına bir diken batsa Peygamber Efendimizin kalbinde yardıma ihtiyaç duyduğunu belirtir. Eğer bu yanlış davranışlar devam ederse Peygamberin ruhunun İslam milletlerinden davacı olacağını belirtir.[24]

Şu veciz beytiyle bu düşüncesini taçlandırır:

"Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez."[25]

Bir başka şiirinde ise Türkçülerin bir kısmının Türklerin ataları olarak Moğol Hakanı Cengiz'i sanki bir padişahmış gibi göstermek istemeleri karşısında Akif şiddetli tepki gösterir. Bu tip arayışların bir sonuç getirmediğine ve Osmanlı Devleti'ne faydadan ziyade zarar vereceğine değinir. [26]

Mehmet Akif, yukarıdaki dizelerinde de görüldüğü üzere İslam dininin ırka dayalı kavmiyet fikrini kesin olarak yasakladığını belirterek Arap'ın Türk'e, Laz'ın Çerkez'e veya Kürt'e üstünlüğü olamayacağını belirterek Hz. Muhammed(S.A.V)'in kavmiyetçiliği lanetlediğini vurgulayarak kendisinin de şiddetle karşı olduğunu belirtir.[27]

Mehmet Akif'in inancının da gereğine uygun olarak hayatında ümitsizlik diye bir kavram yoktur. Mehmet Akif hayatı boyunca insanlara ümit aşılamaya gayret etmiştir. Kastamonu Nasrullah Camii vaazları ve *Safahat*'ın bütününde sürekli çevresindekilere ve tüm Müslümanlara ümit aşılayarak asıl yenilginin ümitsizlik ve bozgun psikolojisi olduğu üzerinde du-

23 age. , s. 402.

24 age. , s. 356.

25 age. , s. 358.

26 age. , s. 770.

27 Kavmiyetçilik karşıtlığı ve İslam birliği ve dayanışma düşünceleri için ayrıca bkz. *Safahat*, s. : 662, 770, 882 vb.

rur. Ümitli olarak herkesi azme ve çalışmaya davet eder.[28] Bu düşüncelerini bildirirken de kullandığı ifade biçimi sürekli emir kipindedir. Zira Akif, İnsanlara bu düşüncelerini telkin etmek için bunu dili çok iyi bir şekilde kullanarak tarihte eşine çok az rastlanır bir biçimde gerçekleştirmiştir.

Mehmet Akif göre çalışılmadan hiçbir konuda sonuç elde edilebilmesi mümkün değildir. İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır. İnsanların sürekli feryat etmesini sindiremez. Ağlamanın fayda vermeyeceğine değinir. İnsanlara ağlamanın sonu olmadığını ifade ederek niçin çaba sarf etmediklerini sorar. Ona göre "Zararın neresinden dönülse kârdır." hesabıyla insanların geleceklerini kurtarmak için çaba sarf etmeleri gerektiğini vurgular. Azıcık inancı olan insanın bile ümitsizliğe düşmemesi gerektiğini önce gerçek sorunun tespit edilerek daha sonra ise sorunun giderilmesi için hep beraber çalışılması gerektiğini vurgular.

"Bırakın matemi, yahu! Bırakın feryadı;

Ağlamak fâide verseydi, babam kalkardı!

Göz yaşından ne çıkarmış? Niye ter dökmediniz?

Bâri müstakbeli kurtarmaya bir azm ediniz.

Ye'se hiç düşmeyecek zerrece îmânı olan;

Sâde siz derdi bulun, sonra kolaydır derman."[29]

Mehmet Akif, toplumların kozmopolit bir ahlak anlayışı ile bir yere varamayacağını belirterek asıl itici gücün inanılan yüce değerler çevresinde oluşturulan büyük mefkûreler vasıtasıyla ortaya çıkabileceğine inanmaktadır. Mehmet Akif, toplumu harekete geçirecek olan gücün dışarıda değil kendi milletinin ruhunda ve kültüründe aranması gerektiğinin taraftarıdır. Milli bilinci oluşmuş, bireyleri öz güvenlerini kazanmış olan toplumların asla yıkılması ve geri kalması mümkün değildir. Mili bilinç noktasında kozmopolitlik, mozaik kültürü gibi daha tanımı bile net olarak yapılamayan kavramlar milli kültüre, bilince zarar vermektedir. Ona göre bu noktada tarih bilinci çok önemlidir. Geleceği kazanacakken geçmişi yıkmamalıyız. Zira âti, mazi üzerine inşa edilir. Mazisi olmayan milletlerin atisi de olmaz.

Mehmet Akif, bir milletin büyümesini kocaman bir ağacın çiçeklenmesine benzetir. O kocaman olan ağaç başarılarla dolu köklü bir tarihtir. İşte gelecek de o köklü gövdenin üzerinde filizlenir. Eğer bir millet milletin derin geçmişini sembolize eden o koca gövdeli ağacı elindeki baltayla kesmeye kalkarsa her şeyden önce kendisini kendi eliyle yok etmiş demektir. Bu şekilde zarar verilen bir geçmişe kimse şifa olamaz. Eğer sadece hastalanmışsa o ağaç zira ona şifa verecek olan iyice ağacın köküne bakmalıdır. Kökü çok gerilere giden koca bir tarihe bakmalıdır. Zira Osmanlı Devleti de o sıralarda sadece hastadır. Ama yok oluşun eşiğinde bir hasta bir defa daha hataya tahammülü olmayan bir hasta. Tedavi edilen hastanın çiçeklerle bezenmiş bir geline benzemesini yeniden filizlenmesini istiyorsak balta çocukların eline geçmemelidir.[30] Ama ne yazık ki Osmanlının son döneminde balta çocukların elindedir.

28 Mehmed Akif, Şemseddin Günaltay'ın *Zulmetten Nura* adlı eserine yazdığı tenkîd ve takriz yazısında da bir millet için asıl yenilginin ümitsizlik olduğunu vurgulayarak herkesi ümitsizlik yerine ümidini yitirmeyerek çalışmaya davet eder: *"(…) hepimiz, her birimiz ayrı ayrı fedakârlık etmeliyiz. Ye'se düşmek hiç doğru değil. Çünkü ye's atalete meşrûiyet vermekten başka bir ma'nâyı müfid olamaz. (…) Biz Müslümanlar evvelâ gitmek, aramak, araştırmakla sonra da ye'se düşmemekle memuruz. Ye's haramdır, ye's küfürdür. Çalışalım… Çalışalım…Çalışalım…"* (Mehmed Akif, "Zulmetten Nura-Tenkîd ve Takrîz", *Sebilü'rreşad*, 9 Mayıs 1329, 16 Cemaziyelahir 1331, C. : 10, adet: 245, s. 187-188.)

29 age. , s. 364.

30 Akif, "çocuklar" kelimesiyle muhtemeldir ki o dönem için Jön Türkleri kasdetmektedir.

Kocaman bir gövde tüm kökleriyle birlikte yok olmanın eşiğine getirilmiştir:[31]

Memleketin sorunlarını bu şekilde tasvir ve tespit eden Akif, tedaviyi de hep birlikte iç dinamiklerimizi koruyup, çalışarak kazanacağımıza inanır.

Mehmet Akif'in eserlerinde vatan sevgisi teması çokça yer almaktadır. Akif'e göre kişinin vatanını sevmesi aynı zamanda inancının da bir gereğidir. Zira ona göre vatan sevgisi imandan gelir. İmanlı bir kimsenin vatanının aleyhine bir karar alması veya bu yönde alınan bir kararı desteklemesi mümkün değildir. Akif, "Canan Yurdu" adlı şiirinde sevgilinin diyarının ıssız kalmasından yani vatanın savunmasız kalmasından yakınır. Vatan onun için her zaman yanında olunması gereken bir sevgilidir. Vatandan ayrılan toprak parçaları için hicran gözyaşları dökmektedir ve Allaha yalvarır.[32]

Mehmet Akif her zaman başkalarının temel hak ve hürriyet alanlarıyla sınırlı olmak kaydıyla hürriyet taraftarı olmuştur. Bu bağlamda her ikisi de İslam birliği düşüncesini benimsemiş olmasına rağmen II. Abdülhamid'e ciddi anlamda muhalif tavırlar sergilemiştir. Özellikle meşrutiyetin ilanının hemen ardından yurdun dört bir köşesinde lakayt bir şekilde yapılan kutlamaları ve kontrol dışılığı eleştirir. Meşrutiyetin ilanının hemen sonrası yurttaki genel havayı yansıtması ve yapılan çılgın kutlamaları tablolaştırması açısından *Safahat*'ın "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı bölümündeki şu şekilde başlayan şiir son derece karakteristik bir özellik göstermektedir:

"Bir de İstanbul'a geldim ki: Bütün çarşı, Pazar

Na'radan çalkanıyor! Öyle ya... Hürriyyet var!

"Galeyan geldi mi, mantık savuşurmuş...

Doğru: Vardı aklından o gün her kimi gördümse zoru.

Kimse farkında değil, anlaşılan, yaptığının;

Kafalar tütsülü hülya ile, gözler kızgın.

Sanki zincirdekiler hep boşanıp zincirden,

Yıkıvermiş de tımarhaneyi çıkmış birden!"[33]

Mehmet Akif, şiirin devam eden kısmında kendisinin bile bir süreliğine de olsa II. Meşrutiyet'in bu akıllarla durgunluk veren havasına kapıldığını itiraf ederek gördükleri karşısında bu fikrinden kısa sürede vazgeçtiğini belirtmektedir. Galeyan geldi mi mantığın kalmayacağını belirterek kendisinin de galeyana geldiğini, işlerin eskisinden daha da kötüye doğru gitmeye başladığını, vatanın bir kez daha ihmal edilmeye artık gücünün kalmadığını, doludizgin yıkılmaya doğru gittiğini ifade eder. Müslümanların artık kesinlikle uyanması gerektiğini dile getiren Akif, yoksa kimse de "vatan sevgisi" duygusu kalmadı mı diye sorar. Daha kötü günlere doğru gitmemek için özgürlüğün ve bağımsızlığın artık değerinin bilinmesi gerektiğine değinerek, başka memleketlerdeki tutsak milletlerle konuşmanın hürriyetin değerini anlamak için yeterli olacağını belirtir. Zira hürriyet ve bağımsızlık olmazsa Akif'in bütün hayatını adadığı ne Müslümanlık kalacaktır ne de din. Mehmet Akif için Hürriyet ve bağımsızlık aynı zamanda İslam'ın ve Müslümanların güvencesidir. Bu sebeple hayatî bir değer taşımaktadır.

Mehmet Akif, İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen iki gün sonra memleketin genel atmos-

31 age. , s. 376-378.

32 age. , s. 208.

33 age. , s. 352- 354.

ferini yansıtan "Hürriyet"[34] adlı şiirinin ilk bendinde Hürriyeti cennetten inme beyaz entarili bir huriye benzetir ve bu huri hürriyet kemerini kuşanarak yurdun dört bir köşesini gezmektedir. Bir huri görüntüsüyle resmedilen hürriyet hissiyatı İnsanları âdeta büyülemiştir.

Şiirin ikinci bendinde bir küçük afacan oğlanı göstererek onun bile uçacak kadar hürriyetin ilanına çok sevindiğini belirterek elinde kendisinden daha büyük bir bayrakla tasvir etmektedir ve küçük afacana seslenerek o istibdat denilen sıkıntılı devrin artık geçtiğini artık önümüz açıldığını belirterek *"Haydi feth et: gelecek senindir."* demektedir.

Mehmet Akif, şiirin dördüncü bendinde, her çocuğun eline bir bayrak tutuşturarak çocukları "-Yaşasın hürriyet!" diye doğal tavırlarla bir özgürlük savaşçısı olarak bağırtmaktadır. Bu coşkunun çocuklar aracılığıyla verilmeye çalışılması anlatımı daha çarpıcı ve etkili kılmıştır.

"(…)

Her çocuk bir kocaman bayrak edinmiş, geliyor;

"Yaşasın!" sesleri eflâke kadar yükseliyor.

Görerek yapma değil hem, ne tabî! etvâr!

Şu yumurcaklara bak: Sanki ezelden ahrâr!

—Bağırın haydi çocuklar...

—Yaşasın hürriyyet!"[35]

Mehmet Akif şiirin devam eden kısmında alkışlarla ve "Vatan Şarkısı" ile hürriyet kutlamalarını devam ettirir. Geçmişi hareketsiz bir mezarlık olarak ifade eder ve herkesi şimdi "dalgalanan ruhu" görmeye davet eder. Zira içinde bulunulan ortam çok hararetli ve dinamiktir. Bir diriliş görüntüsü söz konusudur. Oynamaya giden iki kardeşin babasının da Yemen'den gelerek bu hürriyet havasını görmesini arzulayarak şiirini bitirir.

Mehmet Akif, bir başka şiirinde de II. Abdülhamid'in Kanun-ı Esasî'yi kabul ederek hürriyeti ilan ettiğini Hindistan'da iken öğrendiğini ve içinde bulunduğu ruh hâlini dile getirir. Milletin ricalarının ve toplumsal baskının neticesinde artık padişahın meşrutiyeti ilan etmekten başka çaresi olmadığını belirtir. İkinci Meşrutiyet'in ilanını Allah'ın kullarına bir inayeti bir yardımı olarak görmektedir. II. Meşrutiyet'in ilan edildiğini duyduğunda sevinç gözyaşları döktüğünü belirtmektedir. Meşrutiyetin ilanı haberini alan Akif, bir an evvel vatanına dönmek için can atmaktadır. Gemiyle vatana dönüş yolculuğuna çıkmıştır. Herkes gibi o da ilk an sersemliği içerisindedir. Geri dönerken bindiği geminin okyanusun ortasındaki hâliyle kendisi arasında paralellikler kurmakta ve engin hayallere daldığını belirtmektedir. Ayrıca Kevser içmiş bir sofu gibi kendisini başka dünyalarda hissetmektedir. İslamcı bir şair olan Akif'in bile meşrutiyeti ne kadar coşkuyla karşıladığının belgesi niteliğinde olan bu şiir, halkın ve aydınların istibdattan ne kadar bıkmış ve yorgun düşmüş olduğunun bir göstergesidir. Akif'in bu haberle birlikte artık içerisinde karanlıklar kalmamıştır ve ümitsizliği sonunda yenmeyi başarmıştır. Gemiyle İstanbul'a yaklaştığında İstanbul ona bir başka güzel görünmüştür. Gelecekle ilgili de hayallere kapılır. Bu hayaller Rıza Tevfik(Bölükbaşı)'in "Sultan Hamîd'in Ruhaniyetinden İstimdat"[36] adlı şiirindeki "bir çürük ipliğe hülyalar dizmişiz." dizesini hatırlatmaktadır. Mehmet Akif bile sonu hüsran olan bu İttihad ve Terakki Partisi yolculu-

34 age. , s. 182.

35 age. , s. 184.

36 *Büyük Doğu*, S. 65, 30 Mayıs 1947, s. 2.

ğunun geleceğini görememiştir. Çünkü bütün dikkatler sadece Abdülhamid'in baskısından kurtulmak üzerine yoğunlaşmıştır. Mehmet Akif için II. Meşrutiyet'in ilanının anlamı büyüktür. Meşrutiyet sonrasını şöyle hayal etmektedir: Sayısız okullar açılmış, kadınlar ve erkekler okuyor, fabrikalar çalışıyor ve yerli kumaşlar dokuyor, Matbaalar hiç uyku nedir bilmeyen hizmetkarlar gibi gece gündüz millete faydalı eserler basıyor, Şirketler ülkeyi baştanbaşa imar edecekler, yeni dernekler halkı aydınlatacak, gemiler ise sürekli servet taşımakta. Oysa tüm bunlar Rıza Tevfik'e daha sonra "Bir çürük ipliğe hülyalar dizmişiz." dedirecek kadar ne ham hayallermiş. Zira İttihad ve Terakki Cemiyeti hemen hemen herkesi büyük hayal kırıklıklarına uğratmıştır.[37]

Mehmet Akif, II. Abdülhamit'in uyguladığı baskıcı yönetimin kesin bir şekilde muhalifidir. Mehmet Akif, yakın dostu Mithat Cemal(Kuntay)'e ithaf ettiği "İstibdat"[38] adlı şiirinde İstibdat döneminin artık yıkıldığından fakat giderken milletin kalbinde çıkmaz bir kirli hatıra olarak kaldığından bahsediyor ve bu döneme seyirci kalanları eleştiriyor. Mazlum ile zalimin bu dönem içerisinde zaman zaman aynı kefeye konduğundan bahsediyor. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına atıfta bulunarak birkaç çadırdan dünyayı kuşatan bir devlet çıkarmış olan bu yüce milletin düştüğü kötü durumu bir türlü kabullenemiyor ve otuz üç sene süren bu ibret tablosunun keşke vasıtası biz olmasaydık diyor.

"Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd,

Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!"[39]

Şiirin dördüncü bendinde ise bayraklarımızın göklerden yerlere indirildiğini, atalarımıza karşı mahcup olduğumuzu, yüce bir milletken ne sefil hallere düştüğümüzü bildiriyor ve geleceğe dair ümitlerimizin artık imkansız olduğundan bahsederek istibdatı "kanlı bir kâbus" olarak nitelendiriyor.

Beşinci bentte ise II. Abdülhamid' e ve istibdat yönetimine lanetler okur. Tüm temiz alınlara "Bu bir cani" diyerek ya leke sürüldüğünü ya da hapse mahkûm edildiğini, casusların her yana salınarak ülkenin aydınlarına rahat yüzü verilmediğini ve onları ümitsizliğe düşürüldüğünü belirterek adeta şeytanın ruhuna rahmetler okunduğunu ifade ediyor.

"Hamiyyet gamz eden bir pâk alın her kimde gördünse,

"Bu bir cânî!" dedin sürdün, ya mahkûm eyledin hapse.

Müvekkel eyleyip câsûsu her vicdana, her hisse,

Düşürdün milletin en kahraman evlâdını yese...

Ne mel'unsun ki rahmetler okuttun rûh-i İblîs'e!"[40]

Son bentte ise artık kâbus devrinin geçmesi gerektiğini belirterek herkesi uyanışa çağırıyor. Hürriyete seslenerek hürriyet için ne kadar can verilmiş olduğuna göndermede bulunuyor. Hürriyetin sığınağının en temiz vicdanlar olduğunu, hürriyetin tahtının da baştan başa tüm Osmanlı ülkesi olduğunu, bütün milletin de hürriyetin askeri olduğunu belirtiyor:

"Gel ey nâzende hürriyyet ki canlar ferş-i râhındır.

37 Meşrutiyet ve İttihad ve Terakki Cemiyeti hakkında düşünleri için ayrıca bkz. s. 782, 848, 892-896.

38 Ersoy, Akif, *Safahat*, Beyan yayınları, Ankara 2008, s. 168.

39 age. , s. 168.

40 age. , s. 168.

Emindir mevki'in: En pâk vicdanlar penâhındır."[41]

Tabii Mehmet Akif bu şiiri yazarken hürriyetin beraberinde neler getireceğinden o an için habersiz olarak İttihad ve Terakki'nin ilerleyen zamanda nasıl değişeceğini ve dönüşeceğini kestirememiştir. Zira Abdülhamid'i tahtan indirerek yönetimi ele geçiren İttihad ve Terakki Cemiyeti daha sonra birçok ileri gelen aydının kendilerine muhalif hâle gelmesine sebep olmuştur. Öyle ki Abdülhamid'ten ve yönetim anlayışından kesinlikle hoşlanmayan Tevfik Fikret ve Rıza Tevfik gibi şahsiyetler bile daha sonra uygulamalarıyla İttihat ve Terakki'nin II. Abdulhamid'e rahmet okuttuğunu itiraf etmişlerdir.

Mehmet Akif'in *Safahat'*ında sık sık karşımıza çıkan temalardan biri de geçmişe duyulan özlemdir. Akif için geçmişin güzel günleri psikolojik olarak rahatlama sebebi aynı zamanda içinde bulunulan kötü durumu karşılaştırmak için bir vesiledir. Akif şiirlerinde, bir zamanlar görkemli bir maziye sahip olan büyük Osmanlı Devleti'nin nereden nereye geldiğini değinir. Özellikle Balkan Savaşları döneminde düştüğü durumlardan yakınır. Sık sık maziyi anar ve düştüğümüz yürekler sızlatan durumdan şikâyetçi olarak milleti çalışmaya, uyanık olmaya, birliğe ve dayanışmaya davet eder.

Mehmet Akif, toplumların geleceğinin sağlam sağlam bir geçmiş üzerine inşa edilebileceğine inanır. Mirasına ve tarihine sahip çıkmayan milletlerin yok olmaya mahkum olduklarını belirtir. Milli bilincin, ortak bilincin oluşması için mazi kültürünün önemine dikkat çeker. Mehmet Akif, bu yönleriyle "Kökü mazide olan âti"dir.[42]

Mehmet Akif, yukarıdaki şiirinde de görüldüğü üzere İslam'ı yaşayışımız başta olmak üzere her şeyiyle bir bozulma sürecinde olduğumuza değinir. Milli bilincimizi ve değerlerimizi koruyamadığımıza vurgu yaparak geçmişten örnekler verir ve o günlerin örnek alınarak daha da ileriye doğru atılmamızı öğütler.[43]

Mehmet Akif'in "Bülbül" şiiri de bütünüyle şanlı bir geçmişe sahip olan Osmanlı evladının düştüğü acınacak hâllere karşı bir serzeniştir. Mehmet Akif için atalar topraklarının çiğnenmesi, düşmanın mahremimize müdahalesi bir matem gerekçesidir. Bu yüzden herkesin dışında matemin bizim hakkımız olduğunu vurgulamaktadır. Mehmet Akif, bu şiirinde aydınlığa hasret kaldığımızı, tüm günlerimizin acı ile geçtiğini, kendi yurdumuzda yersiz yurtsuz bir serseri durumuna düştüğümüzü, atalar toprağını Batılıların ayakları altına almalarına seyirci kaldığımızı, Selahaddin-i Eyyubî ve Fatihlerin yurdunu ne kadar acınacak hâllere düşürdüğümüzü, Allah'ın adının göklerden silinerek-ezan susturularak- Osman'ın beyninde çanın çalmaya başladığını, o görkemli geçmişin bir hayal hâline getirildiğini, Yıldırım Han'ın ibadethanesinden sadece bir çökük kubbe kaldığını, Orhan Bey'in kabrininin çirkince çiğnendiğini, Müslümanların koruyucusu olan-halifeliğin temsilcisi- Osmanlılar'ın düştüğü kötü durum sonucu milyonlarca Müslümanın zor duruma düştüğünü belirterek Müslümanların mahrem yerlerinde düşmanın dolaşmasını sindiremez ve derinden bir yas tutar.[44]

Mehmet Akif, Batı'yı ve Batılılaşmayı yanlış anlayarak memleketi felakete sürükleyen sözde batıcı aydınlara karşı da cephe alır. Gerçek aydının Batı'dan neyin alınıp alınmayacağı konusunda son derece seçici olması taraftarıdır. İlim ve fen alanında çalışan aydınlarımız halkı ay-

41 age. , s. 168.

42 age. , s. 418.

43 Bu tema hakkında ayrıca bkz. *Safahat* s. : 886 vd., 914vd., 946 vb.

44 age. , s. 914-916.

dınlatacağım, memleketi ıslah edeceğiz, Osmanlı Devleti'ni kurtaracağız derken ülkeyi bile bile felakete sürüklemişlerdir. Bunun yanı sıra Batılılaşmayı yanlış anlayan ediplerimiz de çoktur. Bunların bir kısmı sadece Batı'nın fuhşuna aracılık yapar, sürekli şaraptan bahsederler, filozof geçinirler ama hiçbirinin bilimle ilgileri yoktur. Zaman zaman işi Allah'a sövmeye kadar götürenleri vardır. Bunlar parayla Protestanlara zangoçluk bile edebilirler.[45] En azılı düşmanımız olan Rusya bile bize onlar kadar zarar vermemiştir. Edebiyatları son derece güçlüdür ve dünya çapında sürekli meşhur eserler verirler.

Mehmet Akif, kendi memleketinin değerlerine sahip çıkmayan özellikle Batıcı geçinen ve Batı kültürünün de tam olarak ne olduğunu bilmeyenlere karşı çok sert tepkiler vermektedir. İlerleme ve modernleşmenin yanlış anlaşılmasından yakınan Akif, her milletin ve toplumun kendine uygun ilerleme metotlarının olabileceğine değinir. Başka milletlerin körü körüne takipçisi olmanın ne kadar yıkıcı olabileceğini belirtir. Milletlerin başkalaşma ve ilerleme süreçleri yapılarına göre değişiklik göstermektedir. Aydınlara düşen görev milletin bünyesine uygun ilerleme aşamalarını belirleyerek önden halka bir "ilâhî fener" yakmalarıdır. Çünkü bu ışıktan sonra aydınlarının samimiyetine inanan halk onların arkalarından koşarak geleceklerdir.[46]

Mehmet Akif, Neml Suresi[47]'nin, 52. ayet-i kerimesini epigraf yaparak başladığı bir başka şiirinde çaresizlik içerisinde kıvrandığını ve kendisine milletine yardım eli uzatan dost diye geçinenler de dâhil kimsenin olmadığını vurgulamaktadır. Bozgun psikolojisi bu şiirinde çok baskındır. İslam diyarları bir bir çiğnenmiştir. Hiç kimse yardım eli uzatmamaktadır. Bütün ümitler sönmüştür. Artık Mehmet Akif vatansız ve evsiz barksız bir gariptir. Sığınacak hiçbir yer yoktur. Her yer yokluktan ibarettir. Bırakın yardım edecek birilerini yok diyecek biri bile yoktur. Akif, şiirinde "yok" kelimesini sık sık tekrarlayarak "yokluk", "bozgun" ve "hicran" temalarını öne çekmiştir. Dönemin ruh hâlini bize tüm derinliği ve çıplaklığıyla yansıtmıştır. Şiirinin devam eden kısmın da da vatan için ağlamakta ve ağlatmaktadır. Giden vatanla birlikte tükenen ümitlerdir.[48]

Mehmet Akif, savaş ortamı oluşturanlardan tutun da, insanlığını unutmuş olanlara, Avrupa'nın maskeli vicdanına buna ilaveten en çok da Avrupa kamuoyunun desteğini almak için Ezanın sesini susturmaya çalışan Batıcı, İslam düşmanı sözde aydınlarımızın yüzüne bol bol tükürür:

"Ey, bu toprakta birer na'ş-ı perîşan bırakıp,

Yükselen, mevkib-i ervah! Sakın arza bakıp;

45 Zangoç, kilisede çan çalma işini yapan hizmetliye denilmektedir. Mehmet Akif, burada Amerikalı rahipler tarafından kurulan Robert Kolej'de çalışan Tevfik Fikret'in "Tarih-i Kadim" şiirine göndermede bulunmaktadır. Zira Tevfik Fikret bu şiirde İslam dinine ve tarihimize karşı son derece ağır ifadeler kullanmaktadır. Akif'in bu şiirinden sonra Tevfik Fikret iyice ötekileşerek kendisine zangoçluk atfedilen *"Şimdi Allah'a Söver… Sonra biraz bol para ver:/Hiç utanmaz Protestanlara zangoçluk eder!"* Akif'e ait olan bu iki mısrayı da başa koyarak "Tarih-i Kadim'e Zeyl" adlı şiirini yazmış kendisinin de bir zamanlar inançlı olduğunu ve zamanla inanç sisteminin nasıl değiştiğini dile getirip [*Dinle tekbîri, işit çan sesini,/ Göreceksin ki bütün boşluktur,/Umduğun beklediğin şey yoktur;/Düzme Allah'ı gibi Şeytan'ı,/ Buda'sı, Ehrimen'i, Yezdan'ı;/ Topunun hâlıkı bir vehm-i cebîn!/Gölgeler gölgeler… Onlarda derin/Bir karanlık sezerek çevrildim,/Acı bir darbe yiyip devrildim.* (Parlatır, 2001: 664)] panteist ve materyalist anlayışlar [*Bir örümcek götürür Hakka beni:/Kitâbım sahn-ı tabîat kitâbı,/ Bendedir hayr ü şerin esbâbı.* (Parlatır, 2001: 665)]ortaya koyarak tüm dinlere karşı cephe aldığını haykırmaktadır. Akif'in kendisine "zangoç" demesine ise çok içerlediğini şu dizlerden anlamaktayız: *"Merhamet, hayr ü hamiyet, nasfet;/Sonra, bir şaire "zangoç dememek…/İşte vicdanıma bunlar mahrek."*

46 age. , s. 372.

47 "İşte sana, onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurdları!..."

48 age. , s. 390-392.

Sanmayın: Şevk-i şehâdetle coşan bir kan var...
Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var!
Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdarımıza!
Tükürün: Belki biraz duygu gelir arımıza!
Tükürün cebhe-i lâkaydına Şark'ın, tükürün!
Kuşkulansın, görelim, gayreti halkın, tükürün!
Tükürün milleti alçakça vuran darbelere!
Tükürün onlara alkış dağıtan kahbelere!
Tükürün Ehl-i Salîb'in o hayâsız yüzüne!
Tükürün onların asla güvenilmez sözüne!
Medeniyyet denilen maskara mahlûku görün:
Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün![49]

17 Kânûnisânî 1328"[50]

Ana hatlarıyla Mehmet Akif'in fikirlerini vermeye çalışırken Akif'in milliyetçilik ve İslamcılık anlayışından da kısaca bahsetmek gerekmektedir. Mehmet Akif için İslamcı kavramını kullanmanın doğru olmadığı kanaatindeyiz. İslamcılık daha ziyade İslam'ın bir siyasi ideoloji şeklini almış olmasını işaret etmektedir. Oysa Mehmet Akif'te İslam, yaşamın her alanına sirayet etmiş bir hayat tarzıdır. Bu bağlamda Akif'e katıksız bir Müslüman demek daha doğrudur. Zira Mehmet Akif'in mümin kimliği hayatının her aşamasında kendisini hissettirmiştir. Mehmet Akif'in Müslüman kimliğine olumsuz anlam yükleyenlere en iyi cevaplardan birini Türk kimliğinin kılavuz isimlerinden Nihal Atsız vermiştir:

"İslamcı olmasını kusur diye öne sürüyorlar. İslamcılık dünün en kuvvetli seciyesi ve en yüksek ülküsü idi. Bugünkü Türkçülük ne ise dünkü İslamcılık da o idi. Esasen İslamcılık Osmanlı Türklerinin milli mefkuresiydi. On dördüncü asırdan beri Türklerden başka hiçbir hiçbir Müslüman millet, ne Araplar, ne Acemler ne de Hindliler İslamcılık mefkuresi görmüş değillerdi. Bir Osmanlı şairi olan Akif'te milli mefkure kemaline ermiş, fakat yeni bir milli mefkurenin doğuş zamanına rastladığı için geri ve aykırı görünmüştür."[51]

Yine tartışma konularından birisi de Akif'in milliyetçiliği hususundadır. Bu konuda da Akif'i değerlendirirken takıntılarımızdan ve ön yargılardan uzak olarak geniş düşünmek gerektiği kanaatindeyiz. Mehmet Akif'in tüm eserlerinde açıktan veya örtük olarak terennüm ettiği İslam'dan ve Türklükten başka bir şey değildir. Türk'ü ve İslam'ı anlatmak için illaki bu kavramların kendisini kullanmak gerekmez. Sanat doğrudan veren değil bilakis işaret edendir, gösterendir. İşte Akif de fikirlerini sanatın gereğine de uygun olarak hep örneklerle somutlaştırılarak aktarmıştır. İstiklal Marşı'ndaki "Sana yok ırkıma yok izmihlal", Ordunun Duası şiirindeki "Türk eriyiz silsilemiz kahraman" ifadesi de ayrıca Türklüğü ifade eden çok önemli ipuçlarıdır. Zaten Mehmet Akif'in yaşadığı dönem itibariyle hüviyetinde de milliyeti 'İslam' yazmaktadır. Yani milliyet kavramı ile din kavramının o dönemlerde ne kadar iç içe kullanıldı-

49 age. , s. 394.

50 30 Ocak 1913

51 Kara, İsmail; İbanoğlu, Fulya, *Sessiz Yaşadım, Matbuatta Mehmet Akif(1936-1940)*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 250.

ğı da düşünülürse Türk'ü İslam'dan İslam'ı da Türk'ten ayırarak tahliller ve tasnifler yapmaya çalışmanın doğru olmadığını düşünmekteyiz.

Akif'in Milliyetçiliği ve dindarlığı hususunda en güzel yaklaşımlardan birini *Mehmet Akif* adlı müstakil eserinde Nurettin Topçu sergilemiştir.. Nurettin Topçu, milliyeti tarih ve toprak şuuru olarak tanımlayarak insanların bir biyolojik yaşı olduğunu bir de tarih ve toprak şuurunun verdiği ruhsal yaşları olduğunu belirtir ki bunun da kişilerin geçmişten geleceğe uzanan birikimleriyle ilgili olduğunu belirtir.[52] Nurettin Topçu eserinde Mehmet Akif' in milliyetçi olduğunu, bazılarının sandığı gibi dini milliyetin karşısına koymadığını, milliyet anlayışında da ırk kavramı gibi kaba kavramlara yer vermediğini, milleti kuran manevi unsurlara ve bilhassa dine büyük önem verdiğini, milliyet anlayışının sadece bir tane olmadığını ve çeşitlilik arz ettiğini, Türklüğün mayası, ruh ve ahlakımızın temeli olan İslam'ı canlandırmaya ve onunla milletimizi yükseltmeye gayret ettiğini, milletin manevi ve ahlaki temelini teşkil eden İslam inancına sıkı sıkıya sarıldığını, ahlakçı milliyetçi olduğunu vurgulamaktadır. Mehmet Akif'in dindarlığının sadece soyut bir ideal olarak kendi ruhunun kurtuluş davası şeklinde kalmadığını ve toplumun kurtuluş davası olduğunu vurgulayarak Akif'i bir millet mistiği olarak tanımlar ve onun milliyetçiliğini dindarlığından, dindarlığını da milliyetçiliğinden ayırmanın mümkün olmadığını belirtir.[53]

Nurettin Topçu, Mehmet Akif'i "değer yaratıcısı" olarak sıfatlandırır. Büyük adamların ancak değer yaratıcıları içerisinden çıkabildiğini vurgular:

"Büyük adam, eseriyle hayatını birleştiren adamdır. Biz onda şu vasıfları arıyoruz: Önce bütün ömründe aynı kanaatin, aynı imanın sahibi olan adamdır. Devirlere, zaruretlere, cemiyetlere göre değişmez, muhitine uymaz; muhiti kendine uydurur, uydurmazsa çarpışır. Cemiyetten daha kuvvetlidir; cemiyeti sürükleyicidir.(…)Büyük adamaların başka bir vasfı da münzevi oluşlarıdır. Onlar kalabalığın içinde yalnız yaşarlar.(…) Üçüncü bir vasıf olarak, büyük adamların devlet ve ikbal mevkilerinden uzak durduklarını görüyoruz."[54]

Mehmet Akif, fikirleri ışığında ana hatlarıyla incelendiğinde cehalet düşmanı, çalışma ve azmin önemine inanan, ümitsizliğin gerçek yok oluş olduğunu düşünen, Hak bildiği yolda yalnız da olsa giden, statükonun, kişisel hırs ve çıkarların esiri olmayarak aydın duruşunu her zaman koruyan, Türklük ve İslam değerlerinin dostu ve her daim savunucusu, iyi bir vatansever, ayrılıkçıların ve bölücülerin düşmanı, milli birlik ve beraberliğin önemine inanan, yerlilik ve millilik yanlısı, emperyalizm karşıtı, kozmopolit fikirler yerine Türk-İslam ahlakını savunan büyük ülküleri olan, inandığı gibi yaşayan, kendisini sevmeyenlerin bile bu konularda hakkını teslim etmek zorunda kaldıkları abidevi bir şahsiyettir. Mehmet Akif, yaşadığı dönemde hakkı tam olarak teslim edilmiş olmasa da çevresinde her daim kendisinden emin olunan ve aydın duruşuyla dikkatleri üzerine çeken, Türk milletinin hafızasında geç de olsa hak ettiği yeri bulan, ümit ederiz ki kendisinden bizden sonrakilerin de beslenmeye devam edeceği öncü bir fikir adamı ve fiiliyat adamı, Kur'an şairi ve karakter heykelidir.

52 Nurettin Topçu, Mehmet Akif, Hareket Yayınları, İstanbul 1970, s. 51.

53 Nurettin Topçu, Mehmet Akif, Hareket Yayınları, İstanbul 1970, s. 68.

54 Nurettin Topçu, Mehmet Akif, Hareket Yayınları, İstanbul 1970, s. 20, 21.

Kaynaklar

Ahmad, Feroz, *İttihad ve Terakki*(1908-1914), Kaynak yayınları, İstanbul 1984.

Ahmet Rıza Bey, *Batının Politik Ahlâksızlığı*, Boğaziçi yayınları, İstanbul 2004.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 2009.

Bilimin ve Aklın Aydınlığında Eğitim, "Mehmet Akif Ersoy(Özel Sayı)", S.73, Milli Eğiti Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Bülbülün Şarkısı, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları(Editörler: Mustafa Kara, Bilal Kemikli), Bursa 2011.

Büyük Doğu, Yıl II, C. III, S. 65, 30 Mayıs 1947, s. 2.

Çetin Nurullah, *Emperyalizme Direnen Türk Mehmet Akif Ersoy*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

Çetin, Mehmet, *İstiklâl Marşı ve Mehmet Akif Ersoy*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003.

Çetin, Nurullah, İstiklal Marşımızı Anlamak, Öncü Kitap, Ankara 2011.

Çetin, Nurullah, *Yalçın Küçük'e Cevap Mehmet Akif'i Doğru Anlamak*, Ankara 2011.

Düzdağ, Ertuğrul, *Mehmed Akif Ersoy*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul.

Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Huzur yayınevi, İstanbul 1996.

Erişirgil, M. Emin, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1986.

Kara, İsmail; İbanoğlu, Fulya, *Sessiz Yaşadım, Matbuatta Mehmet Akif(1936-1940)*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul 2011.

Kuntay, Mithat Cemal, Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1986.

Mardin, Şerif *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri(1895-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Mehmed Akif, "Zulmetten Nura-Tenkîd ve Takrîz", *Sebilü'rreşad*, 9 Mayıs 1329, 16 Cemaziyelahir 1331, C. : 10, adet: 245, s. 187-188.)

Mehmet Akif(Ersoy), *Safahat* (hazırlayan A. Vahap Akbaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2007.

Mehmet Akif, Türkiye'de Modernleşme ve Gençlik, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007.

Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy'u Anma Kitabı, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No: 99, Ankara 1986.

Said Halim Paşa, *Bütün Eserleri (İslamlaşmak)*, Anka Yayınları, İstanbul 2003.

Şişman, Adnan, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri*(1839-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Topçu, Nurettin, *Mehmet Akif*, Hareket Yayınları, İstanbul 1970.

Yetiş, Kazım, *Mehmet Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S.65, Ankara 1992.

Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Gurbet Temâsı

Ahmet Kâzım Ürün
Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Gurbet duygusu hemen hemen hepimizin bir vesileyle yaşadığı bir duygudur. Daha çok doğup büyüdüğümüz yurdumuzdan, yuvamızdan ve vatanımızdan ayrılarak bir başka yere gidişimiz ve orada kalışımız için kullandığımız bir terimdir. Ancak bunun dışında kimi zaman mecazî ve hakikî aşklarda sevgiliden uzak kalış, kimi zaman da bulunulan ortama yabancı oluş için kullanılmaktadır.

İlk insan Hz. Âdem'den günümüze değin gurbeti yaşayan birçok insan olmuştur. Hz. Yusuf (A.S.) Kenan ilinden Mısır'a, Hz. Musa (A.S.) Mısır'dan Filistin'e, Peygamberimiz Mekke'den Medine'ye. Hz. Ali (R.A.) Medine'den Küfe'ye, Modern Mısır şiirinin öncüsü Emiruşşuara/Şairler Sultanı lakaplı Ahmet Şevki, Mısır'dan İspanya'ya, ünlü Rus romancısı Dostoyevski, Leningrad (St. Petersburg)'dan Sibirya'ya göç etmişler veya göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Ayrıca, Varaka b. Nevfel'e atfen "Hiçbir peygamber yok ki vatanından çıkarılmasın" sözü, söylediklerimizi teyit etmektedir.

Gönül ve aksiyon insanı Mehmet Âkif Ersoy, gurbeti yukarıda ifade ettiğimiz bütün anlamlarıyla yaşamış çilekeş ender şahsiyetlerden biridir.

Bütün insanlar gibi onun da özgeçmişinin edebî hayatı üzerinde etkisi önemlidir. Küçük yaşlarda öksüz kalan Âkif, olumsuz şartlara rağmen, islâmî değerler üzerine iyi bir eğitim görme imkânını elde eder. Sonrasında hayatının en önemli referansı olacak Kur'ân-ı Kerim'i hatmeder. Veteriner Fakültesini bitirdikten sonra çeşitli kurumlarda bir süre veteriner olarak çalışır. Bu bağlamda ikişer sene Rumeli ve Arnavutluk'ta görev yapar, 1. Dünya Savaşı'ndan önce Ocak 1913'te Mısır'a Luksor'a sonra Hicaz'a ve Medine-i Münevvere'ye gider. 1. Dünya Savaşı sırasında, Berlin ve Necid'e gider. Çanakkale Harbi onun Berlin'de olduğu sırada yaşanır. 1923 yılında Abbas Halim Paşa'nın daveti üzerine Mısır'a gider. Kışları Mısır'da yazları da İstanbul'da geçirmeye başlar. O, ikinci Âsım'ı yazmayı düşünürken Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kendisine Kur'an-ı Kerim'in tercümesi görevi verilir. Âkif, önceleri kabul etmese de sonrasında çaresiz kabul ettiği Kur'an'ın tercümesine başlar. Ancak bu ağır yükün altından kalkamaz. 1926'dan başlayarak o günkü adı Mısır Üniversitesi olan Kahire Üniversitesi'nde Türk Edebiyatı derslerinin dışındaki tüm zamanını bu tercüme işine veriyordu. Gerek bu ağır iş gerekse yaşadığı gurbet, onun hastalanmasına sebep olur. Hava değişikliğiyle düzeleceğini düşünerek Lübnan'a buradan da 1936 yılında Antakya'ya gitmiş,

ancak hastalığında bir değişiklik olmamıştır. Mısır'dan sıkılmış ve memleketine dönmeyi özlüyordu. İstanbul'a geldiğinde en yakın dostları bile onu tanımakta güçlük çekmişlerdi. Bizzat kendisi, "Canlı bir cenazeden farksızım." diyordu. İstanbul'da yapılan yoğun tedaviye rağmen hastalığında bir düzelme olmadı. 1936'da hayata gözlerini yumdu.

Âkif'e kendi şiirlerinden birini okuması rica olunduğunda, gurbet şiirleri olarak değerlendirebileceğimiz ya "el-Uksûr'da (28 Ocak 1914)" şiirini ya da "Necid Çölleri'nden Medine'ye" (1914-5) adlı şiirini okurdu.[1] Mısır'ın güneyinde yer alan ve günümüzde Mısır'ın en önemli turistik mekânlarından biri olan Luksor şehrinde kaleme aldığı "el-Uksûr'da"[2] adlı şiirinde Akif, önünde duran doğal atmosferi olabildiğince edebî bir şekilde tasvir eder. Ancak mahzun ve melüldür. Gurbetin, garipliğin ve yalnızlığın en uç duygularını yaşamaktadır. Nil nehri üzerinden Güneşin Batı'ya, Batı dünyasına geçtiğini Mısır'ın İslam dünyasının ise karanlıkta kaldığını söyler. Bu ortamda gördüğü bir hurma ağacını kendisinin yalnızlığına benzetir. Âdeta sığınacak bir yer kalmamışçasına onun gölgesine sığınır. Ağlayarak ruhunu teskin etmeye çalışır.

Önümde, zümrüde benzer, yığın yığın mevcat,
Saçıp saçıp uzuyor; sanki bir serâb-ı hayât!
Şu imtidâda bakın, var mı yâl ü bâline eş?
Bu yâl ü bâli bütün gün kucaklayan o güneş,
Ki Nil'i şark'ına almış da garb'a geçmişti;
Ufukta son lemeâtiyle parlıyor şimdi…
Fakat ziyâsına hâlâ tahammül imkânsız.
Solumda bir büyücek hurma var ki yapyalnız…
Zemini haylice mâil de olsa, çaresi ne?
Büründüm artık onun zıll-ı pâre pâresine.
Evet, bu sâha-ı cûşun, bu cûş-u ezvâkın
İçinde ben, yalınız ben zavallı gülmüyorum…
Oturmuş ağlıyorum, ağlasam da ma'zûrum;
Vatan-cüdâ gibiyim ceddimin diyârında!
Ne toprağında şu yurdun ne cûybârında,
Bir aşina sesi yahut bir âşina izi var!
Sadâma beklediğim aksi vermiyor ovalar.
Bileydim ey koca Şark, ey cihân-ı dûrâdûr,
Senin nerendeki evlâdının nasîbi huzur?

O, kısa süreli bir yurtdışı seyahatinde hayran kaldığı bir doğal güzelliği tasvir ederken dahi İslam dünyasının içinde bulunduğu sıkıntılardan dolayı huzursuzdur. Mısır ve diğer birçok Osmanlı toprağı, düşman işgaliyle karşı karşıyadır. O bunlardan bigâne kalamazdı.

Âkif, Berlin dönüşü Teşkilât-ı Mahsusa tarafından Şerif Hüseyin'i ve diğer Arap kabilelerini isyandan vazgeçirmek için Arap yarımadasına gönderilir.

---

1 Çantay, Hasan Basri, Âkifnâme, İstanbul 1966, s.170.

2 Kurnaz, Cemal ve arkadaşları, Safahat Mehmet Âkif Ersoy, MEB. Yay. 2801 Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, 774, İstanbul 2001, s.320.

Burada kaleme aldığı "Necid Çöllerinden Medine'ye"[3] adlı şiirinde, dünya, gurbet, sıla ise Peygamberimizin yanıdır.

-Ya Nebi, şu halime bak!
Nasıl ki bağrı yanar, gün kızınca Sahra'nın;
Benim de ruhumu yaktıkça yaktı hicranın!
Harîm-i Pâkine can atmak istedim durdum;
Gerildi karşıma yıllarca ailem, yurdum.
«Tahammül et!» dediler. Hangi bir zamana kadar
Ne bitmez olsa tahammül, onun da bir sonu var.
Gözümde tüttü bu andıkça yandığım toprak;
Önümde durmadı artık, ne hânümân, ne ocak..
Yıkıldı hepsi.. Ben aştım diyar-ı Sûdân'ı,
Üç ay «Tihâme!» deyip çiğnedim beyâbânı.
Kemiklerim bile yanmıştı belki Sahra'da;
Yetişmeseydin eğer, yâ Muhammed, imdâda;
Eserdi kumda yüzerken serin serin nefesin;
Bütün heyâkil-i hilkatle hasbihâl ettim;
Leyâle derdimi döktüm, cibâli söylettim!
Yanıp tutuşmadan aylarca yummadım gözümü…
Nücûma sor ki bu kirpikler uyku görmüş mü?
Azâb-ı hecrine katlandım elli üç senedir….
Sonunda alnıma çarpan bu zalim örtü nedir?

Elli üç yılı bulan bir hayat dilimi içerisinde pek çok sıkıntıyla karşılaşmış şair, belki de çaresizlikten sahip olduğu yüksek manevi değerlere sığınarak Hz. Peygambere iltica eder. Onunla dertleşmek, ona sıkıntılarını anlatmak ister. O günün şartlarında sınırlı ulaşım araçlarından dolayı Medine'ye olan intikalinin zorluklarını anlatır. Güçlü bir imana ve iradeye sahip Âkif de artık dayanamayacak bir noktaya gelmiştir.

Değerli dostlar, "el-Uksur'da" ve "Necid Çöllerinden Medine'ye" adlı şiirleri geçici görevle gittiği yurtdışı seyahatlerinde kaleme aldığı şiirlerdi. Ancak onun uzun süreli kaldığı Mısır'da kaleme aldığı şiirlerini farklı bir yere koymak gerek. Ülke düşman işgalinden kurtarılmış ve yeni bir dönem başlamıştı. O bu oluşturulan yeni ortamda kendisini denklem dışına itilmiş olarak görüyordu. Hatta peşine takılan polislerden kendisinin yönetimce zararlı ve tehlikeli bir insan olarak görüldüğü hissini uyandırmıştı.[4]

Âkif'i gurbet hayatını yaşamak zorunda bırakan hususlar, kanaatimce ayrı bir bildiri başlığı olabilir. Bu hicret iradî bir hicret mi yoksa zorunlu bir tehcir midir? Gerek şiirleri gerekse arkadaşlarıyla paylaştıkları, bu konuda bize bir fikir vermektedir. Gerek takip edilmesi, gerekse iradesi dışında edindiği etnik aidiyetinden dolayı dışlanması ve dönemin resmi gazetesinde "Hadi sen git, artık kumda oyna" ifadeleri onun ülkeden ayrılmasını etkileyen hususlardır.[5]

3 Kurnaz, Cemal ve arkadaşları, age. s.361.

4 Düzdağ, M.Ertuğrul; Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s.56.

5 Ne yazık ki bazıları onun ülkeden ayrılmasını zorunlu kılan sebepleri görmeksizin yegâne suçlu olarak kendisini göster-

Eşref Edip Fergan, anılarında 1932'de Mısır'a gittiğinde Akif'le olan buluşmasını anlatırken şunları söyler:

"1932'de Mısır'a ilk gittiğim zaman Kahire'nin görülecek yerlerini bana göstermek için birkaç saat şehirde kalışı onu adeta bunaltıyordu. Bir Cuma günü de Kahire'nin ören yerlerini gezdik ve belki de İslam âleminin en mümtaz, en güzel okuyan hâfızı, Şeyh Muhammed Rıfat'ı dinledik. O, "bir de buranın en meşhur şarkıcısı Ümmü Gülsüm var, onu da bir gece sen gider, dinlersin" dedi. Görüyordum ki, Üstat şehirde bunalıyordu. Kahire'de biraz fazla kaldık mı, çok sıkılıyordu. Geçirdiği münzevi hayat onu büsbütün şehirden uzaklaştırmıştı. O muazzam şehrin hiçbir şeyi onu eğlendirmiyordu. O yalnız inzivagahında düşünmekle, yazmakla, okumakla vakit geçirir, başka şeyde zevk bulmazdı."[6]

Âkif, Mısır'da bulunduğu ilk yılları hariç tutarsak, birçok olumsuzluklara ilave olarak bir de maddî sıkıntılar içerisinde olup, çoğu kez Hilvan'dan Kahire'ye gelmek için yol parası bulamamaktadır.[7] Bütün bunlar ondaki gurbet acısını ikiye katlar.

Âkif, 1 Ağustos 1929'da Hilvan'da Emir Abbas Halim Paşa'ya hitaben kaleme aldığı ve ruh halini belki de en iyi ifade eden dizelerinden biri olan "el-Arîda"[8] adlı şiirde, iyice bunaldığı aşırı bir yaz sıcağında, İstanbul yazına olan özlemini dile getirir. Bu özlemini içinde bulunduğu şartlarla İstanbul'da yaşayanlarınkiyle karşılaştırarak dile getirir:

Ey Heybeli iklimine kıştan çekilenler,
Ey Afrika temmuzunu efsane bilenler!
Ey yağ gibi üç çifte kayıklarla kayanlar,
Ey Maltepe'den Pendik'i bir hamle sayanlar!
Ey çamların altında serilmiş, uzananlar!
Ey her nefes aldıkça ömürler kazananlar!
Siz camları örter, sakınırken cereyandan;
Biz, bodruma sarkar da kaçarken galeyandan!
Siz, mercanın a'lasını attıkça şişerken;
Biz, kumda çirozlar gibi piştikçe pişerken!
Siz, Marmara âfâkını dürbünle süzerken;
Biz, poyrazı görsek diye, damlarda gezerken!
Siz, yelkeni açmış, suyun üstünde akarken;
Biz küplere binmiş, size hasretle bakarken!
İnsaf ediniz: Kopmayacak şey mi kıyamet?
Elbette kopar. Dinle paşam ceddine rahmet:

Aslında bakıldığında Âkif'in şikâyet ettiği sıcaklık, Mısır'ı vatan edinenler için fazla bir sıkıntı

mektedirler. Bunun objektif bir değerlendirme olmadığı kanaatini taşıyorum. Bu konuda bkz. Erişirgil, Emin, Ölümünün 50. Yılında İslamcı Bir Şairin Romanı, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Prof. Dr. Cem Alpar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s.380-381.

6 Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli, Şule Yayınları, Mayıs 2003, s.35.

7 Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli, s.29.

8 Doğrul, Ömer Rıza, Safahat Mehmet Âkif Ersoy, İnkılap Kitabevi (21.Bsk.), İstanbul 1986, s.498.

değildir. Türkiye'nin iklimine alışmış bir insan için kısmen zor olduğu düşünülebilir. Ancak kanaatimce onun gibi duygu yüklü bir insan için bu olumsuz şartlar, etki bakımından ikiye üçe katlar. Çünkü o, cüdâ / vatanından ayrıdır.

Şairin yukarıda geçen "Gölgeler" de yayımlanan"el-'Arîza" adlı şiirinin dışında, Safahat'a alınmamış "İkinci Ariza" adında bir şiiri daha vardır. Bu iki şiir de Abbas Halim Paşa'ya yazılmış birer "dilek mektubu" şeklinde olup, onun Mısır'daki gurbet hayatında çektiği ıstırap ve yoklukları, acı bir mizah diliyle anlatan çok güzel ve yüksek zekâ dizeleridir.[9]

Âkif, Hilvân'da kaldığı yıllarda, gerek içinde bulunduğu şartlar gereği aksiyoner tarafının zorunlu olarak zayıflatılması gerekse ilerleyen yaşına paralel olarak his duygusundaki incelme sonucu tasavvufa meyleder. İlahî aşkın piri Mevlânâ'nın "Mesnevî" si gibi bazı mistik şahsiyetlerin eserlerini okur. Bu okumalarının etkisini onun "Gece"[10], " Secde"[11] ve " Hicran"[12] adlı şiirlerinde görürüz,

1925 yılında Hilvan'da Ferit Kam'a ithafen kaleme aldığı ve daha sonra bestelenen "Gece" adlı şiirinde adeta karşımızda Mevlânâ vardır.

Ömürler geçti, sen yoksun, gel ey bir tanecik Ma'bûd,
Gel ey bir tanecik gaib, gel ey bir tanecik mevcûd!
Ya sıyrılsın şu vahdetgâhı vahşetzâr eden hicrân,
Ya bir nefhanla serpilsin bu hâsir kalbe itminan.
Hayır, imanla itminanla dinmez ruhumun ye'si;
Ne afak isterim sensiz, ne enfüs, tamtakır hepsi
Senin Mecnûn'unum, bir sensin ancak taptığım Leylâ;
Gel ey dünyaların Mevlâsı, ey Leylâ-yı vicdanım,
Senin yâd olduğum sinende olsun, varsa payanım!

Bu dizelerde onun artık bu dünyada bir emeli kalmadığını ve rabbine kavuşma arzusunda olduğunu görmekteyiz. Kendisini Mecnûn, rabbini de Leylâ ile sembolize eder.

Eşref Edip'in "Üstad bu şiirini çok severdi. Bunu heyecanla okurdu." dediği "Hicran"[13] adlı şiirinde, bunaldığını, bir ömür döktüğü yaşlarla yıkandığını artık rabbinden yanına almasını niyaz eder:

İlâhî, Pek bunaldım, nerde nurun? Nerde gufrânın?
Cehennem gezdirip dursun mu âfâkımda hicrânın?
Evet, gafletti sun'um lâkin insân gaflet etmez mi?
Yıkandım bir ömürdür döktüğüm, yaşlarla, yetmez mi?
Gel artık, mâsivâ yok, şimdi yurdum Tanrı yurdumdur.
Tüten hücremde îmânım, yatan, yer yer, sücudumdur.
Ne irfânımda bir iz var, ne vicdânımda, ey Yezdân,

9 Düzdağ, M. Ertuğrul; Mehmed Âkif Ersoy, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2004, s.137.

10 Kurnaz, Cemal ve arkadaşları, age. s.491-492.

11 Kurnaz, Cemal ve arkadaşları, age. s.496-497.

12 Kurnaz, Cemal ve arkadaşları, age. s.494-495.

13 Kurnaz, Cemal ve arkadaşları, age. s.495.

O seccadeyle kandilden sinen bigâne ruhundan.

Âkif'in "Gece", " Secde" ve " Hicran" gibi Hilvan'da kaleme aldığı şiirlerin geneline bakıldığında bunların daha önce Türkiye'de kaleme aldıklarından çok farklı olduğu görülecektir. Hilvan'a gitmeden önce vuku bulan Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşı sırasında halka manevi bir kuvvet vermek, onlara direniş bilincini aşılamak amacıyla dinî didaktik şiirler kaleme alırken Hilvan'da daha sûfiyâne dinî lirik şiirler kaleme alıyordu.[14] Ondaki bu farklılığı gören bazı yakın arkadaşlarından Hasan Basri Çantay: "Üstad, siz vâdiyi değiştiriyorsunuz, sanırım?" diye sorunca; o derhal şu cevabı vermişti: "Hayır kardeşim hayır. Benim asıl vâdim budur. Neşrettiklerim, cemiyet-i beşeriyyeye hizmet için yazılmış manzumelerimdir."[15] der.

Aslında Akif Mısır'a gitmese de ülkesinde gurbeti yaşayacaktı. Çünkü ülkenin selamete kavuşması için yoğun çaba gösteren, hiçbir ücret almadan bu ülkenin İstiklâl Marşını yazan bir kişiyken, zamanla ülke yönetimindeki eksen kayması sonucu yabancısı olduğu değerlerin ülkeye hâkimiyetiyle birlikte teneffüste zorlanmış adeta gurbeti yaşamaya başlamıştı. Arayışlara girmeye başlayan Akif, çareyi bir diğer gurbet diyarına Mısır'a gitmekte bulur. Esasen ona göre gurbet Kemalettin Kamu'nun dizelerinde söylediği gibidir.

Gurbet o kadar acı
Ki ne varsa içimde,
Hepsi bana yabancı,
Hepsi başka biçimde!
Ben gurbette değilim,
Gurbet benim içimde!

Akif ve onun gibi İslâm aşığı şahsiyetlerin gurbeti, bu dünyadaki herhangi bir spesifik mekân değil bütünüyle dünyadır. Sıla ise yüce yaratıcıya kavuşulacak yer olan öteki dünyadır.

Yunus tüm hayatını ilahî aşk üzerine kurmuş; Mevlâna ise sevgilisine Allah'a kavuşmasını şeb-i urs/arûs yani düğün gecesi olarak değerlendirmiştir.

Bütün bu şiirlerden hareketle onun sanata bakışı hakkında, "sanat, sanat için değil hayat ve ötesi içindir." düşüncesinde olduğunu söyleyebiliriz. Ona göre "Müslümanlık hayat dini"dir. Ferdî günah ve sevap telakkisini aşarak toplumcu bir Müslüman ahlâkını şiirlerine yansıtmıştır. Allah'tan istediği şeyler, sırf milleti refaha ulaştıracak şeylerdir.[16]

Bu arada Akif'in genel karakteri üzerine birkaç söz söylemek istiyorum. Mistik duygularla aksiyoner bir yapıyı başarıyla sentezleyebilmiş, uğruna mücadele ettiği bir hareketin başarısı sonrasında mevki/makam ve para/pul peşinde koşmamış, geçmişteki konumunu aynen devam ettirmiş ve bütün hayatı boyunca birileri beni beğensin hakkımda iyi şeyler söylesin diye değil sırf rıza-i ilahî için uğraşmış mücadele vermiş bir dava insanıdır.

---

14 İsmail, Hekimoğlu; Mehmed Âkif'e Göre Dün Bugün Yarın, Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s.344.

15 Çantay, Hasan Basri; Âkifnâme, İstanbul 1966, s.211.

16 Kabaklı, Ahmet; Türk Edebiyatı, I-IV, Türk Edebiyatı Yayınları, İstanbul 1978, III/126.

Kaynaklar

Çantay, Hasan Basri, Âkifnâme, İstanbul 1966.
Doğrul, Ömer Rıza, Safahat Mehmet Akif Ersoy, İnkılap Kitabevi (21.Bsk.), İstanbul 1986, s.498.
Düzdağ, M.Ertuğrul, Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s.56.
Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli, Şule Yayınları, Mayıs 2003, s.35.
Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmed Âkif Ersoy, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2004.
Erişirgil, Emin, Ölümünün 50. Yılında İslamcı Bir Şairin Romanı, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Prof. Dr. Cem Alpar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.
İsmail, Hekimoğlu, Mehmed Âkif'e göre dün bugün yarın, Timaş Yayınları, İstanbul 1998.
Kabaklı, Ahmet, Türk Edebiyatı, I-IV, Türk Edebiyatı Yayınları, İstanbul 1978.
Kurnaz, Cemal ve arkadaşları, Safahat Mehmet Akif Ersoy, MEB. Yay. 2801 Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, 774, İstanbul 2001, s.320.

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman-Osmanlı İlişkileri Bağlamında Cihad Propagandası, Bunun Etkileri ve Getirdiği Sorunlar[1]

Alexander Will
Dr.,

Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın karşısına 1914 yılı Sonbaharında çıkan fırsat tek kelimeyle benzersizdi. Osmanlı İmparatorluğunun ittifak devletleri safında savaşa dahil olması ile savaş gerçek manada bir dünya savaşına dönüşmüştü. Türkiye'nin jeostratejik konumu öyle eşsiz bir imkân sağlıyordu ki, bu sayede İngiliz İmparatorluğu ile yaşanan ihtilaf onun periferisine taşınacak ve bu sayede de imparatorluğu canevinden vuracak potansiyel bir yıkıcı darbeye yol açacaktı. Burada söz konusu olan şey İngiliz ticaret yolları ve İngiliz deniz filosu için İran'dan gelen petrol gibi hammaddelerin akışı yanında, özellikle İngilizlerin Hindistan'daki varlıklarının güvenliği idi. Bir taraftan coğrafi şartlar böyle bir saldırı için son derece uygun imkânlar sunuyor, fakat öte yandan doğudaki mevcut güç dengeleri böyle bir düşünce için uygun bir tablo oluşturmuyordu. Balkan savaşlarında bütün ülke gibi[2] Osmanlı ordusu da kan kaybetmiş olduğundan bir taarruz harekâtını gerçekleştirmesi sözkonusu değildi. Avrupa cephelerindeki durum ise Alman ve Avusturya kuvvetlerinin doğuya kaydırılmasına imkân vermiyordu. Ayrıca Osmanlı devletinin mevcut acınası altyapısı da büyük askeri birliklerin hızlı bir şekilde taarruz operasyonları yapmasını mümkün kılmıyordu. Türkiye' de modern bir kitle savaşı yapmak için gerekli olan endüstriyel bir zemin mevcut değildi. Her bir mühimmat ve teçhizat malzemesi ithal edilmek zorundaydı. Mısır' da ise hem nitelik hem de nicelik açısından daha üstün İngiliz birlikleri vardı. Denizler İngiliz filosu tarafından kontrol ediliyordu.

Genel manada İttifak Devletleri Şark'ta açık ara daha zayıf bir konumdaydılar. Peki, ne yapabilirlerdi? İtilaf Devletlerine saldırmak için kitle savaşından farklı yöntem ve yollar bulmak zorundaydılar.

Bu noktada bize epistemik teori çerçevesini, bunun Almanya'daki en ünlü temsilcisi Herfried Münkler olan, simetrik ve asimetrik karşıtlıklar teorisi sunmaktadır. Birinci Dünya Savaşında Fransa'daki cephelerden de bildiğimiz üzere Münkler, savaşın klasik şeklini aynı türden aske-

1 Bu metin 19 Aralık 2014 tarihinde Berlin' de yapılan „100 yıl sonra Berlin' de Mehmet Akif" başlıklı konferans kaynaklıdır.

2 Bkz. Kreiser, Klaus, *Der Osmanische Staat 1300–1922*, Oldenbourg Grundriß der Geschichte, Band 30, München, 2001 s. 48. Bkz. Doğuda savaşın askeri seyrine ve Osmanlı ordusuna dair, belirleyici olan: Erickson, Edward J.: *Ordered to die: A historry of the Ottoman army in the First World War*, Westport, 2000. Aynı yazar: *Ottoman army effectiveness in World War I. A comperative study*. London, 2007.

ri organizasyonlar, eğitimler ve savaşan personelin benzer malzemelerle teçhizatlandırılması olarak tanımlıyor ve görüyordu. Bunun haricinde, karşıt taraflar genel bağlayıcı kurallara uyarlardı. Münkler, bunu simetrik savaş olarak adlandırmaktadır. Bunun tam karşısında ise asimetrik savaş vardır. Bu savaş türünün belirleyici özelliği bir tarafın teknolojik, lojistik ve organizasyon alanlarında belirgin bir üstünlüğe sahip olmasından ileri gelmektedir. Münkler, daha zayıf olan tarafın, böyle bir durumda bu zayıflığı dengelemek için yöntem arayışı içine gireceğini söyler. Zayıflığından dolayı yeni şavaş yöntemleri arayacak, ayrıca çatışmaya dair kuralları ya görmezden gelecek ya da bunları genişletecektir.[3]

Almanlarların ve Avusturya-Macaristanlıların Şark'ta 1914 ve 1918 yılları arasındaki propaganda, ihtilal yapma veya kutsal savaş gibi terimlerle bağlantılı faaliyetleri tam olarak bu çerçevede ele alınacaktır. Bu, aynı zamanda bu makalenin tezini de teşkil etmektedir.

Bu faaliyetlerden bugüne kadar yapılmış araştırmalardan temelden farklı değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Donald McCale, Peter Hopkirk ya da Fritz Fischer gibi tarihçiler bu eylemleri, emperyal Alman kibrinden doğmuş ve başarısızlığa uğramış para israfı olarak görüyorlardı.[4] Savaş sona erdikten hemen sonra, birçok Alman kendi ihtilal projelerini oldukça eleştirel bir gözle değerlendirmiştir. Türkiye' deki Alman askeri misyonunun şefi Otto Liman v. Sanders, bu planları „geniş çaplı ancak belirsiz" şeklinde eleştirmiştir.[5] Hatta, daha sonra müsteşarlık yapacak olan İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Richard v. Kühlmann hatıralarında: „Bu araştırmalar ülkenin üzerine çöken felaketlerdi. Almanların zihnindeki Şark daha ziyade 1001 gece masallarından kalmış olanlardı."[6] İhtilaller çıkartma stratejisinin baş aktörlerinden biri olan Curt Prüfer sonradan "bu bir ilüzyona dayanıyordu" şeklinde bir hükümde bulunmuştur.[7] Ancak son araştırmalar gösteriyor ki, savaşta yaşanan mağlubiyet birçok Almanı öyle bir noktaya getirdi ki, onların 1914 ve 1918 yılları arasındaki davranışlarını kendinden nefret etme ile başarılarını değersizleştirme karışımı bir duyguyla değerlendirmeye sürüklemişti.[8]

1960'lı yıllardan itibaren konunun bilimsel açıdan kabul edilmesi, belirtilen dönemdeki yorumlara dayanmış ve bunlar ideoojik olarak yaygınlaşmıştır. Bu hususta en etkili tarihçi Fritz Fischer olmuştur. İhtilaller çıkartma stratejisi hakkındaki iki tahmini kanaat bu kişiye ve onun haleflerine dayanmaktadır: Birincisi, bu stratejinin tamamen başarısız olduğudur; ikincisi ise bu stratejinin Alman İmparatorluğunun geniş kapsamlı bir emperyalist dünya gücü olma çabasının parçasını oluşturduğudur. Bunun başlangıcı ise Kayzer II. Wilhelm'in 1898 yılında doğuya yaptığı geziye dayanır. Bu görüş artık savunulamaz bir tezdir, ancak yine de

3 Münkler, Herfried, *Der Wandel des Krieges. Von der Symmetrie zur Asymmetrie*. Weilerswist, 2006, s. 60– 64.

4 Bununla ilgili olarak ayrıca bkz. Fischer, Fritz, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*. Düsseldorf, 1967. Hopkirk, Peter, *Östlich von Konstantinopel. Kaiser Wilhelms Heiliger Krieg um die Macht im Orient,* Wien, 1994. Kröger, Martin, "Revolution als Programm. Ziele Realität deutscher Orientpolitik im Ersten Weltkrieg", Michalka, Wolfgang (Hrsg.): *Der Erste Weltkrieg. Wirkung –Wahrnehmung – Analyse* içinde, München 1994, s. 366–319. McKale, Donald, *War by Revolution. Germany and Great Britain in the Middle East in the era of World War I.,* Kent, 1998. Kısa bir zaman öncesine kadar bu yorumlara itiraz edilirdi. Bununla ilgili olarak bkz. Will, Alexander, *Kein Griff nach der Weltmacht. Geheime Dienste und Propagandaim deutsch-österreichisch-türkischen Bündnis*. Köln etc., 2012. Ayrıca şu derlemelerle karş.: Loth, Wilfried; Hanisch, Marc (yayınlayanlar): *Erster Weltkrieg und Dschihad. Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients,* München, 2013. Veltzke, Veit (Hrsg.): *Playing Lawrence on the Other Side. Die Expedition Klein und das deutsch-osmanische Bündnis im Ersten Weltkrieg,* Berlin, 2014.

5 Liman v. Sanders, Otto, *Fünf Jahre Türkei*. Berlin 1920, s. 62.

6 Kühlmann, Richard v., *Erinnerungen,* Heidelberg 1948, s. 458

7 Curt Prüfer'den dış işleri bakanlığına, Berlin, 2 Kasım 1918. Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi (PAAA), R 13758.

8 Bkz. Schivelbusch, Wolfgang, *Die Kultur der Niederlage*, Berlin 2001.

ikibinli yıllara kadar etkisini sürdürmüştür.

1. Gizli İstihbarat Servisleri Hakkında- Bir İzah

Gizli operasyonlar, propaganda, kutsal savaş ve ihtilaller Çıkartma- Bunlar İttifak Devletleri'nin doğudaki görevlilerince gerçekleştirilmiş eylemleri olup, ilk bakışta zor sınıflandırılabilen, zor kategorize edilebilen faaliyetler demetini oluşturmaktadır. Bu da bugüne değin yapılan araştırmalarda belli bir çaresizliğe götürmüştür. Bu ise, eylemlerin hedef ve başarıları ile ilgili daha çok aşağılayıcı değerlendirmelere sebebiyet vermiştir. Burada gizli istihbarat servislerinin faaliyetinin söz konusu olduğu şüphesizdir. Bunu görebilmedeki zorluğun sebebi burada biçimsel, standart gizli istihbarat servisleri olmadan, gizli istihbarat servisi faaliyetlerinin söz konusu olmasıdır. Günümüzde bilinen CIA, Federal Alman haber alma örgütü (BND) veya eski doğu bloku servisi KGB ve devlet güvenlik bakanlığı ve benzeri gizli istihbarat servisleri Birinci Dünya Savaşının başlangıcında mevcut değildi. Haber alma teşkilatlarının ve gizli istihbarat servislerinin gelişimi ve profesyonelleşmesi gerçekten de Birinci Dünya Savaşı ile birlikte başlamıştır. Kayzer II. Wilhelm zamanında, (Birinci Dünya) Şavaşı başlamadan önce Almanya'da Büyük Genelkurmay'da, basit bir gizli istihbarat servisi olarak adlandırılabilecek Departman III.b adında bir organizasyon meydana getirilmişti. Bunun bütçesi, yaklaşık 300.000 Mark[9] olup oldukça düşüktü ve yalnızca askeri istihbaratla meşguldü.[10] İmparatorluk sona erene değin merkezi bir politik istihbarat teşkilatı mevcut olmamıştır.

Şark'taki propaganda çalışmalarını gizli istihbarat servisi faaliyeti olarak görmek niye münasiptir? Bir yönüyle bu, tüm ihtilaller çıkartma çabalarının ayrılmaz bir cüzünü oluştururken, diğer yandan da Alman haber alma teşkilatı görevlilerinin kendileri yurtdışı propaganda faaliyetlerini gizli istihbarat servisi çalışmalarından saymaktaydılar.[11] Onlar, kamuoyunu etkilemeyi bariz bir şekilde kendi görevlerinden biri olarak görüyorlardı. Genelkurmay'daki Departmen III.b'nin şefi Walter Nicolai propagandayı tanımlarken „[...] istihbarat servisinden anladığımız şeyin en önemli kısmını teşkil etmiştir." demektedir.[12] Yani Ön Asya'da Birinci Dünya Savaşı sırasında gizli servis metodları kullanan organizasyonlar bugün anladığımız türden gizli servisler değildiler.

2. Propaganda

Almanya'nın *Osmanlı İmparatorluğunun topraklarında* yürüttüğü propagandanın dayanağı tüm ülke çapında yayılmış yaklaşık 70[13] kadar istihbarat salonlarıdır. Burada gazeteler, hiciv metinleri ve özellikle de geniş halk kitlesi için resimler sergilenmiştir. İstihbarat salonları, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak Berlin ve Konstantinopolis'te çalışmalarını yürüten "Şark İstihbarat Birimi" tarafından işletiliyor ve donatılıyordu. Propagandanın hedefi bir yandan Alman İmparatorluğu'nun gücü ve üstünlüğü konusunda halkı ikna ederek Türkiye ile olan ittifakı kuvvetlendirmek; öte yandan da İtilaf Devletleri'ne karşı olan sempatiyi yok etmek olmuştur. Diğer bir taraftan da bu propagandalarla Almanya' nın savaş sonrasındaki yoğun

9 Buchheit, Gert, *Der deutsche Geheimdienst*, München 1966, s. 18.

10 Birinci Dünya Savaşı öncesinde müdafaanın ve genel kurmaylık istihbarat teşkilatının sivil kurumlarlayaptığı işbirliğinin tarihi, bkz. Schmidt, Jürgen W., *Gegen Rußland und Frankreich. Der deutschemilitärische Geheimdienst 1890–1914*. Ludwigsfelde 2006.

11 Goltz, Freiherr, "Politische Spionage", Lettow-Vorbeck, Paul von (Hrsg.), *Die Weltkriegsspionage* içinde, München 1931, s. 157.

12 Nicolai, Walter, *Geheime Mächte. Internationale Spionage und ihre Bekämpfung im Weltkrieg und heute,* Leipzig 1924, s. 49.

13 Karş. Oppenheim, Max Freiherr v., *Die Nachrichtensaal-Organisation und die wirtschaftliche Propaganda in der Türkei, ihre Übernahme durch den Deutschen Überseedienst*. Berlin, 1917.

ekonomik faaliyetleri için bir zemin hazırlanmalıydı.[14]

Buna karşılık, *yakın doğunun Osmanlı'ya ait olmayan İslâm bölgelerindeki* Alman propagandası, Almanya' nın Şark'taki asimetrik stratejisini anlamaya yarayan bir anahtardır. Bu propaganda, panislamist fikirlerin yayılması ve kutsal savaşa, cihada çağrı olarak tanımlanabilir.

Panislamist ideal basitçe aşağıdaki gibi tanımlanabilir. Bu tanımı da 1914 yılında Almanya'da anlaşıldığı şekliyle yapacağım: Tüm müslümanların en yüksek derecedeki manevi hükümdarı halife sıfatına sahip Osmanlı sultanıdır. Her müslüman ona itaat etmekle yükümlüdür. İslam devlet ve din arasında bir ayırım yapmadığından dolayı, bu itaat politik meseleleri de kapsamkatdır. Buradan ortaya çıkan sonuç ise her müslümanın halifenin cihad çağrısına uyma ykümlülüğüdür. Müslümanların birliktelik hissi olası milli veya ekonomik bağlardan daha güçlü olduğundan dolayı bu olacaktır. Din öncelik sahibidir.[15]

Ancak, Birinci Dünya Savaşı sırasında Hollandalı şarkiyatçı Snouk Hourgronje' nin temellendirdiği ve bugüne kadar hak Ön Asya'da im olan düşünce şeklinin tam aksine, hadise kesinlikle "Holy War made in Germany [Alman malı cihad]" durumuyla alakalı değildir.[16] Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Panislamist harita zaten çoktan masanın üstünde duruyordu. Çoğunluğu Hıristiyanlardan oluşan Avrupa'daki büyük toprak parçalarını kaybetmesinin ardından panislamist düşünce Jön Türk idaresinin ideolojik temellerinde hatırı sayılır bir yer edinmeye başlamıştı. Panislamist düşünce, Libya' da olduğu gibi, Hıristiyan güçlere karşı yapılan savunma savaşlarına bir altyapı oluşturmaya uygundu.[17] Panislamizmin Osmanlı politikasındaki etkinliği Abdülhamid'e kadar götürülebilir. Sultan önce, kendisinin egemenlik alanının dışında yaşasalar da tüm müslümanların aktif halifesi pozisyonunu almıştır.[18] Demek ki Panislamist zihniyeti bölgeye yerleştirenler kesinlikle Alman propagandacılar değildi. Bunlar, daha ziyade mevcut yerli halkı kendi hedefleri için kullanmışlardır. Bunun ihmal edilme sebebi, Abdülhamid'in Pan-İslam anlayışının Alman kamuoyunda az dikkate alınmasıyla alakalı olmalıdır. Alman İmparatorluğu basını 20. yüzyılın birinci onyılında bu konuyla hemen hiç ilgilenmemişti.[19] Esas hedef 1914 ile 1918 yılları arasında müslüman kitleleri, özellikle İngilitere başta olmak üzere, İtilaf Devletleri'nin doğrudan veya dolaylı egemenliğine karşı mobilize etmek olmuştur. Bu hedef ise hem Hıristiyan Almanya'nın hem de Müslüman Türkiye'nin işine yaramıştır.

Bu noktada cihad propagandası başka bir tabloya yerleştirilmek zorundadır. Müslümanları, Avrupalı sömürgeci devletlere karşı isyan ettirmek amaçlı kışkırtma çabası bu türdeki tek proje değildi. Düşmanımın düşmanı dostumdur fikri, dünya çapında somut bir hal almıştı. Bu açıdan Alman ve Avusturya-Macaristan devletlerinin pozisyonları Polonya Kongre Krallığındaki ilerlemeleri esnasında olduğu gibi Yahudi azınlığını Çarlık Rusyası rejimine karşı ayaklanma yapmaya da kışkırtmıştı. Almanya, Katolik İrlanda milliyetçilerini desteklemiş ve

14 Bkz. aynı yerde.

15 Bu mantık ayrıca Jäckh, Ernst'de de görülmektedir: *Der aufsteigende Halbmond*, Berlin 1916, s. 239f. und s. 245f.

16 Karş. Hurgronje, Snouck, *Holy War made in Germany*, New York 1915.

17 Karş. Zürcher, Jan Erik, *Turkey, A modern history*. London 1993, s. 135f. Ahmad, Feroz, *The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish politics 1908–1914*, Oxford 1969, s. 152–155.

18 „ Abdülhamit' in Pan-İslam versiyonunun amacı belliydi: İslam dünyasının çöküşünü Hıristiyan Avrupa' nın emperyalizminin önünü keserek durdurmak. " Stoddard, Philipp H., *The Ottoman government and the Arabs 1911 – 1918: A Preliminary Study of the Teskilat-i Mahsusa,* (Diss. Unveröffentlicht), Princeton 1963, s. 10.

19 Alkan, Necmettin, *Die deutsche Weltpolitik und die Konkurrenz der Mächte um das Osmanische Erbe. Die deutsch-osmanischen Beziehungen in der Presse 1890–1909*. Münster 2003, S. 293f.

İngiliz egemenliğine karşı gerçekleştirilen 1916 tarihindeki paskalya ayaklanmasının gerçekleşmesi için yardımcı olmuştu. Kafkasya'da Avusturyalılar ve Almanlar Rus yönetimine karşı ayrılıkçı Gürcülere yardım etmişlerdi. İttifak devletleri nihayet 1917 yılında Lenin ve yandaşlarına Rusya' ya seyahat etmesine izin vermişler ve Rusya'daki Bolşevik ayaklanmasını mümkün kılmışlardır. Ittifak devletlerinin cihad planları çok kapsamlı bir stratejinin en önemli bir parçasını teşkil etmekteydi. Ayaklanmaların ateşlendirilmesi, dâhili ihtilafların alevlendirilmesi ve sömürge karşıtı akımların kullanılması bu noktada karşı tarafların güç sahası içerisinde daha ihtimal dahilinde bulunmaktaydı.

Osmanlı- Alman cihad propagandasının öncüleri, pratikte Mısır' a gizlice el ilanları sokan Alman görevlileri ve ajanlardı. Öte yandan ise hala tam olarak anlaşılamamış Yakın Doğu'daki Osmanlı "network"ünü buna dahil etmek gerekir. Bu "network" Jön Türklerin savaş öncesi kurmuş oldukları ve özel servis olma niteliğindeki Teşkilat-ı Mahsusa tarafından yönetiliyordu. [20] Bu çabalar kapsamında Türk Milli Marşı yazarı Mehmet Akif' in 1914 yılında Berlin'de bulunduğu esnada Müslüman esirler arasında yaptığı propaganda çalışmaları da görülebilir. „Şark İstihbarat Birimi" tarafından yayımlanan Arapça veya Türkmence gazeteler esir kamplarında Osmanlı halifesi adına cihad düşüncesini yayıyordu.

Ancak bu noktada son zamanlarda ortaya çıkan hatalı algıya da işaret etmek gerekmektedir. Almanların cihad propagandası hiç bir şekilde Almanya' daki özel bir islam algısına dayalı olarak oluşmamıştır. Bu, devlet ve toplum bazındaki elitlerin veya halkın diğer kesimlerinin özel bir İslam sevgisinin ifadesi değildi.[21] Düşman bölgesinde bir ihtilal çıkartma aracı olan „kutsal savaş" belli ki salt savaş durumunda ortaya çıkmış bir stratejiydi. Daha önce de belirtildiği üzere, Almanya dünyanın diğer bölgelerindeki yerel ideolojik ve dini fikirleri de aynı sonuçlar için, yani ihtilaller çıkartılması hedefi için kullanmıştır. Hatta bazen Alman medyasında İslam ile ilgili pozitif tanımlamaların yapılmasına engel olunmuştur.[22] Doğu Afrika'daki Alman sömürgelerinde İslam'ın yayılmasını durdurmayı hedefleyen bir politika hedeflenmiştir. [23] Almanya'da İslam'ın imajı ile ilgili bir çeşitlilik söz konusu olmakla birlikte, negatif algılar aslında daha ağır basmaktaydı. [24]

Bir başka yaklaşım ise, İngilizlerin panislamist çizgideki Alman-Osmanlı İngiliz karşıtı hareketlerini gerçek manada ciddi bir tehdit olarak algılamış olmalarıdır. Onların karşı Propaganda faaliyetleri de buna bağlı olarak yüksek bir kalitede gerçekleşmekteydi. Daha 1914 yılının Aralık ayı sonunda Paris' te İngiliz ve Fransız temsilciler arasında bu konuya ilişkin bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmeye Fransız Dışişleri Bakanı Delcassé ve Mısır yüksek temsilcisi Henry MacMahon da katılmıştı.

Bu görüşmenin sonunda bir dizi kararlar alınmıştı. Bu kararlara göre, her ülkenin egemenli-

20 Bununla ilgili olarak karş. Stoddard: Osmanlı yönetimi. Stoddard çalışması için, organizasyonun hayatta kalan üyeleri ile konuşmuştur.

21 Böyle bir yorumla ilgili güçlü temayüller Wesel'deki bir Nordrhein-Westfalen Prusya Müzesi sergisinde(26.Oktober 2014 bis 25. Januar 2015) "Diğer tarafta Lawrence'i Oynamak" başlığı altında bulunmaktadır. Klein araştırması ve Birinci Dünya Savaşında Alman-Osmanlı ittifakı. Bu noktada günümüz güncel politik ihtiyaçları, yani 2014 yılı itibarıyla Almanya Federal Cumhuriyetinde İslam için tolerans ve anlayış gösterme çabalarını uyandırma, geriye yönelik olarak bir projeksiyona sebebiyet vermiştir. Bu, Almanya' nın İslam ile özel ve pozitif bir gelenek bağının oluşması çabası içerisindedir, ancak tarihi açıdan sürdürülebilir değildir.

22 Bkz. Will, *Weltmacht*, s. 207.

23 Bkz. Will, *Weltmacht,* s. 207–209.

24 Bkz. Will, Alexander: "Das nahe Fremde: Islambilder in Deutschland", *Veltzke: Playing Lawrence* içinde, s. 29–39.

ğindeki önde gelen müslümanlar kutsal savaşa karşı pozisyona getirilmeliydi. Bunun haricinde ulema arasındaki ve İslam yüksekokullarındaki (Medreselerdeki) ajanlar öğrencileri bu doğrultuda etkilemeliydiler. Bütün bunlara ilaveten Fransa ve İngiltere, İslam'a karşı politik olarak genel manada olumlu bir davranış sergileme konusunda mutabakata varmışlardır. Bu durum özellikle de hilafet meselesinde ve de sultanın rolü ile ilgili hususlarda resmi görüş bildirmekten feragat etmeyi içermekte idi.[25] İngiliz tarafında takip eden aylar içerisinde, münferit askeri ve sivil merciler karşı propaganda konusunda koordinesiz şekilde meşgul olmuşlardı. Bu sıkıntılı duruma ancak 1916 yılının Ocak ayında Kahire' de bir Arap Bürosu'nun kurulmasıyla çözüm getirilmişti.[26]

Geçmişte yapılan araştırmalar bu ünlü gizli servis organizasyonunun başlangıçta sadece panislamist propagandaya karşı savunma işiyle uğraştığını görmezden geldiler.[27] Sözkonusu organizasyonun aktif bir şekilde ve esas çalışma alanını ihtilalcilik faaliyetlerine ayırması ise ancak sonradan mümkün olmuştur.

Bu bağlamda Arap İsyanı olarak adlandırılan 1916'daki olay bugüne değin övülesi bir propaganda eylemi olarak değerlendirilmemiştir. Nihayetinde sıradan müslüman tebaanın efendisi halifeye karşı ayaklanılmıştı. - tam da bu anlamda hem İngiltere hem de Fransa kendi egemenlikleri altındaki bölgelerde meydana gelen panislamist propagandaya karşı Arap isyanını bir panzehir olarak değerlendiriyorlardı. Ancak- yeni bir bilgi olarak karşımıza çıkan şey, sonucun hiç bir şekilde İtilaf Devletleri'nin beklentileri ile örtüşmediğidir. Buna binaen Hicaz'daki gelişmelere kesinlikle inanılmamıştır veya en iyi ihtimalde bunlara aldırış edilmemiştir.

Hatta Kuzey Hindistan ve Mısır kaynaklı İngiliz raporlarına göre bu bölgelerdeki militan seviyedeki anti-Şerif atmosfer Şerif Hüseyin'in „halifeye karşı isyan etmiş ve İngilizlerin adi bir enstrümanı"[28] olarak görüldüğünü gösteriyordu. Hindistan kaynaklı anonim bir rapor şu sözlerle bitmekteydi: „ Burada Araplar'a karşı duyulan herhangi bir sempati […] ve Arap hareketinin esas özelliği ile ilgili propagandanın yararlı bir etkisi yok." [29] Bu türden olumsuz reaksiyonlar, Alman-Osmanlı panislamist propagandasının, bugüne değin kabul edildiğinden daha büyük bir başarıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Gerçekten de İngilizler bu gelişmeler üzerine Şerif'in başkaldırısını propaganda malzemesi yapmaktan vazgeçmişlerdir. Hatta İngiliz Dışişleri Bakanlığı Şerif'in kendini haklı göstermek için 1916 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında yayınladığı beyannamelerde kullandığı dini gerekçeleri bunlardan çıkartmaya çalışmıştır. Buna karşılık sözkonusu beyannamelerde Arap hareketinin salt milliyetçi çabaları vurgulanmış ve eklenmiştir. [30] Bölgedeki panislamist düşünce karşısında panzehir olarak ortaya konulan Arap ayaklanmasının etkisizliği anlaşılmıştı.

Bunun dışında söz konusu Arap ayaklanması, Almanların ihtilaller çıkartma çabalarına karşılık İngiliz missilemesinden başka bir şey değildi. Buradaki durum baskı altında kalmış, asil bir halkın kendiliğinden ayaklanması şeklinde değil, etkili Arap aşiret reislerinin İngiliz altınlarıyla başlatılan başkaldırılarıdır.

25 Karş. Will, *Weltmacht*, s. 217 f .

26 Karş. Will, Weltmacht, s. 218f.

27 7 Ocak 1916 tarihli kuruluş belgesi. National Archives, Kew Gardens (NA), CAB 42/7/4

28 MacMahon an Foreign Office, 3. Juli 1916. NA, FO 371/2773.

29 Genel validen dışişleri bakanlığına, 6 Temmuz 1916. NA, FO 371/2772.

30 Bkz. Will, *Weltmacht,* s. 225f.

„Asillik“ Lawrence'in patalojik ve o tarih itibarıyla açık bir Türk nefretine dayalı[31] oldukça ırkçı bakış açısıyla göreceli bir hal alıyordu ki bu tutum kendisinin de itiraf ettiği gibi tutukluların öldürülmesi gibi savaş suçlarını da içeriyordu. Ancak daha da önemlisi, Arap savaşçıların hiçbir şekilde etkili olmamış olmalarıdır.[32] Arap Ordusu olarak adlandırılan ordunun askeri başarıları her halükarda bir efsaneden başka bir şey değildir. Savaş sonuna kadar Araplar yalnızca 4000 kişiden oluşan Türk garnizonunun koruduğu Medine'yi bile almayı başaramamışlardı.[33] Sözkonusu efsanenin aksine Medine'ye uzanan demir yolu bağlantısı en azından Mayıs 1918 tarihine kadar hiç bir zaman tamamen kesintiye uğratılamamıştı.[34] Ancak 1918 yılının Ağustos ayında Şam ile Dera arasındaki en önemli hattın günlük nakliye performansında büyük çapta bir düşüş yaşanmıştır.[35] Bir trenen düzenlenen bombalı saldırı sonrasında bile Araplar, az sayıdaki Türk askerinin kararlı direnişini kırmayı başaramamışlardı.[36] Bu ihtilale kalkışmış Arapların askeri sahadaki kifayetsizlikleri sonunda ayaklanmanın her geçen gün daha da güçlenerek düzenli bir hal almasına vesile olmuştur. Bunun anlamı, düzenli ve Avrupai tarzda yönetilen birlikler gün geçtikçe gerillanın savaş eylemlerinde daha belirleyici bir rol oynamaya başlamışlardı. Burada tekrar bir simetrileştirme [Resymetrisierung] gözlemlenebilmekteydi.[37] Sonuç: Arap Ayaklanması, İttifak Devletleri'nin ihtilaller çıkartma stratejilerinin bir kopyasıydı. Şayet İtilaf Devletleri savaşı kaybetmiş olsalardı bugün askeri bakımdan etkisiz ve tarihte bir dipnottan başka bir şey olmayacaktı.

3. İhtilaller Çıkartılması

İttifak Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu toprakları dışındaki Müslüman bölgelerindeki propaganda tabii ki tek başına bir amaç teşkil etmiyordu. Bu ancak İtilaf Devletleri'ne karşı gerçekleştirilecek ayaklanmalarla ve saldırılarda somutlaşmalıydı. Bugüne kadar yapılmış araştırmaların aksine İttifak Devletleri'nin bu yöndeki çabalarının bazı başarılı örnekleri aşağıda verilmiştir:

a) İran

İran, Rusya ve İngiltere arasında nüfuz alanlarına ayrılmıştı. Görünüşte tarafsız olan ülkede-

31 Türkler hakkında Lawrence' in düşünceleri: „Bunlar, yeni varoluş- ve egemenlik şekillerine uyum sağlamak ve dahası kendileri için yeni şekillendirmeler keşfetme konusunda en düşük kabiliyete sahip Batı Asya' nın en hantal ırkıdırlar [...] Yerleşenler, Türk köylüsünün tarzı böyle olduğu için, teslim olarak ve sorgulamadan kaderlerini kabul ederlerdi. Kendi istekleri bulunmayan ne iyi ne de kötü koyunlar gibiydiler. Kendi hallerinde, hiç bir şey yapmadan ve belki de ahmak bir şekilde yere çömelerek otururlardı. [...] Babalarını yere indirmeleri veya annelerinin karnını deşmeleri kendilerine emredildiğinde bunu ne iyi ne de hiç bir şey yapmamış gibi aynı katılımsızlık haliyle sağlarlardı." Lawrence, Thomas Edward, *Die sieben Säulen der Weisheit,* München 2000, s. 118. Osmanlı düşmanına karşı açık ırkçılık İngiliz ordusunun gündemine oturmuş gibi gözükmektedir. Çanakkale' deki İngiliz seferi kolordusunun kumandanı Ian Hamilto 15 Haziran 1915 tarihinde günlüğünde: „Adamlarımı açık sahada yüz yüze getirmeme izin verin, onları her zaman yenmek zorundayız, çünkü İngiliz gönüllü askerleri Anadolular, Suriyeliler ve Araplar karşısında üstün niteliklere sahip bireylerdir ve savaşta daha üstün planlara sahiptirler ve aynı neşe içerisindedirler." Herwig' ten alıntı yapıldığı üzere, Holger H., *The First World War. Germany ans Austria-Hungary 1814 -1918*, London 1998, S. 155. Bilindiği üzere Aşağıdaki olaylar Hamilton' u bilindiği üzere tamamen çürütmüştür.

32 Lawrence, *a.g.e.*, S. 804.

33 Aynı yerde, S. 145, vgl. Wilson, Jeremy, *Lawrence von Arabien*. München 1992, s. 200.

34 Karş. Mühlmann, Carl, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*, Leipzig 1940, s. 216.

35 15 ve 21 Mayıs 1918 tarihleri arasında 697,5 Ton mal nakliye edildi. 28 Ağustos ve 2 Eylül 1918 tarihleri arasında yalnızca 238,1 Ton nakliye yapıldı. Neulen, Hans, *Feldgrau in Jerusalem*, München 1991, s. 137.

36 Lawrence, *a.g.e.*, s. 533–539.

37 Aynı yerde, s. 634f.

ki askeri güç oranları 1915 yılı sonunda şöyle bir tablo oluşturuyordu: Ülkenin Kuzeyinde Tahran'a her zaman girebilecek ve sayıları yaklaşık 20.000 kişiden oluşan bir Rus kolordusu hazır bulunuyordu. Güneyde Şattülarap kıyısında bir Hindistan-İngiliz keşif birliği yerleşmişti. Bu birlik de her zaman sınırı geçebilirdi. Yerli güç olarak ise sadece İsveçli subaylar tarafından sevk ve idare edilen ve sayıları 5 000 kişiden çok az olan bir jandarma kuvveti bulunuyordu.

Dışişleri Bakanlığı'ndan sevk ve idare edilen Alman ajanlar 1915 yılının başından itibaren sınırdan İran' a sızmışlardı. Bu ajanlar, şehirlerdeki ileri gelen ayan ve eşraf ile taşradaki aşiret liderlerini Almanların hedefleri için altın karşılığında satın almaya başlamışlardı. Almanlar ayrıca, Demokratik Parti'nin liderlerini- ki burada aslında şehirli milliyetçiler söz konusudur- ve bunun yanı sıra jandarmanın İsveçli subaylarının birçoğunu kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardı. Almanların faaliyetlerinin İngilizlerden uzun sure gizlenmesi mümkün değildi. İngiliz büyükelçisi 1915 yılının Mayıs ayında Almanların faaliyetlerini özetlemişti: „ Türk-Alman işbirliğinin önemli bir başarıya ulaştığı gerçeği gizlenemez. Bu, neredeyse tamamen İran'ın Rusya'ya karşı olan nefretine dayanarak inşa edilmişti. Burada, Rusya'nın Almanlar tarafından küçümsendiğinin görülmesinde şiddetli bir memnuniyet vardır ve hem başkentte hem de taşrada Almanların faaliyetine karışan hükümetin her eylemi kamuoyu tarafından hoş karşılanmamakta ve karşı çıkılmaktadır."[38] İngiliz Dışişleri Bakanı 6 Kasım 1915 tarihinde Almanları artık „Tahran'ın efendileri" olarak görmeye başlamıştı.[39] Alman altınları ile finanse edilen ve Alman ajanları tarafından başlatılan darbe girişimi kıl payı başarısız kalmıştı. İngiliz ve Rus elçileri büyükelçiler Marling ve Etter'in kaçırılacakları yönünde her gün uyarı alıyorlardı. Kanitz'in kendisi romantik zaafiyeti yüzünden İngiliz büyükelçisinin karısını gerçekleştireceği darbe konusunda uyarmıştı.[40] İngiliz büyükelçisi bunun üzerine arşivini yakmıştır.[41]

Almanların son darbeyi indirmeye neden karar vermedikleri bir muamma olarak durmaktadır. Ruslar her halükarda Tahran'ı işgal etmişler ve Almanlar da kaçmak zorunda kalmışlardı. Satın aldığı kabile liderlerinin kendisini yüzüstü bırakması nedeniyle kaybettiği çatışmanın ardından Kanitz intihar etti. Fakat bütün bu yaşananlara baktığımızda Almanların eyleminin başarıya ulaşmasının kıl payı kaçırıldığı unutulmamalıdır. Ancak bunun sebebi muhasımlarının direnişi değil, yalnızca bazı aktörlerin kişisel yetersizlikleridir. [42]

Asimetrik araçlarla İran'da en yüksek hedef olan ihtilal yapılması hedefine ulaşılamamıştı, ancak buna karşın Ruslar ve İngilizler karşı önlemler almak bağlamında büyük çaplı araçlar ve kaynaklar kullanmak zorunda kalmışlardı. 100 kişiden az sayıdaki Alman ajanının faaliyetleri sayesinde İngiliz ve Rus birliklerinden oluşan onbinlerce adam orada bağlı duruma getirilmişti. İngiliz-İran petrol şirketi [Anglo-Persian Oil Company] bu sırada Almanların faaliyetlerinden dolayı kendisini öyle büyük bir tehdit altında hissetmiştiki, Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen iki adet acil yardım talepli mektupla güney İran'da bulunan petrol sahaları için acil askeri koruma istemek durumunda kalmışlardı.[43] Bu yüzden İngilizler değerli birliklerini

38 Tahran'daki İngiliz büyükelçisinden dışişleri bakanlığına, 18. Mayıs 1915. NA, FO 371/2430.

39 İngiliz dış işleri bakanından Tahran'daki İngiliz büyükelçisine, 27. Ekim 1915. NA, FO 371/2435.

40 „[...] Konstantinopolis' ten çok iyi tanıdığımız Alman askeri ateşesi Almanların kadınlar ve çocuklara karşı savaşmamalarından dolayı, karıma gizlice her hangi bir girişim olması durumunda kendisini uyaracağını garanti eden bir mektup göndermiştir." Tahran'daki İngiliz elçisinden dış işleri bakanlığına, 1 Şubat 1916, s. 3. NA, CAB 37/142/5.

41 Aynı yerde.

42 İran operasyonu ile ilgili bkz. Will, *Weltmacht,* s. 262–294.

43 Bkz. İngiliz-İran petrol şirketi yönetim kurulundan dış işleri bakanlığına, 1 Aralık 1915 ve 24 Aralık 1915. NA, GFM 371/2438.

güney İran'a göndermek zorunda kalmışlardı. İngiliz, genelkurmay başkanı 25 Şubat 1916 tarihli bir durum analizinde mevcut durumu „memnuniyetten uzak" şeklinde tarif etmişti.[44] Anlaşılan İngilizler, Almanların propagandasını önlemeyi başaramamışlardı. Bu gelişmenin bir sonucu olarak, ordu „ daha aktif bir politika" talep etmişti. [45]

İngiliz varlığına karşı Almanların kullandığı metodla Almanlara aynen karşılık verme planlanmış olmalıydı. Genelkurmay bu noktada, propagandacı tarzı problemli görmüş ve „İngiltere'nin ihtiyaç halinde eksikliğini hissetmediği cesur adamlarca sevk ve idare edilecek küçük, hareketli, iyi donanımlı ve tam teçhizatlı grupların"[46] eylemleri konusunda öneride bulunmuştu. İngiliz genelkurmayı burada Almanların stratejisini kopya etmekten hiç de geri durmamışlardı. Ki bunu daha önce Arap Bürosu ve Arap ayaklanması hadiselerinde de gözlemlemiştik. Ancak bu da pek işe yaramamıştı. Kalan son Alman ajanı Wilhelm Waßmuß savaş sona erinceye kadar güney İran'da İngilizlere karşı bir gerilla savaşı yürütmüştür. 1917 yılının Kasım ayında bile İngilizler hala başka Alman ajanlarının İran'da 1915'de meydana gelen olaylara benzer bir duruma sebebiyet verebileceklerinden endişe duyuyordu. Alman ajanların İran'a sızmazlarını önlememek için Askeri konsey "tüm yolların kullanılması"[47] uygulaması konusunda ısrar etmiştir.

b) Afganistan

Afgan emirine yönelik ve Afganistan'ın Hindistan'a saldırmasını sağlayacak bir Alman keşif harekatı Oskar v. Niedermayer yönetiminde yapılmıştı. Bu harekat savaş esnasında gerçekleştirilmiş en sıradışı Alman operasyonu olma özelliğindedir. Almanların Afganistan sınırını geçmeyi başardıklarına dair haber bile İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda bir bomba etkisi yapmaya yetmişti.[48] Almanların eylemleri İngiliz bakanlar kurulunu da meşgul etmekteydi. 1915 yılının Aralık ayının sonunda bakanlar kurulu üyeleri arasında gizli bir evrak dolaşmaya başlamıştı. Bu evrakta Hindistan bakanının Afganistan'daki Almanlar hakkında hazırlatmış olduğu raporlar yer almaktaydı.[49] Bu evrakta, emirin Afganistan'ın tarafsızlığı konusundaki tek garanti olduğu belirtilmekteydi. Durum gerçekten de öyleydi. İngiliz ajanları geniş halk kitlelerinin ve etkili çevrelerin emirin tarafsızlık politikasına karşı bir tutum içerisinde olduklarını rapor etmekteydiler. [50]

Başka bir rapor ise, emirin İtilaf Devletleri'ne karşı cihad ilan etmesini uman geniş kitlelere hâkim olan savaş atmosferinden bahsetmektedir. [51] Burada da Almanların başarılı olmasına çok az kalmıştı. Niedermeyer, sadece emirin fikrini değiştirmeyi başaramamıştı. Almanların bu başarıya ne kadar yaklaştıkları, bölgedeki politik gelişime bakıldığında görülmektedir. 1919 yılında babası Habibullah'ın öldürülmesinden sonra tahata çıkan prens Emanullah'ın[52]

44 İmparatorluk genel kurmay başkanının İran'daki durum ile ilgili notası ve bunun Hindistan, Afganistan ve başka bir yerdeki olası sonuçları, 25 Şubat 1916, S. 2 NA, CAB 37/143/25.

45 Aynı yerde.

46 Aynı yerde.

47 Harbiye nezaretinden dış işleri bakanlığına, 6. Kasım 1917. NA, FO 371/29889.

48 Meşhed' deki İngiliz konsolosundan, Tahran' daki İngiliz büyükelçisine, dışişleri bakanlığına iletilmiştir, 16. Temmuz 1915. NA, Dışişleri Bakanlığı 371/2430.

49 Bir bölüm Almanların Afganistan' a varışı, 30. Aralık 1915. NA, CAB 37/139/66.

50 Aynı yerde.

51 Aynı yerde.

52 Bkz. Adamec, Ludwig W., *Dictionary of Afghanistan*, New York etc., s. 28.

ülkesinin tam bağımsızlığını kazanması konusunda gösterdiği çaba gerçekten de İngiltere ile savaşa sebebiyet vermişti. Bu üçüncü İngiliz-Afgan savaşı İngilizler açısından tam bir meydan okumaydı. Hatta bir cephede İngilizler ezilip geçilmişti.[53] Sonrasında yapılan müzakerelerle birlikte yeni emir neredeyse tüm politik hedeflerine ulaşmış, özellikle de dış politika konusunda tam bir serbestlik kazanmıştı.[54] Bu bağlamda Emanullah'ın Afganlıları silaha çağırma argümanları hayret vericidir. Almanlar emirin babasına bundan bir kaç yıl önce ne sunmuşlarsa, o şeylerle olan benzerliği dikkat çekicidir.

c) Mısır

Benzer bir resim Mısır'a bakıldığında da görülmektedir. Osmanlı birlikleri 1915 yılının Şubat ayında burada Süveyş Kanalına saldırmışlardı. Bu saldırı ile hiç bir zaman ülkenin askeri yöntemlerle ele geçirilmesi hedeflenmemişti. Daha ziyade Mısır'daki İngiltere egemenliğini bertaraf edecek bir ayaklanma çıkartılmak istenmişti. Bundan önce Alman ve Türk görevliler bir yandan ülkede bulunan İtilaf Devletleri'ne karşı yoğun bir propaganda çalışması içine girmişler, öte yandan Türk sultanının bütün müslümanların hükümdarı olduğu konusunu işlemişlerdi. Alman ajanlar bunun dışında genç Mısır milliyetçiliğinin temsilcilerini para ve silah yardımlarıyla desteklemişlerdi. 1918 yılına kadar bir ayaklanma çıkmadı. İngilizler Süveyş Kanalının tehdit altında olmasına ve ülkede istikrarı bozma girişimlerine karşı çok sert reaksiyon gösterdiler. Bu önlemler bir yandan Almanların ve Türklerin durumla ilgili gerçek tabloyu görebilmelerine engel olurken, öte yandan da Mısır halkını İttifak Devletleri'nin ajitasyonlarından etkili bir şekilde korumuştu. Fakat bu siyasi baskının neticesi olarak 1919 yılının baharında Mısır'da büyük bir ayaklanma çıkmıştı. Kendi faaliyetlerinin bir sonucu olsa da Almanlar için bu isyandan faydalanmak artık imkânsızdı. Bu isyanın bir sonucu olarak Mısır 1922 yılında, kısıtlı da olsa, büyük ölçüde egemenliğini sağlamıştı. İngiltere de Yakın Doğu'da sınırsız bir hâkimiyet düşüncesine veda etmek zorunda kalmıştı. [55]

Şimdi geriye şu sorunun cevaplanması kalıyor: Yapılan bütün Alman operasyonlarının maliyeti neydi? Harcamalar ve elde edilen kazanç arasındaki oran makul müydü? Bunun muhasebesine bakıldığında şu tablo ortaya çıkıyor: Alman İmparlatorluk idaresi 1914'ten 1917'nin sonuna kadar ihtilaller çıkartma projeleri için toplamda yaklaşık 48 Milyon Goldmark harcamıştı.[56] Bu rakam yüksek gözükmektedir, ancak Almanya'nın savaş giderleri karşısında daha farklı bir anlam kazanmaktadır. Roger Chickering Almanya'nın savaş giderlerini 168,6 Milyar Goldmark olarak hesap etmektedir.[57] Karşı tarafla karşılşatırıldığında ise İngiltere'nin yalnızca 1918 yılında İran'daki askeri ve siyasi faaliyetleri için harcadıkları paranın 30 Milyon Sterlin olduğu görülmektedir. [58] Bir altın Sterlin yaklaşık 20 altın Marka denk gelmekteydi. [59] Bu durumda İngiltere, Almanların İran'daki gizli siyasi faaliyetleri karşısında sadece 1918 yılında Alman para birimiyle yaklaşık 600 Milyon Mark harcamıştı. Bu rakamlar

53 Karş. aynı yerde, S. 34 f.

54 Karş. Adamec, Ludwig W., *Afghanistan, 1900–1923, A diplomatic history Afganistan, 1900–1923*, Berkley 1967, s. 111–125.

55 Mısır araştırmasına dair, bkz. Will, *a.g.e.*, S. 49–75.

56 Bu masrafların tam olarak hesaplanmasına dair bkz. aynı yerde; s. 294–298.

57 Chickering, Roger, *Das deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*, München 2002, S. 234f .

58 İran'da mevcut politikanın maliyeti, 3 Aralık 1918. NA, TO 12261.

59 *Mayers Konversationslexikon*, 1888. Tablolar, s. 896f.

yalnızca Almanların yaptıkları harcamaların anormal derecede yüksek olmadığına dair bir ipucu vermek için verilmiştir. İngiltere' nin yalnızca Arap ihtilali için onbir Milyon Sterlin (220 Milyon altın Mark) harcamış olduğu göz önünde bulundurulursa durum daha iyi anlaşılır.[60] Çok daha düşük maddi imkânlara sahip olan İttifak Devletleri asimetrik saldırılarla Şark'taki hasımlarını buna karşı koymaya ve de kendilerininkinden çok daha yüksek miktarda harcamalar yapmaya zorlamıştı. Bunun karşılığında da tamamen kabul edilebilir sonuçlar elde etmişlerdir.

3. Sonuç

Almanlar açısından bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu ile 1914-1918 yılları arasını kapsayan ittifakın hedefi üçüncü bir cephenin açılmasıyla İtilaf Devletleri güçlerini Avrupa savaş meydanından uzak tutmaktı. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğunun dışındaki İslâm bölgelerinde de panislamist propaganda ve ihtilaller gerçekleştirme çabaları görülebilmektedir. 1914 ile 1918 yılları arasındaki faaliyetlerin amacı Afganistan, İran veya Mısır gibi ülkelerde kesinlikle sömürgeler meydana getirmek değildi. Hedef, İtilaf Devletleri'ni periferilerinde zayıflatmaktı. Alman İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Habsburg Monarşisi Şark'ta müdafaa konumundaydılar. İhtilafın/Savaşın karşı tarafın egemen olduğu bölgelere taşınması klasik askeri metotlarla mümkün değildi. İttifak Devletleri için geriye kalan tek seçenek asimetrik savaştı. Almanlar, bu arada etkisi altında bulundukları ideolojiden ve Avrupa standart, değer ve bakış açısını ihraç etmekten büyük ölçüde kaçındıkları gibi tersine bilinçli bir şekilde bölgede zaten yerleşik olan yerel zihniyetten istifade etmişlerdir. Bu sayede özellikle müttefik Osmanlıların özgüvenleri muazzam derecede güçlenmişti. Osmanlının bu durumu koalisyon içerisindeki kendinden emin hareketleri ile de kendini açıkça göstermiştir. Bu noktada, cihad propagandasının Almanya için yalnızca hedefe götüren bir araç olduğu sabittir. Bu durumdan, (Almanların) İslâm'a ya da İslâm medeniyetlerine karşı bir sempati duydukları sonucu çıkarılamaz. (Bu mücadelede) Kullanılan kaynaklar hiç bir şekilde ziyan edilmediği gibi tehditin hakkından gelebilmek adına karşı tarafı daha fazla bir efor sarf etmeye ve kaynak kullanmaya zorlamıştır. Ve en nihayetinde İttifak Devletleri'nin faaliyetleri savaşlar sona erdiğinde hiç de beklenmedik gelişmelerin meydana gelmesine katkıda bulunmuştur. Yine bu faaliyetler antiemperyalist hareketlerin çıkması noktasında ve de özellikle İngiltere'nin bölgedeki pozisyonunun kalıcı şekilde sarsılmasında olduğu gibi sömürgeleştirilmiş halkların daha fazla özgürlük kazanarak kendi kaderlerini belirlemelerine de yardımda bulunmuştur.

60 Bkz. Storrs, Ronald. *Orientations,* London, 1937, s. 177.

Jihad-Propaganda, ihre Wirkung und Probleme im Kontext deutsch-osmanischen Beziehungen im Ersten Weltkrieg[1]

Alexander Will

Es war eine einmalige Gelegenheit, die sich Deutschland und Österreich-Ungarn im Herbst 1914 bot. Mit dem Beitritt des Osmanischen Reiches zur Allianz der Mittelmächte war der Krieg zu einem wirklichen Weltkrieg geworden. Die geostragtegische Lage der Türkei bot die einzigartige Gelegenheit, den Konflikt mit dem britischen Weltreich in dessen Peripherie zu tragen und aus dieser heraus einen potentiell verheerenden Stoß gegen den Lebensnerv des Empires zu führen. Es ging um die britischen Handelswege, Rohstoffströme wie die Ölzufuhr aus Persien für die britische Flotte, und nicht zuletzt um die Sicherheit der britischen Besitzungen in Indien. So günstig die geografischen Verhältnisse für einen solchen Angriff waren, so ungünstig stellten sich aber für dieses Vorhaben die Kräfteverhältnisse im Orient dar. Die osmanische Armee, ausgeblutet in den Balkankriegen wie das gesamte Land,2 war nicht fähig, offensiv tätig zu werden. Die Lage an den Fronten in Europa ließ aber auch eine Verlegung deutscher oder österreichischer Truppen in den Orient nicht zu. Schnelle Offensivoperationen großer Truppenverbände waren darüber hinaus auch wegen des beklagenswerten Zustandes der osmanischen Infrastruktur kaum möglich. In der Türkei gab es keine industrielle Basis für eine moderne Massenkriegführung. Jeder Schuss Munition, jeder Ausrüstungsgegenstand musste importiert werden. In Ägypten standen dagegen qualitativ und quantitativ weit überlegene britische Truppen. Die Meere wurden von der britischen Flotte kontrolliert.

Insgesamt befanden sich die Mittelmächte im Orient also in einer weit unterlegenen Situation. Was blieb ihnen? Sie mußten Mittel und Wege finden, die Ententemächte anzugreifen, die jenseits einer Massenkriegführung lagen.

Den erkenntnistheoretischen Rahmen an dieser Stelle bietet uns die Theorie der symmet-

---

1 Dieser Text beruht auf einem Vortrag, gehalten am 19. Dezember 2014 auf dem Symposium „Mehmet Akif nach 100 Jahren in Berlin" in Berlin.

2 Vgl. Kreiser, Klaus: Der Osmanische Staat 1300–1922. (Oldenbourg Grundriß der Geschichte, Band 30), München, 2001, S. 48f. Vgl. zum militärischen Verlauf des Krieges im Orient und zur osmanischen Armee maßgeblich: Erickson, Edward J.: Ordered to die: A historry of the Ottoman army in the First World War. Westport, 2000. Ders.: Ottoman army effectiveness in World War I. A comperative study. London, 2007.

rischen und asymmetrischen Konflikte, deren bekanntester Vertreter in Deutschland Herfried Münkler ist. Münkler sieht die klassische Form des Krieges, wie wir sie aus dem Ersten Weltkrieg etwa von den Fronten in Frankreich kennen, als gekennzeichnet durch gleichartige militärische Organisation, Ausbildung und Ausrüstung des kämpfenden Personals. Darüber hinaus hielten sich die Konflikt-Parteien an allgemein verbindliche Regeln. Münkler bezeichnet dies als symmetrische Kriegführung. Im Gegensatz dazu steht die asymmetrische Kriegführung, die gekennzeichnet ist durch erhebliche Überlegenheit einer Seite auf technologischem, logistischem und organisatorischem Gebiet. Die unterlegene Seite werde, so Münkler, in einem solchen Fall nach Wegen suchen, diese Unterlegenheit auszugleichen. Sie werde aus ihrer Schwäche heraus neue Kampfesweisen suchen und darüber hinaus die Regeln des Konfliktes ignorieren oder erweitern.3

Die deutsche und österreich-ungarische Tätigkeit der Jahre zwischen 1914 und 1918 im Orient, die mit den Begriffen Propaganda, Revolutionierung oder auch Heiliger Krieg verbunden ist, muss, und dies ist eine These dieses Essays, in genau diesem Rahmen betrachtet werden.

Daraus ergeben sich fundamental anderen Bewertungen dieser Aktionen als es die Forschung bisher tut. Historiker wie Donald McCale, Peter Hopkirk oder auch schon Fritz Fischer sahen diese Aktionen als gescheiterte Geldverschwendung, geboren aus einer imperialen deutschen Hybris.4 Schon unmittelbar nach Kriegsende hatten viele Deutsche die eigenen Revolutionierungsprojekte sehr kritisch beurteilt. Otto Liman v. Sanders, Chef der deutschen Militärmission in der Türkei, kritisierte diese Plane als „weitgehend aber unklar".5 Der deutsche Botschafter am Goldenen Horn und spätere Unterstaatssekretar Richard v. Kühlmann schrieb in seinen Memoiren gar: „Diese Expeditionen sind eine Landplage gewesen. In deutschen Hirnen hatte sich der Orient doch noch immer sehr viel von 1001 Nacht bewahrt."6 Curt Prüfer, ein führender Protagonist der Revolutionierungsstrategie, urteilte später, sie sei auf Illusionen basiert gewesen.7 Jüngere Forschungen haben allerdings gezeigt, dass die Niederlage viele Deutsche dazu brachte, ihr Handeln zwischen 1914 und 1918 mit einer Mischung aus Selbsthass und Abwertung der eigenen Erfolge zu betrachten.8

3 Münkler, Herfried: Der Wandel des Krieges. Von der Symmetrie zur Asymmetrie. Weilerswist, 2006, S. 60– 64.

4 Vgl. dazu unter anderem Fischer, Fritz: Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18. Düsseldorf, 1967. Hopkirk, Peter: Östlich von Konstantinopel. Kaiser Wilhelms Heiliger Krieg um die Macht im Orient. Wien, 1994. Kröger, Martin: Revolution als Programm. Ziele Realität deutscher Orientpolitik im Ersten Weltkrieg. In: Michalka, Wolfgang (Hrsg.): Der Erste Weltkrieg. Wirkung – Wahrnehmung – Analyse. München, 1994, S. 366–319. McKale, Donald: War by Revolution. Germany and Great Britain in the Middle East in the era of World War I. Kent, 1998. Neuerdings wird diesen Interpretationen widersprochen. Vgl. dazu Will, Alexander: Kein Griff nach der Weltmacht. Geheime Dienste und Propaganda im deutsch-österreichisch-türkischen Bündnis. Köln etc., 2012. Vgl. auch folgende Sammelbände: Loth, Wilfried; Hanisch, Marc (Hrsg.): Erster Weltkrieg und Dschihad. Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients. München, 2013. Veltzke, Veit (Hrsg.): Playing Lawrence on the Other Side. Die Expedition Klein und das deutsch-osmanische Bündnis im Ersten Weltkrieg. Berlin, 2014.

5 Liman v. Sanders, Otto: Fünf Jahre Türkei. Berlin, 1920, S. 62.

6 Kühlmann, Richard v.: Erinnerungen, Heidelberg, 1948, S. 458.

7 Curt Prüfer an Auswärtiges Amt, Berlin, 2. November 1918. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA), R 13758.

8 Vgl. Schivelbusch, Wolfgang: Die Kultur der Niederlage. Berlin, 2001.

Die wissenschaftliche Rezeption des Themas seit den 1960er Jahren baute auf diesen zeitgenössischen Interpretationen auf und erweiterte sie ideologisch. Am einflussreichsten war hier der Historiker Fritz Fischer. Auf ihn und seine Epigonen gehen zwei mutmaßliche Gewissheiten über die Revolutionierungsstrategie zurück: zum einen, dass sie vollständig erfolglos war; zum anderen, dass sie Teil eines umfassenden imperialistischen Weltmachtstrebens des Deutschen Reiches gewesen sei, das seinen Anfang mit der Orient-Reise Kaiser Wilhelms II. von 1898 nahm. Diese Sicht – eine weitere These – ist nicht mehr haltbar, allerdings entfaltete sie in den Jahren bis zur Jahrtausendwende erhebliche Wirkung.

1. Über Geheimdienste – eine Klarstellung

Verdeckte Operationen, Propaganda, Heiliger Krieg und Revolutionierung – es war ein auf den ersten Blick schwer einzuordnender, ein schwer zu kategorisierender Strauß von Aktivitäten, die von Emissären der Mittelmächte im Orient betrieben wurden. Auch das führte in der bisherigen Forschung zu einer gewissen Ratlosigkeit, die wiederum zu eher abfälligen Urteilen über Ziele und Erfolge dieser Aktionen führten. Dabei handelt es sich bei all diesem doch zweifelsfrei um geheimdienstliche Tätigkeit. Die Schwierigkeit dies zu erkennen liegt in der Tatsache, daß es sich um geheimdienstliche Tätigkeit ohne formelle Geheimdienste als Träger handelte. Geheimdienste wie wir sie heute kennen – etwas ähnliches wie den CIA, den Bundesnachrichtendienst oder die ehemaligen Ostblockdienste KGB und das Ministerium für Staatssicherheit – gab es zu Beginn des Ersten Weltkrieges nicht. In der Tat nahmen die Entwicklung und Professionalisierung der Nachrichten- und Geheimdienste erst mit dem Ersten Weltkrieg ihren Anfang. Unter Wilhelm II. entstand in Deutschland vor dem Krieg im Großen Generalstab eine Organisation, die Abteilung III.b, die sich als rudimentärer Geheimdienst bezeichnen läßt. Ihr Etat war ausgesprochen niedrig, etwa 300.000 Mark,[9] und sie war ausschließlich für den militärischen Nachrichtendienst zuständig.[10] Einen zentralen politischen Nachrichtendienst gab es bis zum Ende des Kaiserreiches nicht.

Warum aber ist es angemessen, Propaganda im Orient als geheimdienstliche Tätigkeit zu betrachten? Zum einen war die ein integraler Bestandteil aller Revolutionierungsbestrebungen. Zum anderen zählten deutsche Nachrichtendienstler selbst Auslandspropaganda der geheimdienstlichen Tätigkeit zu.[11] Sie haben die Beeinflussung der Öffentlichkeit eindeutig als eine ihrer Aufgaben betrachtet. Für den Chef der Abteilung III.b im Generalstab, Walter Nicolai, bildete Propaganda „einen wesentlichen Teil dessen, was wir unter [...] Nachrichtendienst zu verstehen haben".[12] Im Vorderen Orient während des Ersten Weltkrieges bedienten sich also Organisationen geheimdienstlicher Methoden, bei denen es sich nicht um Geheim- und Nachrichtendienste handelte, wie wir sie heute verstehen.

9 Buchheit, Gert: Der deutsche Geheimdienst. München, 1966, S. 18.

10 Zur Geschichte der Abwehr vor dem Ersten Weltkrieg und der Zusammenarbeit des Nachrichtendienstes des Generalstabes mit den Zivilbehörden vgl. Schmidt, Jürgen W.: Gegen Rußland und Frankreich. Der deutsche militärische Geheimdienst 1890–1914. Ludwigsfelde, 2006.

11 Goltz, Freiherr von der: Politische Spionage. In: Lettow-Vorbeck, Paul von (Hrsg.): Die Weltkriegsspionage. München, 1931, S. 157.

12 Nicolai, Walter: Geheime Mächte. Internationale Spionage und ihre Bekämpfung im Weltkrieg und heute. Leipzig, 1924, S. 49.

2. Propaganda

Die deutsche Propaganda auf dem Territorium des Osmanischen Reiches beruhte im Wesentlichen auf rund 7013 so genannten Nachrichtensälen im ganzen Reich. Dort lagen Zeitungen, Pamphlete und vor allem Bilder für die breite Bevölkerung aus. Geführt und bestückt wurden die Nachrichtensäle von der in Berlin und Konstantinopel arbeitenden „Nachrichtenstelle für den Orient", die zum Auswärtigen Amt gehörte. Ziel der Propaganda war es, die Bevölkerung von der Kraft und der Überlegenheit des Deutschen Reiches zu überzeugen, und so zum einen das Bündnis mit der Türkei zu sichern und Sympathien für die Entente-Staaten auszumerzen. Zum anderen sollte der Boden für eine intensive wirtschaftliche Tätigkeit Deutschlands nach dem Krieg bereitet werden.14

Die deutsche Propaganda in den nicht-osmanischen islamischen Gebieten des Vorderen Orients ist hingegen der Schlüssel zum Verständnis der asymmetrischen Strategie Deutschlands im Orient. Diese Propaganda ist gekennzeichnet durch die Vermittlung panislamischer Ideen und den Aufruf zum Jihad, dem Heiligen Krieg.

Vereinfacht läßt sich die panislamische Idee folgendermaßen beschreiben, und ich tue das in dem Sinne, wie sie 1914 in Deutschland verstanden worden ist: Der oberste geistliche Herrscher aller Muslime ist der osmanische Sultan in seiner Eigenschaft als Kalif. Ihm schuldet jeder Muslim Gehorsam. Da der Islam keine Trennung von Staat und Religion kennt, erstreckt sich dieser Gehorsam auch auf politische Aspekte. Daraus ergibt sich die Pflicht aller Muslime einem Aufruf des Kalifen zum Jihad zu folgen. Dieses wird geschehen, da das Zusammengehörigkeitsgefühl der Muslime stärker ist als eventuelle nationale oder ökonomische Bindungen. Die Religion hat Primat.15

Im Gegensatz zur bisher herrschenden Meinung handelt es sich allerdings keineswegs um einen „Holy War made in Germany",16 wie schon zu Zeiten des Ersten Weltkrieges durch den holländischen Orientalisten Snouk Hourgronje die Legende begründet wurde. Die panislamische Karte lag nämlich bereits lange auf dem Tisch, als der Erste Weltkrieg ausbrach. Nach dem Verlust großer europäischer Landesteile mit vorwiegend christlicher Bevölkerung stellten panislamische Ideen einen bedeutenden Teil der ideologischen Grundlagen jungtürkischer Herrschaft dar. Panislamische Vorstellungen waren geeignet, Abwehrkämpfen gegen christliche Mächte – wie etwa in Libyen – einen ideologischen Unterbau zu geben.17 Die Spur wirksamer panislamischer Ideologie in der osmanischen Politik kann dabei schon bis zu Abdulhamid zurückverfolgt werden. Der Sultan stilisierte sich als erster aktiv zum Kalifen aller Muslime, auch wenn sie außerhalb seines Herrschaftsbereiches lebten.18 Es waren

13 Vgl. Oppenheim, Max Freiherr v.: Die Nachrichtensaal-Organisation und die wirtschaftliche Propaganda in der Türkei, ihre Übernahme durch den Deutschen Überseedienst. Berlin, 1917.

14 Vgl. ebenda.

15 Diese Logik findet sich unter anderem bei Jäckh, Ernst: Der aufsteigende Halbmond. Berlin, 1916, S. 239f. und S. 245f.

16 Vgl.: Hurgronje, Snouck: Holy War made in Germany. New York, 1915.

17 Vgl. Zürcher, Jan Erik: Turkey, A modern history. London, 1993, S. 135f. Feroz Ahmad, Feroz: The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish politics 1908–1914. Oxford, 1969, S. 152–155.

18 „The aim of Abdülhamit's version of Pan-Islam was clear: to halt the decline of the world of Islam by blocking the impe-

also keineswegs deutsche Propagandisten, die panislamisches Gedankengut in die Region implantierten. Vielmehr nutzten sie Bestehendes, Autochthones für eigene Ziele aus. Daß dieses oft vernachlässigt wird, mag mit der geringen Beachtung zusammenhängen, die der Panislamismus Abdulhamids in der deutschen Öffentlichkeit erfahren hat. Die Presse im Kaiserreich befaßte sich im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts kaum mit dem Thema.19 Hauptzweck war zwischen 1914 und 1918 die Mobilisierung der muslimischen Massen gegen die direkte oder indirekte Herrschaft der Ententemächte, insbesondere Großbritanniens, ein Zweck also, der sowohl der christlichen Macht Deutschland als auch der muslimischen Türkei nutzte.

Dabei muß die Jihad-Propaganda in ein weiteres Bild eingeordnet werden. Der Versuch, Muslime zu Aufständen gegen die europäischen Kolonialmächte aufzuwiegeln war nicht das einzige Projekt dieser Art. Die Idee, daß der Feind meines Feindes ein Freund sein muß, materialisierte sich weltweit. So versuchten deutsche und österreichisch-ungarische Stellen während des Vormarschs in Kongreßpolen, die jüdische Minderheit zum Aufstand gegen das zaristische Regime aufzustacheln. Deutschland unterstützte irisch-katholische Nationalisten und half so mit, den Osteraufstand von 1916 gegen die englische Herrschaft zu ermöglichen. Im Kaukasus halfen Österreicher und Deutsche separatistischen Georgiern gegen die russische Regierung. 1917 schließlich ermöglichten die Mittelmächte den Aufstand der Bolschewiki in Russland, indem sie Lenin und seine Genossen die Reise nach Russland erlaubten. Die Jihad-Pläne der Mittelmächte waren daher nur ein – wenn auch der wichtigste Teil – einer viel weiter reichenden Strategie. Das Entfachen von Aufständen, das Schüren innerer Widersprüche und das Ausnutzen antikolonialer Strömungen im Machtbereich des Gegners lagen hier einfach nahe.

Träger der osmanischen-deutschen Jihad-Propaganda waren auf der praktischen Ebene zum einen deutsche Emissäre und Agenten, die etwa Flugblätter nach Ägypten schmuggelten. Zum anderen ein bis heute nur schwer zu fassendes osmanisches Netzwerk im Vorderen Orient, das von einer geheimen jungtürkischen Organisation, den Teşkılāt-ı Mahsusa, den Spezialdiensten, geführt wurde und aus der Vorkriegszeit stammte.20 Im Zusammenhang mit diesen Anstrengungen ist auch die Propaganda unter muslimischen Kriegsgefangenen zu sehen, an der sich auch der Autor der türkischen Nationalhymne, Mehmet Akif, während seines Berlin-Aufenthaltes im Jahre 1914 beteiligte. Zeitungen in Arabisch oder auch Turkmenisch, herausgegeben von der „Nachrichtestelle für den Orient", sollten den Jihad-Gedanken im Sinne des Osmanischen Kalifen in den Gefangenenlagern verbreiten.

Es gilt an dieser Stelle allerdings auch, eine in jüngerer Zeit auftauchende Fehlwahrnehmung aufzuzeigen. Die deutsche Jihad-Propaganda entstand keineswegs aus einem be-

---

rialism of Christian Europe." Stoddard, Philipp H.: The Ottoman government and the Arabs 1911 – 1918: A Preliminary Study of the Teskilat-i Mahsusa. (Diss. Unveröffentlicht), Princeton, 1963, S. 10.

19 Alkan, Necmettin: Die deutsche Weltpolitik und die Konkurrenz der Mächte um das osmanische Erbe. Die deutsch-osmanischen Beziehungen in der Presse 1890–1909. Münster, 2003, S. 293f.

20 Vgl. dazu Stoddard: Ottoman government. Stoddard sprach für seine Arbeit noch mit überlebenden Angehörigen der Organisation.

sonderen Verständnis des Islam in Deutschland heraus. Sie war nicht Ausdruck einer besonderen Islamophilie der Eliten in Staat und Gesellschaft oder weiter Kreise der Bevölkerung.21 Der „Heilige Krieg" als Werkzeug zur Revolutionierung von Feindgebiet war schlicht eine scheinbar praktische Strategie, die sich in der Kriegssituation anbot. In anderen Gebieten der Welt – wie bereits ausgeführt – nutzte Deutschland andere autochthone ideologische und religiöse Ideen, mit dem Ziel, das gleiche Ergebnis, nämlich Aufstände, herbeizuführen. Gelegentlich wurden positive Darstellungen des Islam in den deutschen Medien sogar verhindert.22 In den deutschen Kolonien in Ostafrika wurde eine Politik umgesetzt, die zum Ziel hatte, die Ausbreitung des Islam zu stoppen.23 Das Islambild in Deutschland selbst war dabei vielfältig, wobei negative Wahrnehmungen sogar überwogen.24

Die Briten jedoch nahmen die deutsch-osmanischen Bemühungen um eine panislamische antibritische Bewegung – und dies ist eine weitere These – tatsächlich als ernsthafte Bedrohung wahr. Entsprechend hochkarätig war die Propaganda-Abwehr angebunden. Breits Ende Dezember 1914 fand in Paris ein Treffen zu diesem Themenkomplex zwischen britischen und französischen Vertreten statt. Es waren unter anderem der französische Außenminister Delcassé und der Hohe Kommissar von Ägypten, Henry MacMahon, beteiligt. Das Treffen endete mit einer Reihe von Beschlüssen. So sollten in den Besitzungen der beiden Staaten prominente Muslime dazu gebracht werden, den Heiligen Krieg öffentlich zu verurteilen. Weiter sollten Agenten unter den Ulama und an den islamischen Hochschulen die Studenten entsprechend beeinflussen. Darüber hinaus einigten sich Frankreich und Großbritannien auf ein allgemeines politisches Wohlverhalten gegenüber dem Islam, das insbesondere auch darin bestand, auf offizielle Stellungnahmen zu Fragen des Kalifates und der Rolle des Sultans zu verzichten.25 Auf britischer Seite waren in den folgenden Monaten einzelne Militär- und Zivilstellen unkoordiniert mit Fragen der Propagandabwehr befasst. Erst im Januar 1916 wurde diesem Misstand mit der Gründung des Arab Bureau in Kairo Abhilfe geschaffen.26

In der Vergangenheit wurde in der Forschung schlicht übersehen, daß diese berühmte geheimdienstliche Organisation zu Beginn vor allem mit der Abwehr von panislamischer Propaganda befasst war, und eben nicht mit aktiver Revolutionierung, die erst später den Hauptteil der Arbeit dieser Organisation ausmachte.27 Es gilt festzuhalten, daß die Gründung des Arab Bureau ein Akt der Propagandabwehr, nicht der Revolutionierung gewesen ist.

21 Starke Tendenzen zu einer solchen Interpretation finden sich etwa in einer Ausstellung des Preussen-Museums Nordrhein-Westfalen in Wesel (26. Oktober 2014 bis 25. Januar 2015) unter dem Titel „Playing Lawrence on the other Side. Die Expedition Klein und das deutsch-osmanische Bündnis im Ersten Weltkrieg. Hier führten aktuelle politische Bedürfnisse der Gegenwart, nämlich die Bemühungen, Toleranz und Verständnis für den Islam in der Bundesrepublik Deutschland des Jahres 2014 zu wecken, zu einer Rückprojektion. Diese versucht, eine Tradition eines besonderen, positiven Verhältnisses Deutschlands zum Islam zu konstruieren, ist aber historisch nicht haltbar.

22 Vgl. Will: Weltmacht, S. 207.

23 Vgl. Will: Weltmacht, S. 207–209.

24 Vgl. Will, Alexander: Das nahe Fremde: Islambilder in Deutschland. In: Veltzke: Playing Lawrence, S. 29–39

25 Vgl. Will: Weltmacht, S. 217f .

26 Vgl. Will. Weltmacht, S. 218f.

27 Gründungsdokument vom 7. Januar 1916. National Archives, Kew Gardens (NA), CAB 42/7/4.

In diesem Zusammenhang hatte der so genannte Arabische Aufstand von 1916 eine bis heute nicht gewürdigte propagandistische Funktion. Schließlich hatten sich nominelle, muslimische Untertanen des Kalifen gegen ihren Herren erhoben – und genau in diesem Sinne kommunizierten sowohl Großbritannien als auch Frankreich die Ereignisse in ihren Besitzungen als Gegengift gegen panislamische Propaganda. Allerdings – und auch dies ist eine neue Erkenntnis – entsprach das Ergebnis keineswegs den Erwartungen der Entente-Mächte. So wurden die Ereignisse im Hejas in vielen Fällen schlicht nicht geglaubt oder bestenfalls gleichgültig hingenommen. In Nordindien und in Ägypten sprachen britische Berichte sogar von einer militant anit-sherifischen Stimmung, die Hussein als „rebel against the Caliph and servile instrument of the British"28 sah. In Indien schloss ein anonymer Bericht mit den Worten „There is no sympathy for the Arabs [...] and no propaganda of which Arab movement is main feature could have beneficial effect."29 Diese negativen Reaktionen deuten auf einen erheblich größeren Erfolg deutsch-osmanischer panislamischer Propaganda hin, als bisher angenommen. In der Tat verzichteten die Briten in der Folge drauf, die Rebellion des Sherifen weiter propagandistisch auszuschlachten. Das Foreign Office versuchte sogar, die religiösen Rechtfertigungen, denen sich der Sherif bediente, aus dessen Proklamationen im Juli und August 1916 zu eliminieren. Betont und hinzugefügt wurden hingegen Bezüge, die die rein nationalen Bestrebungen der arabischen Bewegung betonten.30 Der arabische Aufstand als Gegengift zu panislamischem Gedankengut in der Region war als wirkungslos erkannt worden.

Darüber hinaus war der so genannte arabische Aufstand nichts weiter als das britische Gegenstück zu den deutschen Revolutionierungsbestrebungen. Es handelte sich eben nicht um den spontanen Aufstand eines edlen, geknechteten Volkes, sondern um die von britischem Golde ausgelöste Revolte einflußreicher arabischer Stammesführer. Das „Edle" relativiert sich außerdem mit einem Blick auf Lawrence pathologischen, auch bereits für die Zeit regelrecht rassistischen Türkenha und selbst eingestandene Kriegsverbrechen wie die Ermordung von Gefangenen.31 Noch wichtiger ist allerdings, daß die arabischen Kämpfer keineswegs effektiv waren. Durchschlagende militärische Erfolge der so genannten Arabischen Armee jedenfalls sind ein Mythos. Bis Kriegsende gelang es den Arabern nicht, Medina einzunehmen, das von einer nur 4000 Mann starken türkischen Garnison verteidigt wurde.32 Entgegen dem Mythos war die Eisenbahnverbindung nach Medina zumindest bis Mai 1918 niemals völlig unterbrochen.33 Erst im August 1918 kam es zu einem gravierenden Absinken der Tagestransportleistung auf der wichtigen Strecke zwischen Damaskus und Darā.34 Selbst entschlossenen Widerstand weniger türkischer Soldaten nach

28 Mac Mahon an Foreign Office, 3. Juli 1916. NA, FO 371/2773.

29 Viceroy to Foreign Office, 6. Juli 1916. NA, FO 371/2772.

30 Vgl. Will: Weltmacht, S. 225f.

31 Lawrence: Sieben Säulen, S. 804.

32 Ebenda, S. 145, vgl. Wilson, Jeremy: Lawrence von Arabien. München, 1992, S. 200.

33 Vgl. Mühlmann, Carl: Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg. Leipzig, 1940, S. 216.

34 Zwischen 15. und 21. Mai 1918 wurden 697,5 Tonnen Güter transportiert. Zwischen 28. August und 2. September 1918 nur 238,1 Tonnen. Neulen, Hans: Feldgrau in Jerusalem. München, 1991, S. 137.

einem Sprengstoffanschlag auf einen Zug vermochten die Araber nicht zu brechen.35 Diese militärische Unfähigkeit der revolutionierten Araber führte schließlich zu einer immer stärkeren Regularisierung des Aufstandes. Das heißt, reguläre, europäisch geführte Truppen spielten eine immer entscheidendere Rolle in den Kampfhandlungen der Guerilla, es war eine Resymmetrisierung zu beobachten.36 Fazit: Der arabische Aufstand war eine Kopie von Revolutionierungsstrategien der Mittelmächte, er war militärisch wirkungslos und wäre heute eine Fußnote der Geschichte, hätte die Entente den Krieg verloren.

3. Revolutionierung

Die Propaganda der Mittelmächte in islamischen Territorien außerhalb des Osmanischen Reiches war natürlich kein Selbstzweck, sondern sollte sich letztlich in Aufständen gegen und Angriffe auf die Entente-Mächte materialisieren. Einige Beispiele, die zeigen, dass die Mittelmächte in diesem Bemühen erfolgreicher waren, als es die Forschung bisher wahrgenommen hat, sollen nun folgen:

a) Persien

Persien war von Rußland und Großbritannien in Einflußzonen aufgeteilt worden. Die militärischen Kräfteverhältnisse in dem pro forma neutralen Land stellten sich Ende 1915 so dar: Im Norden stand ein russisches Armeekorps von rund 20.000 Mann, das jederzeit auf Teheran vorstoßen konnte. Im Süden war am Shatt al-Arab ein indisch-britisches Expeditionskorps gelandet. Auch dieses konnte jederzeit die Grenze überqueren. Die einzige heimische Ordnungsmacht stellte ein von schwedischen Offizieren geführte Gendarmerie dar, deren Stärke weit unter 5000 Mann lag.

Die vom Auswärtigen Amt geführten deutschen Agenten waren seit Anfang 1915 über die Grenze in Persien eingesickert. Diese Agenten begannen nun, Notable in den Städten und Stammesführer auf dem Lande mit Gold für die deutschen Ziele zu kaufen. Den Deutschen gelang es außerdem, die Führer der so genannten Demokratischen Partei – dabei handelte es sich eigentlich um Nationalisten mit einer urbanen Basis – sowie die meisten schwedischen Offiziere der Gendarmerie auf ihre Seite zu ziehen. Die deutschen Aktivitäten blieben den Briten nicht lange verborgen. Der britische Botschafter faßte im Mai 1915 die Tätigkeit der Deutschen zusammen: „There is no disguising the fact that the Turco-German campaign has achieved a considerable meassure of success. It is built up almost entirely on the foundation of Persian hatred for Russia. There is an acute satisfaction at seeing Russia flouted by the Germans, and public opinion dislikes and opposes any action of the Government, either in the capital or the provinces, which interferes with German activity."37 Der britische Außenminister sah am 6. November 1915 die Deutschen bereits als „Masters of Teheran".38 Der Staatsstreich, der nun, von deutschem Gold bezahlt und von deutschen Agenten initiiert, folgte, scheiterte nur äußerst knapp. Die britische und russische Gesandt-

35 Lawrence: Sieben Säulen, S. 533–539.

36 Ebenda, S. 634f.

37 Britischer Botschafter in Teheran an Foreign Office, 18. Mai 1915. NA, FO 371/2430.

38 Britischer Außenminister an britischen Botschafter in Teheran, 27. Oktober 1915. NA, FO 371/2435.

schaft bekamen täglich Warnungen, daß die Botschafter Marling und de Etter entführt werden sollten. Kanitz selbst warnte in einer romantischen Anwandlung die Frau des britischen Botschafters vor seinem eigenen Coup.39 Der britische Botschafter verbrannte daraufhin seine Archive.40

Warum die Deutschen letztlich nicht entschieden zuschlugen, bleibt rätselhaft. Die Russen jedenfalls besetzten Teheran, die Deutschen mußten fliehen. Kanitz beging nach einem verlorenen Gefecht, in dem seine gekauften Stammesreiter ihm im Stich ließen Selbstmord. Bei all dem darf aber nicht vergessen werden, dass die deutsche Aktion nur um Haaresbreite gescheitert war. Der Grund dafür aber lag nicht im Widerstand der Gegner sondern ausschließlich an persönlichen Unzulänglichkeiten einiger Akteure.41

Das Maximalziel, die Revolutionierung Persiens mit asymmetrischen Mitteln war zwar nicht erreicht worden, jedoch wurden Russen und Briten gezwungen, erhebliche Mittel und Ressourcen auf Gegenmaßnahmen zu verwenden. Durch die Tätigkeit von weniger als 100 deutschen Agenten, wurden mehrere 10.000 Mann britischer und russischer Truppen gebunden. Die Anglo-Persian Oil Company etwa fühlte sich zu diesem Zeitpunkt durch die deutschen Aktivitäten so bedroht, daß sie in zwei wahren Brandbriefen an das Foreign Office dringend um militärischen Schutz für die Ölfelder in Südpersien ersuchte.42 Die Briten mußten also wertvolle Truppen nach Südpersien verlegen. Der Chef des britischen Generalstabes bezeichnete in einer Lageanalayse vom 25. Februar 1916 die Lage noch immer als „far from satisfactory"43. Es sei den Briten nicht gelungen, die deutsche Propaganda einzudämmen. Als Resultat dieser Entwicklung forderte das Militär „a far more active policy"44. Den Deutschen sollte mit den gleichen Methoden Paroli geboten werden, die sie gegen die britische Präsenz genutzt hatten. Der Generalstab sah dabei durchaus Probleme propagandistischer Art, schlug aber Aktionen von „small mobile, well equipped, well-armed parties led by adventurous men such as England has never lacked in an emergency, and does not lack today"45 vor. Der britische Generalstab griff hier also auf nichts weniger zurück, als die Kopie der deutschen Strategie – wie wir es auch im Fall des Arab Bureau und des so genannten Arabischen Aufstandes beobachten können. Doch auch das nützte wenig. Der letzte deutsche Agent, Wilhelm Waßmuß, führte bis Kriegsende in Südpersien eine Guerillakrieg gegen die Briten. Noch im November 1917 befürchteten die Briten allerdings auch, daß andere deutsche Agenten erneut eine Situation wie 1915 in Persien hervorrufen

39 „[...] the German military attaché whom we had known very well at Constantinople, secretly sent a letter to my wife assuring her that he would give her warning of any attempts, as ‚Germans do not make war on woman and children."
Britischer Gesandter in Teheran an Foreign Office, 1. Februar 1916, S. 3. NA, CAB 37/142/5.

40 Ebenda.

41 Vgl. zur Persien-Operation Will: Weltmacht, S. 262–294.

42 Vgl. Board of the Anglo-Persian Oil Company an Foreign Office, 1. Dezember 1915 und 24. Dezember 1915. NA, GFM 371/2438.

43 Note by the Chief of the Imperial General Staff on the Military Situation in Persia and ist possible consequences in India, Afghanistan and elsewhere, 25. Februar 1916, S. 2 NA, CAB 37/143/25.

44 Ebenda.

45 Ebenda.

könnten. So drang das Army Council darauf, „all means possible"46 einzusetzen, um das Eindringen deutscher Agenten nach Persien zu verhindern.

b) Afghanistan

Die deutsche Expedition zum Emir von Afghanistan unter Führung Oskar v. Niedermayers mit dem Ziel, den Herrscher zum Angriff auf Indien zu bewegen, ist eine der bekanntesten unorthodoxen deutschen Operationen während des Krieges. Wie eine Bombe schlug im Foreign Office schon allein die Nachricht ein, daß es der deutschen Expedition gelungen war, die Grenze nach Afghanistan zu überqueren.47 Die deutschen Aktionen beschäftigten auch das britische Kabinett. So zirkulierte Ende Dezember 1915 ein geheimes Papier unter den Kabinettsmitgliedern, in dem der Staatssekretär für Indien Berichte über die Deutschen in Afghanistan hatte zusammenfassen lassen.48 Dieses Papier konstatierte, daß der Emir der einzige Garant für die Neutralität Afghanistans sei. Und so war es in der Tat. Britische Agenten berichteten nämlich von einer ablehnenden Haltung breiter Bevölkerungsschichten und einflußreicher Kreise zur Neutralitätspolitik des Emirs.49 Ein weiterer Bericht erwähnt eine kriegerische Stimmung breiter Massen, die hofften, daß der Emir den Jihad gegen die Entente proklamieren würde.50 Auch hier fehlte ein Geringes am Erfolg der Deutschen. Es gelang Niedermeyer ganz einfach nicht, den Emir umzustimmen. Wie nah die Deutschen diesem Erfolg kamen, illustriert ein Blick auf die weitere politische Entwicklung in der Region. Als 1919, nach der Ermordung seines Vaters Habībollāh, der Prinz Amānollāh51 den Thron bestieg, führte sein Bestreben, die volle Souveränität des Landes zu erreichen, tatsächlich zu einem Krieg gegen Großbritannien. Dieser dritte Anglo-Afghanische Krieg war eine ernsthafte Herausforderung für die Briten, die in einem Teil der Front überrannt wurden.52 In den folgenden Verhandlungen gelang es dem neuen Emir, fast alle politischen Ziele zu erreichen, insbesondere volle außenpolitische Handlungsfähigkeit zu erlangen.53 Erstaunlich waren in diesem Zusammenhang die Argumente, mit denen Amānollāh seine Afghanen zu den Waffen rief. Sie glichen auffällig dem, was die Deutschen seinem Vater nur wenige Jahre zuvor vorgetragen hatten.

c) Ägypten

Ein ähnliches Bild bietet ein Blick nach Ägypten. Dort hatten im Februar 1915 osmanische Truppen den Suezkanal angegriffen. Dieser Angriff hatte nie das Ziel, etwa das Land militärisch zu erobern. Vielmehr wollte er einen Aufstand in Ägypten auslösen, der die britische Herrschaft beseitigen sollte. Zuvor hatten deutsche und türkische Emissäre im Land massiv Propaganda gegen die Entente und für den türkischen Sultan als Herrscher aller

46 War Office an Foreign Office, 6. November 1917. NA, FO 371/29889.

47 Britischer Konsul in Meshed an britischen Botschafter in Teheran, weitergeleitet an Foreign Office, 16. Juli 1915. NA, FO 371/2430.

48 The arrival of a party of Germans &c., in Afghanistan, 30. Dezember 1915. NA, CAB 37/139/66.

49 Ebenda.

50 Ebenda.

51 Vgl. Adamec, Ludwig W.: Dictionary of Afghanistan. New York etc., S. 28.

52 Vgl. ebenda, S. 34 f.

53 Vgl. Adamec, Ludwig W.: Afghanistan, 1900–1923, A diplomatic history. Berkley etc., 1967, S. 111–125.

Muslime betrieben. Deutsche Agenten unterstützen darüber hinaus auch Vertreter des jungen ägyptischen Nationalismus mit Geld und Waffen. Zu einem Aufstand kam es bis 1918 nicht. Die Briten reagierten auf die Bedrohung des Suez-Kanals und die Destabilisierungsversuche im Land mit eiserner Härte. Diese Maßnahme verhinderte einerseits, daß sich Deutsche und Türken ein realistisches Bild über die Lage machen konnten und schirmte andererseits die ägyptische Bevölkerung effektiv von der Agitation der Mittelmächte ab. Diese politische Repression führte aber im Frühjahr 1919 schließlich zu einem großen Aufstand in Ägypten – zu spät um den Deutschen noch zu nützen, doch letztlich auch als Folge ihrer Tätigkeit. Als Resultat dieses Aufstandes gewann Ägypten 1922 seine zwar eingeschränkte, aber doch weitgehende Souveränität. Großbritannien aber mußte sich von der Idee einer uneingeschränkten Dominanz im Vorderen Orient verabschieden.54

Bleibt nun die Frage zu klären: Was haben all die deutschen Operationen gekostet? Standen Aufwand und Nutzen in einem sinnvollen Verhältnis? Der Blick in diese Buchführung offenbart dabei folgendes Bild: Insgesamt hat die deutsche Reichregierung zwischen 1914 und Ende 1917 rund 48 Millionen Goldmark für Revolutionierungsprojekte ausgegeben.55 Diese Zahl scheint hoch, relativiert sich aber mit Blick auf die Kriegskosten Deutschlands. Roger Chickering beziffert diese auf 168,6 Milliarden Goldmark.56 Ins Verhältnis gesetzt offenbart sich auf der Gegenseite, daß Großbritannien im Jahr 1918 allein für seine militärischen und politischen Aktivitäten in Persien 30 Millionen Pfund ausgegeben hat.57 Ein Goldpfund entsprach etwa 20 Goldmark.58 In deutscher Währung hatte also Großbritannien allein im Jahr 1918 als Reaktion auf die deutschen Umtriebe rund 600 Millionen Mark nur in Persien ausgegeben. Diese Zahlen sind nur ein Anhaltspunkt, verdeutlichen aber, daß der deutsche Aufwand keineswegs außergewöhnlich hoch war. Das gilt insbesondere, wenn man sich vor Augen hält, daß Großbritannien weitere elf Millionen Pfund (220 Millionen Goldmark) für die so genannte arabische Revolte gezahlt hat.59 Mit unterlegenen finanziellen Mitteln haben die Mittelmächte im Orient also durchaus annehmbare Ergebnisse erzielt, indem sie den Gegner zwangen, erheblich größere Mittel einzusetzen, um ihre asymmetrischen Angriffe abzuwehren.

3. Conclusio

Das Bündnis mit dem Osmanischen Reich zwischen 1914 und 1918 war deutscherseits hauptsächlich vom Ziel getragen, Kräfte der Entente durch das Eröffnen einer dritten Front vom europäischen Kriegsschauplatz fernzuhalten. In diesem Kontext sind auch die panislamische Propaganda in islamischen Gebieten außerhalb des Osmanischen Reiches und die Revolutionierungsbestrebungen zu sehen. Es ging zwischen 1914 und 1918 keineswegs darum, in Ländern wie Afghanistan, Persien oder Ägypten Kolonien zu errichten. Ziel war es, die Ententemächte in ihrer Peripherie zu schwächen. Kaiserreich, Osmanisches Reich

54 Vgl. zur Ägypten-Expedition Will: Weltmacht, S. 49 75.

55 Vgl. zu einer genauen Berechnung dieser Kosten ebenda, S. 294–298.

56 Chickering, Roger: Das deutsche Reich und der Erste Weltkrieg. München, 2002, S. 234f.

57 The cost of existing policy in Persia, 3. Dezember 1918. NA, TO 12261.

58 Mayers Konversationslexikon, 1888. Tabellen S. 896f.

59 Vgl. Storrs, Ronald: Orientations. London, 1937, S. 177.

und die Habsburger-Monarchie befanden sich im Orient in einer defensiven Situation. Die Möglichkeit, den Konflikt in die vom Gegner beherrschten Gebiete zu tragen, bestand mit klassischen militärischen Mitteln nicht. Den Mittelmächten verblieb als einzige Option also eine asymmetrische. Die Deutschen verzichteten dabei in der unterliegenden Ideologie weitgehend auf den Export europäischer Maßstäbe, Werte und Anschauungen, sondern bedienten sich gezielt einer autochthonen Geisteshaltung, die in der Region bereits etabliert war. Dadurch wurde das Selbstwertgefühl vor allem der verbündeten Osmanen enorm gestärkt, wie deren selbstbewußtes Agieren in der Koalition deutlich zeigte. Dabei bleibt festzuhalten, daß die Jihad-Propaganda für Deutschland ein Mittel zum Zweck gewesen ist. Eine besondere Sympathie für den Islam als solchen oder für die islamischen Zivilisationen ist draus nicht abzulesen. Die verwendeten Ressourcen waren keineswegs verschwendet, zwangen sie doch den Gegner, weit größeren Aufwand zu betreiben, um der Bedrohung Herr zu werden. Und schließlich trug diese Tätigkeit der Mittelmachte nach dem Kriege zu völlig unbeabsichtigten Entwicklungen bei – zum Ausbruch antiimperialistischer Bewegungen nämlich, die vor allem die Position Großbritanniens in der Region nachhaltig erschütterten und kolonialisierten Völkern zu größerer Freiheit und Selbstbestimmung verhalf.

Modern Öncesi Dönemde Türk-Alman Diplomasisi[1]

Mark Feuerle, MA
Dr. ,Hannover Leibniz Üniversitesi

Kanuni Sultan Süleyman'ın ordusu, yağmurlu bir günde Viyana'ya yarım günlük yolculuk kadar uzak olan küçük Güns bölgesine taarruza geçtiğinde, tarih 1532 yılının Ağustos ayını gösteriyordu.

Sultan'ın onbinlerce kişilik ordusunun üç yıl önce olduğu gibi yine asıl hedefi Viyana idi. Orada Habsburg Hanedanlığı'nın eski merkezi bulunuyordu. Aynı zamanda orada onları bekleyen ve Avrupa'nın her bölgesinden toplanmış güçlü bir ordu vardı. Bu ordunun ana gövdesini ise Kutsal Roma İmparatoru V. Karl'ın gönderdiği ünlü İspanyol piyadesi oluşturuyordu. Kardeşi Alman Kralı ve daha sonraki Kutsal Roma İmparatoru II. Ferdinand da, elindeki kısıtlı imkanlarla toparladığı güçle orduya destek sağlıyordu. Viyana önünde askerler ile yaklaşmakta olan Osmanlı ordusu beklenirken, küçük Güns bölgesinin sorumlusu, umutsuz bir şekilde Güns şehrinin savunması için hazırlıklar içerisindeydi. Bu kişi, Güns'ün Şövalyesi ve Veznedarı ünvanına sahip Niclas Jurišič2 idi.

Bu dönemde 40 yaşlarında olan Yüzbaşı Jurišič, eldeki kaynaklar ışığında Almanca tabirle „Haudegen" olarak tarif edilen tecrübeli ve sert bir asker, hiyerarşik yapıda yükselmesine rağmen sade kalan ve okuma-yazma bilmeyen biriydi. Kendisinin karşı taraftaki dengi ise, Batı dünyasında anılan adıyla Muhteşem Süleyman'ın sağ kolu olarak bilinen ünlü İbrahim Paşa idi.3

Daha savaş başlamadan önce, Jurišič Kral Ferdinand'a açık bir mektup yazarak, şehri kesin çöküşten kurtarmak için Alman ordusunun Güns'e kadar ilerlemesini rica etmişti.4 Kendisi de daha önce 28 süvari birliği ile, Alman ordusuna savaş öncesi katkı sağlamak ve katılmak için, Viyana yolundaydı. Kısaca belirtmek gerekirse, Jurišič'in Ferdinand'dan talep ettiği yardım gelmedi. Alman ordusu avantajli konumunu, Güns'e kaçmış olan birkaç bin kadın, çocuk, yaşlı ve köylü için kurban etme niyetinde değildi. Bundan sonra Jurišič'ın Alman Kral'ına yönelik kaleme aldığı mektuplar gün geçtikçe daha umutsuz ve suçlayıcı bir hal alıyordu. Örneğin şu satırlarda da görüldüğü gibi: „Ben şehri koruyordum, çünkü şehir kadın ve çocuklarla doluydu. Umut ettik ki biz Türkleri burada belirli zaman oyalarken, siz Majesteleri ve kardeşiniz Kayzer buraya yetişir ve Türklere baskın

1 Bu konuşmada geçen tüm ayrıntılı bilgileri ve belgeleri teferruatıyla bulabileceğiniz eser: Feuerle, Mark, Büttner, Jan Ulrich: Von Wien nach Konstantinopel 1530 - Deutsch-Türkische Diplomatie am Beginn des 16. Jahrhunderts, Berlin 2010.

2 ADB 14, 1881, p. 743.; ADB 21, 1885, p. 795.

3 EI[2] 3, 1971, p. 998-999.

4 Brandbriefe aus Güns, Jurisic, Nikolaus, Des Türcken erschröckliche belegerung, Nürnberg 1532; Exemplar der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Signatur: 198.14 Hist. (41).

yaparsınız. Ancak kısa sürede benim burada kurban edilmek istendiğimi anladım".[5] Jurišič sitem etmekte haklıydı, çünkü analizleri doğruydu.

Üç gün sonra ise, Sultan'ın kendisi de orduya katılması ve kuşatma sürecinde yaşanan gelişmeler sadece Niclas Jurišič'in mektuplarında değil, aynı zamanda Türk askeri kaynaklarında da yazmaktadır.[6]

Kuşatmadan kısa süre sonra Güns kale duvarı üç bölgeden parçalandı ve Osmanlı ordusunun develeri yoluna aralıksız devam edebilmesi için, oluşan çukurlar da dallar ile dolduruldu. Aralıksız yağan yağmur,[7] yeniçeri ve akıncıların moralini bozuyor ve adeta şehrin tek yardımcısı olarak anılıyordu. O kadar ki, Jurišič'in ifadesiyle „.. [yağmur da olmasa] kimse savunma hevesini kendinde bulamayacaktı".[8]

Şehre giren yeniçeri askerlerinin son taarruzları gerçekleşirken, Jurišič kalanlar ile neredeyse mürettebatsız geriye çekilmiş ve kendi ifadesiyle artık „..sona yaklaşılıyordu". Büyük olasalıkla Jurišič, bu duruma nasıl gelindiğini ve çağın iki büyük İmparatorluğunun, Viyana kuşatmasından 3 yıl sonra tekrar nasıl karşı karşıya geldiğini kendisine sormuştu. Çünkü kendisi, iki yıl önce bu savaşı önlemek için oluşturulan diplomatik heyetin ve misyonun baş aktörlerindendi. Bu nedenle, bu barış misyonunun 1530 yılında neden başarısız olduğunu anlamak için, sürecin hem siyasi hem de kültürel çerçevesine ve arka planına göz atmakta fayda vardır.

Kral II. Ferdinand'dan Kanuni Sultan Süleyman'a Elçi Heyeti (1530)

1530 yılında gerçekleşen bu diplomatik misyon birçok açıdan dikkat çekicidir. İki tarafın büyük bir savaşta karşı kaşıya olduğu bir süreçten (1529 Viyana Kuşatması) çok kısa süre sonra gerçekleşen bu misyon, iki tarafın da gizli raporlarında kayıt altına aldığı bir süreç olmuştur. İki tarafın barışmak yerine, düşmanlıklarını devam ettirmelerine neden olan görüşmeleri ve görüşme esnasındaki kültürel yanlış anlaşılmaları ve diplomatik temasları neredeyse kelimesi kelimesine aktaran belgelerden okuyabiliyoruz. Dolayısıyla birçok açıdan bu diplomatik süreç, modern dönem öncesi Türk-Alman diplomasisini bize aktaran önemli bir örnek olarak görülebilir. Bir Pazar günü, tarih 21 Ağustos 1530 gösterdiğinde, bu misyon Laibach'tan İstanbul'a doğru yola çıkılarak başlamışı.

İstanbul'a gidip devlet erkanıyla diplomatik temaslarda bulunmak üzere katılanların isimlerini, ekipte Latince Tercümanı olarak yer alan Laibach Noteri Benedikt Kuripešič kayda geçirmiştir. Onun bir diğer görevi de yolculuk boyunca iç savaşın yaşandığı Balkan bölgesine dair gözlemlerini rapor etmektir. Nitekim Kuripešič tarafından kayda geçirilen bu rapor, Bosna hakkında günümüze ulaşan adeta ilk tasvir belgesidir.[9] Kuripešič'in temel görevi ise, Türk heyetiyle yapılacak görüşmeleri Almancadan Latinceye tercüme etmesiydi. Çünkü Batı için evrensel bir dil olan Latincenin, Sultan'ın sarayında da mutlaka biliniyor olduğuna inanılıyordu. İşte tam bu noktada, tüm süreci etkileyen ve taraflar arasındaki ilk anlaşmazlığı görüyo-

5 Feuerle/Büttner, p. 144.

6 Feuerle/Büttner, p. 152ff; Sultan Süleyman'ın Güns Önünde Savaş Günlüğü, tercümeden sonra: Hammer-Purgstall, Geschichte des Osmanischen Reiches, Bd. 3, p. 667-668; sowie auch: Bericht der österreichischen Gesandten vor Güns, in: Gévay, Urkunden und Actenstücke, 2. Bd. Heft 1, nachp. 93 (ohne eigene Seitenzählung).

7 Hammer-Purgstall, Bd. 3, p. 667.

8 Feuerle/Büttner, p.143ff.

9 Das Reisetagebuch,angebundene Handschrift imBand: Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, 23.VI.Bell.2°

ruz. Türk heyetiyle görüşmelere başlamak üzereyken, Türk tarafında ne Latinceyi tanıyan, ne de Latinceyi Türkçeye tercüme edecek biri vardı. Alman heyetinde de aynı sorun söz konusuydu. Kayzer V. Karl, bir yıl önce Sultan Süleyman'dan gelen Türkçe mektupta yazılanları[10], ancak bir Türk savaş esirinin mektubu tercüme etmesi sayesinde, yani tam yarım sene sonra anlayabilmiştir.[11]

Aynı zamanda heyet, sadece Almanca konuşmaları doğrultusunda sıkı bir talimat almışlardı. Burada görüyoruz ki, iki İmparatoluk için 16. yy'da karşılıklı dil sorunu – inanılması güç de olsa – büyük bir problem teşkil etmekteydi. Diplomatlar, çaresizlik içinde sadece Almanca konuşma talimatını delmeye karar verdikten sonra Niklas Jurišič'in Almanca sunumunu Hırvatçaya tercüme ediyor, Hırvatçadan da Türk heyetinden bir paşa Türkçeye aktarıyordu. Dil sorunu yinede Türk-Alman diplomasisinde temel sorunu teşkil etmiyordu. Bu daha çok siyasi-kültürel anlaşmazlık konusunda göze çarpıyordu.

Alman heyetine Niklas Jurišič ve Joseph von Lamberg öncülük ediyordu. Heyet, Balkan bölgesine vardığında Türk heyeti tarafından karşılandı ve İstanbul'a kadar onlara eşlik edildi. Joseph von Lamberg heyetin entelektüel ismiydi ve Lamberg-Schwarzenberg soyundan geliyordu. Özellikle 2013'e kadar Çek Dışişleri Bakanı Karl Schwarzenberg tanınan bir şahsiyettir.

İstanbul'a varan heyet, misafir diplomatların ağırlandığı konaklama yerine götürüldü. Götürüldükleri yer, 1453 yılından önce de Konstantinopel'de diplomatlar için konaklama yeri olarak faaliyet gösteriyordu. Alman heyetinin noteri, bu noktada şu cümleleri kayda geçiyor: „Alman özgürlüğümüz hariç hiçbir eksiğimiz yoktu".[12] Aslında bu gibi cümlelerle Alman diplomatlar arasında yaygın olan bir korkuyu dışa vurmaktaydı. Yaygın olan kanaat şuydu ki, devlet erkanına kötü haber ulaştıran elçiler, genellikle Sultan'ın uzun süreli ağırlanan „misafirleri" (!) oluyorlardı. Elçiler böyle bir olası durumu hesap etmiş ve Kral Ferdindand'dan, böyle bir durum söz konusu olduğunda ailelerine yüksek tazminat bedeli ödenmesinin garantisini almışlardı.[13]

Konaklama sürecinde misafir heyete Sultan tarafından ilk hediyeler olarak pahalı ve görkemli elbiseler takdim edildi. Alman heyeti, bu hediyeleri gururla Türk heyetinin kendilerine olan saygı ve samimi hürmetleri olarak yorumluyorlardı. Ancak işte bu hususta yanılıyorlardı. Çünkü sembolik açıdan misafirlere giysi giydirilmesi, yüksek mertebede olanın emrinde olanlara yaptığı bir jest idi. Yani bu jest, kendisine bağlı olanlara karşı gösterilen babalık şefkatini sembolize ediyordu. Alman heyetine karşı ise bu jest, aslında Alman Kralı'nı küçük düşürücü bir hamleydi. Dolayısıyla, taraflar arası yanlış anlaşılmalar böylece devam ediyordu. Elçilere aynı zamanda yüksek miktarda para takdimi de yapılırken, bu takdimler kısmen günlük raporlara kayıt edilmiyor, kısmen de gururla anlatılıyordu.[14] İlerleyen haftalarda para, Alman heyetinde de önemli bir rol oynayacak, ancak bu bağlamda ciddi yanlış anlaşılmalar sonucu tüm müzakerelerin olumsuz sonuçlanmasına neden olacaktı. Elçiler, müzakereleri yürütmeleri konusunda iki ayrı talimat doğrultusunda hareket

10 Der Brief Süleymâns an Ferdinand I., in: Gévay, Urkunden und Actenstücke, 1. Bd. Heft 2, p. 51-52.

11 Feuerle/Büttner, p.155.

12 Feuerle/Büttner, p.93.

13 Vgl.: Versicherungsschreiben für die Gesandten, in: Feuerle/Büttner, p. 60; Auch: Drei Versicherungsschreiben, in: Curipeschitz, Itinerarium,hg. v. Eleonore Gräfin Lamberg, S. 79-83; imNeudruck, hg. v. Gerhard Neweklowsky, Klagenfurt 1997. p. 98-101.

14 Vergleiche zum Geschenkwesen: Dilger, Hofzeremoniell, p. 96-100.

ediyorlardı.[15] Birincisi, Türk heyeti tarafından üzerleri arandığında ele geçirilmesi ve okunmasında sakınca olmayan talimat mektubu, diğeri de gerçek ve gizli talimatları içeren mektup. Bu talimat mektubunda, müzakereleri Sultan'ın kendisiyle yapmaları için özellikle ısrarcı olmaları bildirilmekteydi. Kral Ferdindand ve V. Karl cephesinin, Osmanlı devlet prosedürü ve görgü kurallarından bu kadar habersiz olmaları gerçekten hayret edici bir durumdur. Oysa bu geçmişteki Bizans teşrifat kurallarıyla aynıydı.[16]

Dolayısıyla müzakereler elbette Sultan Süleyman ile değil, ancak onun görevlendirdiği isimlerle yapılabilirdi. Müzakereleri İbrahim Paşa gibi, Osmanlı Devleti'nin en etkili ve güçlü isimlerinden biriyle yapacak olmaları da heyet için bir avantajdı. Bu durumu Viyana merkezi de olasılık olarak hesap etmişti, ve talimat olarak da, şayet Sultan'ın yerine İbrahim Paşa ile görüşülecek olursa, o halde İbrahim Paşa'ya rüşvet teklif edilmeli ve paşa para ile satın alınmaydı.

Burada kültürlerarası farklılık ile bilhassa Alman heyetinde Osmanlı Devleti'nin işleyişi ve siyasi iradesi hakkındaki bilgi ve anlayış eksikliği ortaya çıkıyor. Avrupalı müzakereciler için, siyasi taleplerin parayla satılabilir olmaması düşünülemezdi. Bu sebeple, teklif ettikleri rüşvet miktarını sürekli daha da yükseltiyorlardı, ama bu durum Türk tarafını daha da çok öfkelendiriyordu. Osmanlı tarafı için barış anlaşmasını para karşılığında sağlamak büyük bir güçsüzlük örneğiydi. İbrahim Paşa, elçilerin sabrını özellikle sınıyordu. Sürekli kişisel hakaretlerde bulunuyor ve batılı liderleri aşağılıyordu. Kayzer V. Karl'ı „İspanya Kralı", Alman Kral Ferdinand'ı „Viyana Kralı" ve Papa'yı ise sadece „Sizin büyük Papazınız" olarak tanımlıyordu.[17] İbrahim Paşa bununla da kalmıyor, Kral Ferdinand'ın kendisine „baba" diye hitap edebileceğini, vaktiyle Balkanlarda çok sayıda kadınla birlikte olduğunu, bu ilişkilerden dünyaya gelen çocuklardan birinin de Ferdindan olabileceğini, bu nedenle kendisinin babası olabileceğini ima ediyordu.

Alman heyeti, nezaketini bozmuyordu ama asıl meseleri olan Macaristan tacı için müzakereleri de ilerletemiyorlardı. Haftalar sonra artık bir mutabakat sağlamanın mümkün olmadığını anlaşılmıştı. Bu tabloya rağmen elde edebildikleri tek bir kazanç vardı, o da duruşlarıyla İbrahim Paşa'nın saygısını kazanmış olmalarıydı. Nitekim kendilerine serbestçe geri dönebilecekleri bildirildi. Ancak bu noktada İbrahim Paşa, gelecek sene Kral Ferdinand'a Viyana'da bir karşı ziyaret yapacağını elçilere söyleyerek önemli bir hata yaptı.[18] İbrahim Paşa muhtemelen düşmanını yanlış değerlendiriyor veyahut gururlu tavırlarıyla onları fazla küçümsüyordu. Sonuç olarak bu tavrı, karşı tarafın 1532 yılına güçlü bir ordu kurarak hazırlanmasına neden olacaktı.

Alman heyeti, Sultan Süleyman'ın bizzat kendisinden belki daha olumlu karşılık alabileceklerini hala ümit ediyor ve Sultan'ın huzuruna kabul edilmek için ısrar ediyorlardı. İbrahim Paşa daha sonra elçilerin Sultan'ın huzuruna çıkmasına imkan tanıdı. Burada yine anlaşılmayan, bu huzura kabulün sadece protokol gereği gerçekleşen bir tören olduğunu elçilerin bilmemesiydi. Elçilerin Sultan'ın huzurundaki bu törende, Sultan ile müzakere etme girişiminde bulunmaları Osmanlı heyeti tarafından edepsizlik ve protokol sürecine aykırı bir tavır olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak heyet istedikleri barış anlaşmasını sağlayamadan eli boş ola-

15 Instruktion für die Gesandten, in: Gévay, Urkunden und Actenstücke, 1. Bd. Heft 4, p. 1-12.

16 Hierzu die ausführliche Darstellung bei: Dilger, Hofzeremoniell.

17 Feuerle/Büttner, p. 113.

18 Der Bericht der Gesandten,in: Gévay, Urkunden und Actenstücke, 1. Bd. Heft 4, p. 25-49.

rak dönüş için yola çıkmış, Niklas Jurišič de yolculuk esnasında ağır hastalanmıştı. Bu misyon, aslında karşılıklı anlayış eksikliği ve yanlış anlaşılmalar hasebiyle başarısız olmuş ve sonuç olarak iki güçlü devletin tekrar karşılıklı bir mücadeleye gireceği kesinleşmişti.19 Bu tarihi arka planı aktardıktan sonra şimdi tekrar yazımızın ilk bölümüne, 1532 yılının Ağustos ayına, yani Güns'te gerçekleşen muharebede şehri savunanların Yeniçeriler karşısında son derece karamsar oldukları ana dönebiliriz.

Sonuç

Kısaca özetleyecek olursak: Yeniçeri askerleri, kadın çığlıklarının yankılandığı evlerin arasından geçerek, muhtemel bir pusuya karşı son kez daha kale duvarının önüne kadar çekildiler. Kısa süre sonra Niklas Jurišič de şehri terk ederek, bir kez daha İbrahim Paşa ile görüşüp şehrin kaderi hakkında müzakere etmek için yola koyuldu. Burada görüyoruz ki, taraflar artık birbirlerini daha iyi tanımaktaydılar. Nitekim bu seferki müzakereler başarıyla sonuçlanacak ve barış sağlanacaktı. İbrahim Paşa öncelikle Niklas Jurišič'in daha önceki müzakereler sonunda yakalanmış olduğu hastalığı atlatıp atlatmadığını ve yaralı olup olmadığını sorarak, ihtiyaç duyması halinde doktor muayenesi teklif etmiştir. Akabinde müzakere çok hızlı gelişmiş ve bir çay içme süresi içinde noktalanmıştır. Varılan anlaşmaya göre, hiçbir Türk askeri şehre ayak basmayacak, buna karşılık şehire Türk bayrağı çekilecekti. Böylece her iki tarf durumu kurtarmış olacaktı. Ayrıca, geri çekilen hiçbir Türk askerine ateş açılmayacaktı.

Dikkat çeken başka önemli husus da şudur: Jurišič'in anlatımına göre, İbrahim Paşa Sultan'ın çadırının çok yakınlarda olması nedeniyle kendisini onunla bizzat görüştürebileceğini söylemiştir. İbrahim Paşa'nın karakterini iyi tanıyan Jurišič ise cevaben „Buna gerek olmadığını, çünkü İbrahim Paşa olarak sözlerinin Sultan'ınki kadar ağırlığa ve etkinliğe sahip olduğunu" ifade etmiştir.20 Anlatıma göre bu sözler İbrahim Paşa'nın hoşuna gitmiş ve yüzünde tebessüm oluşmuştur. Ayrıca Jurišič veda esnasında İbrahim Paşa'nın eteğini öperek ayrılmıştır, oysa bu durumlarda sadece Sultan'ın eteği öpülürdü.

Burada müşahede ediyoruz ki, Jurišič'in kişisel gayretleriyle kültürel anlaşmazlıklar da aşılarak savaş müzakereleri başarıyla noktalanmıştır. Böylece yeni müzakereler için de atmosfer bir hayli yumuşamıştı. Nitekim 1532/33 yıllarında dördüncü bir heyet daha İstanbul'a geldi. Bu görüşmede Macaristan hakkında hiç konuşulmazken, sınırlardaki mevcut durum resmileştirilmiş ve beş yıllık bir barış antlaşmasına varılmıştır. 1547 yılında iki taraf da İstanbul'da bir Avrusturya Elçiliği'nin sürekli bulunmasına karar vermişlerdir. Diplomatların pozisyonu ise duruma göre değişikliğini ve belirsizliğini koruyordu.

Bu sürecin aktörleri 16.yy'da hayata veda ettikten sonra da sorunun kaynakları devam ediyodu. Etkinliği fazlasıyla başından aşmış olan ve mütevazi bir yunanlı balıkçının oğlu İbrahim Paşa, 1536 yılında Topkapı Sarayı'nda boğulmuş halde bulunur; „İspanya Kralı" Karl 1558, „Viyana Kralı" Ferdinand 1564 yılında hayata veda ederken, Sultan Süleyman da 1566 yılında hep hayal ettiği şekilde cephede, Macaristan/Zigetvar kuşatması esnasında hayata gözlerini yumuyordu.

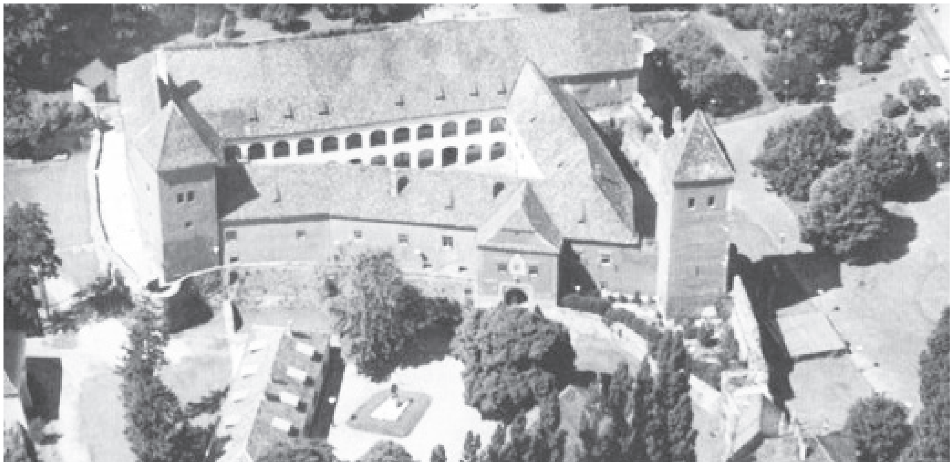
19 Der Brief an den König,in: Gévay, Urkunden und Actenstücke, 1. Bd. Heft 4, p. 96.

20 Original aller Vereinbarungen bei: Feuerle / Büttner, p. 252.

Deutsch-Türkische Diplomatie in der Vormoderne[1]

Dr. Mark Feuerle, MA
Leibniz Universitaet Hannover

Es war ein regnerischer Tag im August des Jahres 1532 als die Truppen Al Quanunis den Beschuß des kleinen Ortes Güns - eine halbe Tagesreise vor Wien - begannen.

Das Schloss Güns

Die Truppen des Sultans zählten mehrere zehntausend Köpfe und wie schon drei Jahre zuvor war ihr eigentliches Ziel: Wien. Hier lag das alte Zentrum der Habsburger-Familie. Dort erwartete ein ebenso mächtiges Heer von Landsknechten aus allen Teilen Europas den Angriff. Den Kern dieses Heeres bildete die berühmte spanische Infanterie, die der römisch-deutsche Kaiser Karl V. entsandt hatte. Sein Bruder, der deutsche König und spätere Kaiser Ferdinand II., bot seinerseits die Kräfte auf, die er aus seinen eher begrenzten Mitteln schöpfen konnte.

Während also das Heer des Reiches vor Wien auf die heranrückenden osmanischen Einheiten wartete, versuchte der Hauptmann des kleinen Ortes Güns verzweifelt, eine Verteidigung des Ortes in einer nahezu hoffnungslosen Lage zu organisieren. Der Name dieses Ritters und Erbkämmerers zu Güns - so sein korrekter Titel - war Niclas Jurišič.2

1 Alle in diesem Redebeitrag enthaltenen Fakten und Erläuterungen sowie die dazugehörigen Nachweise und Quellen lassen sich umfassend nachvollziehen in: Feuerle, Mark, Büttner, Jan Ulrich: Von Wien nach Konstantinopel 1530 - Deutsch-Türkische Diplomatie am Beginn des 16. Jahrhunderts, Berlin 2010.

2 ADB 14, 1881, p. 743.; ADB 21, 1885, p. 795.

Moderne Darstellung des Niclas Jurišič

Der zu diesem Zeitpunkt etwa 40-jährige Hauptmann war nach allem, was wir wissen am ehesten das, was man im Deutschen eine „Haudegen", einen zähen, in der Hierarchie aufgestiegenen, aber immer einfach gebliebenen Soldaten nennen könnte, der Zeit seines Lebens Analphabet blieb.

Sein direktes Gegenüber war der schon zu Lebzeiten berühmte Ibrahim Pasha, die rechte Hand Süleimanns des Prächtigen, wie er im Abendland genannt wurde.3

Noch bevor die eigentlichen Kampfhandlungen begannen, schrieb Niklas Jurischütz einen offenen Brief an König Ferdinand, in dem er ihn um das Vorrücken des Deutschen Heeres nach Güns bat, um die Stadt vor dem sicheren Untergang zu retten.4 Er selbst war in den Tagen zuvor bereits auf dem Weg nach Wien gewesen, um sich mit 28 Husaren den deutschen Truppen in der bevorstehenden Schlacht anzuschließen.

Doch, um es kurz zu machen, die Hilfe blieb aus. Das deutsche Heer wollte den Vorteil der eigenen Geländewahl nicht opfern, nur um ein paar tausend nach Güns geflohene Frauen, Kinder, Alte und Bauern zu retten.

Von hier an werden die Briefe des Hauptmanns Jurišič von Tag zu Tag verzweifelter und anklagender, wenn er schreibt: „Ich verteidigte die Stadt, weil sie voller Frauen und Kinder war und gedachte, die Türken eine Zeit lang aufzuhalten, bis euer Majestät und ihr Bruder der Kaiser hier nackommen und den Türken überfallen werdet. Indes habe ich schon sehr früh bemerkt, daß man offenbar bereit ist, mich zu opfern."5 Die Verbitterung war gerechtfertigt, denn seine Analyse war korrekt.

3 EI^{2} 3, 1971, p. 998-999.

4 Brandbriefe aus Güns, Jurisic, Nikolaus, Des Türcken erschröckliche belegerung, Nürnberg 1532; Exemplar der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Signatur: 198.14 Hist. (41).

5 Feuerle/Büttner, p. 144.

Nach drei Tagen stieß auch der Sultan selbst zum türkischen Heer und die Kriegsereignisse während der Belagerung sind uns nicht nur aus den Briefen des Niclas Jurišič, sondern auch aus türkischen Quellen des Heeres gut überliefert.6

Die Mittelalterliche Verteidigungsmauer von Güns

Schon bald war die Mauer an drei Stellen gesprengt und der Graben mit Reisig gefüllt, das die Kamele der osmanischen Truppen ohne Unterlass heranbrachten. Nur der permanente Regen,7 der die Moral der Janitscharen und Acincis zu untergraben begann, erwies sich als treuer Verbündeter der Stadt, in der nach den Worten Jurišič „..kein Mann mehr Lust gehabt hätte, sich noch zu wehren."8

So also erfolgte der letzte Angriff der Janitscharen, die in die Stadt eindrangen während der Hauptmann Jurišič sich mit den Resten der Besatzung und ohne einen Rest Pulver unter ein Vordach zurückzogen, wo es nach seinen Worten nun „..auf das Letzte ging".

Vielleicht mag er sich in diesen Momenten einmal gefragt haben, wie es soweit hatte komme können. Zu diesem erneuten Aufeinanderprallen der beiden großen Imperien ihres Jahrhunderts, nur drei Jahre nach der ersten Belagerung Wiens. Dies ist nicht abwegig, denn Jurišič war selbst Teil einer diplomatischen Mission gewesen, die zwei Jahre zuvor versucht hatte, den Krieg zu vermeiden.

Wenden wir uns daher einen Moment der Frage zu, warum diese Mission des Jahres 1530 eigentlich scheiterte und was die politischen vor allem aber die kulturellen Rahmenbedingungen dieser Mission waren.

6 Feuerle/Büttner, p. 152ff; Kriegstagebuch Sultan Sülemâns vor Güns, nach der Übersetzung bei: Hammer-Purgstall, Geschichte des Osmanischen Reiches, Bd. 3, p. 667-668; sowie auch: Bericht der österreichischen Gesandten vor Güns, in: Gévay, Urkunden und Actenstücke, 2. Bd. Heft 1, nachp. 93 (ohne eigene Seitenzählung).

7 Hammer-Purgstall, Bd. 3, p. 667.

8 Feuerle/Büttner, p.143ff.

Gesandtschaft 1530

Die 1530er Mission ist aus vielen Gründen bemerkenswert. Sie erfolgte kurz nach den schwersten kriegerischen Handlungen beider Reiche an ihrer gemeinsamen Peripherie und sie ist zugleich die Mission, die von ihren Protagonisten am besten in geheimen Berichten dokumentiert wurde. Wir erhalten hier einen detaillierten und nahezu wörtlichen Eindruck in die Verhandlungen und kulturellen Missverständnisse beider Seiten, die zur Fortsetzung der Konfrontation führten. In vielerlei Hinsicht ist sie somit als prototypisch für die deutsch-türkische Diplomatie während der gesamten Vormoderne zu betrachten.

Am 21. August 1530 - einem Sonntag - brach die diplomatische Mission von Laibach aus in Richtung Konstantinopel auf.

Laibach und Umgebung nach einer Karte von Mercator9

Ihre Mitglieder kennen wir sämtlichst mit Namen, alle verzeichnet vom lateinischen Dolmetscher dieser Mission, Benedikt Kuripešič, Notar aus Laibach. Aufgabe dieses angeworbenen Notars war es, einerseits den Reiseverlauf über den im Bürgerkrieg befindlichen Balkan zu dokumentieren. Dieses Reisetagebuch ist die erste uns überlieferte Beschreibung Bosniens überhaupt.10 Seine Hauptaufgabe aber sollte es sein, bei den Verhandlungen mit dem türkischen Kaiser das Deutsche ins Lateinische zu übersetzen. Man ging selbstverständlich davon aus, daß die Universalsprache des lateinischen Westens auch am Hofe des türkischen Sultans eine Entsprechung finden würde. Und eben hierin finden wir bereits das erste schwere Missverständnis, das symptomatisch für die gesamte Diplomatie beider Reiche sein sollte. Denn als man am Hofe des Sultans mit den Verhandlungen beginnen wollte, wußte man dort zunächst nicht, was für eine Sprache Latein sein sollte, noch gab es einen Übersetzer, der Latein ins Türkische übersetzen konnte.

Auf deutscher Seite aber bestand dasselbe Problem. Kaiser Karl V. hatte im Jahr zuvor einen Brief Süleimans erhalten11 - natürlich auf Türkisch - und benötigte ein halbes Jahr, bis man einen Kriegsgefangenen Türken fand, der lesen und den Brief übersetzen konnte. 12

Zugleich aber hatte die Diplomatische Mission den strikten Befehl, nur deutsch zu sprechen. Wir sehen hier, daß bereits im 16. Jahrhundert die gegenseitige Sprachlosigkeit zweier Imperien - so unfassbar sie scheint - ein bedeutendes Hindernis darstellte. In ihrer Ratlosigkeit entschlossen sich die Diplomaten schließlich, vom Befehl abzuweichen und ihren deutschen Vortrag von Niklas Jurišič ins Kroatische übersetzen zu lassen, das wiederum von

9 Mercator, Gerhard/Hondius Iodocus/Ianssonius Ioanes: Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabrica figura, Amsterdam 1636.

10 Das Reisetagebuch,angebundene Handschrift imBand: Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, 23.VI.Bell.2°

11 Der Brief Süleymâns an Ferdinand I., in: Gévay, Urkunden und Actenstücke, 1. Bd. Heft 2, p. 51-52.

12 Feuerle/Büttner, p.155.

einem Mann des Pasha ins Türkische übersetzt wurde.

Die Sprache aber sollte nicht das Hauptproblem der deutsch-türkischen Diplomatie sein. Diese war vielmehr in politisch-kulturellen Missverständnissen zu finden. Doch der Reihe nach: Die deutsche Delgation wurde von den beiden Kleinadligen Niklas Jurišič und Joseph von Lamberg angeführt und war auf dem Balkan von türkischen Außenposten in Empfang genommen und sicher bis Konstantinopel geleitet worden. Joseph von Lamberg - der intellektuelle Kopf der Mission - gehörte zum typischen deutschen Dienstadel der Familie Lamberg-Schwarzenberg, die den meisten wohl über den tschechischen Außenminister Karel Schwarzenberg (bis 2013) bekannt ist.

Nach Ankunft der Mission verbrachte man die Diplomaten in jene Diplomatenunterkunft, die schon vor 1453 in Konstantinopel diesem Zweck gedient hatte. Der Notar der deutschen Mission vermekrt hierzu: „Es fehlte uns nichts außer unserer deutschen Freiheit".13 Er spricht hier eine weit verbreitete Angst deutscher Diplomaten an, die nicht unbegründet war. Denn es war bekannt, daß man an der Hohen Pforte gerne jene Botschafter, die schlechte Nachrichten brachten als dauerhafte „Gäste" des Sultans in der Unterkunft behielt. Die Gesandten hatten sich für diesen Fall bereits bei Ferdinand hohe Entschädigungssummen für ihre Familien garantieren lassen.14

In dieser Unterkunft kam es auch bereits zu ersten Geschenken des Sultans in Form prachtvoller und teurer Gewänder. Die Gesandten interpretierten diese Geschenke stolz als Zeichen des Respekts und der freundlichen Anerkennung durch die türkische Seite. Hier aber waren sie im Irrtum. Die symbolische Einkleidung war eine Geste des Höhergestellten an ihm treu Untergebene, ein Zeichen der quasi väterlichen Zuwendung, die für eigene Vasallen vorbehalten war. An die Gesandten gerichtet war es eigentlich - insbesondere da sie angenommen wurde - eine Herabwürdigung ihres eigentlichen Dienstherrn, des deutschen Königs. Und so setzten sich die Missverständnisse fort. In Teilen wurden sehr umfangreiche Geldgeschenke an die diplomatischen Gesandten überreicht, die in manchen Berichten der Betroffenen unterschlagen wurden, in anderen wiederum stolze Erwähnung fanden.15

Geld spielte aber auch in den kommenden Verhandlungswochen auf deutscher Seite eine große Rolle, wobei auch hier schwerwiegende Missverständnisse zum gesamten Scheitern der Verhandlungen beitrugen. Die Gesandtschaft verfügte über zwei Versionen von geheimen Anweisungen zur Verhandlungsführung.16 Eine Version, die notfalls bei ihrer Durchsuchung von der Gegenseite hätte gefunden werden sollen und eine authentische, die die tatsächlichen Anweisungen enthielt. In dieser ist unter anderem festgelegt, daß die Gesandtschaft in jedem Fall darauf bestehen solle, ausschließlich mit dem türkischen Kaiser selbst zu verhandeln.

Es ist nahezu erstaunlich, wie wenig man am am Hofe Ferdinands und Karl V. über das osmanische Hofzeremoniell wußte, obwohl es weitestgehend mit dem byzantinischen Hof-

13 Feuerle/Büttner, p.93.

14 Während sich Niklas Jurišič für die Reise allein die Erstattung der Kosten versichern lässt, mußte im Falle des Grafen Lamberg bereits für die Reise selbst die Überlassung der Einnahmen des Amtes Senosetsch garantiert werden. Vgl.: Versicherungsschreiben für die Gesandten, in: Feuerle/Büttner, p. 60; Auch: Drei Versicherungsschreiben, in: Curipeschitz, Itinerarium,hg. v. Eleonore Gräfin Lamberg, S. 79-83; imNeudruck, hg. v. Gerhard Neweklowsky, Klagenfurt 1997. p. 98-101.

15 Vergleiche zumGeschenkwesen: Dilger, Hofzeremoniell, p. 96-100.

16 Instruktion für die Gesandten, in: Gévay, Urkunden und Actenstücke, 1. Bd. Heft 4, p. 1-12.

zerememoniell identisch war.17 So waren die Verhandlungen selbstverständlich nicht mit Süleiman persönlich, sondern allein mit dem beauftragten Unterhändler zu führen. Die Delegation konnte dabei von Glück sagen, daß es sich hierbei mit Ibrahim Pasha um einen der einflußreichsten und mächtigsten Männer des osmanischen Reiches handelte. Zum Glück war dieses auch Wien nicht verborgen geblieben und die Instruktion der Gesandten enthielt diesbezüglich ebenfalls genau Anweisungen. Könne man nicht mit dem türkischen Kaiser direkt verhandeln, so solle man versuchen, Ibrahim Pasha mit Geldversprechungen zu kaufen.

Hier zeigt sich deutlich die interkulturelle Differenz, ja das völlige Unverständnis der deutschen Delegation über die Funktionsweise des osmanischen Staates und seiner politischen Spitze. Für die europäischen Verhandlungsführer war die Vorstellung von der Nichtkäuflichkeit einer politischen Forderung vollkommen abwegig. Und so erhöhte man stetig das Bestechungsangebot, was auf der Gegenseite nur immer größere Verärgerung und Verachtung auslöste. Von osmanischer Seite legte man den Versuch, Frieden mit finanziellen Angeboten zu erkaufen zudem fälschlicherweise als Schwäche aus. Die Geduld Diplomaten stellt Ibrahim Pasha dabei auf harte Proben. Immer wieder erging er sich in sehr persönlichen Beleidigungen und Herabsetzungen der westlichen Führer. Kaiser Karl V. bezeichnete er stets als König von Spanien, den deutschen König Ferdinand II. als „König von Wien" und den Papst nannte er stets nur „Euren großen Pfaffen".18 Zudem bot er sogar an, daß Ferdinand ihn „Vater" nennen dürfe, denn er habe auf dem Balkan so viele Frauen geschwängert, daß es durchaus sein könne, daß er Ferdinands Vater sei.

Die Delegation übte sich derweil in großer Höflichkeit, wobei sie in der eigentlichen Sache, nämlich der Forderung nach Krone Ungarn nicht nachgeben konnte, weil dies das Verhandlunsgmandat nicht ermöglichte. So war man sich denn auch nach einigen Wochen einig, daß man sich nicht einigen würde. Bei allem Misserfolg hatte die Delegation durch die Form ihres Auftretens doch eines erreicht: die persönliche Anerkennung IbrahimPashas. So gab er ihnen das Versprechen, daß man sie frei wieder abziehen lasse. Hierbei aber machte er einen entscheidenden Fehler, indem er den Abgesandten sagte, er selbst werde Ferdinand im kommenden Jahr in Wien einen Gegenbesuch abstatten.19 Entweder war hierin eine Fehleinschätzung des Gegners oder auch nur die Überheblichkeit Irahim Pashas zu sehen. In jedem Fall aber gab es dem auf Söldnerheeren basierenden Militärsysthem des Reiches genügend Zeit, ein entsprechend mächtiges Heer für das Jahr 1532 vorzubereiten.

Da die Gesandten noch immer erhofften, vom Kaiser selbst vielleicht eine günstigere Antwort erhalten zu können, drängten sie zu diesem Zeitpunkt noch immer auf eine Audienz bei Süleimann.

Es war Ibrahim Pasha selbst, der ihnen tatsächlich die Gelegenheit zu einer solchen Audienz gab. Es ist auch hier erneut unverständlich, daß die Abgesandten nicht wußten, daß es sich hierbei um eine reine protokollarische Ehrung handelte. Ihr Versuch, bei dieser Audienz, in Verhandlungen mit dem Kaiser einzutreten muß von osmanischer Seite als ungeschickter Fauxpax und Bruch des Protokolls erschienen sein.Schleßlich reisten die Gesandten ohne Friedensvertrag aber immerhin mit freiem Abzug am ab, wobei Niklas Jurišič so schwer erk-

17 Hierzu die ausführliche Darstellung bei: Dilger, Hofzeremoniell.

18 Feuerle/Büttner, p. 113.

19 Der Bericht der Gesandten,in: Gévay, Urkunden und Actenstücke, 1. Bd. Heft 4, p. 25-49.

rankt war, daß er auf einer Pferdetrage transportiert werden mußte.

Die Mission war vor allem am völligen gegenseitigen Unverständnis gescheitert und es stand fest, daß beide mächtigen Reiche zu einem erneuten Kräftemessen antreten würden.20

Dies bringt uns zurück, zu jenem Tag im August des Jahres 1532, wo in Güns die letzten Verteidiger sich verzweifelt der Übermacht der Janitscharen erwehrten.

Belagerung von Güns im Jahre 1532 nach einer türkischen Darstellung des 16. Jahrhunderts.

Nun, um es kurz zu machen: Durch das Geschrei der Frauen in den umliegenden Häuser verunsichert, zogen sich die Janitscharen in Erwartung eines Hinterhaltes noch ein letztes mal vor die Mauern zurück. Wenig später verließ auch Niklas Jurišič die Stadt, um mit Ibrahim Pasha in dessen Zelt noch einmal Verhandlungen zu führen - diesmal über das weitere

20 Der Brief an den König,in: Gévay, Urkunden und Actenstücke, 1. Bd. Heft 4, p. 96.

Schicksal seiner Stadt.

Hier zeigte sich, daß beide Seiten offenbar voneinander gelernt hatten. Denn die Verhandlungen sollten in diesem Fall erfolgreich sein. Als erstes erkundigte sich Ibrahim Pasha, ob Jurišič von der Krankheit genesen sei, die er in der Türkei bekommen habe, anschließend, ob er verwundet sei und ärztliche Hilfe benötige. Danach ging alles sehr schnell und die Verhandlungen waren in der Dauer eines Tees erledigt.

Kein türkischer Soldat sollte die Stadt betreten, im Gegenzug aber die türkische Fahne über der Stadt aufgezogen werden. So konnten beide Seiten ihr Gesicht waren. Es wurde vereinbart, daß auf abziehende türkische Soldaten nicht geschossen würde. Und noch etwas fällt auf: Jurischitz berichtet, Ibrahim Pasha habe ihm angeboten, den Kaiser persönlich zu treffen, da dieser sich nur wenige Zelte entfernt befinde. Er aber antwortete in sehr guter Kenntnis des Charakters Ibrahim Pashas mit den Worten: „Er wisse, daß sein Wort genauso schwer wiege, wie jenes des Kaisers und daher brauche er den Kaiser nicht zu sehen."21 Nach seinem Bericht ging bei diesen Worten ein Lächeln über das Gesicht des Pasha und es war offensichtlich, daß ihm diese Worte gefielen. Zudem küsste Jurišič zum Abschied das Gewand des Pashas, wie es eigentlich dem Kaiser zugestanden hätte.

Wir sehen hier, daß es dem einfachen Soldaten Jurischitz gelungen war, zumindest auf persönlicher Ebene, die kulturellen Sprachlosigkeiten im entscheidenden Moment zu überbrücken und die Kriegshandlungen damit zu beenden.

Für Verhandlungen hatte sich das Klima jedenfalls wesentlich verändert. 1532/33 kam eine vierte Delegation nach Istanbul. Über Ungarn wurde nicht mehrgesprochen. Der Status quo an den Grenzen wurde anerkannt und gefestigt. Ein Friedensvertrag wurde auf fünf Jahre geschlossen. 1547 verständigten sich beide Kontrahenten auf die Einrichtung einer ständigen Vertretung Österreichs an der Pforte. Die Position der Diplomaten blieb jedoch schwankend und unsicher. Der Unruheherd schwelte weiter, auch nachdem die Protagonisten des 16. Jahrhunderts gestorben waren. Ibrahim Pasha, der Sohn eines einfachen griechischen Fischers, dem die Macht allzusehr zu Kopf gestiegen war, wurde 1536 erdrosselt im Topkapi Serail aufgefunden; Karl, der „König von Spanien", starb 1558, Ferdinand, der „König von Wien", 1564, Süleymân, der Kaiser, beendete sein Leben 1566 so, wie er es sich immer gewünscht hatte, im Feld, während der Belagerung Szigets, als er seine neue Provinz Ungarn befrieden wollte.

21 Original aller Vereinbarungen bei: Feuerle / Büttner, p. 252.

Ibrahim Pasha nach einer zeitgenössischen Europäischen Darstellung aus dem Jahr 1530

100 Yıl Sonra Mehmet Âkif'in İzinden Berlin'de

Ferhat Koç

Milli şairimiz Mehmet Âkif 1914 yılı kasım ayı sonlarında Osmanlı Devleti adına Şeyh Salih Et-Tunusi ile Berlin'e gitmiş ve 1915 yılı mart ayında İstanbul'a dönmüştür. Bu sebeple 2014 yılı Milli Şairimiz Mehmet Akif'in Berlin'e gidişinin 100.yılıdır. Safahat'ın beşinci kitabı olan Hatıralar'da yer alan **Berlin Hatıraları** şiiri buradaki gözlemler sonucu yazılmıştır.

TYB yönetimi olarak biz de Mehmet Akif'in Berlin'e gelişinin 100.yılında Berlin Hatırları şiiriyle birlikte Berlin'de anmaya karar verdik. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının desteğini alarak 18-21 Aralık tarihleri arasında bir grub akademisyenle Berlin'e gittik. Tabi ki Mehmet Akif'ten bir farkla O'nun trenle günlerce gittiği yolu biz 3 saat gibi kısa zamanda kat ederek... Amacımız İstiklâl Marşı Şairi Mehmet Âkif'in 100 önce Berlin'de yaşamış olduğu yerleri görerek o günleri yad etmek ve düzenleyeceğimiz bilgi şöleni ile de Mehmet Akif'i ve Berlin günlerine dikkat çekmekti.

TYB Başkanı Prof Dr Hicabi Kırlangıç,Başkan yardımcısı Ferhat Koç, Başdanışman İbrahim Ulvi Yavuz, Genel Muhasip A. Fatih Gökdağ ve Zafer Kızılca ve konuşmacılar:

D. Mehmet Doğan, Mustafa Özçelik, Prof. Dr. Alaaddin Karaca, Prof. Dr. Mustafa Gencer, Prof. Dr. İsmail Çetişli, Prof. Dr. Fazıl Gökçek, Doç. Dr. Nazım Elmas, Kadir Akkaya, Prof. Dr. Kazım Ürün, Prof. Dr. Mehmet Törenek, Doç. Dr. Caner Arabacı, Prof. Dr. Turan Koç, Doç. Dr. Mustafa Orçan, Doç. Dr. Levent Bayraktar, Hüseyin Taş, Yrd. Doç. Dr. Cengiz Karataş'tan oluşan heyetimiz 18 aralık günü İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanında bir araya gelerek Mehmet Akif'in izinde Berlin seyahatine başladı. Soğuk bir kış gününde İstanbul'dan başlayan seyahatimiz takriben 3 saatlik bir yolculuktan sonra Berlin havalimanında son buluyor. Uçaktan baktığımızda bulut kümesinden başka bir şey göremediğiz bir anda pilotun anonsu duyuluyor Berlin havalimanına inmek üzere alçalışa geçtik.

Berlin havalimanına indiğimizde hayal kırıklığı yaşıyoruz. Almanya'nın başkentinin hava alanı bizim orta ölçekli hava alanları kadar. Gümrük işlemlerini tamamladıktan sonra Berlin'in merkezinde bulunan kalacağımız **Hotel President'e** doğru yola çıkıyoruz. Kapalı bir havada Berlin'i temaşa ederek otelimize ulaşıyor, odalarımıza yerleştikten sonra Ağırlıklı Türk nüfusun yaşadığı Kreuzberg bölgesine akşam yemeği için gidiyoruz. Türk lokantasında yemeğimizi yerken dostlarla da sohbetimiz sürüyor. Sohbet sırasında Berlin havaalanının durumunu soruyorum, aldığım cevap oldukça şaşırtıcı, Berlin'de doğu ve batı da olmak üzere iki hava alanı mevcut ikisinin durumu aynı. 10 sene önce büyük bir hava alanı yapımına başlanmış maalesef geçen zaman içerisinde gerçekleştirilememiş, daha birkaç yıl süreceğini söylüyorlar. Hatta havaalanını yapımı için TAV'a teklif vermişler ama TAV mevcut hava limanının 100 den fazla hatası olduğunu bunun düzeltilmesinin mümkün olamayacağını belirterek yapılan teklifi geri çevirmiş.

Hilal (Halbmondlager) Kampını Ziyaret

Yağışlı ve bulutlu Cuma sabahı kahvaltısı sonrası takriben saat 08.30 da henüz etraf aydınlanmadan otobüs ile Hilal Kampına doğru yola çıkıyoruz. Şehir turu sırasında rehberliğimizi Berlin'de yaşayan Fatih Küçükkaya kardeşimiz ve Doç. Dr. Nazım Elmas Bey yapıyor. Dışarıda yağmur yağdığı için şehri ancak otobüsten göz ucuyla seyrediyoruz. İsterseniz Fatih kardeşin anlatımına kulak verelim:

''Bulutların altındaki Berlin, gerçek bir Avrupa kenti. Şehrin her noktasında Türk'e rastlayabilirsiniz Avrupa'nın medeniyet merkezlerinden biri Berlin. O kadar yeşil ki. Parkları, bahçeleri, gölleri, nehirleri, etkilenmemek mümkün değil. Tiergarten Berlin'in en büyük yeşil alanı.

Berlin ayrıca, sanat ve kültür merkezi. Müzeler, sanat galerileri, kiliseleriyle gezilmesi gereken bir yer. İçimizi burkan bir müze ise Bergama (Pergamon) müzesi. Bizim sahip çıkamadığımız Bergama kalıntıları orada sergileniyor. Şu anda ziyarete kapalı. Dünyanın en çok ziyaretçi alan müzelerinden biri Berliner Dom. Berlin'in en büyük katedrali. Hemen yanında televizyon kulesi var. 230 metre Berlin Duvarından kalıntıları, Check point Charlie'yi, Hayvanat Bahçesini görebilirsiniz. Melek heykeline gitmelisiniz. Zafer Anıtı Siegessaule yani. Parlamento binasının cam kubbesi herkese açık ve ücretsiz. Charlotenburg Sarayı.

Fatih Berlin'i çok iyi tanımış 45 kmlik yol boyunca Berlin'e ait çok önemli bilgiler veriyor. Kamp bölgesine yaklaştığımız da bulunduğumuz bölgenin ''yaşak şehir'' olduğunu ifade ediyor. Geçmişte Hitlerin karargahı burada kurulu imiş. Hitler sonrasında buranın ismi kayıtlara alınmadığı gibi, Hitler'e ait hiçbir iz de kalmamış. Enteresan olanı da Almanya'da Hitler'e ait hiçbir izin kalmaması, Adının hiçbir binaya ve cadde ve sokaklara, meydanlara verilmemesi..

Halbmondlager (Hilal) ve Weinberglager Kampları

Nazım Elmas Hoca Berlin'de bulunduğu günlerde kampları çeşitli zamanlarda ziyaret ederek önemli bilgiler sahip olmuş bu bilgiler gezi boyunca bizlerle paylaşıyor. Müslüman savaş esirleri için oluşturulan kamplar başkent Berlin yakınlarında kurulmuş. Berlin'in güneyinde ve yaklaşık 30 km mesafede bulunan **Zossen şehri** ve civarındaki kampların **Halbmondlager** (**Hilal) Kampı** Zossen'in biraz güneyindeki Wünsdorf kasabasında yer alıyor. **Weinberge Kampı** Zossen bir köyü olan Weinberge ile Gerlachshof arasında inşa edilmiş. Halbmondlager kampı Fransız ordusundan alınan Müslüman savaş esirlerinden oluşuyor. Ancak 1915 yılı Şubat'ından itibaren Hindistanlı (Müslüman Sih ve Hindu) esirler de burada tutulmaya başlıyor.

Weinberglager Kampı'nda bulunan Fransız ve Gürcü esirler 1915 yılı eylülünde buradan başka yerlere kaydırıldıktan sonra bu kamp Aralık ayında tamamen Rus ordusundan esir düşen Müslümanlara tahsis ediliyor. Bunlar çoğunluğu Tatarlar olmak üzere Orta Asyalı ve Kafkasyalı Müslümanlardan oluşuyor.

Esirlerin kamp dışına çıkmaları sadece görevlendirmelerle mümkündü. Bu özel görevlendirmeler: çalışmak, gezintiye çıkmak, çevreyi tanıtma ziyaretleri ve çok nadiren tatil olabiliyordu. 3 şubat 1915'de 10.600 Müslüman esir Zossen'e getirilmiş. Bunlardan

3167'si Fransız (Kuzey Afrikalı) ordusundan, 9020 sı Rus ordusundan ve 102 sinin İngiliz-Hind birliklerinden alındığı bildiriliyor. Prusya Savaş bakanlığı Mayıs 1915 de Alman kamplarındaki Rusya Müslümanlarının toplam sayısını 13.916 olarak eriyor.

Çiseleyen yağmur altında Mehmet Akif'in Berlin'de olmasının asıl sebebi olan **Wünsdorf'taki *Hilal* esir kampını** ve o döneme ait malzemelerin yer aldığı müzeyi gezdikten o yıllara ait fotoğrafları gördükten sonra ***Berlin Hatıraları*** bizler için başka bir anlam kazandı.

Kamp içinde, esirlerin ibadet etmeleri için ahşap, orta boy, minareli bir cami de yaptırılmış. Cami 1920'lere kadar ayakta kalabilmiş, eski bir İttihatçı İmam Şükrü, sürekli ilgilenmiş cami ile; hatta burası adeta Talat Paşa, Bahattin Şakir gibi İttihatçıların merkezi olmuş. İmam Şükrü, Müslümanları dinî günlerde orada toplamış büyük bir gayretle. Bu İmamın ölümüyle cami de ilgisizlikten yıkılmış, şimdi o caminin yerinde, sadece yerini belli eden bir pirinç levha duruyor. Boş pirinç levhaya hüzünle bakıyoruz . Caminin yapıldığı alanı tesbit için toplu bir resim çektiriyoruz. Kampta Camiye giden yola ''Cami caddesi' ismi verilmiş.

"İstiklâl Marşı" şairimiz Âkif, 1914'ün Aralık ayında bu kampa gelmiş, Âkif, kamptaki Müslüman esirlerle görüşmüş, yaklaşık 4 ay burada kaldıktan sonra, 18 Mart 1915'te Şeyh Salih Tunusi ile birlikte İstanbul'a dönmüş. Bilindiği üzere, şairimiz Berlin ziyaretine ilişkin intibalarını ***Berlin Hatıraları***'nda uzun uzun anlatır. İşte biz de Âkif'ten 100 yıl sonra, Hilâl Esir Kampındayız. Ağaçlar arasında geniş bir askeri bölge burası, terk edilmiş yıkık dökük askeri binalar, İkinci Dünya Savaşı'nda inşa edilmiş yer altı sığınakları… Soğuk bir rüzgâr esiyor, hem zihnimde, hem dışarıda. Nedense, Berlin'e indiğimden beri hep bir soğukluk hissiyle titredik durduk. Her yanda bir askeri hava, her yanda bir savaş kokusu, sert yüzler, sert ve soğuk… Tarihsiz bir kent Berlin, sürekli bir Yahudi tedirginliği varmış gibi, bir de Hitler tedirginliği… Neyse tekrar konumuza dönelim; Hilal Esir Kampı içinde, orada ölen Müslüman esirlerin mezarları da bulunuyor. Burada ayrıca Tatar Müslümanları adına bir de anıt dikilmiş. İsimlere bakıyoruz, Muhammed Han, Ali Haydar Han vd… Tatar adları, Hind adları, Tunuslular, Afrikalı Müslümanlar… Esirlerin isimleri bir anıta tek tek yazılmış… Hüzün dolu bir manzara!

Âkif, bu kampa niçin ve kimler tarafından davet edildi? Eldeki belgeler, bilgiler, Alman Şark İstihbarat Birimi kurucularından Max von Oppenheim'in önerisiyle, (bu konuda Kadir Kon'un Birinci Dünya Savaşında İsâm stratjisi kitabına bakabilirsiniz) Âkif dâhil İslâm dünyasında etkili olan bazı şahısların buraya davet edildikleri yönünde. Onunla beraber, Şeyh Salih Tunusi, Abdülaziz Çaviş, Abdurreşit İbrahim, Alimcan İdris, Halim Sabit, Halil Halit ve Emir Abdülkadir gibi isimlerin de esir kamplarına davet edilenler arasında olduğu biliniyor. Âkif de Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusasının bilgisi dahilinde buraya gelmiştir. Almanların amacı, esir kampındaki Müslümanları, indoktrine ederek, cihad inancı doğrultusunda eğitmek ve gerek Rusya, gerek Hindistan'da onları, Müslümanların ayaklanmaları için kullanmaktı. Bu çerçevede kampta Almanlar El-Cihad adında Arapça, Tatarca, Rusça basılan bir dergi de çıkardılar. Muhtemelen Âkif'in bu derginin çıkarılmasına dair fikirleri alınıyor., alman belgelerinde oluşturulacak şark basın grubu içinde Âkif'in adı yer almaktadır. ancak "**sessiz yaşadım kim beni nerden bilecektir** " diyen Âkif mizacı gereği önde olmayı ünlü olmayı, isminden söz edilmesini sevmemiştir. Berlin dönüşü arkadaşlarına anlattıklarından hareketle Berlin'deki faaliyetleri hakkında malumat sahibi olunmaktadır

Esir Kampı'ndan dualarla ve hüzünle ayrıldık. Binlerce Müslüman, Birinci Dünya Savaşı'nda,

vatanlarından binlerce kilometre uzaklıkta, sömürgeci güçlerce ön saflarda cepheye sürülmüşlerdi. Binlercesi hayatını kaybetti, binlercesi esir kamplarında, vatanından uzakta sefil yaşadı ya da öldü… Sömürgecilerin, tek dişi kalmış canavarların, acımasız Garb'ın yüzünü gördük… Sonra bir ideal uğruna, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'ya sığınan, vatanlarından uzak köşelerde mücadele veren Talat Paşa ve diğer İttihatçıları, onların burada Şark Kulübü kurarak, İngiliz, Rus ve Fransız sömürgesi olan Müslüman ülkelerde ihtilâl çıkarma çalışması yapmalarını ve bu esir kampındaki camiyi adeta merkez edinmelerini dinledik…

Almanya'da İnşa Edilen İlk Cami:Halbmondlager Kampı (Hilal) Camii

Almanya'daki Müslüman esir kamplarının ve de Almanya'nın Birinci Dünya savaşı'ndaki İslamcı siyasetinin en belirgin sembollerinden biri Halbmondlager (Hilal) Kampı'ndaki minareli küçük cami olmuştur

Müslüman esirlere mahsus kamplar oluşturulması projesi ilk ortaya çıktığında bu projenin en önemli ayaklarından birisi olarak Müslüman esirlerini ibadetlerini rahatça yerine getirebilmeleri için bir caminin inşası gündeme gelmiştir. Caminin inşaatı beş hafta içinde bitirilmiş. Çünkü caminin Ramazan Bayramı törenlerine yetiştirilmesi arzulanıyordu. 13 temmuz 1915'de caminin açılışı yapıldı. Cami esas itibariyle bir ön avlu, abdesthane ve içerideki asıl ibadet yerinin kapasitesi 400 kişilik. Açılış töreninde Berlin Sefiri Mahmut Muhtar Paşa da hazır bulunuyor.

Kamplarda esirler yönelik gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerinin temelinde din yattığından, dini eğitime ve ibadetlere büyük önem atfediliyor. Bu bağlamda kamplarda esirlerin Kur'an okumalarına ve düzenli şekilde namaz kılmalarına çok dikkat ediliyordu. Cami her Cuma namazında bütün Müslüman esirlerin bir araya geldikleri bir mekan olması yanında,bayram törenlerinin de icra edildikleri yerdi.

Weinberglager Kampı'nda ilk başlarda bir cami veya mescid bulunmadığından insanlar namazlarını çimlerin üzerine kılıyorlardı. Cami ve mescidler aynı zamanda kamp hayatının merkezi konumundaydı.

Berlin şehir turu

Kamp ziyaretimizi tamamlayarak Berlin'e geri dönüş yolunda rehberimiz program hakkında bilgi veriyor. Cuma namazı **Mevlana cami**nde kılınacak ve namaz öncesinde öğle yemeği bir Türk lokantasında yenilecek deyince Elçilik görevlisi itiraz ediyor, Hayır Şehidlik camiinde kılmalıyız, Çünkü orada Talat paşa gibi şahıslar yatmıştır. Bunun üzerine rehberimiz Mevlana camiini tercih nedenlerini bu caminin 7ay önce kundaklanmasını ifade ederek zaten giderken Şehidler camiine uğranacağını belirtiyor ve ilave ediyor.' Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda aldığı yenilginin ardından yurt dışına kaçarak Berlin'e yerleşen Talat Paşa, 15 Mart 1921 tarihinde,Berlin'nin Charlottenburg semtindeki Hardenbergstrasse'deki evinden dışarı çıktıktan sonra, bir Ermeni komitacı ve Ermeni Devrimci Federasyonu üyesi olan Soğomon Tehliryan tarafından suikasta uğrayarak yaşamını yitirmiştir. Soğomon Tehliryan cinayeti işlediğini itiraf etti. İki günlük suikast denemesinden sonra, tehcirde geçirdiği travma nedeniyle ve cinnet geçirdiği gerekçesiyle Alman mahkemesi tarafından suçsuz bulundu. Tehliryan, Alman Mahkemesinde 1.5 günlük bir yargılama sonrasında beraat etmiştir.

Berlin'de Türk mezarlığına gömülen Mehmet Talat paşa'nın mezarı1943 yılında Bakanlar kurulu kararı ile Türkiye'ye taşınmış ve Abide-i hürriyet şehitliğine gömülmüştür." Bilgisin verince Elçilik görevlisi bir daha bu konuları konuşmamaya dikkat etti. Sonra Talat Paşa'nın, kaldığımız otelin hemen birkaç sokak ötesinde bir Ermeni tarafından şehit edildiğini öğreniyoruz.

Almanya'ya Alman Dışişleri Bakanlığı temsilcisinin delaletiyle giden Mehmet Akif ve Şeyh Salih Et-Tunusi Berlin'de meşhur **Brandenburg kapısının** yanında tarihi bir otelde Almanya'nın şeref konuğu olarak misafir edilirler. Ortam çok değişiktir ve Akif Almanya'yı ilk defa bu kadar yakından tanımaktadır. Kaldığı otel başta olmak üzere Berlin'in insanı hayran bırakan gelişmişliğini şiirine yansıtır.

Mehmet Akif'in Kaiser II. Wilhelm'in misafiri olarak kaldığı daha sonra çok lüks diye Adlon otelinden ayrılır. Tren istasyonunun karşısında bulduğu mütevazi bir otele yerleşir. Buran her gün trenle Müslüman esirlerin yaşadığı Hilal kampına giderek onlarla sohbet eder, onların dertlerini dinler ve akşam tekrar Berlin'e trenle döner.

Museumsinsel (Müzeler adası): 4 müze, 1 kilise, 1 galeriden oluşan adacık.

Kreuzberg: Ağırlıklı Türk nüfusun yaşadığı, her yerin Türkçe tabelalarla ve Türklerle dolu olduğu semt.

Holocaust Denkmal (Katledilen Avrupalı Yahudiler Anıtı) : Tasarımcısının "Kafa karıştırıcı ve rahatsız edici" olarak inşa ettiği, İkinci Dünya Savaşı'nın utanç anıtı. Mezarlık misali ancak hiçbir isim bulunmayan 2711 bloktan oluşan bu bölge,

Âkif, ileri görüşlü bir insandı. Dünya siyasetiyle ilgilenir ve hadiselerin akışını takip ederdi. Berlin'de yaşanan bir olay, Emin Erişirgil'in hatıralarında şöyle geçer: "Âkif Bey'in, Berlin dönüşünde, Yahudiler hakkındaki tespiti ve "Nazi"leri haber veren şu sözleri, dikkatinin keskinliğini yeteri kadar anlatacaktır: 'Berlin'de karşıma hep Yahudiler çıktı. Banka, borsa, kitap, musiki her şey Yahudilerin elinde.Vesikasız ekmek, tereyağı da öyle. Korkarım, bu memleket bir gün onlardan hesap soracak!" Nitekim bu hesabı daha sonra Hitler sormuştur.

Meşhur Berlin duvarının yıkılmasından sonra Doğu Berlin'i kalkındırma adına çalışnlardan vergi kesiliyormuş Ayrıca Yahudilere özür tazminatı ödeniyormuş.

Brandenburg Kapısı: Berlin'in simgesidir. Hem görkemli duruşuyla hem de tarihi detaylarıyla birkaç asrın izdüşümü. . Yapının, her iki yanda 6 olmak üzere 12 dorik kolonu bulunmaktadır. Kapının üzerinde ise doğuya dönük bir quadriga heykeli vardır. Heykelde, Roma zafer tanrıçası Victoria dört atlı bir savaş arabasını sürerken görülür.

Brandenburg Kapısının devamı olan cadde Berlin'in en güzel ve meşhur caddesi Ihlamurlar caddesi. Hava yağışlı olduğu için Cadde de gezemiyoruz. Sadece Adlon otelinin ve Brandenburg kapısının önünde resim çektirerek toplantısının yapılacağı TÜRK EVİNE dönüyoruz. Berlin'deki bundan sonraki günlerimizi sempozyum çalışmalarıyla geçiriyoruz.

Berlin'i gezmek, en azından küçük çaplı keşfetmiş sayılmak için minimum 3-4 güne ihtiyacınız var. Çünkü gezecek, görecek çok yer ve hazmetmeniz gereken kocaman bir tarih söz konusu.

***Berlin Hatıraları*'nda** cehaletin ve hürriyetsizliğin yol açtığı esaret anlatılır. Esir kampındaki bu Müslümanlar cahil bırakılmamış olsalardı bu kadar kolay kandırılıp cepheye sürülemezdi.

Efendileri önce bu insanların özgürlüklerini almışlar, sonra cahil bırakıp kendi emellerine uygun hale getirmişler, zamanı gelince de cephenin önüne sürmüşlerdir. Âkif Safahat'ta "***cehalet denilen yüz karasından***" kurtulmayı bu sebeple sık sık dile getirir

Akif, batının teknolojik üstünlüğünü kabul etmekle birlikte batıcı değildir. O batının tekniğini kabul ederken, Hristiyanlık ruhu üzerine kurulmuş, emperyalist emeller güden batı medeniyetini reddetmektedir. Batı karşısında her an büyük ve güçlü bir Türkiye hayali ile yaşamış olan Mehmet Âkif, gelişmiş bir Türkiye'nin tüm geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelere öncülük etmesi gerektiğini vurgulamış, bütün ömrünü de bu yolda tüketmiştir.

Prof. Dr. **İsmail Çetişli**

23.10.1955'te Denizli iline bağlı Tavas ilçesinin Akyar Köyü'nde doğdu. İlköğrenimini Akyar Köyü İlkokulu (1961-1966), orta öğrenimini Denizli ve Isparta İmam-Hatip Liseleri (1969-1971/1971-1976), yükseköğrenimini ise Atatürk Ü. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde (1976-1980) gördü.

Meslekî hayatına Polatlı (Ankara) İmam-Hatip Lisesi edebiyat öğretmeni olarak başla-yan (l980) Çetişli, dört yıllık öğretmenlikten sonra Fırat Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne araştırma görevlisi olarak girdi (1984). Adı geçen üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans öğrenimine başladı. Prof. Dr. Şerif Aktaş'ın danışmanlığında Servet-i Fünûn'da Mensûr Şiir isimli çalışmasıyla yüksek lisansını (1986); Memduh Şevket Esendal -İnsan ve Eser- isimli çalışmasıyla da doktorasını tamamladı (l989).

İsmail Çetişli, 1990'da yardımcı doçent unvanıyla Fırat Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyeliğine getirildi ve 1993'e kadar adı geçen üniversitede çalışmalarını sürdürdü. 1993'te Süleyman Demirel Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne geçti. 1993-1998 tarihleri arasında bölüm başkanlığı ve 1994-1997 tarihleri arasında da Sosyal Bilimler Enstitüsü müdür yardımcılığı görevlerinde bulundu.

Akademik hayatında 1995'te doçentliğe, 2001'de de profesörlüğe yükselen Çetişli, 2001 yılında Pamukkale Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne geçti. Çalışma hayatını hâlen bu üniversitede sürdürmektedir.

Evli ve iki çocuk babası olan Prof. Dr. İsmail Çetişli'nin yayımlanmış on beş kitabı, çeşitli dergilerinde neşredilmiş makaleleri, farklı sempozyumlarda sunulmuş bildirileri, muhtelif konularda konferansları mevcuttur.

Çetişli son olarak Mehmed Âkif 100 yıl sonra Berlin'de Bigi Şöleni'ne katılmıştı.

Değerli ilim adamımıza rahmetler niyaz ediyoruz

AKADEMİK HAYATI

Lisans: Atatürk Ü. Edebiyat Fak. 1876-1980

Y.Lisans Fırat Ü. Fen-Edebiyat Fak. 1984-1986

Doktora Fırat Ü. Fen-Edebiyat Fak. 1986-1989

Y.Doç. Fırat Ü. Fen-Edebiyat Fak. 1991-1993

Y.Doç. Süleyman Demirel Ü. Fen-Edebiyat Fak. 1993-1995

Doç. Süleyman Demirel Ü. Fen-Edebiyat Fak. 1995-2001

Prof. Pamukkale Ü. Fen-Edebiyat Fak. 2001-

KİTAPLAR

1- Memduh Şevket Esendal, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.

2- Memduh Şevket Esendal -İnsan ve Eser-, Kardelen Kitabevi, 1999.

3- Memduh Şevket Esendal, Akçağ Yay., Ankara, 2004/2011, 2. baskı.

4- Batı Edebiyatında Edebî Akımlar, Akçağ Yay., Ankara, 1997/2014, 15. baskı.

5- Batı Edebiyatında Akımlar, Açıköğretim Fak. Yay., Eskişehir, 2009/2010, 2. baskı.

6- Cahit Külebi ve Şiiri, Akçağ Yay., Ankara, 1998/2012, 2. baskı.

7- Metin Tahlillerine Giriş / 1 Şiir, Akçağ Yay., 1999/2010, 5. baskı.

8- Metin Tahlillerine Giriş / 2 Hikâye-Roman-Tiyatro, Akçağ Yay., Ankara, 1999/ 2014, 4. baskı.

9- Halit Ziya Uşaklıgil, Şule Yay., İstanbul, 2000.

10- II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı, (Ortak), Akçağ Yay., Ankara, 2007/2012 2. baskı

11- Edebiyat Sanatı ve Bilimi, Akçağ Yay., Ankara, 2008/2014, 3. baskı.

12- Cumhuriyet Dönemi Türk Nesri, (Ortak), Açıköğretim Fak. Yay., Eskişehir, 2012.

13- Türk Şiirinde Hz. Peygamber (1860-2011), Akçağ Yay., Ankara, 2012.

14- Şiirimizde Hz. Peygamber ve Gül (1860-2011), Akçağ Yay., Ankara, 2012.

15- Şairin Diliyle Hz. Peygamber (1860-2011), (Ortak), Denizli Belediyesi Yay., Denizli, 2013.

16- Şiir Dünyamız, Akçağ Yay., Ankara, 2014.

Mehmet Akif 100 Yıl Sonra
Berlinde Bilgi Şöleni
GÖRÜNTÜLER

Salondan bir görünüm: D. Mehmet Doğan, Nazım Elmas, T.C. Berlin Büyükelçisi Hüseyin Avni Karslıoğlu, Mustafa Gencer, Hicabi Kırlangıç, Caner Arabacı

Salondan bir görünüm: Hicabi Kırlangıç, Caner Arabacı, İrfan Taşkınar, İbrahim Ulvi Yavuz…

D. Mehmet Doğan Berlin Büyükelçimiz Hüseyin Avni Karslıoğlu'na Teşekkür Beratı takdim ediyor.

Prof. Dr. İsmail Çetişli bildirisini sunuyor. (Vefatı: 30 Ocak 2015)

Mustafa Özçelik, Prof. Dr. İsmail Çetişli, Prof. Dr. Faruk Akyol, Prof. Dr. Alaaddin Karaca, D.Mehmet Doğan

Salondan bir görünüm: Ferhat Koç, Prof. Dr. Alaaddin Karaca, Prof. Dr. İsmail Çetişli, D. Mehmet Doğan, Fazıl Gökçek, Hicabi Kırlangıç

Prof. Dr. Turan Koç, Prof. Dr. Mustafa Gencer, Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç, Hüseyin Taş

D. Mehmet Doğan TRT Haber'e konuşuyor.

Hicabi Kırlangıç, Nazım Elmas, İrfan Taşkınar, İbrahim Ulvi Yavuz, D. Mehmet Doğan, Mehmet Erol, Menderes Singin, Ferhat Koç

Sempozyum sonrasında toplu bir fotoğraf

Mehmed Âkif'in Berlin'de bir sürekaldığı Adlon Hoteli'nin önünde

Şehitler Anıtı'nda

Wünsdorf'ta Hilal adlı esir kampında Müslüman esirlerin hayatını yansıtan resimler, yatıkları el işleri, kullandıkları eşyaların sergilendiği müze.

Oturanlar: Kazım Ürün, Nazım Elmas, Turan Koç, İsmail Çetişli, Alaattin Karaca
Ayaktakiler: Ferhat Koç, Fazıl Gökçek, Mustafa Orçan, Mehmet Doğan, Levent Bayraktar, Mustafa Özçelik, Hüseyin Taş, Mustafa Gencer, Cengiz Karataş,
Arkadakiler: Caner Arabacı, Mehmet Törenek, Fatih Gökdağ, Kadir Akkaya